
SÁNDOR

Székegy-

keresztúri

unit. gym.

N. M.

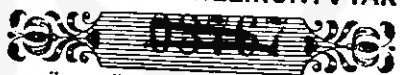
210620

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

Országos Széchényi Könyvtár

A SZÉKELYKERESZTURI
UNITÁRIUS GYMNASIUM
TÖRTÉNELME.

AZ EGYHÁZI KÉPVISELŐ TANÁCS MEGBIZÁSÁBÓL

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

SÁNDOR JÁNOS

GYMN. IGAZG.-TANÁR

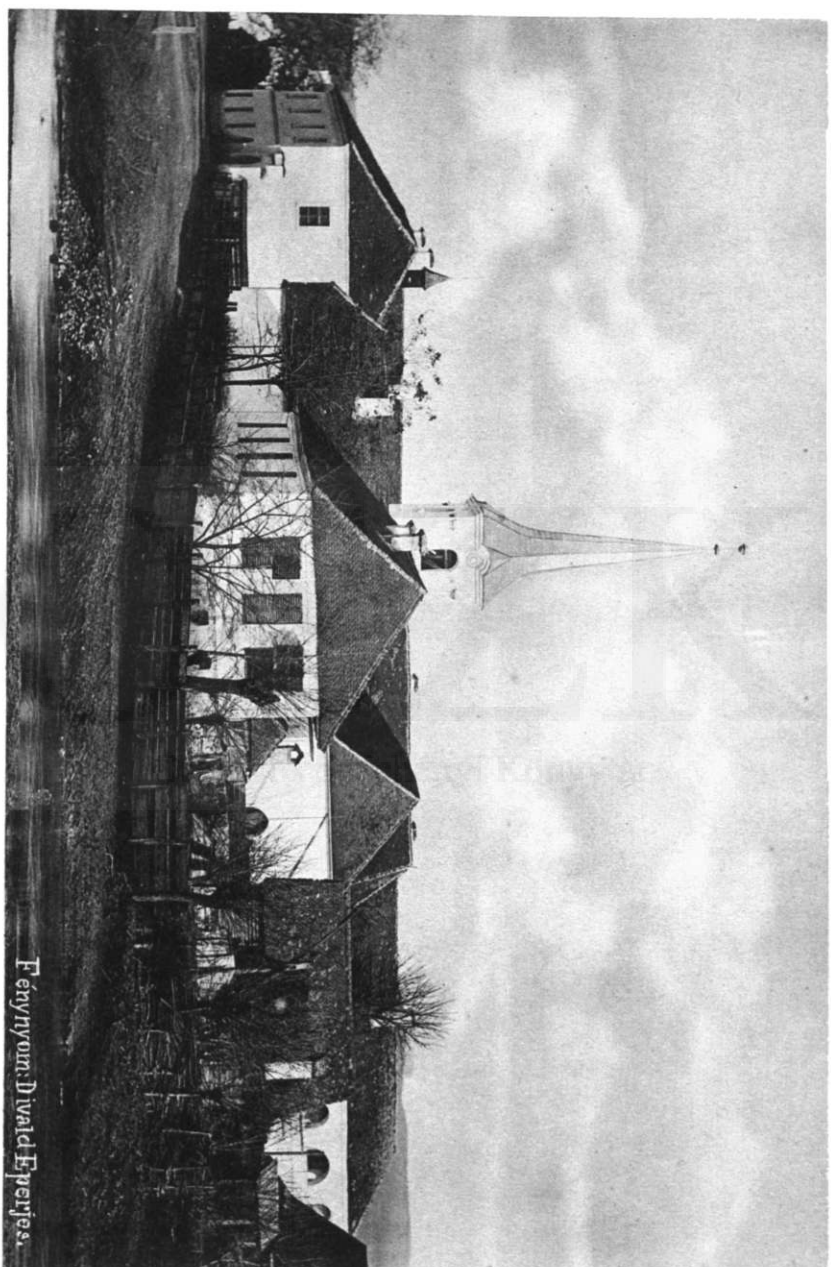
SZÉKELY-KERESZTÚR

1896.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Fénykép: Divald Ferenc.

A SZÉKELYKERESZTÚRI UNITÁRIUS GYŰLÉSI HÁZ KÖRNYEZETE.

A SZÉKELYKERESZTURI
UNITÁRIUS GYMNASIUM
TÖRTÉNELME.

AZ EGYHÁZI KÉPVISELŐ TANÁCS MEGBÍZÁSÁBÓL

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

SÁNDOR JÁNOS

GYMN. IGAZGATÓ-TANÁR

SZÉKELY-KERESZTÚR

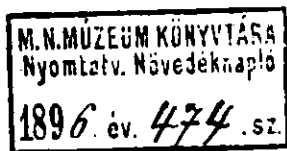
1896.

OSZK

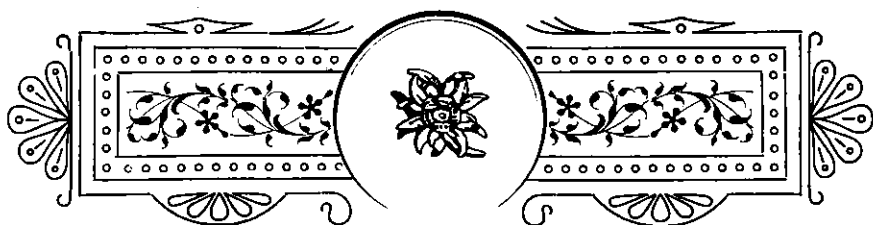
Országos Széchényi Könyvtár

21062c

BECSEK D. KÖNYVNYOMDÁJA SZ.-UDVARHELY.

ELŐSZÓ.

A sz.-kereszturi gymnasiumnak százéves élete van leírva e könyvben. E hosszú idő csaknem építkezés-, szervezéssel járt le. Cseppenként, lassan gyűlt össze az anyagi erő s ezért nem történhetett meg azonnal a bevégezés. Sokáig volt folyamatba, sőt abban van szinte jelenleg is.

A kor fokozott mértékben állott elő gyakran követelményeivel, melyekkel számot vetni és a kívánalmaknak megfeleltetés végett, a harczot el kellett fogadni; t. i. az önfentartásért folytatandó küzdelem, áldozat elől nem lehetett kitérni. E gymnasium szükségességének eszméje oly mélyen élt és él a felekezet minden egyes tagjainak kebelében, hogy azt onnan a száz évig tartó áldozatra hívás sem olthatta ki.

E könyvben megtalálhatók az érdeklődés fentartásának szálai. Örökségképpen szállott az egyik nemzedékről a másikra. S ha már ez átszállást érdemnek lehet nevezni, hadd legyenek hirdetői e sorok azon unitárius buzgóságnak és áldozatkészségnek, a melynek életét köszöni a sz.-kereszturi gymnasium.

II

Száz éves élete egén a jóltévők, mint megannyi csillag, úgy ragyognak, s terjesztik az értelmi világosságot alapítványaik hatása folytán. Ha van értéke a történelemnek, akkor ezen áldozók, fáradozók tettei nem lehetnek közönyösök a későbbiekre, a maradékokra nézve. A régi fénynél új szövétneket kell, hogy gyujtsanak. E történelmi leírásban mintegy meg vannak elevenülve, mintha szemeink előtt járnának őseink, a gymn. körüli munkájokban. Tetteik emlegetése, adományaik felsorolása, mindannyi felhívás, újmutatás a jövő előkészítésére.

A tanszemélyzetben többen vannak olyanok, a kiket az egyház iránti szeretet tartott ott; a kik más téren is kitünhettek volna. Azonban inkább szolgáltak itt kevésért, mint másutt többért. Az egyház méltánylását nagy jutalomnak tartották.

E leírás folyamán nemcsak a magam de sok helyen a mások véleményét is közöltem. Többek véleménye legyen a döntő a gymnasium mellett. Ily formán bocsátom a t. olvasó kezébe e könyvet. Lehetnek hiányai, fogyatkozásai, megengedem. Tökéletes művet nem nyújthatok. Nálam az anyaggyűjtés uralkodott a feldolgozáson. Nagy mezőt kellett bejárnom és sokat kútatnom, míg a feldolgozáshoz kezdhettem. Majd az új gárdából egy hivatott egyén öntse más alakba s mesteri kézzel dolgozza fel azt, a minek én ilyszerű leírását, mint a régi gárdából való ember, mindennapi kézzel, nem mondom, hogy hivatásszerűen, de kedves kötelességből teljesítem. S midőn azon rés mellől, a hol most gyenge erővel én viszem az ör szerepet, egy jeles készültségű s kitűnő szellemi erővel bíró egyén által váltatom fel, készséggel engedem át a helyet és pedig azzal a kéréssel,

hogy a mit bé nem végezheténk, igyekezzék tökéletességre vinni. De a multak iránt is érdeklődjék ! Haladjon, de vissza is tekintsen ! Csengjenek fülébe szüntelen e szavak : ki a multakat ismeri, tudja a jövőt is.

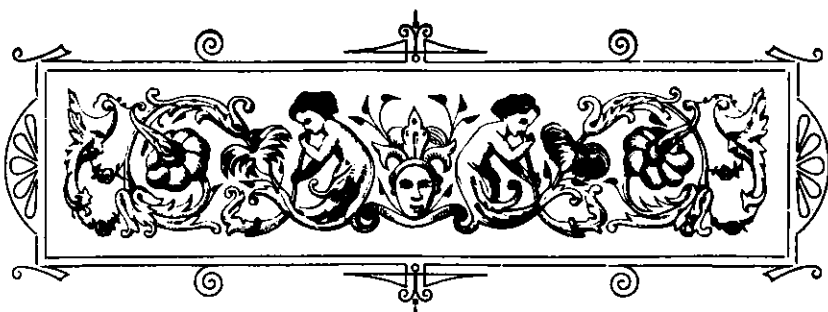
Ha e leírásom, bármi kis részben is a tekintetben kalauza lehet, akkor nem végezők hiábavaló munkát.

Nagy köszönetet kell e helyen mondanom *Benczédi Gergely* kolozsvári tanár úrnak, a ki egész szivességgel nyújtott segédkezet az adatok összegyűjtésében ; különösen a Consistorium jegyzőkönyveiből, levéltárából sokszor nagy fáradsággal és minden zúgolódás nélkül juttatta kezemre, úgy az intézetet, mint az ehez tartozó egyeseket illető adatokat. Ha e munka teljes, akkor az érdem egyfelől őt illeti. Fogadja újból a legszívesebb köszönetemet. Székely-Keresztúr, 1895. december 25.

Sándor János.

Országos Széchényi Könyvtár

I.

A GYMNASIUM KELETKEZÉSE ELŐTTI IDŐK.

Székely-Keresztúr létesülésére nézve érdekes lenne kimutatni s megállapítani azt az időt és körülményt, hogy mikor s mily formán tömörültek ide a lakósok és miért lett a neve a községnek Keresztúr, de erre történeti adat nincsen; csak 1332-ben fordul elő, mint önálló egyházmegye, *S. Crux* néven. Ez évben Jakab nevű papja 24 régi banalist fizet a pápai dézmagyűjtőknek¹. Legtöbbet fizetett e körben lévő 37 község közül, a mi azt bizonyítja, hogy ezek között, ha tán nem is a leg-

¹Lásd a „*Nemzeti Társalkodó*” 1838. II. félév 41—46 lapjain: A római Vatikánumban tartott registrum kimutatja, hogy a thelegdi esperesség Erdélynek kebelében, az öt Székely Széket magában foglalva, virágzott. A római vaticana bibliothecában tartatik egy könyv (codex), melyben I. Károly magyar király engedelmével, Magyar és Erdélyországban minden egyházi jövedelmekből élők bevételének tizedéből felszedett summákról a számadások megjegyezve vannak.

A magyarországi püspökségek és azoknak megyéi előre bocsátván, az 597-ik lapon kezdődik az erdélyi megyéknek jegyzése ily czim alatt: „*Registra quinque annorum de Ecclesia Transilvana, sive de Transilvanis partibus subcollectorum*”.

A thelegdi esperesség második erdőlaki részének helységei a 678, 737 és azokat követő lapokon következnek ily czim alatt: „*Notandum, quod anno Domini 1333. Sacerdotes de Erdeubach de Archidiaconatu de Tylegd pelsolverunt: 27 sor sz. 681 lap. Jacobus Sacerdos de S. Cruce, solvit 24 banales antiquos. 737 l. Jacobus de S. Cruce, solvit 8 banales antiquos.*

nagyobb, de az egyik népesebb község volt. E mellett bizonyít az is, hogy az anyaszék fúszékének központja lett és róla kapta nevét.

Hogy mikor szakadt két részre, melyek közül az alsó, falu, a felső pedig város lett, arra nézve sem találhatni adatot. Város néven 1559-ben jó elő elsőbben, midőn Izabella királyné *Keresztúrváros* lakóit mindenemű adók, taxák alól kiveszi¹. Mint taxális helység, legelőbb az 1595-iki országgyűlés végzése között fordul elő.²

A kétrészre szakadt állapot tartott 1884-ig, a mikor Keresztúrfalva, a város és Timafalva, *Székely-Keresztúr város* néven egyesítettet.

„Brevis enerratio disputationis Albanae de deo trino et Christo duplici coram serenissimo principe et tota ecclesia decem diebus habita“ czimen 1568-ban meg jelent könyv végén ez áll: Amanuensium nomina. Joannes Synning Marosinus Pastor Ecclesiae Dei, quae est in Keresztur Siculorum. Martinus Albanus Minister Ecclesiae Dei in Oppido Dhes. Benedictus Ovári Rector Scholae Albanae. Gregorius Wagnerus Scholae Albanae Colleg“. E felsorolt 4 jegyző a Dávid Ferencz pártiak jegyzője volt s így unitáriusok; a másik párt jegyzőit nem ismerjük.

Szabó Károly „*Régi Magyar Könyvtár*“-ában, a hol a Dávid Ferencz műveit sorolja fel 1568-ról, Marosi Synnig Jánost, mint azon időbeli keresztúri papot, két helyen is megemlíti³.

Ez adatok a mellett bizonyítanak, hogy Székely-Keresztúr város és falu lakossai, papjokkal együtt, már az unitarismus első éveiben, unitáriusokká lettek, mert csak így lehetett az ők tulajdonukban, 1568-ban a piaczori templom és az ahoz tartozó papi lak.

¹ Lásd: Orbán Balázs „Székelyföld“ I. k. 21 lap.

² Lásd: „Erdélyország történeti tára“ II. k. 57 lap.

³ L. Szabó K. „Régi magyar könyvtár“ II. k. 28, 29 lapjain.

Nem tartozván ide az unitárius vallás történetének tárgyalása, itt csak egyes oly esetek érintetnek, a melyek Keresztúrra is vonatkoznak. Báthori Kristóf 1577-ben az unitáriusok zsinattartási jogát csak Tordára és Kolozsvárra szorította, de 29 év múlva, vagyis 1606-ban, a Kolozsvárt tartott unitárius zsinat azt határozza, hogy minden esztendőben tartassék zsinat, most Kolozsvárt, majd Székely-Keresztúron. És ez június 8-ik napja körül. („Anno Domini 1606. 2-da die July-Synodus Claudiopoli celebrata, in qua ista sunt conclusa : Primo, deliberatum est, ut singulis annis synodus celebratur alternatim nunc Claudiopoli. nunc in Keresztur Siculorum. Idque circa octavam junii diem“.¹

Egy ily zsinati határozat után kimondhatjuk azt, hogy Keresztúr már abban az időben egyike volt a legtekintélyesebb unitárius ekkléziáknak és bizonyos központi sullyal birt a többiek felett. Azonban, hány zsinat tartatott Sz.-Keresztúron, arról hiányosok az adatok. 1616. 1670. és 1700. évekről van emlékezés a Keresztúri zsinatról².

Nemcsak a hazai, de az egyháztörténelem is sajnos cseményeket foglal magában ez időből az unitáriusokra nézve. Toroczkai Máté püspök elhalván 1616-ban, helyébe a Lengyelországból beszármazott Rádeczky Bálint választatott meg, a ki még magyarul sem tudott, nem hogy ismerte volna az erdélyi viszonyokat. Az ő püspöksége alatt sok csapás érte az unitáriusokat és az egyház nem erősödött, de gyengült, minek oka részben benne is gyökerezhetett. A zsinattartást Keresztúrról áttette Küküllővármegyébe, hogy Kolozsvárhoz közelebb legyen. Ebben egy erőt veszített Sz.-Keresztúr és azt veszítettek a Székelyföldi ekkléziák is.

A külső, világi hatalom nem igen kedvezett az uni-

¹ Lásd: *Protocolum consistorii unitariorum 1606—1697.*

² L. Fosztó—Úzoni unitárius egyháztört. II. k. 478 lapján a Sz.-Keresztúri gymn. könyvtárában.

tárismus terjedésének, sőt éppen az ellenkező czéloztattott. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György az ev. ref. vallás terjesztésében fejtették ki a legnagyobb tevékenységüket. 1615-ben az a törvény hozatott: „A különböző religion lévő helyekben, ahol csak egy volt a templom, a régi végeztések szerint, a major parsnak per Comisarios mindenik recepta religiokból aequae idoneos, ad id deputatos szokott igazításban vétetni, és a melyik religion lévőek több számuakan taláztatnak lenni, azoknak adattatni a templom, közönségesen pedig a több religiokon lévőeknek, mind számok, mind a közös templomnak proportiojok szerint, el-limitált más templomot építtetni“¹.

Ez 1630-ban így mondatott ki: „A religiok szabadgyakorlása a Székelységen is állíttassék helyre, a templom azoké legyen, kik többen vagynak egy valláson, mindazonáltal azoknak számokra, kik kevesebben vannak, közérővel auditoriumok építtessenek“². Ez a gyakorlatban sok veszteséget okozott az unitáriusoknak a Székelyföldön.

Sz.-Keresztúron az ev. ref. vallásuaknak lévén templomuk, a törvényt nem kellett alkalmazni a templomra nézve, de más javakból egyenlően részt kértek. Tárgyalása ennek nem tartozik ide³. Az unitáriusok nem állottak fejedelmi pártfogás alatt, de azért ekklezsiájok tekintélye nem csökkent, dacára Rádeczky püspök intézkedéseinek, mert 1670-ben és 1700-ban is zsinat tartott a Keresztúri ekklezsiában.

„I. Leopold 1691-ben, u. m. uralkodása kezdetén, Erdély lakóit biztosította, hogy a törvényesen bevett vallásoknak, melyek között az egyik az unitárius volt, azok templomai, tanodáinak ügyében semmi változtatás nem fog történni; és ezek iránt akár egyházi, akár világi rendek által történjék ellenszólás, annak érvény tulajdaníttatni nem fog“.

¹ Lásd: „Approbatæ Constitutiones“ Pr. Pars. Tit. primus. Artic. VII.

² Lásd: „Az erdélyi diaeták végzéseinek foglalata“. II. köt. 121 lap.

³ A Székely-Keresztúri unitarius ekklezsia bővebb történeti leírását lásd n. a. jait Kovács Istvántól a „Keresztény Magvető“ XIV. évf. 2-ik füz. 67—91 lapjain.

„Csak a jogszerűen átszállott birtoklás és királyi szavakkal szentesített jog önkényes tiprásával s tüzetes erőszakkal lehetett tehát a keresztúri unitáriusoktól városi templomukat elvenni“, írja N.-ajtai Kovács István történész¹; és ez meg is történt.

Az elvételt, N.-ajtai Kovács István, az idézett helyen így írja le: „Hadik András gróf, erdélyi kir. kormányzó elnök, erdélyi főhadparancsnok rendeletére 1767-ben augusztus 19-ik napján, az emlegetett templom czinteremét előre katonai karhatalom (brachium militare) szállotta meg. Majd egyháziak, világiak sorakoztak hozzá. Az Udvarhelyszéki katolikus esperes papjaival. A szék királybírói s jegyzője. A folytonoson működő törvényszék (continua tábla) ülnökei. S mindezek szemeláttára, az unitáriusok által mindaddig birt városi templom, papi és mesteri lakok, hozzájuk tartozott minden belső, külső javakkal, az ekkor Keresztúron igen kevés számú katolikusok részére, elfoglaltattak²“.

A templom elvételekor az anya- és filia-ekklézsiákban 109 unitárius család volt, összesen 435 lélek³.

Ellenállás az unitáriusok részéről nem történt. A foglalás után a keresztúri unitáriusok sokáig kérelmeztek, panaszoltak Erdély főkormányzékénél, azonban mindig siker nélkül.

„A rájuk mért csapásnak még nem volt vége. További sebzés vala rajtuk ejtendő, hogy az unitarismus Keresztúron elfojtassék, mit némelyek czélzottak“, írja N.-ajtai Kovács I. az idézett helyen.

„Keresztúrfalva déli szélében, a falun kívül, a Fiatfalvára vezető út és a Gagyból lefolyó patak közt egy szeglet földterület feküdt, tele tövisbokrokkal, bojtorjával; melyet borju-legelőül használtak. E térség falusi közös birtok volt; s az unitáriusok, nem lévén más helyök,

¹ L. Keresztény Magvető XIV. évf. 2 füz. 82—84 l.

² I. k. kormányzó levéltár 1780 év. 4087 sz.

³ L. Fosztó—Úzoni egyháztört. 2 köt. 478 lap.

hol egyházi építkezést kezdhessenek, abból belső telkeik aránya szerint őket illető részöket kihalásztatni s adatni kérték. Találkozott egy pár ember, kik kérelmek teljesítését ellengették, de a falu székely nagy többsége az illő részt nekik kiadandónak határozta s ki is adta“.

„Ott építettek aztán egy faházat, első szobáját a pap, a hátulsót a mester lakául. Állítottak fel egy papi csürrt is. És e papi csür s papi lakszoba volt az imaház!¹ Télben ebben, nyárban abban tartatván az isteni tisztelet, melyre a buzgó hivek megjelentek. Ámde csak rövid ideig“.

„Károly király és Mária Terézia korából voltak ugyan rendeletek, melyek tiltották templomok, imaházak építését legfelsőbb engedély nélkül. A keresztúriak azonban nem gondolták szükségesnek azért folyamodni, mert se templomot, se imaházat nem szándékoztak vala még építeni, hanem egyenesen papi házat, s ennek szobájában csak ideiglenesen jöttek össze Istenök tiszteletére, míg e végre templomot építhetnek. Mind a mellett feladás történt ellenök Bécsben, hogy imaház építéséhez engedelem nélkül fogtak. S 1768-beli dec. 1-ső napjáról megjött a rendelet, mely azt lerontatni parancsolta, s következetesen a paplak-imaszoba le is rontatott földig“.²

„Ily szomorú helyzetben vala a sz.-keresztúri unitárius hitközség kétszáz esztendő múlva (1568—1768.) önhibáján kívül“, míg aztán folyamodásukra 1781-ben királyi határozatnál fogva megadatott az engedély templomépítésre³.

¹ Orbán B. „Székelyföld“ I. k. 24 lapján azt írja, „hogy a kiűzött unitáriusokat a reformátusok testvérileg fogadták s nagy templomukat megoszták velük egész 1782-ig“. Ez téves állítás.

² K. kormányzékai levéltár 1769. év 1281 szám, 1792. év 1772 szám.

³ Öreg emberek állítása szerint, a mostani templom építéséig, az alszegben, a gagyí patak jobb partján ma is fennálló, Kovács György akkor, később Firtos Mózes-féle házában tartották az isteni tiszteletet az unitáriusok.

Távol legyen, hogy ez esemény telemlegetésével a régi sebeket akarunk felszaggatni s azok szemlélésével a gyűlölség érzésének táplálására olajat önten. Ezt tennünk nemzeti szempontból sem szabad, de másból sem, ha Krisztus követői akarunk lenni s a megbocsátás nagy erényét kívánjuk gyakorolni.

Hogy miként építettett fel a templom Sz.-Keresztúr déli felén, a fenn leírt, tövis bokrokat és bojtorjánt termő helyre, az és az ekklezsia további története nem tartozván célunkra, ennek tárgyalását mellőzzük. Most visszatérünk oda, a hol, az unitarismus hajnala feltűnt, a hol t. i. hitünk kezdődött. S a nevelés, tanítás lévén az az eszköz, mely által az értelem világosodik s tisztább hit-nézetekkel is bírhat az ember, történelmünk folyamán az iskolákat vegyük vizsgálódásunk tárgyául s így aztán újból e helyre kerülünk, a hol szemlénket félbeszakítók; ahol, az előadott történelmi vázlat folytatásaként, a gymnasium történelme kezdődik.

Az Erdélyi unitáriusok történelme, mint már az előbb is látók, a XVI-ik században kezdődik, a mikor a magyar nemzet életében új-korszak állott bé e Reformatio kezdetével és a dinasztia változása következtében. A szabadgondolkodás, vizsgálódás szelleme átkezdé járni az emberek különböző rétegeit. A magyar nemzetiségét fenyegetve látá az új kormányhatalom alatt s a vészthozó jeleket felismervén, tette, munkára serkene. Buzgott a hazaért, hitért, de nem feledé mivelni azt a talajt is, a honnan van a nemzetnek élete s a valódi hit kiinduló pontja. Az iskolákat elismeré a társadalom szilárd és biztos alapjának lenni.

Az egyházközségek a mint alakultak, úgy szaporodtak az iskolák is, hogy az ifjuság a megállított hitelvek szerint taníttassék és neveltessék. Egy kimutatás, mely a XVII-ik század első éveiben készült, csakugyan állítja, hogy minden protestáns község — a legszegényebbek kivételével — külön iskola-mesterrel birt¹. De nemcsak az elemi, de a felsőbb iskolákról is gondoskodtak. E gondoskodás élt az unitáriusoknál is, kiknek történelme lapjain már a XVI-ik században tíz felsőbb iskola szerepel²; de a mostoha idők miatt, melyek a

¹ Frankl V. „Hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik században“ 17 l.

² L. Székely S. „Unitária vallás története Erdélyben“; és Frankl V. „A hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik században“, című művét.

szabad eszméknek nem kedveztek, megsemmisült nagyobb részek, úgy, hogy a XVII-ik században, midőn a szellemi fegyverekkel folytatott harcz következtében a protestantismus hazánkban tulsulyra emelkedett, már csak hatról van emlékezet.

A XVIII-ik század első felében sok protestáns tanintézet bezáratott, vagy pedig korlátoltatott azokban a tanítás szabadsága. E század második felében a protestánsok jogait törvények biztosították; a dynastia megerősödött, a háboru zaja elmúlt. Ekkor a kormányhatalom lágy álomba akarta ringatni a magyar nemzetet, lassanként folytatni meg nemzetiségét és kedve szerint idomítani, hogy ártalmatlan lehessen rá nézve. Mária Therézia idegen műveltséget és erkölcsöt próbált beleoltani, de visszahatásra talált, a veszélyes álomból felébredt a nemzet. II. József, németesítő rendeleteit, nem viheté keresztül. Türt, várt a magyar s végre az 1790—91-iki országgyűlés megjutalmazá kitarását. Ekkor rendeltetik el a magyar nyelvnek az iskolákban való tanítása s a protestánsok szabadságot nyernek alsóbb és felsőbb iskolák állítására és a tanítás módja, rendje stb. meghatározására, kezelhetésére. E században már csak három iskolánkról van emlékezet.

A Sz.-keresztúri unitárius gymnasium felállításának eszméje már a XVIII-ik század elején meg volt, a mint ezt bizonyítja h.-szt.-mártoni Biró Sámuel-nek¹ 1712-ben a kolozsvári ekkleziához írt levele és az ekkleziának erre adott válasza².

Biró S. írja „Sacrosanctum Consistorium, Collectaque in Jesu Christo Claudiopolitano, Unitariorum Eccla, Domini et Fratres dilectissimi!

Salutem, et felicem novi hujus anni decursum!
Jöllehet magamnak személyem szerint kellett volna

¹ Biró Sámuel consiliarius, lakott K.-Kenden. Az unitáriusok legelső főcúrátorának választatott 1718-ban; meghalt 1721-ben.

² Lásd: „Keresztény Magvető“ XVI. évf. 4. füz. 237—242 lapjain „Egyháztörténelmi adatok“ cím alatt. E levélből csak a Sz.-keresztúri iskolára vonatkozó rész van közölve e történelmi leírásban, egyebeket elhagytam. S. J.

kegyelmeteknek látogatásokra mennem, és az alább megírandó dolgokról conferálnom, de mint hogy az közönséges dolgok azt most nem engedik, akartam kegyelmeteket levellemmel látogatnom s előre értékre adnom nagy atyafiságos szeretettel.

Látván és gondolkodván szentséges vallásunknak dolgairól mind külső s belső képpen micsoda hanyatlásra indultanak Scholáink és Ecclesiaink, tetszett volt itt levő becsületes Atyánkfiainak is concessusok accedálván, kiírni vallásunkon levő becsületes nemes rendeknek, mind vármegyékre s mind Székelységre, hogy az mostani contributionale quantumnak repartitiojára celebrálandó gyűlésetskére (nehogy más alkalmatossággal frequentiankal scrupulusokat szereznénk mások elméjökben) idegyűlni ne terhelgetnének; kik is szép számmal eljövén, az mennyiben az közönséges Haza dolgai engedték, ottan ottan confluálván, szép csendesen kezdtük forgatni vallásunknak dolgait, tam quod politica et scholastica, quam ecclesiastica; azt pedig architectonice non dogmatice, mely az clerust illeti.

. . . . látván az ifjuságnak is ez mostani veszedelmes időekben nem úgy mint kívántatott volna nevelkedéseket, melyet ugyan causált az fenn forgott esztendőeknek mostohaságok nagyobbára, melyek mind az csendes életet, melyet a studiumok kívánnak, mind pedig az nervusokat igen megrántották; de kivált az Scholáknak is nem az eő jó rendükben való állások sem quoad subsistentiam, sem quod ordinem docendi nem kevés alkalmatosságot contribuáltak arra. Végeztük, hogy, ha többet nem is, de egy celebris Scholát erigálnánk ez Hazának közepette (gondolnók Székely-Keresztúrra) hová mindenfelől az ifjuság elérkezhetnék, szülői is inkább succurálhatnának, de vivendi modiis, holott egy olyan forma *Paedagogium* is erigáltatnék, mint Hálában az szegény és maga Instentatiojára tehetetlen, de jó indulatu bizonyos számu Ifjuságnak, melyre oly fundust erigálnánk, mely állhatatos volna. Lenne ezen Scholának in huma-

nioribus az mint szokták mondani tanítója ecclesiasticus, in politicus et juridicialibus vero politicus, kiknek is tisztességes fizetés volna ; és inspectora vagy én, vagy más ; ezt pedig oly indulattal fogtuk, hogy ha az Isten újabb változást nem hoz édes Hazánkra, jó helybe állítására készek vagyunk mindenünket consecralni, hozzá is kezdünk Isten jó voltából nem sokára, csak az arról való projectumok és Instructiók készülhessenek ; melyekről legelsőbbben is kegyelmeikkel kívánok conferálni és alkalmatosságot keresni, hogy ha csak lehetséges lehet szembe beszélhessünk, ha pedig az nem lehet, írással, várván mindazonáltal előre ez iránt való kegyelmeik opinioját és projectumit is, mint és miformában kezdhethnők, solidálhatnók azt a Scholát, et circa studia mind az tanítóknak s mind az tanulóknak rendről.

Gondolkodtunk arról is, ha csak tehetségünkkel érkezőnk, Háromszéken egy, Marosszéken második és Küküllő megyében is harmadik Schola állítódnék, holott lévő mestereknek az status unitárius fizetne, ámbár az falu is az ő képéjét megadná, de aztán turbálni onnan őket a falusiaknak szabad ne volna ; se Tiszteletes püspök uramnak papságra ordinálni a Status hire és akaratja kívül és ezekből a Scholákból, vagy másikból is kiszedegettethetnének az jó indulatu és az említett *paedagogiumra* alkalmas és érdemes, de szegény Iffiak.

... Ezek azok, melyeket mostani confluxusunk által kívántunk munkába venni és kegyelmeiknek pro captanda superinde Eorundem opinione általam megíratni“.

Erre a kolozsvári ekklezsia tagjai, kurátorai, a következő választ adták¹:

„Spectabilis ac Generose Domine Fautor et in Christo Frater Colendissime !

Praemissa Servitiorum nostrorum oblatione promptissima kegyelmed kedves levelét utolsó napján elapsi

¹ Csak a keresztyúri iskolára vonatkozó rész van itt közölve. Lásd az egészet a fennebb idézett helyen.

mensis irottat, ezelőtt kilenczed nappal igen kedvesen vöttük, elolvasása és felőle való beszélgetés, felesebb atyafiak jelenlétit kívánván, a választételnek szükségesképen haladékokat kellett szenvedni, melyről is kegyelmedet atyafiságosan követjük. Legelsőbben azért a mi jó Istenünknek tulajdonítyuk a dicsőséget, az kinek atyai gondviseléséből lőtt, hogy súlyos ítéletinek járásában is, kevés számu, csekély és emberek előtt megvettetett tartó atyafiságos gyülekezetünkben az Férfiak el nem fogytanak, reménységünk s érdemünk felett találtattak eddigh is, ma is ez terhes időben taláztatnak, látyuk az kik az Isten dücsőségére néző dolgokat, egyenes vállal és elére látó szemekkel viselnék és forgatnák. Ilyenek az kegyelmed levelében feltétegetten igen jeles és hasznos punctumok egy közönséges helyen való Paedagogiumnak, vármegyék és Székenként apróbb Scholáknak és azokhoz illendő sőt szükséges fundusoknak felállítása és összeszerzése ; végezetre az felállítandó jó rend megtartásának okáért Dioecesisenként rendelendő inspectorok felől való elmélkedések. Legelsőbben is azért az egész dolgot intéztük úgy mint valami éresre készülő gabonát, melynek gyükere az curatorok vagy inspectorok ; éltető nedvessége az fundus, czikázása, szárban indulása az apró scholákkal együtt az felállítandó Székely-Keresztúri Schola, magzása s érése az thordai és kolozsvári Gymnasiumok.

. Az fundust az mi illeti, az olyan szükséges, mint a nedvesség az plánták éltetésére, ez felől kegyelmedek elmélkedését nem tudjuk. Levelében kegyelmed is ki nem tötte, de ha ambulatorium lészen, melly az atyafiaknak esztendőnként való jó akarattyoktól s adakozásoktól függjön, félő, hogy azokban gyakortabb fogyatkozás ne következze ; nem különben (sértődés nélkül mondott szó legyen) mint az csekély tóra építetett, vagy az szélre kitétegetten malmok forgásában, melyet akár mely szerény és vigyázó gazdának is gondviselése sokszor elől nem vehet, jóvá nem tehet, példait

hazánkban eleget láttuk, magunkon is éreztük : nem kétkedünk mindazonáltal abban, hogy kegyelmednek bölcs ítéleti, mindezeket, melyeket irunk, által nem látta volna.

Az vármegyék és székenként való Scholák is igen szükségesek az Paedagogium szaporítására, de hogy azokban forgolódo tanítók, ugy mint falusi képes mesterek, az méltóságos Statustól függjenek, alig itiljük lehetségesnek lenni, közönségesen az atyafiakban gyakorlott és megrögzött praesumptio miatt, kik egy-két kalongja fizetéseknek igen sokat, kelletinél s az igazságnál többet tulajdonítván, kik, ha praxisban kellene az dolognak vétetödni, könnyebben romlanának, mint hajlanának.

Az *Keresztüri Paedagogium* iránt edgj nehízséget látunk, ugy mint az Politiait néző tanításnak azon helyben való felemelkedését; az pedig a többi között két vagy három terhes okból.

1. Mert azon székei Scholákban tanult ifjak (szolljunk ugy a mint az dolog vagjon) többire téli Deákok, nyári parasztok; experientia nélkül lévén, alkalmatlanok azon tanításoknak megfogására.

2. Az fundus is olly számos tanítóknak és ahoz való dolgoknak eltartására elérkezik-e?

3. Láttzatik az Kolozsvárott lévő királyi fundationnak is kissebbségére lenni, ha más helyeken felljebb való tudományok tanitattnak és virágoznak, mint itt tanitattnak és virágoznak; és az aemulatio ugyan jó és dicséretes az eö rendiben; de félő, hogy az két tanító helyly között collisiora ez úton út ne nyittatnék, mely dolognak is szomorü példáját mások között hazánkban láthattuk. Foelix quem faciunt aliena pericula Cautum. Talám elég volna ottan az Khetorikaig menni, az után, az kik abban épületet vennének, tudományokban, értelmekben jobban megförvén, experientiájok is több lévén, itten Kolozsvárott az Politiai tudományra tanittatnának ugy s olyan személy által, az mint kegyelmed írása tartja.

. Végezetre kegyelmedet igen atyafiságo-

san követjük, irásunknak akár hosszú s akár hibás voltáról; kegyelmed kívánságának mindenekben akarván eleget tenni, tettük ezeket írásban ollj véggel, hogy kegyelmed láthassa és bizonynyal elhihesse, hogy az megírt projectumnak, az mi gyülekezetünknek csekély tagjai, legjenek nagyon javallói és minden tőlök kitelhető úton módon, értelemmel, értékkel, ez után is álhatatosan maradjanak elősegítői; az edgjet hozzátévé, hogy, ha ugjan csak lehetséges lészen, minekelötte ez szent dolog munkába vétetődne, tartassék edgj szemben való beszélgetés, holott talán bővebben és hasznosabban mindenekről végezhetni. és láczik hogj kegyelmed is levelében azt javallja“.

Történt-e e levélváltásnál e tárgyban több; a mint írják, hogy szemben beszélgessenek, arról adatunk nincsen. E levelek azonban már magokban is értékesek, mert elődeink fenkölt gondolkozását hirdetik, hogy t. i. a közművelődés érdekében készek minden áldozatra.

A tervbe vett iskolák béállítása nem sikerült s nem is csoda, mert ez időben kezdődik olyanszerű üldöztetésünk, mind a minőben az első keresztények részesültek, azzal a különbséggel, hogy minket nem pogányok, de keresztények üldöztek, még pedig pogány módon. Minden javainkból kifosztattunk. III. Károly, Mária Terézia uralkodása alatt az unitáriusok minden politikai hivatalból kizárattak s csaknem megsemmisültünk volna, ha a szabadabb szellem nem kezd jelentkezni a 18-ik század vége felé.

A Biró Sámuel tervelésétől fogva — az elnyomatás miatt — egészen 71 éven keresztül nem történt semmi lépés arra nézve, hogy az unitáriusok a Székelyföldön egy felsőbb iskolát állítsanak, legalább adatunk nincsen róla.

Kis-Solymosban volt a XVIII-ik század utolsó tize-deiben egy szépen virágzó iskola Csoma István¹ tanító

¹ Meghalt 1800. decz. 30. L. a K.-Solymosi unitár. ekklézsia anyakönyvében.

vezetése alatt. Ebben még más községbeliek is sokan tanították gyermekeiket egészen a Syntaxisig s innen aztán akárhányan Tordára vagy Kolozsvárra mentek tanulásukat folytatni. *Csomáról* azt jegyezte fel középső Kiss Mihály: „1787-ben K.-Solymosba vitetvén az atyám papnak, ott tanultam 7 esztendeig Csoma István nőtelen mester előtt, a ki tudatlan volt, de jól gyakorlott és köszönöm emlékezetének sorsom egy részit“.

Az iskola azonban csakis a k.-solymosi unitárius ekklézsiáé lévén s kiválólág csak a Csoma I. vezetése alatt válván keresetté, a Székelyföldi unitáriusok érdekét nem tudta szolgálni s mint ilyen, nem is szolgálhatta, mert nagy számmal voltak azok, a kik gyermekeiket taníttatni óhajtották, a kik a nevelés- oktatásügy iránt érdeklődtek. Erről tanuskodik az, hogy 1783-ban¹ Pálffy Sámuel és Antal, keresztúrfiszéki ekklézsiák inspector-curátorai, püspök Agh Istvánhoz és a Contistoriumhoz folyamodnak s beléegyezését kérik, hogy A.-Siménfalván egy felsőbb iskolát állítsanak. Kérésüket így indokolják: „Tapasztalhatóképpen fájlalva érezzük, hogy szentséges vallásunkon lévő nemes atyánkfiai, mindennapon szemlátomást szegényedvén, elégtelenné tettének feles gyermekeiknek Kolozsvári Collegiumunkba való vitelekre és ottan megdrágodott szállásokra megkivántató subsistentiájoknak kiszolgáltatásokra, melyből által látván azt, hogy szegény atyánkfiai gyermekeinek vagy tudatlanságban kelletik maradniok, vagy más vallásuaknak collegiumaikban taníttatniok, mely eleitől fogva az unitárius ekklézsiák fogyásának legnagyobb oka volt. Ennek eltávoztatására, következendő romlásunkat fájlaló kegyes atyánkfiaival consultálódván, végeztük, hogy a királyi kegyelemtől ha megnyerhetjük, a mostani királyi kegyelmes engedelem szerént nem más, hanem a nemesség költségével, itt nemes Udvarhelyszékben, eppen in meditullio Sedis intézvén Siménfalván egy iskolácskát

¹ L. A consist. levéltárában.

állítanánk fel és abba két jó tanító deákokat nyerni kívánnánk, a kik is a rhetorikáig tanítanak szorgalmasan azoknak gyermekeit, kiknek tetszenék ide hozni. Ezen deákoknak subsistentiájokról gondja leszen a notabilitásnak, melyekre nézve Instálunk Tiszteletes Püspök Urunknak és a partiale szent Consistoriumnak alázatosan, helyes ratioinkat helyben hagyni, romlandó félben lévő sorsunkat fájlalni s ifjainknak tudaltanságban való maradásukat sajnálni, a mi szent szándékunknak engedelmezzel és jó választételekkel secundálni méltóztasának“.

E folyamodásból az egyház iránti mély szeretet melegsége érzik s a közmívelődés által akarják megedzeni a népet, hogy állhatatosan megmaradjon szent vallása mellett és értelmesedésével anyagilag is erősödjék. E terv sem sikerült.

Hogy egy ilyen iskola szükségét a Székelyföldön többen érezték, bizonyítja az is, hogy Homoród-Almás és Szt.-Márton, egyszerre két unitárius ekklezsia teszen ígéretet, hogy azt a maga kebelébe állíthassa fel, s 1789-ben a Sz.-Keresztúri unitárius ekklezsia ~~kéri~~ ugyanezt¹.

1792.-ben pedig Pálffy Sámuel a Székelységet és az Espereseket hívja fel, hogy Sz.-Keresztúron állítsák fel egy felsőbb iskola². S már hogy a nevezett ekklezsiaiban-e; vagy pedig más helyen állíttassék fel egy felsőbb iskola, erre nézve irányadás M.-Vásárhelyről jön, hol 1793. júniusban, az unitárius úrrend összejevén, élén Petrityevich Horváth Ferencz egyházi főgondnokkal, megbízottjai által, a következő júliusban, a H.-Almásán tartott zsinathoz némi javaslatokat és *követelési* pontokat küldött; ezek között egyiket azt, hogy szükséges lenne Sz.-Keresztúron egy gymnasiumot állítani.

A homoród-almási zsinat 1793. július 10-én 11b. jk. Sz. alatt kimondotta, hogy Székely-Keresztúron egy

¹ L. Szt.-gericzei zsinat 1789. protocoll. 14. p. a.

² Lásd: Steph. Fosztó-Uzoni Histor. unitarior. m. s. Continuata per Mich. Kozma. 5 kötet 152—153 lapjain.

gymn. állíttassék és ennek modalitása kicsinálására főcurator P. Horváth Ferencz mellé Sándor Mózes rendeltetvén, végeztetett¹: „Jól tudván a generale Consistorium egy gymnasium felállításának, ekklézsiáink fekvéséhez képest, mind szükséges voltát, mind pedig az aránt ennekelőtte tett rendelkezéseit, meghatározta, hogy nemes Keresztúrfiszékekben, a Székely-Keresztúri unitárius ekklézsiában, minélhamarább egy olyan unitárius gymnasium állíttassék fel, melyben az ifjuság avagy csak a rhetorikáig taníttathassék. Mely gymnasium felállítására Méltóságos főcurator P. Horváth Ferencz mellé segítségül rendeltetett Sándor Mózes atyánkfia, oly kérelemmel, hogy ezen végzést a generale Consistorium jegyzőkönyvéből sub authentia kivévén, azt T. Pálffy Mózes és Demjén József s más nemes atyánkfiaival közölje s ezekkel egyetértve, az építés modját kicsinálják és azt azon summával együtt, mely ezen gymnasium felállítására be fog gyűlni, a consistoriumnak jelentsék s azután az építést elkezdjék. Minthogy pedig ezen építésre feles költség kívántatik, ennek kiszerezésére a generale Consistorium által nemcsak a Keresztúrfiszéki, hanem a Marosszéki és Háromszéki környékbeli T. Inspector curator és ezek által más jóltevő atyánkfiak is a szükséges költségek kiszerezése végett megkerestessenek“.

II. ÉPÍTKEZÉS.

a) 1793—1804.

A már ismeretes megalapító végzés folytán a gyűjtesek megkezdettek s rövid idő alatt azt eredményezték, hogy az építkezés még 1793-ban megindult. Erre mutatni látszik kénosi Sándor Mózesnek, a kolozsvári főconsistorium 1794. január 20-án tartott ülése jegyzőkönyvének 7. pontja alatt előforduló jelentése, a hol

¹ Ezt a Sz.-keresztúri gymnasiumot megalapító végzést egészen közlöm.

előadja, hogy „némü-némü összegek már gyűltek bé a gymn. építésére, de ő jószágaiba járván széljel s nem lehetvén continue Keresztúrfiszekben, sem az oblatumokat bé nem szedheti, sem az építés inspectióját minden időben nem folytathatja; Pálffy Dénes találta meg az építésre begyűlendő beneficiumoknak az insp. curatoroktól léendő beszédésére s azoknak a szükséges helyekre kiadására; továbbá arra, hogy az építést, egyetértve az illető insp. curatorokkal és Sándor Józseffel, procurálja és jelentse, *menyire vitetett legyen eddig elé az építésnek állapota*“.

A gymnasium épületének helyéül a sz.-keresztúri unitárius ekklézsia mesteri telkét, a rajta lévő iskola épülettel, mesterilakkal, készséggel, ingyen adta át. Így jutta a gymn. is Sz.-Keresztúr déli szélére, messze le a a piacról, arra a helyre, a hová, a mint már fennebb láttuk, az Unitáriusok az erőszak és üldöztetés következtében menekülhettek. A Sz.-Keresztúri unitárius ekklézsia annyival is inkább örömmel adta át mesteri telkét, mert ezzel, hogy a gymnasium az ő kebelében állíttatott fel, azt a veszteséget, hogy a piacsorról leszorított s templomától megfosztatott, nagyban kárpótolva látta. Nem lévén az ekklézsiának piacz-sori, városi telke, a gymn. is távol esék a város központjától s a kiüldözött ekklézsia kapva-kapott az alkalmon, hogy kebelére szorithassa, mert tekintélye, sulya emelésére nézve egy biztos és állandó tényezőt nyert benne, melyet, a mint a mozgalmakból látszik, más ekklézsiák, ha nem irigyeltek is tőle, de szerették, ohajtották volna megnyerni a magok részére. A tövisbokrokat és bojtortjánt termő szögleten, a templom mellett, így indula szárba a gymnasium, mely működése folytán azt a helyet nagyban értékesíté és nevezetessé tévé s az ekklézsia virágzására is jótékony hatással volt és van.

Az átadott mesteri telek, a mostani templom mellett, keletfelől feküdt. E mellé gróf Korda Zsigmondné Nemes Juliánna által conferáltatott egy nyil. Továbbá

egy drb. szereztetett Kövesdi, de Keresztúron lakó Szarka Zsigmondtól, melyről a Cessionalis így szól: „Anno 1794. die 17 junii, Léven nekem Keresztúrfalvi Küküllő felé forduló határban¹, az unitárius templom alól, Mlgs. L. Baronissa Korda Zsigmondné eö Nagyságának a commune terrenumból jutott helyinek mellette két sessio, mely ugyanazon commune terrenumból jutott, e mellé szerezttem még három és fél sessiót és már in summa 5 és fél sessio, a melyeket által adok; még van NB egy fél sessio, ha meg szerezhetem azt is által adom. Adtam pedig ezen 5 és fél sessiót, mint a commune terrenumból nekem jutott és szerzett részemet 15 magyar frtért örökös jussul“ az épülendő unitárius gymn. részére.

A Szarka Zsigmond által utóljára szerzett fél sessio a patakfalvi tanórokba vezető úton túl lehetett s aztán úgy cseréltetett meg a bejáró úttal, hogy a gymnasiumi és igazgatói telek egy darabban lehessen, mert egy ily cseréről van adat azon időből. A telek ilyformán össze-szeresztetvén, megkezdett a gymn. építése insp. curator *Pálffy Mózes* felügyelete alatt.

A mesteri telken lévő tanteremhez ragasztattak a gymn. új szobái, a mostani templom háta megett, éppen ellenkező állásban, a hogy a gymnasium jelenlegi épülete áll.

Az építés azonban nehezen és lassan haladt. A gyűjtés folyt és az anyag s a pénz gyűlt, de a mozgató erő, a ki a köveket is megindítsa, hiányzani látszott; a vezér egyéniség, a ki körül tömörülhessenek a gymn. létesüléséért buzgolkodók, még nem jött el. Erre mutatnak azok a környülállások, melyek említve vannak az 1794. június 21 s következő napjain Korondon tartott zsinat jkönyvének 3-ik pontja alatt, ahol némely atyánkfia által előadatnak, hogy akadályok vannak a gymn. épí-

¹ Ez adat is mutatja, hogy csaknem a mezőbe szorítottak volt az unitáriusok.

tésében, melyek nagyobbára az egyenetlenkedésből s az egymást meg nem hallgatásokból, sértésekéből származnak, hozzájárulván az is, hogy némelyek az építésben némü-némü elsőseget tulajdonítanak magoknak.

A felhozottaknak, úgy látszik, elég alapjuk volt, mert a zsinat újabb intézkedést tett a gymn. építésének jobb móddal leendő tovább folytatására s Pálffy Sámuel, Pakot Zsigmond, Pálffy Mózes, Sándor József, Dimény József, Jakabházi Pál, Fekete Sámuel, Mátéfi István és Simén András atyáinkfiaiból egy commissio állíttatott fel oly móddal, hogy ezen építő commissióban *senki különösen fő ne legyen*, hanem megegyezett akarattól folytasson mindent, összegyűlvén e tisztelt személyekből álló, sőt pro rei dignitate többekkel is szaporítandó commissio, valahányszor a dolognak mivolta kívánandja a keresztúri parochialis házhoz; a holott is az építésre téendő végzéseket Mátéfi István atyánkfia írja jegyzőkönyvbe; a R. Consistoriumot mindezekről, mind pedig az építésnek előmeneteléről, vagy akadályairól, a commissio neve alatt menstruatim tudósítsa. A dioecesianus insp. curatorok által begyűjtendő oblatumokat pedig pericipiálja Pálffy Dénes úr és azokat a Commissiótól meghatározandó helyekre erogálja is.

Szabó Sámuel, — a ki, úgy jó ki a dolgok fejlődése rendén, hogy a midőn 1793-ban hazajött külföldről, biztatva lett a keresztúri leendő tanársággal és ennek megtörténhetéséig nevelő lett Sárdon Sándor Mózesné gyermekei mellett — ez állomása helyéről, t. i. Sárdról írja Lázár István püspöknek 1794. Sept. 19-én: „A zsinat eltelésétől fogva a Sz.-Keresztúri gymn. építésére kirendelt commissio tagjai egészen f. hó 14-ig semmi gyűlést nem tartának, semmi végzést nem tőnek, azért azt határoztam vala, hogy az eddig volt állásomat is elhagyván (melyre elég okok szolgáltatnak éppen az unalomig) a télre Szebenbe megyek, hogy ha ugyancsak tanítás, vagyis inkább paedagogia által kelletik kenyeremet keresni, valami száz úrfiacskákat tanítsak magyarul és

diákul. Kolozsvárt igen is akartam elkerülni, ahol már régtől fogva szerencsétlenségem kovácsoltatik. Segesvárt is gondoltam volt telelő szállásomnak, azon tekintetben, ha az asszony maga fiát tovább is ügyészségem alatt akarná hagyni; de ebbeli szándékomat változtatá a Keresztúrfiszéki egynehány nemességnek, Sz.-Keresztúron, az említett napján e hónapnak, lett összegyűlésében tett végzés; mely szerént meghatározott jelen nem létemben, hogy hozzám Sárdra követjeket küldvén Solemniter megvívjanak ad diem 21-o, hogy akkorra Keresztúrra be is köszöntsek és a tanításhoz kezdjek. De ugyanazon napon én is az úrfival, Mózesel, és az asszonnyal B. Kordáné udvarlására menvén, délután ismét összegyűjtette királybíró Pálffy Mózes úr az uraságokat és akkor színről-szinre együtt lévén és kérettetvén, a végzésnek teljesítésére ajánlám magamat, megigérvén, hogy Szt.-Mihálynapra bizonyosan előállok. Az idő alatt pedig javallám, hogy tudósítást tegyenek a Székek kerületeibe, hogy a kiknek fog tetszeni fiaikat Keresztúrra hozni tanítás végett, érkezhessenek idején szállásokat fogadni, minthogy katonai módra a faluban lészen, a mint nekem, úgy a tanulóknak is, szállása. E szerint jelenti, hogy Szt.-Mihálynapra Keresztúrra megyen“.

Megis történt, mert már okt. 26-án írja a Püspöknek: „Keresztúron vagyok már két hét óta, de mondhatom, hogy úgy, mint még interimalis, nem valami közönséges, hanem mint különös kötelességű professor. Szállásom az iskola-háznál van, kosztom Sándor Mózesel együtt Báró Kordáné asztalánál. Ha Statusunknak nagyjai azon sziveséggel akarnák részünkön is a tudományoknak gyarapodását és tagjaiknak civilizálódását, (a Bároné stylusa szerint) a keresztúri gymn. ma-holnap talpon állana. Nem győz ez az asszonyság eleget csodálkozni azon, hogy mi akadályoztatta meg az építésnek folyamatját. Az indított épület még azon állapotban van, a melyben Claritásod látta. Az én állapotom és fizetésem meghatározása és a főconsist.-hoz léendő ap-

probátioja felől, egy nehánynak a mi nemesseink közül szólottam, kiknek éppen az a szándékuk, hogy a jövő gen. consist.-ba ezen tekintetben deputatust küldjenek. En is úgy gondoltam, hogy akkor jelentsem bé magamat. Addig tehát úgy leszek Keresztúron, mint vendég s ha a gen. Consist.-nak kedve leszen más professzorral boldogítani a Keresztúri léendő gymnasiumot, nem leszek szerencséjének irigylője“.

A mint az adatok mutatják, Szabó S. megmozgatta az építés-ügyét és az embereket, mert már nov. 28-án Pálffy Mózes V. királybíró maga szándékszik Kolozsvárra menni, és az épülendő gymn. s abba léendő professornak állapota felől végeztetni. Sőt még Br. Kordáné is — a ki nem volt ugyan unitárius — úgy nyilatkozott Simén Andrásnak¹, hogy mivel látja resteskedéseket feltett céljokban, maga fog egy napot rendelni, a melyre a maga praesidiuma alá összegyűjti azokat, a kiket ismer vallásunkbeliek közül jobb szívűeknek lenni.

A dolgok ha lassan is, de kezdettek oly fordulatot venni, és úgy alakulni, hogy Szabó S.-nak reménye támadt arra nézve, hogy valahára már állása biztosítva leszen ez intézetnél. Erre mutatni látszanak Lázár I. püspökhöz² írt sorai: „én istudom azt, hogy jó volna már futkosó higságomat megoltani és csendességben élni. Eddig volt gondolkozásom a belső állapotra nézve, azt úgy analizáltam vala, hogy ott legyen lakásom, a honnan ne kellessék alá s felsátoroznom, ugyan ezen tekintetből lett az, hogy minekutánna az irigy, fondorló szívek, mind a toroczkoí, mind a kolozsvári papságra illő lépésemet meggátolták, annális inkább, azt nem akarták, hogy én a kolozsvári kollegiumunknál professor legyek, lemondván mintegy a papiállapotról, válasszam itt, messze irigyeimtől³, az épülendő gymnasii-

¹ Szabó S.-nak 1794. nov. 28-án Lázár I. püspökhöz írt levele szerint.

² 1795. febr. 14-én.

³ L. Szabó S. életiratait a „Keresztény Magvető“ IX. k. 2. füz. 105—117 lapjain. A személyesügy némileg érintve van ott, most arra nem terjeszkedünk ki.

umnál való professorságot ; tudván azt, hogy ama mondas szerint : *ubi Philippus Melanchton, ibi Wittenberga*, ott találom fel a professori dicsőséget, a hol tanítói kötelességemet hiven és hasznosan teljesítem“.

A commissio mozgása nehézkesnek tűnik ki ; az építés inkább pang, mint halad. Egy év alatt szinte semmi eredmény. Lehetek ennek külső, belső okai. Ezek tárgyalása mellőzhető, de nem az a körülmény, a mely az építés mozgatására az embert megadta. Ugyanis az 1795-iki Bölöni zsinaton¹ felolvastatik Abrudbányai Szabó Sámuelnek, mint Sz.-keresztúri ujanon felállítandó gymn. elintézett professorának, könyörgő levele, melyben előadja, mimódon szánta volna el magát, eleitől fogva, közönségünknek belső állapotban léendő szolgálatjára, melyet bizonyít idegen országon s terhes költséggel azon célra való magakészítése ; bizonyít továbbá az 1793-ban H.-Almásán és mostan e jelen lévő ekklézsiában tartatott Synodalis gyűlésben is folytatott censurae praesesi kötelességének felvállalása, de főképpen az is, hogy az ujanon béállítandó Sz.-keresztúri gymn.-ban megkívántató tanítói hivatalra is ajánlotta magát ; de ámbátor mindezek így légyenek is, mindeddig kénytelenítettik bizonytalanságok között tölteni idejét ; mely szerint kéri, hogy tégyen a Consistorium jövődő állapotját meghatározó végzést iránta. Ez alkalommal előfordulván az is, hogy noha minden előre való rendelkezések megtétettek a gymn. építésére kirendeltetett commissiohoz, az építésnek legjobb móddal és leghamarább léendő folytatása iránt : mindazonáltal eddig az építésben igen kevés mozdulás tétetett, ebből kifolyólag a zsinati közgyűlés elhatározza, hogy az egész gymn. építése dolgának s állapotjának pro re nata leendő igazítására exmittaltatnak Lázár István püspök és Dimény József atyánkfiai oly utasítással, mely szerint, ha szükségesnek és jónak látják, addig is, míg a gymn. felépülne Szabó

¹ L. 1795. jun. 28. Bölöni zsin. jegyzők. 20. p. a.

Sámuel introducáltatását, ezt is effectualják. Azonban pedig, minthogy az építésnek folytatása nevezett atyánkfára fog bízni, a főconsistorium által meghatározott professori fizetése e mai naptól fogva folyon.

A fennebb jelzett commissio csak febr. 22-én¹ tartott gyűlést Sz.-Keresztúron, a hová a commissio tagjain kívül meghivattak a nemesek és az ekklézsiák kurátorai. Ekkor azt jelentik, hogy a professori ház egyrésze kőből készen van; a gymn. szobái pedig fából építettek, de még vannak hiányok, ezért kéregetőket küldnek ki hitünknek sorsossaihoz, hogy az építés folytathatására anyagokat adjanak.

E gyűlésen fordul elő, hogy Szabó S. a gen. consist. végzése szerint a professori hivatalra meghivatott s tanításbeli hivatalát az őszi beállástól fogva szorgalmasan és igen dicséretesen folytatja, sőt mindenek előtt nagybecsületben tartatik.

A munka csak úgy ment akkor is, ha mozgatták a munkásokat. Lelkesültek az adakozásra, ha lelkesítették. A székelynépben megvolt mindig az érzés a jó és hasznos pártolására, az érzés az üdvös eszme megtestesítésére, csak vezér kellett, a ki elől menjen, a ki válágitson, melegítsen. Szabó Sámuelben ez meg lett nyerve, csak a segédekben volt egy kis fogyatkozás. Ebben keresendő oka, hogy némelykor panaszol, vagy reménytelennek látszik!

A kőmives munka folytatásáról tudósítja 1795. sept. 8-án a Consistoriumot s panaszol, hogy az ekklézsiákból a napszámosok későn jönnek s így pénzes napszámosokat kell fogadnia a kőmivesek mellé, a kik ölszámba dolgoznak, ölet egy Rftért. S november 14-én irt leveleiben még jobban hangoztatja a bajokat. „Egymásra todultak — írja — itt az akadályok, a melyeknek elhárításában egyedül kellett küszködnöm. Ugy jártam mint, a kit barátságosan valamely szép folyóvíz mellé

¹ 1795-ben.

hivnak sétálni és sétálás közben a mély vízbe taszítanak, hogy usszon, ha kell, egyedül“. A gyűjtőktől még keveset kapott be s így a magáéból kellett 40—50 frtnál is többet költeni. A szobákat így nem lehetett a télire lakhatókká tenni. Neki magának sincs kész szállása, jól-lehet a Báróné adott volt tíz aranyat, hogy azzal az épület valamelyik részét készíttesse el magának a télre, de ebben az idő meggátolta. „Én ugyan az idén is szenvedek — írja, — a mennyiben nincsen kész házam Keresztúron, de eltelelek én mégis valahogy, csakhogy vallásunk dicső épülete csorbát ne szenvedjen párkányzatában“. Még semmi fizetése nem jött, ebben még collectázás nem volt, de collectázásból nem is lehet a fizetést beállítani, az csak a cassából indítható meg. A házak el nem készülése miatt az inanguratio is elmaradt ez évről; csak a professori cím lett a fizetése. „A diurnum — írja — talán megérdemelném; a diurnum többre menne, mint a firma; ha nem adatik, én is az építésbeli búról lemondok, s ha le, félek úgy marad az épület. Tőlem az idegen, vagy az ellenség se kívánhatja, hogy ingyen építsek, és ingyen tanítsak“.

Ily helyzetben lévén, gyakran ir püspök Lázár Istvánnak s kéri, hogy rendelkezék az insp. curatoroknak az építésre nézve; mit a püspök mindannyiszor teljesített nemcsak, de maga is Keresztúrra utazott, hogy az egypár ember személyes ügye¹ miatt lassan haladó építkezés gyorsulást nyerjen. 1796. okt. 21-én írja a konsistoriumnak: „Miután e hó 5-én Keresztúrra megérkeztem volna, azon szempillanattól fogva mindeddiglen semmit el nem mulattam azokban, valamelyeket használatosoknak vélhettem arra, hogy a keresztúri gymn. még ezen végére siető esztendőben oly állapotba tétethetnék, mely szerint abban a tanítás kezdetét jó móddal még a következő hónap beállításával vehetné; a mint-

¹ Mátéffi István és Pálffy Mózes kir. bíró között volt a személyes ügy, a mint ez Szabó Samunak Lázár Istvánhoz küldött leveleiből kitűnik.

hogy nem is volt sikertelen ebbéli igyekezetem“, okt. 2-án Szent-gericzen, 9-én Keresztúron és 16-án H.-Szt.-Pálon tartott gyűléseket a tekintetben.

Lázár I. tevékeny részt vett Szabó S. mellett a gyűlésben, rábeszélésben s azt írja fennebbi levelében a consistoriumnak: „Én, megvallom, egy dolognak több kívánóját, mint itteni gymnasiumunk jó móddal való felállításának soha se tapasztaltam. Bizony sir örömeben a nép, látván mostan minden reménysége felett való folyamatját a gymn. építésének, melynek felépülése iránt már egészen kétségbe is esett vala s bizony méltán is“.

A Szabó S. beigtatása nov. 7-én 1796-ban d. e. 9 órakor kezdődőleg történt meg a keresztúri templomban, a püspök, insp. curatorok, és nagy díszes közönség jelenlétében. Szabó S. székfoglalójának tárgya volt: „*Szépek szépe, vagy a legszebb szépség*“. A tudomány szépségét tárgyalta benne.

Már lett rendes beigtatott igazgatótanára a gymnasiumnak; folyt a tanítás, de az építés is, mert Szabó S.-nek a püspökhöz irt levelei szerint, még mindig voltak hiányok, fogyatkozások. 1798-ban a rectori ház sem volt készen; Szabó S. az iskolában lakott. 1798. okt. 6-án írja a többek között: „a classist már ezelőtt két héttel sok ösztönzéseimre nagy ügyel-bajjal felnyilalták, vagyis felemelték, hogy illendő helyre vigyék s az óta úgy áll, mely miatt már a classisban nem leczkézthetnek; nekem is, hol leczkéznem, nincsen. A nyári gyűlésnek sem volt egyéb eredménye, hanem, hogy Szt.-ábrahámról hoztak 8 szekér követ az épülendő, vagy talán az elsorvadandó házak alá, mely szerint azokból az idén sem lesz semmi s így soha sem, mert a fák bükkfák és az esőnek kitétetve lévén, elsenyvednek, de pénz sincsen, a mivel építsünk. Mindezek ha tovább így is folynak, tartok tőle, hogy bételik az irigy sziveknek a kedve, nagyobb gyalázatunkra, mintha semmi sem épült volna. Méltóztassék azért a püspök úr merőbben ez ügyünkbe ereszke dni, hogy ne legyünk ezután gyalázatosok“.

A kis-sárosi zsinat 1799-ben 6 j. k. sz. alatt figyelmébe ajánlja Biró József atyánkfiának, hogy egyetértve a környékbeli insp. curator, rector-professor és más több atyafiakkal, a gymn.-nak épületeit bevégeztetni teljes erővel igyekezzék.

Ily sokrendbéli felhívás, gyűjtés stb. nyomán létesüle, az egyesek erején, a keresztúri gymnasium, melynek építése, vagy tán jobban mondhatnók. toldozása eltartott még egy pár évig. Fennebb említettük, hogy a mesteri telken lévő épülethez ragasztattak a gymn. szobái és hogy a gymn. épülete éppen ellenkező állásban volt, a hogy a gymn. mostani épülete áll. A templom mellett hátrafelé volt 8 szoba. A templom végénél hátul, a templom mellett hátranyúló résszel pedig derékszögben 4 szoba, szemben a mostani kapuval.

A gymnasiumnak és az igazgatói laknak közös udvara volt. Szemben állottak egymással, a mi a felügyelet tekintetében, sokkal czélszerűbbnek mondható, mint a mostani, lévén jelenleg a két épület háttal fordítva egymásnak.

Hogy az építkezésekre mennyit és kik adakoztak, azt abban az időben, a mikor történt nem irták jegyzőkönyvbe, vagyis nem tették írásba. Ha igen is, de eltevedhetett, mert semmi sincs abból az időből hátra maradvra. E hiányt már 1800-ban észrevették, mert az Alsó-Boldogasszonyfalván tartott zsinati gyűlés egy bizottságot küld ki a gymn. építése körülállásainak lehetőségig léendő összeírására. E bizottság tagjai voltak: Sárdi Simén András és Szt.-Léleki Pakot István urak, egyházi részről pedig: derzsi pap és esperes új-székel Finta József, Szt.-mihályi pap és egyházköri jegyző N. Ernyei Kelemen Benjámin, keresztúri pap, H.-almási Bodor Sámuel. E bizottság az udvarhelyi és keresztúri környéki ecclesiák papjaihoz és kuratoraihoz felhívást intézett, hogy írják össze hitelesen ekklezsiájokban individuatim kinek-kinek a keresztúri gymnasium építésére tett collatumát s küldjék azt a hiteles írást a biztos atyafiak kezébe.

De hogy a bizottságra bizott s fennemlített munka annál jobb móddal és nagyobb pontossággal folyon, szükségesnek találta, az 1802-ben junius 28-án Toroczkon tartott főkonsistorium, a bizottság elnökéül Finta József esperes atyánkfíát kinevezni s ezt a bizottság tudomására hozza és felkéri a munka megtételére.

A bizottság 1802. sept. 17-én, Simén András betegsége miatt Pálffy Dénes úr helyettesítettén, Sz.-Keresztúron, a professori háznál összejött és a gymn. építése körülállásait összeírta¹. Itt csak az épületeket mutatom bé a bizottság munkálata alapján: 1. Van a gymn. telkén: „a professori ház, mely kőből, téglából épített és cseréppel fedetett². 2. Van ezen a telken kilencz tanuló ház, a 10-ik és 11-ik most in fieri van; ezeken kívül van a classis.

Első: *Chorintus*, 2-ik: *Philadelphia*, 3-ik: *Ephesus*, 4-ik: *Smyrna* nevet visel. Ezen négy lakóházat Tkts. Pálffy Elek és Dénes urak építették.

Az 5-iket *Sárdisnak* hívják, melyet a Szt.-Mihályi ecclesia maga tulajdonából épített. A 6-iknak *Tryatira* a neve; ennek derekát a Tordátfalvi ekklezsia csinálta. 7-ik *Laodicea*, ennek derekát az Énlaki ekklezsia conferálta és építette fel. 8-ik *Pergamum*, ennek derekát a Bözödi ekklezsia készítette. 9-ik *Páris*, ezt Kelemen Bénéiam Szt.-mihályi pap és Kobátfalvi Nagy János fiaival együtt készítették magok költségökön, nemcsak derekát, mint a többi községek, hanem szarvazatját, fedelét, ajtóját és cserepessit, jól elkészítvén, lakhatóvá tették. Egy üveg ablakot ajándékozott bele tkts. Baczó Thérzia kisasszony. 10-iket most építi a keresztúri fungens pap Bodor Sámuel. 11-ik a Classis, mely a tanulásra minden leczkében lévő ifjakat befogad. 12-iket építi néhány Csehédfalvi ember.“³

¹ Az adományokat lásd a „*Függelék*“-ben e munka végén.

² Részletesen le van írva a belsője is, de az mellőzhető.

³ L. a bizottság munkálatait: *Protocolum Consistorii Repraesentativi unitariorum Claudiopolitani* 1780. 81—124 lapjain.

Körmöczy János 1811-ben egy *deductio*¹ terjeszt a consistorium eleibe a keresztúri gymnasiumról. E deductio és az említett bizottság munkálata között van egy kis eltérés; de ez inkább csak a szobák számozására vonatkozik, a lényegben megegyeznek, hogy t. i. egyesek és ekklezsiák építették. Az 5-ik szobánál a *deductio*ban egy Firtos nevű benczési lakos az építtető; a bizottság munkálatában pedig a szt.-mihályi ecclesia. Azt hiszem, hogy inkább Körmöczy tévedett és hogy a bizottság munkálata a hitelesebb, annyival is inkább, mert egy ember véleményével több emberé áll szemben.

Hogy micsoda fundusból épült a gymnasium? Erre a már említett bizottság azt felelte: *nem egyéb fundusból, hanem csupán csak a jöltévő hívek kegyes alamizsnálkodásából*. Továbbá azt mondják: „A keresztúri gymnasium felállításában a keresztúrfiszéki unitárius tractus, más kerületek felett, a legelevenebb tag volt; úgy annyira, hogy láthatóképpen a T. Patronus urak pénzzel segéltek; az ekklezsiák és a Tiszt. papok a lehetőségig adakoztak, nem csak, hanem alig volt a kerületben lévő ekklezsiákban csak egy Páterfamiliás, a ki vagy pénzzel, vagy gabonával, fával, kővel, vecturával ne segélte volna; sőt az erőtlenebb hallgatók, ha egyébbel segélleni nem tudták, kézi munkával ezen építés munkáján egész heteket töltöttek“.

S az építőknek, ennek ennyire vitelében, az Úr Istennek Mózes profétához, a szent sátor építése érdekében, mondott ezen szavait kellett szem előtt tartani és követni: *„minden embertől, a kinek szive szabad akarja szerint hajol az adásra, kérj ajándékképpen a Szent Sátor építésére aranyat, ezüstöt, rezeset, selymet, siltimfát, olajat, kosgyapjat, borz-bőröket, le a kecske szőrig, mert én mint uratok, mindeniktől kedvesen fogom venni“*².

¹ E deductio, és nem a bizottság munkálata, van felhasználva: „Visszatekintés a gymnasium százévére“ című dolgozatomban, L. Kereszt. Magv. 1894. évi folyam 4. füz. 205—215 lapjain.

² 2. Mózes 25 r. 1. 2. 3. vrs.

Az Úr Istent utánozva vette: kedvesen ezen gymn. építői, minden ajándékot, aranyat, ezüstöt, rezet, forgalmi pénzt, fát, követ, meszet, gabonát, a munkások számára való élelmi szereket, kézi munkatételt s több hasonlókat.

Ez első rendbéli építkezés leghathatósabb mozgatói valának: *Lázár István* püspök, a ki heteket töltött Keresztúron, és *Szabó Sámuel*. Faluról-falura jártak, kértek, könyörögtek, zörgettek s a nép egyrésze, a mint a szájhagyomány szól, elment egyik ekklezsiából a másikba, hogy Szabó S. prédikációit hallgathassa, a mely prédikációkat mint egy vándor pap úgy tartott, vasárnaponként a különböző ekklezsiákban, hogy adakozásra indítsa a hiveket. E két ember nélkül nehezen sikerült volna a gymn. alapítása, nem azért, mintha a nagy közönség ne óhajtotta, ne lelkesült volna érette, hanem, mert az eszme megtestesítésére, a mozgalom folytatása, nem elég szerencsésen volt szervezve. A kezdet kezdetén nem volt meg az elszánt, a kitartó, a nem lankadó erős szervező. S már a dolgok, az ügyek ily indulása hátrányait e két férfinak is kellett éreznie s küzdeni a naponként felmerülő nehézségekkel. A hosszas építkezés ebben leli magyarázatát.

Országos Széchényi Könyvtár

b) 1805—1842.

Azok a viszonyok, körülmények, a melyek között létesüle Sz.-Keresztúron a gymn. részére egy faépület, az eddig leirtakból elég világosan láthatók. Sőt említve leve a sz.-keresztúri unitárius ekklezsiának azon kérése is, mely az 1789-iki szt.-gericzei zsinat jegyzőkönyvének 14. p. alatt így van megörökítve: „legitur instantia Ecclesiae Unitariae Székely-Kereszturiensis, cujus tenore eadem, facultatem Scholam normalem ibidem erigendi, fine studium Linguae Germanicae promovendi sibi indulgeri sollicitat,” etc. Tudva van, hogy II. József császár, Erdélyben közigazgatási s igazságszolgáltatási nyelvnek, 1784-ben a németet rendelte s ennek szükséges tudására

céloz a keresztúri ekklezsia is jelzett kérésével. Azonban, nagyon téved, a ki ez okra viszi vissza a keresztúri gymnasium eszméjének keletkezését. Régebbi volt ez sokkal. A II. József intézkedései, a létesítés szükségének inkább egyik erősségéül hozhatók fel; sőt éppen így a latin nyelv tudása is II. József előtt úgy, mint utánna. S ha már a nyelvtanulás és tudás volt az indító ok, akkor mindenesetre inkább a latin nyelv volt az.

De nem szabad feledni — a midőn ezek mérlegelgetnek — a Biró Sámuel 1712-iki terveléseit és azt se, hogy a Székely népnek volt érzéke a közmívelődés iránt s igyekezett gyermekeinek — módjához képest — nevelést adni. Bizonyítja ezt az is, hogy nem egy, de több ekklezsia lépik fel, hogy a gymnasiumot a saját kebelében állíthassa fel, hogy magáénak mondhassa első sorban.

Egy ilyen törekves példáját mutatja a homoród-almási ekklezsia, mely szándékát a maga dicséretes voltaért, de hogy e történelmi leírás is teljes és ne töredékes legyen, mellőzni nem lehet. Irt ecclesiából 62 ember aláírásával a consistoriumhoz 1805. dec. 28-án beadott kérés így szól¹: „Mi mindnyájon a H.-almási unitárius ecclesiának tagjai, minekutánna által láttuk s tapasztaltuk, hogy a Keresztúri gymnasiumban, már tovább nem taníttathatjuk gyermekeinket; mindazért, hogy azon gymnasium vizes, lapályos helyre lévén építve, azonkívül, hogy már is az auditorium gerendái töredeznek, az egész Gymnasium dülőfélben van; az árviz gyakorta járja; mindazért, hogy már gazdát is valamire valót gyermekeinknek nem találunk; mindazért, hogy fája síncsen, stb.; mindazért, hogy népe is Keresztúrnak inkább megromlott, hogy sem oda küldhessük gyermekeinket erkölcsöt tanulni; ezeknek meggondolásából arra ha-

¹ Lásd: Fosztó-Uzoni egyháztört. 5 k. 287--288 lapon terjedelmesen, itt csak kivonatosan van közölve.

tároztuk magunkat ; hogy a felsőbbség engedelmeiből itt homoród-almáson, az Udvarhelyszékbeli unitárius Szt. ekkleziákkal együtt, építsünk egy gymnasiumot.

Ezen gymn.-nak rector-professora az almási pap legyen, kinck a papi hér adattassék által, ha a Status professori fizetést nem adna, stb.“ E kérést más ecclesiák képviselői is aláírták. Erre mutat a beadványnak a végső pontja, mely ekként hangzik : „Mi is az alább megnevezett ekkleziák Repraesentansai, sajnoson tapasztalván a keresztúri gymn.-nak leirt s más kimondhatatlan alkalmatlanságait, gyermekeinknek illő neveltetése arra ösztönöz minket, hogy alázatosan instálják a consistoriumot, hogy az Almási unitária ecclesia jó szándékát, nem csak jóvá hagyni, hanem felsegíteni méltóztassék. Azonban ígérjük, s kötelezzük is magunkat arra, hogy az elintézett Gymn.-nak s professori háznak felépítésében, nemcsak segedelemmel leszünk, sőt az Almási ekkleziia, ha elegendő meszet ad, magunk költségünkön fel is építjük ; melyet, ha nem cselekednénk, a tkts. insp. curator urat ezennel kérjük arra, hogy executióval is állítson fogadott köteleességünk mellé ; teljes reménységgel lévén az iránt, hogy a Püspök úr és Consistorium, a keresztúri gymn.-nak által költöztetését a fentirt okokból kieszközli ; ha pedig ezt ki nem nyerhetnők, akkor is bizunk atyai gondoskodásában, mely szerént nem fognak minket abban akadályoztatni, hogy, ezen tractusbeli ifjaknak, ide H.-Almásra gymnasiumot állítsunk s az offerált képéből, ha a Status arra fundust nem adna, professort tartsunk, amint erre készségünket ujabban is alázatosan jelentjük“.

E folyamodás 1806. ápr. 27-én¹ véleményadás végett kiadatott az esperesek útján az egyházköröknek, hogy aztán azok alapján a közelebbi zsinat eleibe terjeszthessék.

Azt a tervet, hogy az almási pap legyen egyszersmind professor is, Mihály János nem helyesli, a mint

¹ L. Fosztó-Uzoni-féle egyháztört. 5 k. 289 l.

ezt 1806. febr. 18-án Szabó Samuhoz irt levelében kifejti, hanem legyen külön professor és külön pap. Ez a vélemény helyesebb is volt, mert két úrnak nehéz dolog szolgálni. Kéri továbbá Szabót, hogy a gymnasium áttételét hathatósan munkálja.

A kérdés az egyházkörök eleibe kerülén, vita tárgya lett. A keresztúri egyházkör tagjai nem bocsátják a gymnasiumot sem H.-Almásra, sem más helyre, sőt protestálnak is, hogy ennek *praejudiciumára* más gymn. építtessék.

A Marosszéki ecclesiák külön-külön nyilatkoznak, hogy miért nem pártolják a gymn. áttételét. Hogy H.-Almás építsen, abban nem kívánják akadályozni, de úgy, hogy: *unius aedificatio ne sit alterius destructio*. Vajon, a mely hibák Keresztúr ellen felhozattak, ugyanazok kevés idő múlva nem fordulhatnak-e elő H.-Almásra is. S a mi még tán a legfőbb: a professori költséges keresztúri ház és több szobák senkitől meg nem vétetvén, statusunk szembetűnő kárára lenne s a miatt, annál inkább, a közjóra való adakozástól hitünk sorsossai idegenkednének stb.

Az ügy ilyformán előkészítve került az 1806-ban Vargyason tartott zsinat eleibe, a hol a jkönyv 40 p. alatt, a Maros-, Keresztúr-, Háromszéki és Felsőfchérmegeyi körök keményen tiltakoznak az ellen, hogy a gymn. Keresztúrról H.-Almásra áttétessék, ha, neha, H.-Almásra még egyet építenek, de csak úgy, ha a professort fizetik, mire nem ajánlkoztak.

A gymnasiumnak ez előadott kérdése ily állásban maradt 1811-ig, a mikor Körmöczi János és Szász Mózes kolozsvári tanárok, a consistorium által kiküldetnek Keresztúrra, hogy az év végén tartandó vizsgálatokon az ifjakat hallgassák ki és a gymn. körülállásait is vizsgálják, figyeljék meg. Ezek, megjárván Keresztúrt, az 1812. január 5-iki főtanácson elő adták tapasztalataikat s ez ülés 14 p. a. eppen azon okokból, a melyeket 1805-ben a h.-almási ekklezsia felsorolt, kérdésbe teszik,

ha nem volna-e szükséges egy más alkalmasabb helyre új gymnasiumot építeni. A tárgy a közelebbi zsinati gyűlésre halasztatik, a mikorra az Udvarhelykörnyéki ekkleziák is magok végső *kinyilatkozásokat* megtenni köteleztessenek.

Ez intézkedés következménye lett, hogy 1812. jul. 8-án tartott Ravai zsinat 143 sz. a. felölvastatott az Udvarhelyköri ecclesiák insp. curatora Demjén Józsefnek *relatioja*, melyszerént, mint 1806-ban, most is H.-Almásra kéri a gymnasiumot, jöllehet a h.-szt.-mártoni ekklezsia is kéri, hogy H.-Szt.-Mártonba tétessék s e végre az ekklezsia és possessoratus a templom körül lévő romladozott kastélyt gymn. helyéül adja és e mellett a reformatus possessoratus 500 Rfrtot ajánlott fel építési költségül jó pénzben; mire a zsinati közgyűlés végzésül kimondotta: „Minthogy a H.-Almásra építendő gymn. aránt a főconsistoriumnak az 1806-ik évi jul. 2-án kelt határozása azt tartja, hogy a kérelmesek nevezzék ki H.-Almásra azon belső örökséget, melyre mind a gymnasium, mind pedig a rectori ház in una contiguitate állandólag és a tanításra s tanulásra megkívántató épületekkel s commodításokkal építtethetnék, s e mellett mutassanak bizonyos fundust, valamint az épületeknek tökéletes megépíttetésökre, úgy azoknak konzerválására, és a rectori illendő fizetésnek is, a közönség gyenge cassája terheltetése nélkül állandó praestaltathatására, mégpedig a keresztúri gymn.-nak ezen tárgyba való nem elegyítésével; a kérelmesek pedig mostani megújított kérésekben is az épületek conservatiojáról s rectori fizetésről semmi bizonyos fundust fel nem adnak, sőt ezeket a közönség cassájából pótoltatni remélik és kéri: erre nézve mostan is kérésök nem teljesíthetők, és közönségünk gyenge cassája terheltetésével sem az épületek conservatiojára, sem rectori fizetésül ígértet nem tétetik“.

E zsinaton csakugyan, a 144 sz. a. emlékezetbe hozatik keresztúri gymnasiumunk romladozott épületje

és e mellett, a már többször is érintett okok alapján, szükségesnek találattik, hogy azon romlásra indult gymnasium, nevezetesen a keresztúrfiszéki nemesség és hitbeli kedves atyánkfiak segedelmezése által (más körökbeli jóltévő atyánkfiak is e végre meghivattatván) vagy megépíttessék, vagy pedig, ha ez nem teljesíttetnék, s nem is teljesíttethetnék, azon gymnasium akár H.-Almásra, akár H.-Szt.-Mártonba, mint a végre alkalmasabb helyekre által költöztethessék. A döntő határozat a lett, hogy jöllehet a consistoriumnak az előszámlált okoknál fogva s a homoródköri apák panaszai és az ekkleziák által tett ajánlatoknál fogva és tekintve azt is, hogy más vallásuak is szép ígéretet tettek, csak hogy az általuk is óhajtott helyre építtessék a gymnasium; még is, minthogy már ezen a helyen felépíttetett és feles költségbe került, hogy azon költség hiába tétetett ne legyen és a keresztúrköri jóltévők, segedelmezők s gyermekes atyák megne szomoríttassanak, s ezen gymnasiumra nézve tett adakozásaik s adományaiknak mintegy elenyészését ne képzeljék, meghagyatik gymnasiumunk továbbra is mostani helyén, mindazonáltal azon egy feltétel alatt és megszorítással, hogy a kertekbeli szükséges reparatiók még ezen scholaris esztendő kezdetén, egyéb épületek pedig oly móddal és annyira építtessenek esztendő alatt, hogy a jövő Septemberhez esztendőre, abban jó móddal és előmeneteles haszonnal taníttathassanak ifjaink az ott tanítandókban és a magaviseletben és erkölcsben is formáltathassanak. Az építési költségre nézve határoztatott: „minthogy ezen gymnasium a Keresztúrfi- és Marosszéki nemesi rendnek, Clerusnak s ottani gyermekes atyáknak legnagyobb Commodityokban s legkedvezőbb helyen van, illendő, hogy ezen gymnasium ily megrongyollott s megpusztult körülállásai megjobbítására s újra építésére, a megkívántató költségek aránt esperes atyánkfiak és notarius ő kegyelmek által személyesen, mind a nemesi renden lévők, mind a Clerus s más jóltévő atyafiak is megkerestessenek s az ilyetén módon gyűlendő pénzt

gymnasii perceptor Pálffy Dénes a fia kezébe protocol-láltatás és contraquietantiak mellett administráltatván, arról sept. 1-ső napjáig a consistoriumnak referáljanak. Más esperesi kerületekre nézve is tétessenek meg a szükséges rendelkezések. Építtetőknek kineveztetnek: *P. Horváth Károly* atyánkfia, mint főépíttető; *Koncz Márton* köri notarius és *Pakot István* atyánkfiái, mint alépíttetők, kiknek az építésre való ügyelet ajánltassék, egyetértvén mindenkor a köri inspector-curator atyánkfiáival. Ha pedig azon környékbeli atyafiak az építésbeli költség segítésében hátrálók lévén, a romlandó félben lévő gymnasium meg nem ujíttathatnék, minthogy mostani környülállásaival abban, sem a tanítás előmenetellel nem folyhat, sem az erkölcsök nem formáltathatnak, sőt az ifjak az elromlástól sem oltalmaztathatnak meg: *azon gymnasium más alkalmasabb helyre által fog tétetni*".

A Ravai zsinatnak ez intézkedésével a gymnasium Keresztúron maradása véglegesen eldőlt. E kérdés ezután többször nem merült fel. Megerősítése, megszilárdítása azonban folyamatban maradt s még ma is, midőn e sorokat írom, a „*lenni vagy nem lenni*” nagy kérdés megoldása előtt áll.

A szervezkedés már is hossza terjedt, csak a Ravai zsinat idejét tekintve is. Ebből némelyek nem elég életre valóságunkra szeretnének következtetni, vagy pedig hogy csekély számunkat tekintve, nagyobb terhet akaránk emelni, mint a mennyire phisikai és erkölcsi erőnk-nél fogva képesek valánk. Az ilyenek nem gondolák meg e mondás igazságát, hogy *minden kezdet nehéz*. Ha tán erőnk felett is, de midőn nagy dolgokra vállalkozánk, e szándékban a közjó gondolata vezérelt és felekezetünk egyes tagjainak nevelése, mivelése folytán s a Székelynép értelmi erejének sokszorozásával, a magyar nemzet értelmi, erkölcsi súlyának növelését czéloztuk, tudván azt, hogy ha kevesen vagyunk is, de ha súlyunk nő, a számításba befolyunk és tényezők leszünk, a midőn a népek, nemzetek súlyát, befolyását mérlegelik.

Ily magas és emelkedett szempontból kell tekintenünk a keresztúri gymnasium létesítését is. S a midőn szívünk minden érzésével óhajtottuk volna, hogy már kezdetben zavartalanul induljon a nagy missiora, fájlalva emlékezünk meg azokról a körülményekről, a melyek már ez iskola bölcsőjénél előfordultak és a szervezkedés munkájában akadályul voltak.

Hogy a gymn. történetében ugrás ne legyen, egy sajnós körülményt nem lehet mellőznünk; jóllehet fennebb szándékunk vala. Lázár István püspöknek állott a keresztúri gymnasium is főfelügyelete alatt. Ő ennek a létrehozását az előbb említett szempontból óhajtotta és munkálta. S Szabó Samunak e körüli érdemeit, nemcsak azért, mert a saját költségén készült a tanári pályára, hanem, mert a saját pénzét is nem egy esetben a gymn. építésére adta, mondom, a Szabó S. érdemeit elismerte s tudományos készültségét méltányolta, a kivel külföldön léte alatt is terjedelmes és sok közdolgokra kiterjedő levelezést folytatott, a kinek ismerte egyháza iránti meleg érzését és főképpen tudta, a mint a levelekből látszik, hogy, a mint elébb is említém, akárhányszor az építés érdekében saját pénzét beleépítette úgy a gymnasiumi épületbe, mint e rectori házba, tehát ez okokból Szabónak szabadabb cselekvési kört engedett. Ebből fejlett ki aztán az, hogy a Consistorium 1812. jan. 5-én tartott üléséből kiküldi Körmöczy Jánost és Szász Mózeszt, hogy vizsgálják meg, miként áll az iskola anyagi és szellemi tekintetben. Az épületre vonatkozó részt már fennebb láttuk. Ezek jelentése intézkedést vont maga után s megrendeltetett Szabónak, hogy a gymn. minden ügyei- s jövedelmeiről eleitől fogva készítsen és terjeszsen fel jegyzőkönyveket és részletes számadást s jövőre nézve, meghatározott fizetésén kívül semmi más jövedelmét a gymnasiumnak maga hasznára ne fordítsa *becsülete s hivatala elvesztése alatt*¹.

¹ Lásd: Főconsistorium jegyzőkönyve 1812—1816. évekről.

Sulyos volt a határozat. Érdemelte-e Szabó Samu, azt szinte nehéz megállapítani. Nem azért, hogy mentsem, de mint tényt megemlítem, hogy a gymnasium pénztárnoka, a mint már láttuk is, nem Szabó S., de Pálffy Dénes volt abban az időben, tehát sok pénz nem is fordulhatott meg a Szabó kezén; és a mi megfordult abból a sajátját vonhatta ki, mert, hogy nem egyszer, de többször fektette a saját pénzét az épületbe, azt említém is, de okmányok is vannak arra a Consistorium levéltárában, eredetiben és hiteles másolatban a keresztúri gymnasium levéltárában. De halljunk e kényes kérdésről mást is.

N.-Ajtai Kovács István azt írja¹: „Ily rendelet által Szabó mélyen sértve érezte magát. Mert a megjelölt fogyatkozások és hibák létét, melyek azonban nem valának tetemesek, tagadnia nem lehetett; következőleg a megszüntetésök iránti intézkedés szükségességét sem. Hanem főfelügyeleti joggal s kötelességgel, a tanintézeteket illetőleg, az egyházi és világi két főgondnokon kívül, az egyházi főtanács is fel volt ruházva; s ha a felemlített fogyatkozásokat, hibákat egyedül Szabónak lehetne is tulajdonítani mind, már pedig nem lehetett: vajjon miattok a felelősség egész terhe csupán reá háromlott-e, vagy azokra is egyszersmind, kik a felvigyázási jogot felette 15 év alatt akármi okért kellően igénybe nem vették, s kötelességök teljesítését mellőzték? S vajjon, midőn 1812-ben aztán e jogot gyakorolni megkezdették: szelidebb eljárás irányában legalább egyelőre s kevésbé éles szavak használása, akár a főtanácsai tekintéllyel, akár az unitárius egyházállam közérdekével nem volt-e megegyeztetendő?” „Ezt tanítja legalább Horatius római költő philosophiája“.

Szabó, hütlenséggel vádoltatva, s becsületének elvesztésével fenyegettetve, elkedvetlenedett. Fokozta ezt Nagy Mihály és Molnos Dávidnak, mint a nyári vizs-

¹ Lásd: Keresztény Magvető VII. k. 2-ik füz. 102 lapján.

gákra kiküldött biztosoknak a Ravai zsinaton 1812. július 6-án 131 sz. a. tett ezen jelentése: „Keresztúron az ifjuság szorgalmát középszerűnek, némely osztályokat alkalmasoknak, másokat gyengéknek találtuk. A to-gatusok akkor adnak exercitiumot, a mikor akarnak. A deákok közül deákul jól egy se tud“, stb.

Szigoru és nagy kívánság vala a latinul jól tudás és éppen a keresztúri tanulóktól, de hogy ez tulhajtott dolog volt, semmi sem bizonyítja világosabban, mint az 1812-iki egyházi főtanács határozata, mely szerint a keresztúri, tordai és kolozsvári gymnasiumokban a thetorikát végzet tanulók számára Kolozsváron egy új osztály felállítását rendelte el, hogy együtt a latinnyelvet bővebben tanulják; mi azt mutatja, hogy a kolozsvári tanulók se tudtak többet a latinnyelvből, mint a keresztúriak.

Szabó, úgy látszik, már előre figyelmeztetve volt, hogy vizsgáló biztosok jönnek és pedig szigoru szándékkal, mert már 1811. ápr. 16-án azt írja a Püspökhöz: „csak látom én azt sajnoson, hogy én a miénk között az érdemlegionak tagjává nem leszek, bár mint igyekezzem is magamat érdemesíteni. Ám legyen! Elég jutalom leszen nekem a belső megelégedés, hogy én közönségünknek szolgállok. Nem csüggedek el azért, hanem valamint eddig, úgy ezután is azon lesz igyekezetem, hogy a szolgálatot, melyet vállaltam, hiven teljesítsem, végezzem. Nem rebegek tehát a criticus censoroknak jövedelekre“.

Nem hitte, nem remélte, hogy oly súlyos criticát gyakoroljanak az ő működése felett, pedig már pályája kezdetén tájékozott volt a kolozsvári professoratus némely tagjainak az ő személyét illető véleményéről, mert már 1796-ban ezt írja Lázár Istvánnak: „én, hogy Statusunknak hozzám hajlandóságát megnyerjem, többet cselekedtem, mint más hozzám hasonló, feláldozván kevés vagyonomat is; azután is azt a törést választottam és állást, melyet senki tölem tudom azért nem irigyel,

hogy maga álljon oda; mégis mint hallom, éled az irigység titkos kovásza⁴.

Ily tájékozódások között foglalván el tanári székét, bár mily erősnek, kitartónak mutatta magát, de hogy ellene működnek, az a tudat rágólag, bomlasztólag hatott lelkére, mit fokozott az is, hogy éppen ez időre esett a pénz értékének leszállása s az ő bankó-czédulabeli 250 frt fizetése is 50 frtra esett le, melyből családjával együtt megélni teljes tehetetlennek látszott neki.

Biró József, az iskola-gondnoka, is ellenkezésbe jött Szabóval még 1800, 1801-ben. Vádleveleket ír a consistoriumhoz Szabó ellen, sőt a keresztúri ekklezsiát is ellene zúdítja, panaszt tétet vele¹.

Volt-e ezeknek valódi alapja, nem lehet tisztán tudni. A gondnok és professor közti harmóniát, a conservativ, az előítéletes Biró Józsefnek Szabó iránti személyes gyűlölsége zavarhatta meg; nem pedig az, hogy ne tudott volna tanítani, vagy képtelen lett volna egy iskola vezetésére. A jegyzőkönyvekben nincsen semmi nyoma annak, hogy a consistorium valamit tett volna e viszály kiegyenlítésére. Lázár István, a gymn. építéskor, s később is sokat tartózkodott Keresztúron. Ő ismerte valószínűleg a viszály okát s nem látott benne semmi veszélyt az iskolára nézve; mert ellenesetben bizonyosan intézkedett volna a consistorium e nyavalya megorvoslását illetőleg.

Meglévén e szerént támadva nemcsak Kolozsváron, de Keresztúron is, munka kedvét elvesztette s a hivataláról való lemondásra határozta magát és e szándékát az 1813. ápr. 20-án tartott képv. Tanácsba béli az azon okból, hogy magáéiról inkább gondoskodhassék, mintsem gondoskodhatnék mostani hivatalában megmaradásával. E kitételét rosszalással fogadták, s emlékeztetik arra, hogy papi szent hivatalra lett felajánlása és felszenteltetése alkalmával magát erős hittel elkötelezte

¹ Lásd: a vádleveleket a gymn. levéltárában.

azon hivatal mellett holtig való megmaradásra; attól el sem állhat, consistoriumunknak is abból fundamentumos okok nélkül, melyek fel nem jelentettek, de consistoriumunk tudtával nincsenek is, nem dispensálhatja. Ajánlják, hogy maradjon meg mostani állásában. Nem tágitott. Julius 4-én ismét béjelentette lemondását. Ekkor papi állomással kínálták meg; nem fogadta el, de joga ehhez fentartatott. Tisztességes nyugalomba bocsátják, és minthogy fizetésének egy része kiadatlan volt, a pénztárnokot annak kifizetésére útasítják.

Poka-Keresztúrra vonult¹. Egy Székely József nevű katonatiszt barátságából át adta neki házáat s ott lakott 1815-ig, a mikor a tordai gymn. igazgatója lett.

1813. jul. 4-ikén tartott consistoriumi gyűlésen rector-professornak rendeltetik Keresztúrra Koronka József, kolozsvári collegiumbeli senior; kinek is a Supenistendens által léendő introductioja a jövő sept. első napjára határozatott. Továbbá meghatározatott, hogy a gymnasium javai conscribáltassanak, kirendeltetvén biztosokul inspector-curator Mátéfi István és Biró József, Koncz Márton és Kelemen Beniám, kiknek is ajánltassék a conscriptiot minél hamarább bevégezni és a consistoriumba felküldeni, hogy a Superintendes magával revideálva, behozhassa sept. első napjára.

Koronka József beigtatása 1813. sept. 8-án történt meg, d. e. 10 órakor kezdődőleg, a sz.-keresztúri unitárius templomban. Székfoglaló beszédét három pontra osztotta: először, tárgyalta: mi a nevelés, hozzátévéen annak szükséges feltételeit; másodsor a tudományos nevelést és annak hasznait és harmadszor a jó erkölcsben való nevelést is. Jelen volt az ünnepélyen püspök Körmöczi János, mint beigtató; Biró József és Pálffy Dénes inspector-curator; továbbá nagy számmal a nemesség, papság és más minden rendü-rangu hallgatóság.

Megkezdvén Koronka József igazgató-tanári pályá-

¹ Ez adatot kaptam a Szabó S. leányától, özv. Vas Miklósnétól.

ját, igen sok dolog más fordulatot vett. Megszűntek az egyenetlenségek, elenyészett a személyes ellenszenv, mely az iskola fejlődésére bénítólag hatott s az ügyek a rendes mederbe kezdődve terelődni, a tanítás is, a mint hátrább látni fogjuk, nagyobb terjedelmet vett, minek következtése lett, hogy a tanulók száma szaporodott és a lakó-szobák elégteleneknek bizonyultak azok befogadására és elhelyezésére, jóllehet egymás felett két-három sorban voltak a háló helyek. E bennlakásnak czélszerűtlen voltát, úgy a nevelés, mint az egészségtan tekintetében, átlátták, sőt némelyek, miután még így sem juthattak helyhez, kényszerülve voltak fiaikat hazavinni. Ez a körülmény arra indította Koronkát, hogy az 1816. januárban tartott főconsistoriumban még két szobának építését kérje. Ennek alkalmatosságával emlékeztetbe hozatott, hogy ezen gymnasiumnak nem régiben történt renovatiojára szükséges költség pótlására, az udvarhelyi, f.-fejérmegyei és háromszéki környékekből kevés adminisztráltatott volna: holott ezen gymn.-beli tanulók többnyire azon környékebeliek; tehát szükséges lenne az említett környékebeli előjárókhoz, e végre kellett önkéntes segedelmzés iránt felhívást tenni. A felhívás kibocsátása elhatározottat.

Történt is, a felhívás következtében, lépés a gyűjtést illetőleg, mert már 1817. januárban tartott főtanácsnácson előfordult, hogy Udvarhely környéki esperes Kiss Mihály gyűjtött 257 Rfrtot és 3 krt; háromszéki esperes Derzsi Mózes 71 Rfrtot 52 krt; a f.-fejérmegyei esperesnek pedig tetemes hibául tétetik ki, hogy semmit sem gyűjtött. Egy későbbi képviselő tanácsban, Keresztúrköri esperes Kelemen Bénéiam, legalább két szobának köből, vagy téglából való építését kéri. A kérés a főtanács eleibe utasítottatott.

Mig azonban a főtanács a kérdés tárgyalásába belemert volna, az 1818-ik évben egy consistorialis ülésben jelenti Kelemen Bénéiam, hogy a belső környékebeli esperesek által kezéhez beadott 340 Rfrtból egy szobát sem

lehet kőből építeni s kérdést teszen, hogy honnan kellessék pótolni? Mihály János felkérte, hogy a maga hathatós közbevetése által a tehetős és buzgóbb atyafiakat és ekklézsiáinkat a szükséges materiálék kiszolgáltatására birni ne terhelte, és erre nézve, a még meg nem szólított Maros-, Küküllő-, Aranyos- és Kolozsi környékek is szólíttassanak meg.

Mihály János Udvarhelyszék v. királybirója állván a mozzatók közé, már még ez évben, t. i. 1818-ban, az oklándi zsinaton kimondatott a gymn. szobáinak kőből való építése, minthogy a faépület romladozott állapotban volt. E zsinaton a szent-ábrahám ekklézsia ajánlkozott, hogy egy szobát kőből épít, bolthajtással látja el s cseréppel befedi. Ez ajánlat nagy reményt keltett a jelenlévőkben a gymnasiumi épületnek kőből építése iránt s bizottságot nevezett ki a zsinati főtanács a terv megkészítésére és a szükséges költségek mikénti megszerzésére.

A bizottság egyik lelkes tagja h.-almási Mihály János vala, a ki még a zsinat előtt foglalkozott az építés ügyével s annak a mikénti keresztülvitelével. Erre mutatnak Körmöczy Jánosnak, 1818. ápr. 12-én, Mihály Jánoshoz írt e sorai: „A Keresztúri gymnasiumra nézve részemről, úgy látom, hogy jó a Planum; azért, míg ez consistorialiter megállíttatik, addig is csak gyűljön a materiale.“

A gymnasium inspector-curatorai, u. m. Biró József, Mátéfi István és Mihály János 1818. nov. 12-én¹ az esperesekhez írnak át, hogy visitatio alkalmával az ekklézsiákat és hallgatókat bírják adakozásra, hogy gabonában adakozzanak, hogy a dülőfélben lévő gymnasiumi épület helyett egy más állandóbbat lehessen építeni, legalább is 12 házat. S el is mondják, hogy eddig mi az eredmény az udvarhelyi és keresztúri körben.

Az udvarhelyi kör megszólíttatott a szükséges mész

¹ L.: Uzoni-Fosztó-féle unitárius egyháztörténet 5. k. 596—597 lapjain.

íránt olyformán, hogy H.-Almás 50; Oklánd 25; Karácsonfalva 25; H.-Keményfalva és Abásfalva 25; mind együtt 125 szekér meszet égessenek; ezt a többi ekklésziák már effektíve el is hozták.

A kereszturi járásból minden ökrös ember, ideértvén a más valláson levőket is, ígért egy-egy szekér követ. A cserét bíró faluk, mindenik nagyságához képest, kifogják adni a 6 öles hosszú cserefagerendát.

A havas-alyi faluk ígérték, hogy a szarvazatra való fákat, még a télen elfogják hozni. Zetelaka és a két Oláhfalú¹ elegendő állás-deszkát ígért stb.

Ily és hasonló ígéreték után 1819. januárban tartott főconsistorium ülésében jelenti Mihály János, „hogy a gymnasium részére a helyet kiszemelték és udvarhelyszéki unitárius mérnök Ugrai László felmérte és a tervet megkészítette s a következő tavaszon megkezdik az építést a Status cassájának terheltetése nélkül; csak 11 ablakra való vas-rostélyra, asztalos és lakatos munkákra nem találtatott semmi fundus.“

A főconsistorium a tervet elfogadta és készítőjének s Mihály Jánosnak is köszönetet szavazott eddigi fáradozásaiért; atyafiságosan ajánlván nevezetteknek azt is, hogy ezen intézet végrehajtására nézve, ezután is minden lehetséges ügyelettel s befolyással lenni ne terheltesse, tudtára adván jelentést tevő atyáinkfiainak azt is, hogy ezen építésbeli költségnek könnyebbítésére nézve Daniel Elek és Nagy Lázár urak egy-egy jármás bivalent ígérték legyen, melyeket, mikor az íránt megszólítatnak, elő is állítanak. Arra nézve pedig, a mire fundus nem találtatott, gondoskodni fog a Consistorium annak idejében; rábízván Körmöczi János püspök atyáinkfiára, hogy a 11 ablakrostélyaira szükséges vasakért torockói és szt.-györgyi hitfeleinket hívja fel kegyes adakozásra.

Az építésre való előkészület, a materialék beszer-

¹ Mindkettő róm. kath. község.

zése, a szükséges pénz gyűjtése már folyamatban van 1819-ben. Mihály János Királybíró vezérlete alatt, lelkesen, csüggedést nem ismerve működnek az inspector-curatorok, esperesek, szóval, minden eleven tagja vallásközönségünknek úgy a közelben, mint a távolban. A faépület emelésénél élt ellenszenv, személyes torzsalkodás, a mely mindig a közügy ártalmára volt és leszen, e második építkezésnél eltűnt. Itt egészen az építés gondolata foglalta el az egyesek szívét, eszét.

A mint az adatok mutatják, a kőépület emelése 1819-ben indult meg; azon a telken, melyen a faépület állott, csak hogy éppen ellenkező állásban, t. i. a keleti oldalán a teleknek, szembe a faépülettel és az utczafeleli rész képezte a derékszöget a keleti oldalán hátranyuló résszel, nem pedig, mint a faépületnél, az udvar hátulsó felében épített szobák, a templom mellett hátranyuló résszel. Terveztetett 13 szoba az új épületbe és pedig hat a földszinten s hét az emeletbe. Az utcza felőli frontban ezek közül kettő földszint, egyik kettős; ezeknek és a bejárónak felébe két nagy szoba az emeletbe. Az utcza felőli rész és a szárnyban lévő szobák közé a lépcsőház.

Ezeknek fundamentumát 1819-ben a Derzsi ekklezsia tagjai ásták meg. Az építésre nézve, hogy az épület czélszerű és elegendő legyen, melynek fedezetére csak az áldozatkézségben látszott az alap lenni, az 1820. jan. 31-iki R. Consistoriumban különböző nézetek merültek fel s azokat Mihály Jánossal, mint az építést mozgató és az áldozatkézség tüzet élesztő atyánfiával közlik is, előre bocsátván kifejezéseket azon öröm felett, melyet az ő igyekezete keltett a közönségben.

Hasonló örömet nyilvánítja a Consistorium azon hír felett is, hogy a Kereszturi gymnasiumban tanulóknak és tanulni kívánó, de a hely nem léte miatt bé nem fogadhatóknak száma oly szapora és népes. hogy ha elegendő szobák lennének, még nagyobb számmal gyülnének oda a tanulók; ebből kifolyólag némelyek

attól tartanak, hogy a mostan munkába indított 13 szoba, ha a jelenlegi számnak elegendő lesz is, de a szaporodandókat, melyhez nagy reménység van, bé nem fogadhatják. „Már pedig, a mi sorsunk annál boldogabb, minél több a tanuló iskoláinkban, s az azokból kikerült tanult ember. Hitünk sorsossai, a mi következő jóllétünket, semmi nagyobb áldozattal nem tetézhetik, mint iskoláinknak tágasításával és tanulóinknak szaporításával.“

E principiumból kiindulva, némelyek, a Kereszturi gymnasiumnak népességét gyarapítani kívánván, azt szeretnék, hogy a régi gymnasium faépületei, ha az új kőépület miatt ott, hol eddig voltak, meg nem maradhatnak is, ne adassanak el, hanem azokból más alkalmas helyre, jó kőfundamentumra, jobb móddal, mint régen voltak, állittassanak fel; és hogy a középletben két Classis, egy Auditorium helyet ne foglaljanak, ezeknek fáiból építtessenek ezen commoditások. E vélemény azon okból merült fel, hogy némelyek attól tartanak, miszerint szegény közönségünk, bár a most elkezdett új kőépületet végezhesse be, nemhogy több kőépületet emelhessen.

Másoknak meg az vala a véleménye: ha több költségbe kerül is, jobb lesz az új kőépületet két emeletre építeni, így jó hétszobával szaporodik a gymnasium. Ha ezen második emeleti szobáknak asztalos, lakatos és üveges munkáira költség ez uttal nem jutna is, de azért a falakat jó lesz felvinni és befedni; idővel, a Status költségre tévén szert, könnyű lesz lakhatókká tenni; mert már ennek is a fundamentuma, fala és fedele megleszen. Most csak az első és második sorban lévő szobák készíttessenek el.

E két véleményt Mihály Jánosnak, a mérnök Ugrai Lászlónak, az Espereseknek figyelmébe ajánlják.¹

¹ Lásd: a consistoriumnak 1820. jan. 31-én Mihály Jánoshoz irt levelét az adat gyűjteményben.

A vélemények mérlegelését illető adat nem lévén birtokomban, tárgyalásába nem bocsátkozhatom; csak a most is fennálló épületet nézve következtethetjük, hogy a két emeletet ajánló vélemény lett a döntő — ha akkor nem létesülhetett is — mert a falak három lábnál is vastagabban építették, bizonyosan azzal a terveléssel, hogy idők folytán, ha a mód engedi és a szükség kívánja, a második emeletet is rátehessék, mégpedig minden aggodalom nélkül. Csak is ez szolgálhat magyarázatul arra nézve, hogy elődeink miért emeltek ily vastag, tömör falakat, csaknem tiszta kőből.

Az építkezésnél egyik főszerep a Koronka József igazgató-tanára volt, a ki tanított és építtetett is. Az építés házi kezeléssel menvén, a hozott materialékat számbavette, a pénzt bevételezte s az élelmi szereket is, a melyeket a munkások részére ajándékoztak, gondviselése alá vette.¹ A munkásokat fizette;² azok számára főzetett stb. Koncz Márton esperes nője s a köri papnék rendre Keresztúrra jöve, a munkások részére kenyereket sütöttek, s azoknak reggel, délben és estve kiosztották az élelmi szereket naponta. Az egyes ekklézsiák napszámosokat állítottak. Sőt, a mikor az ilyenek későre jöttek, vagy el is maradtak, Koronka a deákokat 8 részre osztva, délelőtt az egyik rész állott munkába a kőmivesek mellé, míg a más rész leczkére ment, délután hasonlóan felváltva, csakhogy a munka ne szüneteljen. Más munkás nem léte esetén, reggel, vagy délután kiáltotta az Oeconomus: *exeat prima pars*, vagy: *exeat secunda pars*, s mikor ilyformán a 8 pars lejárt, ha kellett, újra kezdődött. Így csak az elődök, az ősök tudtak építeni! Egyik kézben a munkához való eszköz, a másikban a könyv!

A faépület alkalmasabb szobái használatban voltak

¹ Lásd: „Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis Gymnasii Keresztúrensis. Inchoatum Anno 1818.”

² L.: u. ott.

bennlakásra és tanításra is, mindaddig, a míg a kőépületbe be lehetett költözni. A mint itt azonban szaporodtak és készen lettek az új helyiségek, ott abban a mértékben apadtak, rontattak le.

Az új épület utczafeleli szobái már 1821-ben lakhatók lettek. 1822. sept. 6-án végződött bé a gymn. falainak rakása és ez évi november 23-án a beszarvazás és befedés is elvégződött. 1824-ben már a szobák legnagyobb része készen volt s 1826-ban mind a 13 szoba lakható, használható lett.

Ekkor két évi szünet látszik az építésben. De 1828-ban, a szárnyépület folytatásaként, még hat szoba építése lett tervbe véve, mégpedig ezek is közadakozásból. Hogy csakugyan hat szobát akartak építeni, igazolják ezt 1831. február 18-án tartott főtanácsból Mihály Jánoshoz küldött leiratnak e sorai: „A közelebb tartott generale examennek Classificatioja főconsistoriumunk ülésében referáltatván, örömmel értettük, mind az ottan tanuló ifjaink népességét, mind pedig azt a kedves tudósítást, hogy a nagyobb része az ifjaknak a tanulásban szép előmeneteleket kimutatták. Értette egyszersmind főconsistoriumunk, hogy a régen elkezdett hat szobáknak elkészítése még eddig némely akadályok miatt bé nem végeztethetett; arról is továbbá dicséretes említés tétetett, kedves inspector-curator atyánkfiáról, hogy valamint kezdetitől fogva, azon gymnasium építésére, minden kitelhető hasznos fáradozásait példáson kimutatták; ezen jó ajánlásoknál fogva teljes reménységgel van főconsistoriumunk, hogy az elkezdett építést, a hátralévő hat szobák elkészítését, ezen béállott esztendőben, nagy örömeire Statusunknak bevégezni, tökéletességre vinni törekedni fognak.“

Az érintett hat szobából, melyből három földszinten és három emeletbe volt tervezve, csak a három földszinti felépítése sikerült s ezekről jelenti Mihály János 1833. máj. 12-én a Consistoriumnak, hogy „még három szobát építettek, de az év terméketlensége miatt

csak interimalis fedelet akarnak rátenni.“ Ezzel is maradt aztán a harmadik építkezésig, mit később fogunk tárgyalni.

Ne vélje azonban senki, hogy ez a második rendbéli építkezés ezzel teljesen bevégeződött, csak nagyjában volt meg és csakis annyira vive, hogy, ha nyomorúságosan is, de a 16 szobát használatba lehetett venni. A belső felszerelés sok hiányt mutatott. Az csakis a nyomorúsághoz szokott székely szükségzeit, igényeit elégíthette ki. S hogy ennyire is juthattak az építkezéssel, kiknek lehetett köszönni ezt a haladást, hogy t. i. a tanulók roskatag faépületből, mely leomlással fenyegette, kő- és tégl épületbe juthattak; senkinek másnak, mint az egyes adakozóknak,¹ a kik filléreiket, forintjaikat, gabonájokat adták; fát, követ, élelmiszert, kézimunkát stb. örömezt áldoztak, mert átértették és érzették, hogy ide is maguknak adják. Köszönni lehetett továbbá azon lelkes hitrokonoknak, honfiaknak, egyháztagoknak, a kik drága idejük nagyrésztét e szent ügy előmozdítására fordították. Ilyenek voltak: *Mihály János* alkirálybíró, esperes *Kelemen Beniám*, *Koncz Márton*, *Koronka József* igazgató, a gymnasiumi és körli gondnokok, a nemesen érző egész papság stb.

A vármegyékre és szászokhoz tanuló ifjak is bocsátattak ki, hogy a gymn. építésére kéregessenek.²

Mihály János alkirálybíró gyakran ment ugynevezett „metalís ambulatiók“-ra s ilyenkor a peres felektől a maga részére semmit sem fogadott el, hanem azt mondotta rendesen: „Van nekem egy szegény leányom, a ki még beteges is, de lábbadozni kezdett; az engemet illető vagy a számomra járandó díjat annak utalványozom, küldjék hozzá, kedvesen fogja venni.“³ A

¹ Lásd: a kőépületre történt adakozásokat is e munka végén lévő „*Függelék*“-ben.

² Ezek részére Bánffy gubern. és Csödő L. cancellár aláírásával volt az engedély kiállítva.

³ Mihály Zsuzsánnától, a Mihály J. leányától kaptam ez adatot.

leánya alatt a keresztúri gymnasiumot értette. Ennek aztán hoztak az illető községek, vagy egyesek, fát, deszkát, követ, cserepet stb. azért a fáradságért, szolgálattért, a melyet Mihály János az ők érdekében tett. Ilyen *metalís ambulatioja* volt a többek között az is, a melyet az Erzsébetvárosiak érdekében tett.

Nemcsak unitáriusoknál és magyaroknál, de a más vallásuaknál és nemzetiségűeknél is zörgetett a keresztúri iskola érdekében, minthogy ezt eleitől fogva nemcsak unitáriusok és székelyek, de más vallásuak, sőt szászok és oláhok is keresték fel fiaik taníttatása végett. Mihály János egy Nyiri István küldöttje által megkereste, megtalálta a Balázsfalvi Oláh-püspököt s az építésre segédelmet, kegyes adományt kért, indokolván azzal, hogy Keresztúron oláh tanulók is vannak rendesen, s ha ő excellentiája segedelemmel leszen, az oláhtanulókat szobai fizetés nélkül fogják tanítani. A püspök megolvassván a Mihály János levelét, azt felelte Tordátfalvi Nyiri Istvánnak: nem segítheti, mert még az oláh-tanodát sem tudják conserválni, annyira üres a cassájok; hanem az úti költsége pótlásához hozzájárul egy ezüst huszassal. Nyiri eszes ember lévén, vissza ajánlotta az ezüst huszast ezen megjegyzéssel: tegyék az annyira üres cassájokba, mert őt, az ő jó ura ellátta útiköltséggel. A püspök nagy köszönettel visszavette az ezüst huszast.¹

Az építés a Consistoriumnak is főgondját képezte s az adományok gyűjtését nem egyszer, de többször szorgalmazta. Így a többek között 1820. február 28-án tartott főconsistorium² az espereseknek rendelkezik, hogy a tehetősebb ekklézsiákat hívják fel, hogy a keresztúri gymnasium építésére érezhetőleg adakozzanak. Sőt az 1821-iki főtanácson, a Kelemen Beniám esperes lemondására, a midőn lábfájdalmai miatt hivatalából való elbocsáttatását kéri, 10-ik p. alatt ez a határozat: „hi-

¹ Ez adatot is Mihály Zsuzsánnától kaptam.

² Lásd: Uzoni-Fosztó egyháztört. 5. k. 627 l.

vatalából annyival inkább nem bocsátja el, mert Sz.-keresztúri gymnasiumunk építésében eddig is haszonnal foglalatoskodván, reményli a Consistorium, hogy megvonni nem fogja segedelmét ezután is.“

A szabédi zsinaton pedig 1823-ban, Mihály János azon jelentésére, hogy a Háromszéki ekkleziák a Keresztúri gymnasiumbeli új építésekre kellető költségpót-lásul igen keveset adakoztak légyen, talán az előljáróság által nem lévén megtalálattva, esperes Derzsi Mózesnek kötelességévé tétetik, hogy az ekkleziákat az adakozásra hathatóson indítsa.

1824-ben Mihály János a Consistoriumhoz azért folyamodik, hogy építési fundusról gondoskodjanak s legközelebbről a pünkösti collectát¹ applacidálják, a mi meg is történt.

Tárgyalják az építés ügyét nemcsak a consistoriumban, de a párcziális gyűléseken is. A keresztúri kör-gyűlésein rendszeren jelen van Mihály János, Koronka József és jelen vannak a többi gondnokok is s a gymn. dolgait, építését stb. a párcziális gyűlés és a papiszék mozgatja, intézi, eppen mint egy igazgatósági testület. Egy tanára lévén ez időben a gymnasiumnak, ez a gondnokokkal és a pénztárnokkal tartott ugyan a párci-álistól külön, független gyűlést is, de ennek is a jegyzője, a párcziális gyűlés jegyzője volt.

Ha vizsgáljuk ez időszakból a párcziális jegyzőkönyveit, azt látjuk, hogy a Keresztúri gymnasium építésének ügye nem kis helyet foglal el azokban 1821—1845-ig.² E gyűlések most a rendes collectat kérik a

¹ A collectázás abból állott, hogy 1718 óta a papok házról-házra jártak s az így gyűjtött adományokat az esperesekhez küldvén, ezek a főtanácsokon a pénztárnoknak beadták. Az 1786. évi n.-ajtai zsinat újból folyamatba indította a collectázást.

² Lásd: 1821. jun. 14-én Csekefalván tartott partialis jegyzőkönyve 3 p. a, b, c alatt.

Lásd: 1822. jun. 20-án Szt.-Ábrahám partialis jk. 2. sz. a.

„ 1824. „ 15-én Korondi partialis jk. 7. sz. a.

„ 1825. „ 4-én Csehétfalvi partialis jk. 17. sz. a.

consistoriumtól a gymnasium részére, majd az ekklesiákat s egyeseket megtalálni intézkednek, sőt a tanügyi ágával is foglalkoznak a gymnasiumnak. Így ment ez, hanem ily terjedelmesen is, más egyházkörökben is. Ez egyházköri gyűléseknek a gymnasiumot illető tárgyalásai általában mind érdekesek, értékesek úgy annyira, hogy a közlésre, bővebb előadásra méltók lehetnének; azonban itt mégis csak rámutatunk s e leírás közben aztán kiemeljük később azokat, a melyek a dolgok összefüggésének, az ügyek menetének megértéséhez inkább szükségesek.

Most ez alkalommal, 1825-iki Kadácsi partialis ülésből megemlítjük, hogy Mihály János a jk. 2-ik p. a. bemutatja Sárdi, de Széplakon lakó Mlgs. Simén János urat, mint a Keresztúri gymnasium új inspector-curatorát s ajánlja az itten virágzó Unitárius közönségnek. Továbbá (a 3-ik p. szerint) kérdést teszen a királybíró, hogy az eddig elő épített szobák a Keresztúri gymnasiumban az ifjuság népességéhez nem lévén elegendők, még több házak kivátnátának, azért, a mai terhes környülállásban, igéri-e a közönség segedelmezését. Ezen kérdésre mindnyájon a jelenlévők közül készségüket jelenték és Simén János új gymnasiumi inspector-curator 1000 Rfrtot és 24 véka gabonabeli segedelmet, Istenéhez s vallásához való buzgóságból ajánla, melyet a közönség háládatos köszönettel fogada.

- Lásd: 1826. jun. 1-én Szt.-Mihályi partialis jk. 44. 47. sz. a.
 " 1825. nov. 14-én Kadácsi partialis jk. 1—4. 5. 6. 7. 8—12. sz. a.
 " 1827. jan. 3-án Tordátfalvi partialis jk. 8. 10. sz. a.
 " 1828. jun. 12-én Taresafalvi partialis jk. 36—42. sz. a.
 " 1830. " 16-án K.-Solymosi partialis jk. 41. sz. a.
 " 1831. " 8-án Martonosi partialis jk. 32. sz. a.
 " 1833. jul. 3-án Korondi partialis jk. 36. sz. a.
 " 1835. sept. 30-án Taresafalvi partialis jk. 37. és 38. sz. a.
 " 1836. jan. 7-én Szt.-Mihályi partialis jk. 8. és 9. sz. a.
 " 1838. " 10-én Szt.-Miklósi partialis jk. 8. sz. a.
 " 1839. " 9-én N.-Kadácsi partialis jk. 1. sz. a.
 " 1840. jun. 16-án A.-Bold.-Asszonyf. partialis jk. 24. sz. a.
 " 1844. jan. 3-án Kőrispataki partialis jk. 6. sz. a.
 " 1845. " 8-án F.-Váralyai partialis jk. 2. sz. a.

Elnök Koncz Márton esperes kérdést tévén ezután, hogy a Simén János ur *gratuitumát kik secundálják*; többen igérenek összesen 167 Rftot.¹

Ez és más hasonló úton gyűlt adományokból épült, a mint már láttuk is fennebb, a 16 szobát magába foglaló kőépület, de a 3 földszinti szoba, a mely *interimális* fedéllel lett ellátva, emeletet ez időszerint nem kapott, részint azért, mert a költség hiányzott, részint pedig, mivel Mihály János 1833. decemberében királyi táblai bírónak neveztetett ki s 1834 elején új hivatalába lépven, hatásköre változott, de legfőképpen azért, mert 1836. december 21-én meghalt.

A legfőbb tényező elesvén, egy pár évig nem történt semmi mozgalom az épület teljes bevégzésére. Használható állapotban volt ugyan, de külsőjének nagy része vakolatlan és letakarítatlan.

1841-ben augusztus 26-án Korondon tartott zsinati gyűlés 39 sz. a. elhatározta, hogy a Keresztúri gymnasium épülete félbenlévő részének megépítése és az egész épületnek tökéletességre vitelc eszközöltessék. S felhivattak a gondnokok és a rector-professor, hogy a körüli egyházi előljárokkal, az anyagok megszerezhetőségére, hathatóson kezet fogva, az igen hasznos és mind a jelen, mind a jövő nemzedék előtt is emlékezetben maradandó munkát, minél előbb tökéletességre hajtani sziveskedjenek.

A zsinatnak, mint a határozatból érzik, célja lett volna a 3 földszinti szobára is emeletet tenni s ezzel együtt mondani bevégzettnek az építkezést és ezt az egész munkát is gyűjtésből eszközölni. Mihály János azonban hiányozván, s a jelek is olyanok lehettek, hogy az adományok nem fognak nagy tömeggel jöni, az igazgatóság az emeleti 3 szoba építését meg sem kísérelte, hanem csak annyira terjeszkedett s akkora munkához fogott, a mekkorát végrehajtatni remélt, s

¹ Lásd: ez adományokat is részletezve a „Függelék“-ben.

ezt is nem kéregetés útján, hanem kölcsönvett pénzzel eszközölte, mégpedig a Koncz János-féle alap kamataiból és a gymnasium pénztárából vette az ahhoz szükséges összeget.¹

Ily formán 1841. október 17-én egy A.-Boldogaszszonyfalvi vállalkozóval szerződött, hogy a gymnasiumnak még készíttetlen és vakolatlan oldalait, bé a deszkás szobákig, egészen megpárkányozza, a frontban lévő párkány szerint; s ezen kétfelöli párkányozás után, mind a két oldalt földig le megvakolja, simitsa és meszelje; hasonlóképpen belől is, mind a felső, mind az alsó tornácban, a vakolatlan falakat, bolthajtásokat egyszóval minden részeket, mik még kőmivesi munkát kívánnak, megvakoljon, simitson és meszeljen, oly feltétellel, hogy ezen munkákra maga a vállalkozó ad téglát, meszet, fővenyet, állásfát, napszámot, egy szóval: mindent. E munkákért a gymnasium fizet készpénzben 500 Mfrtot s ezen kívül 30 tenyeres és 10 ökrös napszámot. A munkát 1842. szeptember 14-re tartozik bevégezni. Ez meg is történt a kikötött időre.

Ez időszakban történtek kiegészítése végett megemlítendő még, hogy a gymnasium udvarára szekérrel, kocsival bejáró nem volt egészen 1839-ig. Ez évben adott az ekklézsia a papi telekből ingyen, a gymnasium épülete mellett, az utca felől, 2 öl szélességű helyet bójáróul, hogy ne kelljen, mint eddig, a kis kapun szálanként hordani bé a tűzifát.

De megemlítendő az is, hogy a piacz felé sem volt szekér-út, csak egy gyalog ösvény a gagyi patak partján, a harangozó mostani házáig. S ha kocsival, szekérrel kellett menni, akkor az alszeg felé, a gagyi patakon átmenve, ki a nagy útra, a fedeles hidon keresztül juthatott az ember a piaczra s viszont, onnan a gymnasiumhoz. E nagyon alkalmatlan állapotnak Báró Gamerra Gusztáv vetett végett, a ki 1847-ben Henter

¹ Lásd: a gymn. levéltára IV. csomag 9—11 sz. a.

Józsefet, a gymnasiummal szemben lévő udvar akkori tulajdonosságát, e tárgyban megtalálván, Henter készséggel, ingyen adott egy út helyet telkéből a gagyi patak partján. Így jutta a gymnasium csaknem egy fél kilométerrel közelebb a piaczhoz.

c) 1857—1876.

1842. után is többen érezték a gymn. épülete meg-nagyobbitásának a szükségét, de az anyagi viszonyok nem engedték s közbejött az 1848—49. után békövetkezett gyászos korszak, a mely az unitárius vallást is végmegsemmisüléssel fenyegette. Az absolut kormány-nak különösen a protestáns egyházak és iskolák, mint a nemzeti élet ápolói, nem tetszettek. E szempontból azok jogkörét nemcsak korlátozni, de megfojtani is is elhatározta, megfosztván önkormányzati jogoktól. Iskoláink bészárásával fenyegetett meg minket is; de az a mély vallásosság, a mely az unitáriusokat eleitől fogva jellemzi, az most is nyilatkozott azon nagy áldozatkészségben, a mely fejünk felül a veszélyt elhárította és iskoláinkat megmentette.

Abból az időből, a midőn a fejsze az unitárius vallás életfájának a gyökerére vettetett vala, a csüggedést nem ismerő főgondnok Nagy Elek — a többek között — így ír¹ Koronka József igazgatónak: „Ha Statusunk állapotját s az elhalaszthatlan téendőök fontosságát úgy fogják fel és oly lelkesen pártolandják mindenütt, mint Kolozsvárt és környékén, úgy bizonylyan tervünk, a jelen körülmények között, a lehető legjobban sikerülend. Itten ugyan is az adakozások összege 15 ezer pengő frt körül jár. Érzékenyülve látja az ember, hogy egyszerű polgárok is, mily lelkesen járulnak közre és egész buzgósággal, készséggel 100—200, sőt 300 és 400 pfrtó-

¹ 1856. nov. 19-én.

kat irnak alá. Az ide künlakó egyes hitrokonok adakozása a 20—25 ezer pfrtot ütni fogja. Bár egész vallás közönségünk kebelében az egyesek adakozása 50 ezer pfrtra felmehetne, mert akkor ezzel s az ekklézsiák és belső emberek által közreadandó összegekkel a szükség-et jelenleg pótolhatnók. Ez esetben akként lehetne intézkedni, hogy Keresztúron is még 3 professorság állittassék.

En részemről mindent megteendek, mi csak gyenge erőmtől kitelik, hogy tervünk sikerülhessen; zörgetek, kántálok, koldulok mindenfelé. Több két hónapjánál, hogy minden időmet kirekesztőleg Statusom ügyének szentelem s hű napszámosként dolgozom. Főconsistoriumunknak, pénzügyünk tárgyában keletkezett határozata nyomán, oly óriási expeditio történt, melyhez hasonló, mióta Státusunk fennáll, nem volt. . . . de már *Isten segedelmével megtörtént s buzgón könyörgök a mindenható Szent Úr Istennek, hogy ekklézsiáinkat, belső embereinket, egyes hitrokonainkat szent lelkével buzdítsa és világosítsa fel, és Istenes szent törekvésünket a kívánt jó sikerrel áldja meg.*

Elengedhetlen kötelességünk eleink által, oly sok küzdések s viszontagságok között alapított tanítóintéze-teinket fentartani s a jobb jövődőnek megmenteni. De ez csak áldozatok, csak tetemes pénz összeg biztosítása által lehető. Azonban csak lelkesen akarjuk, fenn-tudjuk magunkat tartani. Arra kell tehát törekedni teljes lélekből s minden erőből, hogy ekklézsiáink, belső embereink, egyes hitrokonaink, a dolog állását értsék át s az *önfentartás* nagy munkájára buzduljanak fel.“

Fel is buzdult az unitárius egyháznak csak nem minden tagja az önfentartás nagy munkájára s megértve az idők jeleit, átlátva a tiszta magyar egyházak nemzeti fontosságát, úgy is mint magyarok, úgy is mint unitáriusok, számukhoz mérten, óriási áldozatot hoztak s a veszélyt elhárították. A Keresztúri gymnasiumra nézve a mentés munkája a tanárok béállításával kez-

dődött. 1857. júliusban tartott Egyh. főtanács N.-ajtai Péterfi Sámuel megválasztotta rendes tanárnak s az évi sept. 6-án be is igtattatott. Csakugyan az évi junius 10-iki Egyh. K. Tanács 34 sz. a. Alsó-Siménfalvi Marosi Gergelyt jelölte ki tanárnak, de 2 évre külföldi egyetemek látogatására küldetvén, csak az 1859-iki zsinati főtanács teszi meg rendes tanárnak, s az évi sept. 18-án be is igtattatott.

A lakás viszonyok akkori nyomoruságos volta, miután a tanárok száma szaporodott, a tanári lakok építése gondját ébresztette fel. Nem hogy azonban erre pénz lett volna, de a telek is hiányzott. Ekkor Gálfi Sándor felügyelő-gondnok felterjesztésére, az E. K. Tanács 1857-ben 47 sz. a. elhatározza, hogy az igazgató lakása mellett lévő Patakfalvi József-féle telek vétessék meg a közpénztárból, a régi telek bővítésére. Ez a 350 □ ölnyi telek meg is vétetett 241 Rfrt 40 krral ezüstben. Azonban a telekbővítés gondolatát elejtve a E. főtanács, 1857-ben már intézkedik, hogy tanári lakhelynek állítassék bé s egy előre jó kerítéssel kell ellátni. E kerítéshez a Tordátfalvi és Bözödi ekklézsia tagjai hoztak cserefa sasokat 1858-ban.

Az említett telek mellé 1858-ban Toldi Jánosnétól vásároltatott egy 144 □ ölnyi telkecske 50 frton. A közpénztár fizette. Ezek együtt képeztek egy tanári telket. Ez alkalommal is a Patakfalvi tanórokba járó út kicseréltetett, hogy az ne essék a két tanári telek közé, hanem legyen szélről keletfelé.

1860-ban visszanyerték az unitáriusok önkormányzati jogukat s szabadon, a saját akaratuk szerint intézhették egyházi, iskolai ügyeiket. A szabadság szellői kezdettek lengedezni. Remény támadt a keblekben, hogy derültebb napjai lesznek tán a magyarnak, s így mind több-több szülő gondolt arra, hogy gyermekét taníttassa, neveltesse. Az iskolák jobban-jobban népesedtek, jóllehet a helyiség szűk volt, de a nagy nyomás következtében csak a közelebbi években tett áldozatok annyira

kimerítették volt az egyes adakozók erszényét, erejét, hogy az iskolai épület bővítésére nem is igen mertek gondolni, bár egy tanári lak építése sikerüljön, a már megszerzett telken.

Az ehhez szükséges anyagok összeszerzésére a gymn. igazgatósága megtette a lépést 1860-ban. A gondnokok, esperesek gyűjtenek, lelkesítenek. Marosi Gergely tanár 1860-ban karácson másod napján, a homoród-almási ekklézsia templomában predikál, harmadik napján a vargyasi templomban. E két ekklézsia a szükséges meszet adta csaknem¹.

Az építés kezdődött 1862-ben. Péterfi Samu tanár volt a felügyelője. 1864-ben lett lakható². Külsője 1872-ben takarított le a közpénztár költségén. Van benne 4 szoba, konyha, kamara és pincze.

Azonban a gymn. épülete megnagyobbításának eszméje sem aludt el. Ugy a közelben, mint a távolban levők előtt halaszthatatlanul feltűnt az építkezés szükségessége; csak az idő még nem volt éppen elég alkalmas.

1863. aug. 15-én elhalt az 50 évet szolgált igazgató Koronka József s megelőzőleg Marosi Gergely 1862-ben a kolozsvári gymnasiumhoz vitetett át tanárnak és papnak is az ekkléziába. Koronka helyébe 1863-ban k.-kadácsi Simén Domokos lépett. Neki a régi tanári lak megújítása és az új tanári lak bevégezése jutott s többre nem is igen terjedhetett, mert már 1866-ban Kolozsvárra ment theologiai tanárnak, s helyébe Marosi Gergely jött vissza Keresztúrra. Mindkettőjük vágya teljesült. Az 1866-iki főtanács is helyben hagyta a kettőjük közt történt egyezséget a cserére nézve.

Marosi G. azzal az erős elhatározással jött vissza Keresztúrra, hogy a gymn. épülete megnagyobbításának meg kell történni. A tanári karban más változás is

¹ E tanári lakra történt adományok is a „Függelék“-ben láthatók.

² Szarvazatának a készítését Patakfalvi Márton unitárius székely-ács vállalta 125 frtért; csaknem félárban.

történt a Simén Domokos igazgatósága idejében, t. i. Péterfi Samu Szt.-Ábrahámra rendeltetvén papnak, az ő helye köztanítóval töltetett bé, míg, a Marosi Kolozsvárra történt menetele után, Sándor Mózes választott meg a megürült tanári székre. A személyekben tehát változás történt, de nem az óhajításban, hogy a gymn. épülete megnagyobbbíttassék. Ez állandóan meg volt, s kifejezést is nyert az 1866. okt. 25-én tartott igazgatósági gyűlésen, a midőn 14 jk. sz. a. elhatároztatott, hogy az építés érdekében egy conferentia tartására kéressék fel Mlgs. Daniel Gábor főkirálybíró úr. Ezzel megindult a kedélyek előkészítése s számotvetve a viszonyokkal, körülményekkel, megnyerve már előre az eszmének, az ügynek nemcsak hitrokonainkat, de más felekezetű honfitársakat is, s kiválóan a dolgok élére állván Daniel Gábor főkirálybíró úr, az értekezlet megtartatott 1867. dec. 14-én a gymn. nagyobb halltermében.

Nagy nap volt az a gymnasium életében! Fel-elevenült a jelenlévők emlékébe az a küzdelem, a melyet e gymn. létesítése és eddigi fentartása érdekében kellett vívni; nemcsak, de sőt átértzették azt is, hogy az a csüggedés nélküli szívós kitartás, az a fáradhatatlan munkásság, az a veszélyektől nem rettegő erkölcsi bátorság, az a csaknem erőfeletti áldozatkészség, mely a maroknyi unitáriusokat háromszázéven keresztül fentartotta s ha fogyva is idők során, de törve nem, megtudta menteni egyházát, iskoláit a közelebből feje fölött átviharzott absolutismus idejében is; az ily nagy megpróbáltatások által mintegy megedzve, saját erején hozzá fog ez üdvös és az egyház életére nézve egyik legfontosabb munkához, t. i. a keresztúri gymn. épülete megnagyobbításának végrehajtásához. Más alap erre most se kínálkozott, mint 1793-ban és 1818-ban. Az önmagokban való bizalom s ennek alapján az áldozatok folytatása a fentartás nagy munkájára és tartalékul, a jó Istenben vetett hit folytán az a tudat, hogy szent segedelmével mellette lesz az ügynek. Ily építési alapokból csak az

üldözött, az önmagukra hagyott s még az ilyen szent célu munkájokban is szorított, háborgatott unitáriusok tudtak építeni.

Az értekezlet napja páratlan a gymn. történetében. Ennek megörökítésére legjobb leszen, ha a jelen volt tudósító szavai használtatnak itt fel.¹ „Egy megható jelenetnek, a vallásos és hűs buzgóság és ezekből kifolyó áldozatkészség lélekemelő nyilvánulásának válánk tanui az unitáriusok sz.-keresztúri középtanodájának nagy halltermében f. évi decz. 14-én; egy jelenetnek, a mely fényes bizonyosságát nyújtja azon nem rég olvastuk állításnak, hogy „a magyar néphez valamely fontos ügyben intézett meleg szó mindig meg lesz hallgatva“. Ugyanis: rég érzett szükség lévén említett tanodánknál még néhány lak- és tanszobának építése, az iskola igazgatóság felkérte, nemes Udvarhelyszékünknek köztisztelet- és szeretetben álló érdemes főkirálybíróját, és egyszersmind buzgó hitrokonunkat mlgs. Daniel Gábor urat, hogy ezen építkezés tárgyában, melyet az egyh. főtanács is 1864-ik évi 41. egyh. főtanácsai szám alatt szükségesnek elismert, s kétezer osztr. forinton felül rugó, s a célbavett építéseket, úgy egyharmadrésznyire fedező hátrálékkamatok ideengedésével kívánt segedelmezni, f. évi decz. 14-re egy mentől számosabb tagokból álló értekezleti gyűlést hívjon össze, különösen a közelebb eső Sz.-keresztúri és Udvarhelyi egyházkörnyékeink egyházi és világi tagjai közül. Ennek a fölkérésnek ő mlgsa készörömet engedett s az értekezletet decz. 14-ére a keresztúri tanoda nagy halltermében tartandó tanácskozássra összehívta, meghívó leveleket intézvén, az igazgatósággal egyetértőleg, főleg helyben, Sz.-Keresztúron, több olyan egyénhez is, kik nem hitünk sorsossai ugyan, de tudomása s egyszersmind tudomásunk szerint is, felekezeti szükkeblüségen felülálló

¹ Lásd: „Kolozsvári Közlöny“ XIII. évf. 1868. jan. 9. 4-ik sz. 14. oldal és az 5-ik sz. jan. 11-ről 18 és 19-ik oldal A tudósító Marosi Gergely volt.

szellemmel bírnak, s közép tanodánk ügye iránt több tekintetből, de különösen nemzetiségi s általános műveltségi és nevelésügyi magasabb szempontból nagy érdekekkel viseltetnek; és a meghívásra, kedvezőtlen idő daczára is, népesen begyűlt értekezleti gyűlést a következő szép és igaz beszéddel nyitotta meg:

„Tisztelt értekezők!”

Némelyek előtt tán feltűnő lehet, hogy engemet mi indított ezen értekező összehívására.

Ennélfogva először is ki kell nyilvánítanom, hogy én ezt a helybeli közép-tanoda igazgatósága felkérése folytán tettem; tennem kellett pedig hazafi kötelességből és vallásos buzgalomból, mert, nemde mindnyájunk kötelessége a nevelés ügyének előmozdítására tehetsége szerint közreműködni, s éppen ez bátorított fel oly tisztelt egyéneket is meghívni, kik nem hitsorsossaim ugyan, de meg voltam győződve, hogy ezen sz.-keresztúri közép tanodánk iránt érdekeltséggel viseltetnek és ennek javát előmozdítani kívánják, s így, mintegy megbántva érezhették volna mellőzésüket.

Tisztelt uraim! mindnyájunk előtt ismeretes a nevelés czéljának magasztossága s ezt a czélt előmozdítani minden hazafinak kötelessége.

Ma, midőn egy tulélt absolut-rendszer után, az alkotmány koronás királyunk böles uralkodása alatt helyre van állítva és egy új korszak küszöbén állunk, szükséges magunkat kellőleg tájékozni a társadalmi élet fejleménye iránt.

Nemzetünk, a sajtó korlátolt viszonyok közötti működése alatt is s az absolut korszak minden nyomása daczára, a közelebbi évtizedek alatt nagyot haladt. Midőn minden más térről le volt az ifjú nemzedék szorítva, nem mulasztotta el önképzésére kellő szorgalmat fordítani, nem mulasztották el jelesebbjeink az irodalmi téren fellépni, mert tudták, meg voltak győződve, hogy azon nemzet, mely önképzését nem hanyagolja el, mely magát nevelni igyekszik, a nemzetek csoportja között előbb-utóbb elfoglalhatja azon helyet, mely őtet miveltségénél fogva megilleti.

Meg voltunk mindnyájon győződve, hogy ha a nemzet mivelt és miveltsége által jelleme szilárdra fejlődik, a zsarnokság szuronyainak ezrei, a germanizáló burocratáknak vándorlegioi nem bírnak felette győzedelmeskedni, ha szintén pár évre képesek is valának azt elnyomni, de megtörni, bár mindazon eszközöket felhasználták, melyekkel a fegyvertelen nemzettel szemben tetszésök szerint rendelkezettek, nem sikerült.

Tohát a miveltség és ezzel párosult hazafi szilárd jellem az, mely a nemzetet, bármint viharok között, az enyészettől megmentheti.

Nekünk törekedni kell a miveltség azon színvonalára emelkedni, melyen más mivelt nemzetek állanak; mert, valljuk bé őszintén, még sok tekintetben kell

magunkat mivelní. A miveltség a haladásban korlátokat nem ismer, mert az elme kifejlődése, előre való haladása véghetetlen, a megállapodás pontja pedig, lát-körünkön merőben kívül esik.

A tanintézetek a miveltség alapját képezik és csaknem szűkkörűnek látszó intézetekben vetették már többen meg hazánk jelesbjei közül miveltségek alapját. Ezen tudat, de másfelől a kötelességérzet is ösztönöz minden jó hazafit, hogy főleg a körében eső tanodák iránt érdeklődjék és ezen magasabb érdek mellett, gyakran mily édes kötelék csatolja ezekhez az embert, ha, visszagondolva a multra, eszébe jut, hogy ezen tanintézetnek köszönheti miveltségét; itt vetette meg az alapot; ide szánta beadni fiait, vagy éppen itt is taníttatja jelenleg is.

Azon környék, melyre egy tanoda kihat, az a tanoda kiválólag van hivatva annak előmenetelét előmozdítani.

Igy van környéke ezen sz.-keresztúri tanodának is, hová a fiatalok a Székelyföld különböző részeiből összesereglenek. És ezen környék elég népes, mert bényesíti ezen tanodának lakosztályait, annyira, hogy már a tanulóknak szűkké vált a tér, miért? mert a tanintézet, ha szintén még több javítandók lennének is, kielégítő; mert a szülők kedves zsenge koru fiaikat, magoktól távol, míg a szülők örökös szemreire nagyobb a szükség, örömet nem bocsátják. Itt az ifjak és gyermekek ellátása — a távolabb lakó szülőknek is — a legjutányosabbak egyike. Jó a tanoda szelleme. Itt, a zajosabb élettől részben elszigetelt helyen, a szorgalom otthonos és a tanulásra mintegy ösztönözve van a fiatalság.

De még tulajdonképpen nem is szóltam ezen értekezlet téendőiről, tehát arra térek át.

Több tanodáink vannak a Székelyföldön, de nézetem szerint egy sincs felesleges; mert a tömör népesedés és a Székelynép fogékonyságához képest inkább azt lehet állítani, hogy óhajtott lenne, hogy még több tanodáink lennének, mint csak eggyel is kevesebb.

Es mi ezeket mind a mieinknek tekinthetjük. De minekutánna a tanodák — ez idő szerént — a vallásfelekezetek által vannak alapítva s igazgatóságok is a szerént van bényendezve, bármennyire is tartsuk a tanodákat közös érdekűeknek, mégis azoknak fentartására az illető vallásfelekezetbeliek vannak kiválólag hivatva.

En is e tekintetben azt tartom, hogy mindenki saját vallásu tanintézeteit köteles tehetsége szerént fentartani, annak szükségleteit kitelhetőleg fedezni első sorban.

Ezt követtük mi unitáriusokul, midőn nemcsak a régibb időben, de az újabbban is, mind vagyoni állásunkat, mind népességünket tekintve, nagy áldozatokat hoztunk s így bátran elmondhatjuk, hogy kötelességünket híven teljesítők. És éppen azért buzgóságunkat és áldozatkészségünket kimeríthetlenné tartom.

Igaz, hogy a mi katáskörünk nem nagy. Mi, mint a szorgalmatos, de kis gazdasággal bíró gazda helyesen vezetett gazdaságából szükségleteit fedezi, úgy eddig elé elbirtuk azon terüt, mely közös vállainkra nehezedett kisebb körű egyházi gazdaságunkból.

Tekintsünk szét ezen tanoda lakosztályain, nézzük meg épületeit, nemde

mindnyájon önként azt a véleményt nyilvánítjuk: itt segíteni kell; itt zsufolva vannak a lakószobák; itt építeni kell, vagy inkább a megkezdett épületet bé kell végezni.

Mindez már évek óta át volt látva s többször volt alkalmam ezen tanoda előjáróival és tanáraival értekezni azon módok iránt, melyekkel azt lehetők gondoltuk.

Történt felterjesztés is az egyházi főtanácshoz, melynek annyi eredménye lett, hogy bizonyos hátrálék-kamatok utalványoztattak a félbenlévő szárnyépület felépítése költségeinek pótolására, de ez korántsem lévén akkora összeg, hogy az építést meglehetett volna vele kezdeni; másfelől az anyagi viszonyok gátolván több hátrálékost a fizetésben, azok — a mint tudom — még mindnyájon nem fizették be tartozásaikat; de ezt, mint becsületbeli tartozást, mindenki igyekezni fog mielőbb törleszteni, mert csak ezáltal tartom lehetők, hogy a tervbe vett építés foganatba vétethessék és sikert e mellett is csak úgy remélhetünk, ha ezen építkezést mint sajátunkat tekintve, ahhoz mindnyájon bár egy-egy fővény szemet hordunk.

Az országos pénzalapból van ugyan reményünk, hogy egyházunk is, mint más egyházak, segedelmezést nyerend; de az anyagi helyzet ezt is csak később teheti lehetővé; aztán annyi reform áll előttünk, melyek mind pénzt kívánnak, hogy kérdés, a remélendő összegből, ide mi jutna? s ha szinte jutna is, nem volna-e helyesebb azt az iskola szellemi előmenetelére fordítani?

Én remélem, hogy ezen értekezlet átlátva azt, hogy ezen tanoda épületein mulhátlan segíteni kell, eltalálандja azon módot is, mely által az eszközölhető leend.

Ha ezen mód el leend találva és annak kellő eredménye leend, nemcsak fáradságom többszörösön fog jutalmaztatni, de nevezetessé tétetnék ezen év a Sz.-keresztúri tanodára nézve is, mely év hazánk történelmében is korszakot képez“.

E megnyitó beszéd után a gyűlés, főkirálybíró urat az értekezlet elnökévé, tanár Sándor Mózeszt jegyzőjévé történt kikiáltása után, magát constituálván, elnök felkéri igazgató Marosi Gergelyt, hogy a tanoda építésének történetét rövid vázlatban adja elő; mit az igazgató megtevéen, a történelmi részt a következő elmélkedési résszel fejezte be:

„Imé, nagyon tisztelt értekezlet, dióhéjba szorított történeti vázlata a Sz.-keresztúri fa- és utánna következett kő-gymnasium építésének.

Ezen a múltakban elődeink és atyáink által az építkezések körül tanusított buzgóság és áldozatkészség tudata adott ösztönt és bátorságot az isk. igazgatóságának arra, hogy a már régóta és pedig nagyon is érzett építkezési szükségek

ügyében, a minthogy ezt főleg az építés legelső kezdetekor buzgó elődeink által megtétetni és pedig kedvező eredménnyel megtétetni láttá, egy mentől számosabb tagokból álló értekezlet összehívását eszközölje; a mely értekezlet a megtéendő építkezések módjáról és eszközeiről behatólag tanácskozzák, és a melynek élére, hogy szeretve tisztelt, érdemes főkirálybirónkat, sokoldalú hivatalos elfoglaltatása daczára is, megnyerni szerencsések valánk, azon én egyfelől mint unitárius, szent vallásom virágzása, másfelől, és kiváltképpen mint hazafi, szent hazám miveltsége érdekében bensőleg örvendek, s hiszem, hogy örvendünk mindnyájon; de nemcsak örvendek, hanem ügyünket ezáltal félig megnyertnek hiszem.

Mit kívánhatnék, mit óhajthatnék én ez ünnepélyes perczben, az értekezlet megnyitása perczében szívem és lelkem legforróbb érzetéből egyebet, mint azt, hogy a mindenható Isten, a népek és nemzetek Szent Istene, adjon a mi közjóra lett egybegyülésünknek és megkezdendő tanácskozásainknak óhajtott sikert; mit óhajthatnék buzgóbban, mint azt, hogy áldott emlékezetű elődeink buzgósága és áldozatkész szelleme szálljon bé a mi szíveinkbe és ennek a szellemnek, ennek a léleknek indításából és erőhatóságából kitolyólag, a korkiválmainak és szükségének megfelelően egészítsük ki és alakítsuk át ezt a tanodai épületet, a melyet atyáink buzgósága és áldozatkészsége ennyire fölépített és a melyből — dicsekedés nélkül legyen mondva — oly sok derék és alapos készülségű fiai kerültek ki a hazának és anyaszentegyháznak, főleg a néhai Koronka Józsefnek éppen. félszázadig tartó közhasznú működése alatt.

És én hiszem is tiszt. értekezlet, hogy az 1867-ik évi Székely hit- és elvonkonok nem lesznek méltatlan utódai az 1794-ben és 1818-ban oly szíves készséggel buzgott és áldozott elődeknek; nem egyfelől azért, mert miként a költő mondja: *csak sást nemzenek a sasok*; nem lesznek másfelől különösen azért, mert az akkorinál jóval nagyobb és a népnek minden rétegeibe inkább behatolt közértelmesedés folytán jobban átlátják és elevenebben érzik mint elődeink a proféta mondásának igazságát, hogy a tudomány és értelem nélkül való nép elvész; és pedig korunkban inkább, mint valaha. Értik és érzik nagy Széchenyink ama mondásának, hogy: „a tudományos emberfő mennyisége egy nemzetnek igazi hatalma” nagy igazságát és horderejét. Inkább átlátják és elevenebben érzik azt a történelmi nagy igazságot, hogy valamely nemzetnek szabadságot a papíron s egy pár sorból álló törvénycikk adhat, de szabadságra képessé és méltóvá s ennek birtoklásában állandóvá akármelyik nemzetet csak az értelmi és erkölcsi tisztaság, érettség; csak a kor- és czélszerű s hazafias irányú nevelés által nyert anyagi és szellemi életrevalóság és jellem szilárdság teheti; mert értik és érzik vallás- és közoktatásiügyi miniszterünkkel, az európaiag mivelt, nagy tudományú és mély belátású államférfiúval egyetértőleg, hogy nemzeti létünknek és fennmaradásunknak legnagyobb ellensége a tudatlanság, a mely ellenséget csakis a népiskoláknak és felsőbb tudományos intézeteknek a haza minden pontjain, a kor szükségének megfelelő átalakításával, jó karba hozásukkal verhetjük le; de a melyeknek jó karba hozásukra sem a különböző, főleg pedig a protestáns egyházaknak a szükségek nagyságához képesti csekély vagyoni állása, sem a magyar államnak civilisatoraink által pogányul kiűritett pénzereje jelenleg képes nem lévén s idők multával

is csak némi részben lehetvén, ezt a jókarbahozást csupán az egyeseknek, az egyéneknek kezdeményezése, és így az egész magyar nemzetnek vállvetett munkássága és áldozatkészsége teheti meg. És én hiszem — Isten után — hogy ezt a magyar nép meg is fogja tenni a haza minden pontjain; meg fogja tenni minden vallásfelekezet, sőt megteszi minden vidék, hitfelekezeti különbség nélkül, a maga legközelebbi környezetében; meg kell hogy tegye minden szegénysége és sok oldalról történő igénybevételése mellett is; meg, mert, ismételve mondom, ez a magyarra nézve nemzeti életkérdés; meg, mert a mint egy jeles írónk a derék Dózsa Elekről irt necrologijában nagyon helyesen és igazán figyelmeztet: a magyar tanintézeteknek — főleg Erdélyben — most inkább, mint valaha az a rendeltetésök, hogy kettőzött erővel és igyekezettel terjesszék a magyar értelmességet, szabadelvűséget és nemzeti szellemet, nehogy a más népfajok közelben lévő árja elborítsa a magyarság miveltségi s egyúttal nemzetiségi fölényét.

Én hiszem sőt már szinte látom, hogy a mi középtanodánk is — a mostani nemzedék soraiban szint úgy, mint buzgó elődeinkében — meg fogja találni a maga ügybarátait, a maga Esdrásait és Nehemiásait, meg fogja találni sokoldalú befolyással bíró Mihály Jánosát stb.; én hiszem, hogy a mostan élő papság soraiban is akadni fognak Koncz Mártonok és Kelemen Bénéiamok. Hogyne, mikor most a vallási érdek és buzgóság mellé, mely az első építkezéskor — a kor szelleme szerint — csaknem egymagára vezette elődeinket, a nemzetiség és hazafiság szent érdekének eleven tudata és érzete is járul, a mely egymagára is elégséges volna arra, hogy ezen — meggyőződéseim szerint — főleg a jövőt és a nemzetiségi szempontot illetőleg nagyon is fontos helyen fekvő tanintézetnek Maece-násokat, ügybarátokat szerezzen, a mint valósággal szerzett is, a kiket egyrészen itt szerény körünkben látnunk és tisztelnünk igen jól esik honfi szívünknek, jól, mert ebből azt a mindnyájunkra nézve örömdetes és boldogító bizonyosságot merítjük, hogy hazánkfiainak jobbjai, nemesebbjei valláskülönbség nélkül azt tartják szem előtt és azt követik, a mit nagy Kölcseynek oly röviden és felségesen mondott: „a haza minden előtt“.

Az igazgató után Sz.-Keresztúrköri esperes Árkosi Dénes állott fel, mondván a többek között, hogy a mi iskoláink nem fejedelmi kegyadományokból, hanem a hívek kegyes alamizsnálkodásából épültek, s épült ennyire pl. ez a sz.-keresztúri középtanoda is, melyet ha tovább akarunk építeni, nem szavakra, de tettekre áldozatokra van szükségünk stb.

Az építés mi móddal léendő eszközlése tárgyában — ha a szükséges épület-anyagok be fogtak kerülni, és a törvény szerint felküldendő építkezési tervet az E. K. Tanács helybe fogta hagyni — egy szűkebb és egy tágabb

körü bizottmányt nevezett ki az értekezleti gyűlés; amazt Jakabházi Zsigmond, ezt pedig Daniel Gábor főkirálybíró elnökletök alatt. A szűkebb körü bizottmány tagjai ezek: Árkosi Dénes ravai pap és esperes; Gálfi Sándor és Jakab Lajos gymnásiumi gondnokok; Lengyel József (ev. ref.) járási orvos; Lőrinczi Gergely fiatfalvi pap; Marosi Gergely ig. tanár; Pálfi Lajos sz.-keresztúri pap; martonosi Pálfi Sándor gymnasiumi pénztárnok és Sándor Mózes tanár. A tágabb körüé pedig ezek: Árkosi Dénes; városfalvi Bedő Sándor; laborfalvi ifj. Berde Mózes; h.-szt.-páli Dimén Zsigmond; m.-vásárhelyi Fülöp Albert; sz.-keresztúri Gyárfás Domokos (ev. ref.) és báró Gamerra Gusztáv, gróf Haller József (róm. katolikusok); Inczédi József; Jakab Lajos; Jakab Elek; id. Jakab János; Gálfi Sándor; Kénosi Béla; Koncz Lajos; n.-ajtai Kovács István; Marosi János; Pakot István; ifj. Pálfi Dénes; Gagyai Pálfi Mihály; Pap János (róm. hath.); Pap Sámuel; Szentkirályi Ferencz; Szentiványi József; Szöcs Márton és Ürmösi Sámuel urak.

Minthogy pedig az építkezéshez, cppen úgy, mint a hadviseléshez legfőképpen pénz kell, mi volt természetesebb, minthogy ennek az építési értekezletnek is, a sok tervezgetések és javaslatok után a cardo reivel, az aláírásokkal és adakozásokkal kelle megkoronázódnia. A helyszínén csak tiszta pénzben 1300 frt iratott alá. Az aláírást sz.-keresztúri Lengyel József nyitá meg 50 frtal. Koncz Lajos fizetett a helyszínén 100 frtot s egyszersmind ígéré, hogy egy épülendő szobát saját költségén fölszerel; ezután Jakabházi Zsigmond 100 frtot és 100 frt értékű fedélcserépet; gr. Haller József a maga és neje részéről 100—100 frtot erd. urbéri kötelezvényekben; báró Gamerra Gusztáv 50 frtot; Daniel Gábor főkirálybíró 200 frtot,¹ stb. Az aláírások tovább

¹ Ez adakozások, valamint a későbbiek is, a „Függelék”-ben részletesen láthatók.

folytatása végett, az E. K. Tanács 354—1867. sz. a. kelt engedélye folytán, kéregető biztosokat nevezett ki az értekezlet Maros-, Keresztúr-, Udvarhely-, F.-Fehér- és Sepsi-Miklósvári egyházkörnyékekbe, a kik a hiveket részint építési anyagoknak, részint pénznek, vagy pénzé tehető gabonanemeknek, a kitelhetőleg leendő adományozására serkentsék, buzdítsák.

Megállapodás történt abban is, hogy értekezleti elnök ő mlgsága szólítsa fel elnökileg az adakozásra mindazon egyéneket, a kik, bárha a fennebb említett egyházköreiben nem laknak is, de ennek az intézetnek egykoron növendékei valának, s jelenleg életben és áldozni képes vagyoni állásban vannak, hogy hálás kegyeletüket tetteles áldozattal is mutassák meg — mint ahogy teszik ezt főleg az angolok, azon nevelő intézet iránt, a melynek — legalább egy részök — mind szellemi kiképeztetésüket, mind az ez által nyert anyagi jóllétüket és vagyonosodásukat köszönhetik.

Az értekezlet várákozásán felüli eredményt adott, s a kezdetnek ily kedvező biztatása reménnyel tölté el a lelkeket arra nézve, hogy az a régi ohajtás, mely a gymnasium épületének megnagyobbítását, bővítését czélozta, teljesülni fog.

Az építés érdekében Marosi Gergely igazgató, 1867 dec. 26-án Bölöni és 1868. jan. 12-én az A.-simélfalvi ekklézsiában, tartott predikációt;¹ segélyt, támogatást kérve mindkét helyen.

1868. jan. 3-án Patakfalvi Ferenczi Miklós, mint a 17 falu havassa birtokosságának elnökéhez, folyamodik Daniel Gábor s felfejtven, hogy mit szándékoztak építeni Sz.-Keresztúron, kér a birtokosságtól a célra 418 drb fenyőfát, szarufának és gerendának. Csakugyan irt hó 25-én: Zetelaka, Oroszhegy, Bogárfalva, Szent-Lélek előljárósága előtt fejt fel írásban, hogy Székely-

¹ E prédikáció megjelent a „Keresztény Magvető“ IV. k. 59—71 lapjain, sőt külön lenyomatban is.

Keresztúron az iskolai épület megnagyobbítása vétetett tervbe, melyet, mint — úgy mond — örvendetes jelét a Székelység művelődési szorgalmának, meg vagyok győződve, örömmel fogadják, osztván azon nézetemet, hogy a szellemi műveltség főbiztosítója a Székelység jövőjének. Ebből kifolyólag, ösztönöztetve az önökhöz viseltető bizalmamtól, határoztam el magamat, ismerve hitfelekezeti ségen felülemelkedett szellemöket, jelen soraim által felkérjem, miszerént ezen szent cél szíveskednének előmozdítani és pedig az által, mivel legkönynyebben tehetnék; ugyanis a nemes közönségeket a természet szép fenyvessel áldotta meg, mely áldásból, ha ily jótékony célra adakoznak, az kedves leszen minden elfogulatlan honfi előtt.

Ily szellemben ír Oláhfalú közönségének is s kér az építéshez 80 drb. fenyőfát.

S e felszollításokra már jan. 14-én írja Ferenczi Miklós, hogy a 17 falu havassa birtokossai a 418 drb fenyőfát a legnagyobb készséggel megadni elhatározták a jan. 12-iki ülésben. Hasonlóan tudósítja az Oláhfalvi királybíró György István, hogy t. i. kiváló szerencsējöknek tartják a közművelődés érdekében, ha azt a csekély áldozatot tehetik. Eppen ily örömmel ígérnek az Oroszhegyiek 48 drb, és a Zetelakiak 60 darab fenyőfagerendát. Mindnyájon róni. kath. lakósu községek.

A gyűjtés jó móddal indult meg az egész vonalon, hogy az építkezés minél előbb megkezdhető lehessen. Marosi írja¹ a főkirálybíró úrnak: „csak el kell találni a gyűjtő biztos uraknak a nép szívéhez az utat s leszen áldozat. A nép szívéhez oly ügyesen beszélni tudó Jakabházi Zsigmond ügyfelünk, a kéregetést már meg is kezdte s a mint mondá, csak a kicsiny Szt.-Miklóson és a két Kedében, a melyek együtt sem tennének, a mint tudjuk, igen nagy falut, szinte száz frtot gyűjtött, részint tiszta pénzben részint pedig gabonában és kőben.“

¹ 1868. jan. 3.

A nem unitáriusok érdeklődése tudomására jutván Kriza J. püspöknek, írja¹ Marosinak: „A más vallásuak részvétén iskolánk ügyében nagyon örvendek. Azért is örülök ennek, hogy a szűkkeblűeknek is közöttünk fénylő mintául, érczkigyóul szolgálnak, melyekre nézve meggyógyuljanak az önkórságban sinylők.“

De nem igen akadtak ilyenek, a kiknek ily mintákat kellett felmutatni közöttünk. Minden szív, minden kéz megmozdult, hogy segedelemmel legyen, a kiből volt érzés Isten, haza és vallás iránt. Ellenvetés, roszszalás egyfelől sem volt észlelhető; az egy-két különbös, a száz meg száz áldozó mellett, föl se tűnt. Szincjára vallásközönségünknek érzésben, gondolatban a keresztúri gymnasium gyarapodása mellett volt. Sokan voltak és vannak olyanok, a kik oly gondolatokat tápláltak és táplálnak magokban a keresztúri gymn. iránt, mint történet tudósunk Jakab Elek, a kinek Daniel Gábor úrhoz írt² leveléből egy részecskét és az erre adott válaszból is ide igtatni jónak látom: „A Székelyföldet és nemzetet is a magyar korona egyik drága gyöngyének tartom. A történelemből tanultam meg, hogy népünknek a magyar királyság ezen keleti határszélére állítása valóságos gondviselés szerű tény volt. Hogy a keresztény vallás és magyar alkotmány a kelet e távol vidékén meggyökeresedett, később a reformatio diadalra jutott, hogy 1848—49-ben az erőszakkal előidézett európai forradalom feltornyosodott hullámai nemzetestől, országostól együtt el nem temették: e vigasztaló, felcsemelő nagy tényekben nagy az érdeme a mi vérünknek, a hős Székely nemzetnek. Valóban, nemzetünknek s abban, a mi hitrokonainknak közkeresztényi és specialis unitárius vallási, polgári és nemzeti hármas küldetése van e földön!

Vallásunknak, bár életmagva máshol foganszott

¹ 1868. febr. 5.

² 1868. márczius 10.

meg, de végelemzésben életgyökerei itt vannak: erős ekklézsiák, nagy falvak, magukat jól bíró száz meg száz Székely ős nemzetség, értelmes papság, sok hűn érző tisztviselő és birtokos képezik a mi vallásunk hiveinek itt a Székelyföldön zömét s megingathatlanul erős alapját. Itt van a mi vallásunk igazán otthon, az ő természetes földében! Itt kell magunkat ekklézsiák, templomok, iskolák alapítása s fentartása által erősítenünk, itt életképességünket kifejtenünk. Egy tiszta szabadelvű vallásban s egy ezeréves dicső nemzetiségben egyesülő oly vallás-erkölcsi testület, minő a miénk, egyetértve célban és eszközökben, egyesítve anyagi és szellemi erejét, bizonyára képes lesz nemes szándékát valószínűsíteni s általa mind a maga vallási, mind nemzeti küldetése rá eső részét sikerrel teljesíteni. Való, hogy mi nem tudunk ezeket adni; hiveink közt nagy uradalmaikat bírók nincsenek. Alapítványainkat is elvették inkább a fejedelmek, mintsem adtak volna. De van anyanyija ezer meg ezer unitáriusnak, a miből sorsához képest él; van hű székely nemzeti és unitárius érzés szívében, mely bizonyára örömmel fog juttatni filléreiből, vagy búzája- és törökbúzájából annak az intézetnek felépítésére, melyben ő, apja, nagyapja és régi ősei nevelkedtek s tanultak; valamint jövőben is fiait és unokáit száz és, adja Isten! ezer évig nevedezni fognak. A sok kicsi épen úgy nagygyá növekedik, mint a kevés több. S aztán, a hol 10—20,000-ből álló nép egyesíti akaratát s erejét, ott a siker már az egyesülésben biztosítva van.

A kik a Sz.-keresztúri unitárius gymnasium kiujtása s felépítésének teljes bevégezése nemes eszméjét megpendítették, az általam is érintett nagy célok elérésére, unitárius Székely tanuló ifjuságunk számának nevelése, tanulási helyének bővítése és kényelmesebb tétele által a legmagasztosabb célú tüzték ki, helyre hozni kívánván apáik és sok évtizedek mulasztását, jóvá tenni igyekezvén annak méltán érzett szegényét.“

Ezekre Daniel G. válaszolja¹ Jakab E.-nek: „Sajnálom, hogy lelkes sorait csak f. hó 17-én véve, nem közölhettem a f. hó 14-én tartott bizottsági gyűléssel. Ha azon lelkesedés, mely sorain előmlik és azon áldozatkészség, mely Mlsgodban él, több hitrokonainkban is egyaránt felfedezhető lenne, csodákat tehetnénk csekély számunk mellett is. Örömmel tölt el keblem, látva, hogy ügyünk iránti buzgalmunk egy távolabb lakó honfitársunk kebelében oly lelkes viszhangra talált; örömem annál nagyobb, mert csekély egyéniségem volt hivatva Sz.-keresztúri tanodánk újra alakítását kezdeményezni. Ez alkalommal is meg kell említenem azon lelkesedést, mely ezen Székely hitrokonainknál, az említett tanoda építése körül, nyilvánult. Ez egy újabb bizonyítéka annak, hogy a Székely szellem nem halt ki közülünk.

A Sz.-keresztúri tanodának szép jövője van; el kell hogy következzen ennek tovább fejlődése is, melyet a Székely unitárius nép és ezen tanoda környéke igényel”, stb.

Daniel Gábor főkirálybíró úr egész figyelmével van az építés körül; az egyes gyűjtőkkel szóval, írásban érintkezik, azokat buzdítja, a kéregetésre nézve útasítja, megjelöli a helyeket, az embereket, a hol és kiknél anyagot, pénzt stb. lehetne találni. Ő maga is egyescset úgy, mint ekklézsiákat megtalál e tekintetben; szóval: akkora odaadással van az ügyiránt, hogy az mint példa, másokat is, a kik különben nem igen lelkesültek volna, megmozdított, munkára serkentett.

Az első építkezésnél Püspök *Lázár István*, *Pálffy Mózes* királybíró, a másodiknál *Mihály János* királybíró és ennél a harmadiknál *Daniel Gábor* főkirálybíró valának a fő, a legfőbb tényezők. Minő gondviselészerű időszakba indult meg a szervezkedés, s vala folyamatban. Az egyházi és világi hivatalok magas polczain lévőkben kapá az intézet a főtámogatót, a bátorítót; a kiknek erélye, buzgósága, áldozata és tekintélye nagy

¹ 1868. márczius 20.

lendületet adott az ügynek. Körülettek történt a jobbak, az ügyért lelkesülő honfiak tömörülése.

Az építettő bizottság, látva a gyűjtést és bizva annak kellő eredményében, már 1868. márc. 14-én ülést tart s az építés megkezdhetésére nézve határozatokat hoz; a kőmives munka vezetésére s az ácsmunkára vállalkozókat szerezni gr. Haller József és báró Gamerra Gusztáv urak kérettek fel, hogy a kisebb bizottsággal egyetértve intézkedjenek.

Az építésnek minél előbbi megkezdése és, ha lehet, még 1868-ban bevégezése volt a főkirálybíró úr vágya, gondolata. Erre nógatta főkép az embereket s még azokat is, a kik, a multakból ítélve, nem reménylették a rövid idő alatt megtörténhető építkezést, igyekezett meggyőzni a lehetőségről. Ily értelemben mondja Marosi igazgatónak is:¹ „Csak akarat kell és sok, mi lehetetlennek tűnik fel egyelőre, lehetségessé válik. Lehetetlen-e a célba vett építést ez évben bevégezni? ha kedvező időjár, azt hiszem, nem. Legyen tehát erős akaratunk, hát ha így célzt érünk! Az Isten megsegít, ha mi nem hagyjuk el magunkat. Kérem a legnagyobb erélyt, a legerősebb akaratot fejteni ki, hogy az építkezés megtörténhessék.“

Az épület tervrajzát Kovács Domokos Sz.-udvarhelyi építész kiszította. Terveztetett a már meglévő 3 földszinti szobára 3 emeleti szoba; továbbá ezek végében folytatólagoson 3 földszinti nagy és ezekre 3 emeleti nagy szoba a szükséges folyósokkal és aztán folytatólagoson ismét a lépcsőház s azok mellett földszint úgy, mint emeletbe a szükség szék; tehát összesen 9 szoba és két mellékhelyiség.

Azokkal az építkezésekkel szemben, a melyekre a költséget az ország adja, ez kicsiszerűnek tűnhetik fel s mosolyra indíthatja azokat, a kik nagy, diszes palotákat építenek, melyben minden célra megvan az alkal-

¹ 1868. márc. 21.

mas helyiség, de a saját pénzök nincs benne. Mig ez ha kicsiszerű is s ha nincs is meg benne minden czélra az illő helyiség, de az építtetők pénze van benne. S ha már e szempontból mérlegeli a vizsgáló, a bíráló az épületet és az ily úton, módokon keletkezett közintézeteket illető fáradoalmakat, töprengéseket felfogni, megérteni tudó értelme van, az ilyen szakértő bizonyosan nem találandja kisszerűnek.

A tervrajzot, mely apr. 8-án terjesztetett volt fel, az E. K. Tanács 112—1868 sz. a. küldötte le, irván, hogy mindenekben helybehagyta és megerősítette. Miről midőn értesíti az igazgatóságot, egyszersmind elismerését fejezi ki azon lelkes buzgóság felett, mellyel, valamint Székelyföldön lakó egyházi hivatalnokaink, úgy egyes hitsorsossaink is keresztúri középtanodánk ügyét felkarolták.

Hogy a munka minél előbb megindulhasson, keményen foly a gyűjtés, az anyagok összeszerzése. Főkirálybíró úr az egészre kiterjesztvén gondját, csaknem minden nap, minden héten tudósítást várt és kap is az egyes gyűjtőktől, az eredményről. A pénzt bevételezi a pénztárnok, martonosi Pálfi Sándor; Jakabházi Zsigmond; Marosi Gergely igazgató és elfogadja a továbbítás végett a főkirálybíró úr is.

Junius 16-án¹ írja Marosi G. Daniel G. urnak: „a jövő héten a h.-almásiak hoznak 15 szekér meszet s ha a Vargyasiak is 4—5 nap alatt leszállítják a 30 szekér meszet, akkor egyszerre 45 szekér mész fog beoltásra várni. 15 öl kő az iskola udvarán van; 5 ölet hoznak a k.-galambfalviak pénzért. Még minimo calculo kell ennyi, ha több nem; erre nézve sokat tipegünk tapogtunk eddig is. Harmincz öl kővel hozzá lehet fogni az építéshez, bővön elég lesz a földszinti 3 szoba fundamentumának és a földszinén felül kővel rakandó fél öl magasságu falnak; az emésztőt mikor más helyekről követ hoznak, után lehet emelni.

¹ 1868.

Tégla van vetve Rogonfalván 90 ezer; Sz.-Keresztúron 30 ezer; Ujszékelen 40 ezer.“

Julius 5-ikén, betegeskedése miatt, Marosi írja a főkirálybíró úrnak, Kolozsvárra kell mennie, hogy magát gyógyíttassa, az építési előkészületekben nem tud résztvenni, de ezeket elintézik Sándor Mózes és Pálfi Lajos collegái.

Az építés házi kezeléssel terveztetvén, az építettő bizottság által a kőmives munkára 2500 frt vétetett számításba. A szarvazat megkészítésére és a felső rész bestakaturózására találkozott vállalkozó 290 frtért. Ily általános tájékozódás után, a kőmivesek mellé egy munkavezetőt állítva 1 frt 50 kr napi díj mellett, július hónapban megkezdett az építés és augusztus 15-én azt írja Sándor Mózes a főkirálybíró úrnak: „jul. 27-én megkezdettük a fundamentum lerakását. Hozzávetőleg felraktak 60—65 köb-öl falat s e munka nem került egészen 300 frtba; ilyformán sokat megkimélünk a munkára számított 2500 frtból.“

1868 nyarán és őszén annyira haladt a munka, hogy novemberben már fedél alá került az egész épület, és dec. 14-én t. i. az építést illető értekezlet napjának évfordulóján írja Marosi G. igazgató Daniel Gábor főkirálybíró úrnak: „A mai áldott napról hazafias és vallásos örömmel tudósítom Méltóságodat afelől, hogy a Sz.-keresztúri középtanodai toldaléképület, a mely eddig elé, mindent pénzbe számítva, ötezer frtnál jó részt többbe áll, és a mely összegből, ma reggel esztendeje, még egy fillér készpénz, vagy plane ígéret, sem vala. Istené a hála és dicsőség, fedél alatt áll annyiban, hogy esőtől, hótól és fagytól a falakat nem féltethjük. Hanem aztán — és ezt sohasem szabad felednünk — az erdélyi unitárius vallásközönség minden igaz és hiv tagjától, az egész kicsiny seregtől Isten után a legfőbb hála, köszönet és elismerés a Méltóságos főkirálybíró urat illeti; a mit, ha a mai napon ki nem mondanék és írásba nem tennék, úgy érzem, hogy soha

örökké meg nem tudnék magamnak bocsátani. Hanem, a mi, meggyőződéseim szerint, még fontosabb dolog, e magasztos ténnyel, a Mlgs. főkirálybíró úr, nemcsak vallási, de honfiai érdemkoszorut is fűzött halántékai körül; vagy hogy a római nagy költő szavainak értelmében szóljak: *ércznél maradandóbb emlékoszlopot emelt magának*. Igen, mert eléggé tapasztaljuk mindegyre, hogy hiába adunk a népnek — a papiroson — szabadságot és önkormányzati jogot, ha értelmileg és erkölcsileg meg nem érleljük ezeknek élvezetére, *állandó* birhatására.“

Az 1868-ik évben az az eredmény a mi az eddig leirtakból látható, a viszonyokat tekintve, elég nagynak mondható. Maradott azonban a következő évre is tenni való; mégpedig egyelőre a szobák boltozása, a belső letakarítás, asztalos¹ stb. munka, hogy, ha lehet, már a következő évben lakható legyen az épület. Tervbe vétetett az iskola régi részén lévő kettős, francia fedélnek is levétele és egyformasítása az új épületrész fedelével. A munkások felügyelésével s napszámjaik számbavételével, július—október hónapokra Gombos Samu (senior) bizatott meg.

A boltozás, belső letakarítás stb. haladott is annyira, hogy az 1833-ban épített három földszinti szoba felett, az ez alkalommal épített három új emeleti szoba az 1869—70. iskolai év elejére lakható lett; de a többi és pedig a hat nagy szobára nézve ez nem történhetett meg és pedig azért, mert az építész hibás terve szerint készülvén a boltozat, e 3 nagy szoba boltozata a felrakás után, néhány nap mulva, beomlott; s tetemes kárt okozott és gondot a gymnasiumot építtető bizottságnak s egyeseknek is, a kik áldozataikkal hozzájárultak az építkezésekhez.

Május 7-én írja Marosi Gergely a főkirálybíró urnak,

¹ Az asztalos munka fizetése így történt: egy ajtó teljesen felszerelve, béléssel 12 frt; egy ablak hasonlóan 8 frt; egy öl padimentum 3 frt.

a mikor úgy látszik, számot vetettek volt az 1869-ben tehető építkezéssel: „pénz még van 700 frt és 500 frt úrbéri kötelezvény; a restans kamatokból is reméllünk vagy ezer frtot.” E készlet mellett azonban nem szűnt meg a gyűjtés, kéregetés. Napirenden volt ez mindig az építés megindítása óta.

1869 nyarán a régi épület utczafeleli részében, az emeleten, az ugynevezett auditorium és nagy ház összevágatott, t. i. a közfal eltávolítása által egy nagy terem képezetett a kettőből, mely képezze a gymn. dísz- és tornatermet. (1895-ben rajzteremnek rendeztetett bé). Augusztus 23-án írja Marosi G. a főkirálybíró urnak, nagy lelki örömének kifejezése mellett, hogy a régi épületre — az ujjal való egyformásításért — készített új fedelet bécserepezték.¹ A további munka, ez évre nézve, megállott. A beomlott boltozatok megdőbbségre hatottak az emberekre, nemcsak, sőt az ez által szenvedett kár kiépülésére, illetőleg kipotlására nézve gondolkozniok kellett és módot találniok nemcsak a teendő költségek megszerzésére, de arra is, hogy kellő szakértelemmel bíró építésszel lehessen az elhibázott munkát helyrehozatni. És ezt annyival inkább siettetni kellett, mert kilátás volt arra, hogy egy m. kir. állami tanítóképezde Székely-Kereszturon fog felállítatni. Reményt erre Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak 1869. szeptember hóban történt látogatása adott; a ki az unitárius gymnasiumot is megtekintvén, kifejezést adott azon jó benyomásnak, melyet egy ily kis helységben lévő tanintézet gyakorolt reá. S már ez utjában hajlandóságot mutatott a képezde létesítésére.

Az e tárgyban történt lépések, tárgyalások, nem tartozván szorosan a gymnasium történetéhez, mellőztetnek, csak azt említjük meg, hogy a képezde beállít-

¹ Az egész épületre a szarvazatot, Patakfalvi Márton unitárius Székely acsmester, csaknem félárban készítette.

hatásához, addig, a míg rendes helyiségei lennének, ideiglenes helyiségek fognak kelleni, s kilátás lehetett arra, hogy ez ideiglenes helyiségek egyrészét a gymnasium szobái közül veendik bérbe. Tehát az építés bevégezését ez a körülmény is siettette. De gondot adott most a Héjasfalvánál Brassó felé menő vasúti vonal építése is. Ez elvonta a munkások nagyrészét, s nemcsak a napszám, de az építési anyagok is drágultak. Ily körülmények között fokozni kellett az iskola épületének bevégezését célzó törekvést, buzgóságot, mert a késedelem nagyobb költséget volt okozandó. Erre czéloz a főkirálybíró is, a midőn így ír¹ Marosi igazgatónak: „Az építés tovább folytatására minden követ meg kell mozdítani, hogy pénzt tudjunk előállítani, minthogy az építés bevégezése, az anyag és munkabér emelkedése miatt, aligha többre nem fog kerülni, mint az előleges számítás volt. Ennélfogva kérem, mint eddig, úgy a jelen válságos napokban is, minden lehető módot elkövetni, hogy pénz, meg pénz legyen az építésre, minthogy legfennebb júliusban bé kell végezni, hogy a felállítandó tanítóképezde számára a szállások készen tartathassanak.“

Hogy ez a cél is elérhető legyen, a tágabb és szűkebb körű építettő bizottság ülést tart 1870. márczius 21-én Daniel G. elnöklete alatt s az építés további vezetésére erzsébetvárosi Feigel György építész-mérnöknek felkérése elhatározottatott s vele a további építkezések tárgyában kötendő szerződés megkötésére báró Gamerra Gusztáv elnöklete alatt, Lengyel József, Marosi Gergely, Pálfi Lajos, Sándor Mózes és Kozma Ferencz személyében egy bizottság küldetett ki, mely bizottság ez alkalommal az ideiglenes szerződést megkötötte, melyet aztán az április 24-én tartott szűkebbkörű építettő bizottsági ülésen, rendes szerződéssel cserélt ki.

E szerződés szerint köteles Feigel György építész,

¹ 1870. márcz. 1-én.

A SZÉKELYKERESZTÚRI UNITÁRIUS GYMNASIUM ÉPÜLETE.

Fényvörösvárosi Építész

A SZÉKELYKERESZTÚRI UNITÁRIUS GYMNASIUM ÉPÜLETE.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

az épület hátulsó végében levő három földszinti és e felett lévő három emeleti, tehát összesen hat szobát, a terv szerinti boltokkal ellátni, kivakolni stb, hogy a szobák, a rájuk fordítandó asztalos munkák végeztével, lakhatóvá váljanak; továbbá a lépcsőház és a szükség-székek körüli minden kőmíves munkát. Az építtető bizottság adja az anyagokat és az összes munkáért három részletben fizet 400 frtot. Az épület jóságára és 3 évi állandóságára nézve Feigel Gy. felelősséget vállal.

Az építtető bizottság a felelőséget Kovács Domokossal szemben nem kötötte vala ki s most, miután a saját kárán tanult, jónak látta, nemcsak, de szükségesnek, beletenni a szerződésbe.

A muka jobb móddal indulván meg, már 1870. augusztus hóban lakható lett az egész épület. A külső letakarítása és párkányozása azonban ez idő szerint nem történhetett meg. Ki volt fáradva a közönség is, várakozni kellett, míg erőt gyűjt újabb áldozatok megtehetésére.

Az egész épület folyosóival, lépcsőházaival s 3 mellékhelyiségeivel 1011 m² területet foglalt el. Benlakási és tanítási célra van benne 25 szoba, terem, és pedig:

	Hosszu	Széles	Magas	Te- rület	Köb- látol
	m.	m.	m.	m ²	m ³
<i>Földszinten.</i>					
bejárótól balra 1 számú szoba IV. oszt. tanterme	6.35	5.40	3.35	34.29	10
" " 2 " " tanári szoba . .	6.35	3.75	3.35	23.81	7
" " 3 " " igazgatói helyiség	6.35	4.10	3.35	26.04	7
1 lépcsőtől jobbra 4 számú szoba V. o. tanterme	5.90	4.60	3.35	27.14	8
" " " 5 " " lakóhelyiség .	5.90	4.60	3.35	27.14	8
" " " 6 " " " " .	5.90	4.60	3.35	27.14	8
" " " 7 " " " " .	5.90	4.40	3.35	25.96	7
" " " 8 " " " " .	5.90	4.40	3.35	25.96	7
" " " 9 " " „elők. o. tanterme	5.90	4.00	3.35	23.60	7
" " " 10 " " terménytári h.	5.90	4.50	3.35	26.55	8
" " " 11 " " lakó helyiség .	7.40	6.20	3.75	45.88	15
" " " 12 " " könyvtári helyis.	7.40	6.20	3.75	45.88	15
" " " 13 " " " " .	7.20	6.20	3.75	44.64	15

					Hosszu	Széles	Magas	Terület	Köbület
<i>Emeletben.</i>					m.	m.	m.	m ²	m
lépcsőn felmenve	jobbra	1 számú	rajzterem		18.30	6.50	3.60	118.95	4
"	"	szemben	2 " seniori szoba		5.80	4.15	3.60	27.07	1
"	"	balra	3 " III. oszt. tant.		6.10	4.80	3.60	29.28	1
"	"	"	4 " lakó szoba		6.10	4.80	3.60	29.28	1
"	"	"	5 " " "		6.10	4.80	3.60	29.28	1
"	"	"	6 " " "		6.10	4.60	3.60	28.06	1
"	"	"	7 " " "		6.10	4.60	3.60	28.06	1
"	"	"	8 " " "		6.10	4.20	3.60	25.62	1
"	"	"	9 " " "		6.10	4.70	3.60	28.67	1
"	"	"	10 " " "		7.80	6.20	3.60	48.36	1
"	"	"	11 " I-ső oszt. tant.		7.70	6.20	3.60	47.74	1
"	"	"	12 " II-ik " "		7.50	6.20	3.60	46.50	1

Ez a kétizben történt építkezés eredménye. A földszinti helyiségek boltozattal vannak, az emeletbeliek pedig famennyezettel

Az építkezéssel a gymnasium udvara megszűkült, sőt a szárnyépület egész hosszában el sem is férvén a gymnasium telkén, mintegy 6 ölnyire bényult a papi kertbe. Ezért az ekklezsia méltán kívánhatott volna kárpótlást, azonban nem tette, de szívesen átengedte ingyen. A gymnasium udvarát bővíteni kellett s ezt csak a papitelekből lehetvén eszközölni, hogy megtörténhesék, mely főképpen Marosi Gergelynek képezte nagy gondját, arra a megállapodásra jött az igazgatóság, hogy a sz.-keresztúri ev. ref. megyének, az unitárius papi-telek szomszédságában, a mesteri házon elől lévő házas telkét venné meg a vallásközönség s ezzel aztán a gymnasium részére cserélnének ki egy darabot a papi telekből.

A tervezgetés megindult s minthogy nem magánemberrel volt a vásár kezdendő, engedélyt kellett eszközölni az ev. ref. egyházi főhatóságtól az eladhatásra nézve s még ezt megelőzőleg a helybeli ev. ref. ekklezsia tagjait kellett megnyerni, hogy az ügyet, mely a gymnasium érdekében történik, ne akadályozzák. Nem is igen történt ellenmondás, s ezt legfőképpen az ev.

ref. ekklézsia papja Karácson Istvánnak és a megye jegyzője id. Nagy Sándornak lehet köszönni, a kik, hogy a cél elérhető legyen, igyekeztek fenn úgy, mint alatt meggyőzni az embereket arról, hogy ezzel egy nagy szivességet, szolgálatot tesznek az unitáriusok nevelés-ügyének. S mikor e részen ily formán megindult az ügy előkészítése, meg kellett a lépéseket az unitáriusok E. K. Tanácsánál is tenni; melyet Árkosi Dénes esperes felfejtven, az E. K. Tanács 67—1870. sz. a. írja Daniel Gábor főkirálybíró urnak: „miután keresztúri gymnasiumunknak udvara, az új építés által megapadt s miután keresztúri ekklézsiánknak belső telke a gymnasium udvarával szomszédos, az E. K. Tanács hajlandó lenne, a közpénztárból, az ev. reformátusok eladódó teltől az unitárius ekklézsia számára megvenni, ha kárpótlásul az ekklézsia, a gymnasium udvara tágosítására, saját belső telkéből illő területet Statusunknak átengedne.“

„Az E. K. Tanács igen óhajtaná ezt a tervet keresztül vinni, s erre nézve a talán egyetlen kedvező alkalmat megragadni. Ez okból tudva és tapasztalva Méltóságodnak keresztúri gymnasiumunk iránt tanúsított buzgalmát, tapintatos és sikeres eljárásait, ezennel megbizsa Mlgságodat és esperes Árkosi Dénes atyánkfiát, miszerént ketten egyetértve, eszközöljék ki, hogy az érdekek kiegyeztetése mellett, ezen terv sikerülhessen s a tervezet kivitelére nézve, a részleteket a helyszínen állítsák meg s ide e tárgybeli körülményes tudósításukat, végelhatározás végett, tegyék meg.“

Miután az ev. ref. egyházi felsőbbbségnél sem történt akadály, az irt belsőség, mely 305 □ öl terjedelmű volt, az unitárius vallásközönség által 700 frtal megvett s arról az örökvásári szerződés 1872. márczius 8-án kiállított.

Meglévén az ev. ref. ekklézsiával a vásár, most már az unitárius ekklézsiával kellett a cserét megejteni; de minthogy nemcsak éppen az udvar megnagyobbítása

volt a főczél, hanem az is, hogy a gymnasium udvara végétől bé a gagyi patakig is adjon az ekklezsia egy részt a papi telekhez tartozó kertből, mely gyümölcs-faiskolája legyen a gymnasiumi ifjuságnak; e szempontból a reformátusoktól vett teleknél nagyobb területet óhajtott kapni a gymnasium. Ezt indokolta is némileg az, hogy a gymnasium az utczasorban adta a vett telket, míg ezért hátul, a telkek végében kapta a cserébe adottat; úgy szólva, az ekklezsia a telke végét ilyformán eléfordította. Mindkét részre megvolt azonban az előny e cserében.¹

Tekintve azonban azt, hogy az ekklezsia mesteri telkét már kezdetben készséggel átengedte a gymnasiumnak, mint ez már fennebb említve is van, a vásárt, illetőleg telek-cserét az E. K. Tanács 54—1873. sz. a. olyformán hagyja helyben, hogy az ekklezsia által ígért összesen 738 □ öl területből 305 □ öl jöjön a gymnasium birtokába cserébe az ev. ref. ekklezsziától vallásközönségünk által megvett 305 □ öl területű telekért; az ezen felül eső 433 □ ölért pedig vallásközönségünk a közpénztárból fizet a keresztsúri ekklezsziának 330 frtot o. értékben. Ezzel a telekvásár és csere bevégeződött.

A papi telekből a gymnasium udvarához, mely $43\frac{1}{2}$ öl hosszú, kapcsoltatott 87 □ öl; és pedig úgy, hogy az utca felől — a bejáró nagykapu sarkánál — $\frac{1}{2}$ öl széles; a templom első oszlopánál 1 öl; a második oszlopnál 2 öl és 1 láb; az udvar hátsó szegleténél 4 öl széles a papi telekből kiszakított rész.² A 738 □ ölből fenmaradó 651 □ öl pedig a gymnasiumi épület és udvar végétől, a gagyi patakig, 53 öl hosszúságban, a már említett czélra kertnek adatott át. Ez ma, tanuló üdülő kertté van alakítva 1887 óta. Három

¹ Az ekklezsia népiskolája jelenleg e cserében adott telken áll, míg azelőtt a tanító mostani csüén hátul állott. A reformátusok telke mellett egy kis zsák-utca formán jártak be a mesteri telekre.

² Lásd igazgatósági jegyzőkönyv 1863—1873. 79-ik lapján.

sor élőfa árnyékában vannak a sétáló ösvények, ezeken kívül van játszótér is. E szerint a tanulók részére játszó, tornázó, üdülő helyül van a gymnasium udvara, mely 1231 m.² és az udvarral kapcsolatos 2877 m.² területű kert; vagyis a gymnasiummal kapcsolatosan, mellette és végében, van 4108 m.² szabadter, melyen, órák közben s máskor is, a midőn a köz- és magántanítás az ifjakat nem akadályozza, szabadon mozoghatnak, járhatnak.

Ha nem oly nagy és oly kényelemmel bérendezett üdülőhely is, mint Franciaországban, Páris mellett a „Vanves-i lyceumé,”¹ de a szegény székelynép gyermekeink, tekintve az őik igényeiket, elég tágas és kényelmes. S minthogy az egész telek a mező szélében van, közel a Küküllő folyó mentén lévő berkekhez, ligetekhez, levegője por nélküli, tiszta és egészséges, minővel sok nagy városi intézet nem igen dicsekedhetik. Már ez a körülmény is szerencsésnek mondathatja az intézet elhelyezését s sokat kárpótol azon hátrányokból, a melyeket egy nagy, vagy nagyobb városban alapított intézettel szemben, ennek rovására fel szoktak hozni.

1869. szeptember 25-én meglátogatván, körútja alkalmával, báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a keresztúri gymnasiumot is, kifejezést adott azon jó benyomásnak, melyet ez az intézet gyakorolt rá. S midőn a létesítendő állami tanítóképezdek közül egynek a Keresztúrra léendő megnyerhetésére a a mozgalom megindult, az említett látogatásnak lehet tulajdonítani első sorban, hogy az eredménnyel végződött. A mély belátású miniszter, midőn egyfelől a szegény székelyföld és nép érdekeinek s közoktatásügyének kívánt szolgálni, lendületet adni, másfelől a nép léendő tanítóinak képzésére, nevelésére éppen az ilyen

¹ L. Dr. Finaczy E. „A francia középiskolák multja és jelene” 137—147 lapján

kis városi helyet találta a legalkalmasabbnak, a hol kevesebb igényt támasztó szellemben lehet őket vezetni s beindítani az életbe. S tudják magukat beletalálni a helyzetbe s elérhetetlen ábrándok után ne fussanak.

A kezdet nehézségeinek legyőzésére nézve, a melyek a tanítóképezde szervezésével felmerülendők voltak, a gymnasium is számításba volt véve, hogy t. i. helyiségeivel segítségére leszen az új intézetnek. Mint br. Eötvös J. miniszter Önméltósága nagyon szépen kifejezte egy küldöttség előtt: „a két intézet boruljon egymás kebelére.“

A tanítóképezde aztán 1870. őszén megnyílt Sz. Keresztúron. Ennek céljaira,¹ t. i. két tanterem a gyakorló iskola és a tornaterem a képezdei összes növendékek részére, a gymnasium helyiségeiből vétetett bérbe 3 évre, évi 250 frtért. A tornaterem tovább is, évi 100 frtért, vagy tíz éven át volt az állam által kibérelve, mindaddig, a míg a tanítóképezde részére is alkalmas helyiség lett állítva a tornázásra.

Az ily formán nyert bérösszeg nagy segítségére volt a gymnasiumnak, melynek jövedelmét inkább csak a tanulók által fizetett csekély díjak tették; pedig mennyi szükség, hiány látszott épületében, berendezésében! Az újabb időben emelt épület vakolatlan állott; a megnagyobbított udvar pedig, mondhatni, kerítés nélkül. Most ez utolsó megcsinálása mutatkozott legszükségesebbnek. S ez meg is történt 1874. május és június hónapjaiban, martonosi Pálfi Sándor volt a vállalkozó, a ki, mint hitrokon és a gymn. pénztárnoka is a megelőző időkből, egyharmad árral olcsóbban vállalta, mint másnak, vagy más idegen vállalta volna. A templom melletti kőkertnek ölé 20 frt 30 krért; a deszkakerítésnek pedig folyó ölé 4 frt 10 krért, és egy boltives kő-

¹ A képezdei gyakorló-iskola 1870/71—1873/4. isk. években volt a gymn.-ban elhelyezve. A gymn. 1870/71—1880/81 isk. év végeig adott téli tornatermet a képezdének és az 1886/7. isk. évben is.

kaput 40 frtért készítettett. Az összes munka került 409 frt 86 krba.¹

Az épület külső letakarítására nézve a gymnasium igazgatóságának 1874. jun. 28-án tartott ülésében 55. p. a. azaz indítvány tétel, hogy a közpénztárból kéressék az ahoz szükséges pénz. Ez azonban a gyenge anyagi állás miatt elmaradott s az egyesek megkeresése is nem lett ajánlva, minthogy az áldozatba nem annyira belerestülve, mint belefáradva voltak. Várt a közönség, vagyis inkább az intézet igazgatósága s az egyházi többség az alkalmasabb és jobb időkre. S ezt annyival is inkább tennie kellett, mert az építkezés egyik főmozgatója és a gymn. igazgatótanára Marosi Gergely 1874. október 5-én meghalt.

Az elhunyt igazgató helyébe tanár László József választatott meg igazgatónak. Az ő igazgatósága idejének is, mondhatni az elején, u. m. 1875. február 6-án tartott igazgatósági ülés 31. j. k. sz. a. szóbaejött az épület bevégezése, de a fennebb már említett okon, hogy t. i. a közpénztárban nincsen arra fedezet, elmaradott.

De betölt itt is, és ekkor is, hogy a hol a szükség legnagyobb, ott közel van Isten az ő gondviselésével, segedelmével. Az 1873. évi bécsi világkiállításra Amerikából és Angliából feles számmal jöttek unitárius hitvallásu látogatók, kik közül többen, felhasználván a közelséget, lerándultak Budapestre, hogy a magyar unitáriusokkal találkozzanak s ügyeikkel jobban megismerkedhessenek. E mozgalomból fejlődik ki a keresztúri gymnasium iránti érdeklődés is.

Ifj. Fretwell János egyike volt a Bécsben időző Angol unitáriusoknak s az évi pünkösti ünnepen meg is látogatta Kolozsváron az unitáriusokat. Jó benyomással és a magyarok iránt táplált rokonszenv s szeretet növekedésével ment vissza hazájába. Otthon sem

¹ L. igazgatósági jegyzőköny 1874. 33. p. a. és 1875. 31. p. a. továbbá a gymn. levéltárban XIX. csomag 1. sz. a.

szünt meg a magyar unitáriusok ügyeiről elmélkedni s elhatározta magában, hogy a testvéries érzésnek tetteiben ad kifejezést. E czélból 1875-ben útnak indult Magyarország felé s Bécsből, hol valami üzleti ügyben megállapodott, július első felében egy levelező lapot küld Kolozsvárra Kovács János tanárhoz, melyen a néven kívül csak ez volt írva: *„János apostol közönséges 2-ik levele 12-ik verse.”* Kovács J. tanár felkeresvén a Bibliában az irt helyet, e meglepő sorokat olvasá: *Jóllehet sok dolgokról kellett volna írnom nektek: de nem akartam papirosra és tentával: hanem reménylem, hogy hozzátok megyek, és szemtől szembe szólok, hogy a mi örömünk teljes legyen.* Pár nappal ezután megérkezett Kolozsvárra, hol Kovács János tanártól azt kérdezte: „hol van az unitáriusoknál a legnagyobb szükség, a melyen segíteni kellene, mert ő is akar tenni valamit, hogy tetteiben is kimutassa hitrokoni szeretetét és vonzalmát a magyar unitáriusok iránt.” Kovács János tanár a keresztúri gymnasiumra irányította figyelmét, elmondván, mily nagy áldozattal, fáradsággal történt annak a megépítése, de az épület külső letakarítására nem jutván költség, a falak az idő viszontagságai miatt porlódnak s nagyon óhajtott volna azoknak bévakolása, letakarítása. A vallásközönség, a székelység áldozatainak a megkoronázása leszen, ha bevégezni segíti az általuk elkezdett munkát.

Ifj. Fretwell János átértvén nemcsak a szükségességet, de a sürgős voltát is a keresztúri gymnasium épülete bevégzésének, hogy annál hathatósabban segítségére jöhessen, személyesen kívánt meggyőződni a szükség mekkoraságáról s e végett 1875. július 16-án meglátogatta, Kovács János tanár társaságában, a keresztúri gymnasiumot. Tájékozván magát, a helyszínén, az épület bevégzéséhez szükséges költség mennyiségéről és az építtető bizottság egyik, Keresztúron lévő, tagjával, u. m. Lengyel József úrral is értekezvén, más nap visszaútazott azon eltökélt szándékkal, hogy a kellő pénz-

menyiséget angol és amerikai hitrokonainktól összegyűjti.

Még az irt év nyarán, beszerezvén a keresztúri gymnasiumról a szükséges adatokat, az angol és amerikai unitárius folyóiratokban, lapokban, a felhívást megtette, ismertetvén az intézetet és annak szükségseit. Levelét, melyet az „*Inquirer*“ czimű angol unitárius heti lapba küldött e célra, így zárja bé: „Az összeg (2500 frt), melyet én népüktől kérek, a nevetségig kicsiny, összehasonlítva a cél fontosságával; ezzel teljesen elkészül egy épület, a mely midőn egyfelől a mi 50 éves jubileumunk és a jó *Krisa* püspök emlékét lesz hivatva megörökíteni, másfelől mutatni fogja a mi érdekeltségünket ezen atyánkfiai törekvése iránt, a kik kelet Európában a vallási szabadság előhírnökei.“

Amerikában nem egy helyen tartott felolvasást a keresztúri gymnasiumról s annak érdekében, miknek s általában felhívásainak, oly szép sikere lett, hogy már 1875. deczember 1-én az E. K. Tanács 184 sz. a. azt az örvendetes tudósítást küldi a keresztúri gymnasium igazgatóságához, hogy az intézet épülete bevégzésére angol és amerikai hitrokonainktól 150 font sterling jött s azt az építés megkezdhetéséig a kolozsvári kisegítő pénztárba el is helyezték. Az említett szám alatt, az E. K. Tanács, költségvetést kér az igazgatóságtól, a teendő munkákra nézve. Ennek a megkészítésére, a már régebbi építettő bizottság kebeléből felkéri az igazgatóság: Sándor Mózes tanfelügyelőt, Pálfi Dénes gymnasiumi gondnokot és Lengyel József járási és intézeti orvost, s egyszersmind arra is, hogy az építkezésnek főfelügyelői legyenek.

Az intézeti épület külső letakarítása mellett tervbe vétetett a nyári tornatérnek és a tornateremnek a szükséges tornaszerekkel való bérendezése; továbbá három, vagy négy tanteremnek 4—4 ülésű iskolai padokkal béállítása s a terménytárba üveges szekrények készíttetése és a gymnasium nagy könyvtára részére az új épület

földszintjén, a két utolsó nagy szobának egy átjáróval való összevágása és *ezekbe a szobákba könyves polczok állítása.*

Az építettő bizottság ajánlata folytán az igazgatóság, az épület külső letakarítását egy építészre bizta, a ki erre 1050 frtéért vállalkozott; az asztalos munkát pedig egy keresztúri asztalosra, a ki 433 frt 55 krért fogadta el.

A munka már 1876. tavaszán megindult s június 26-án, a midőn Paget János atyánkfia, mint angolhit-rokonaink megbízottja meglátogatta a gymnasiumot, csaknem egészen készen volt s a látottak felett teljes megelégedését nyilvánította; a hiányzókra nézve pedig egy költségjegyzéket állíttatott össze, hogy annak a nyomán, az angol unitáriusokat felkérje a segély adás folytatására. Ennek a lett az eredménye, hogy ez év őszén 50 font sterlinget küldöttek Paget János kezéhez a gymnasium céljaira. Ily formán aztán a felső folyosó egész hosszában felül bédeszkáztatott; könyvtári állványok 270 frtéért; tornaszerek 247 frtéért és terménytári üveges szekrények 59 frtéért készíttettek. A gymnasium udvara nivelliroztatott s a víz levezetésre egy kikövezett árok készíttetett az udvar egész hosszában. A hoszantartó építkezésnek 1876-ban lett vége. S már 1877-ben nagy lelki örömmel szemlélhették a gymnasium körüllevők és az áldozatokat hozó egyesek, hogy az épület teljesen készen van s az akkori idők kívánalmainak a belső bérendezés is megfelelt.

Ennek a nagyszerű eseménynek betetőzéséül s az ifj. Fretwell János iránti tisztelet kifejezéseképen, az 1877-ik év közepén, a gymnasium igazgatósága, a nagy könyvtárhelyiségében, az egyik teremből a másikba vezető ajtó felé a falba, egy márvány emléktáblát¹ állíttatott, a melyen angol és magyar nyelven a következő írás olvasható :

¹ E márványtábla 1 m. 25 cm. hosszú s 67 cm. széles.

„Az 1875-ik év július 16-án ifj. Fretwell János Angliából, meglátogatván ez iskolát, arra buzditotta angolhoni unitárius barátjait, hogy járuljanak 200 font sterlinggel ez épület bevezésére, a Székelyföldi unitáriusokkal való testvéries rokoscenvük emlékéül és ezen iskola jeles növendéke, néhai *Kriza* püspök iránti tiszteletük jeléül.“

„Hit a tett forrása. Vedd el
Egy nemzet hitét, melyben hathat s hatnia kell
S a lassu egyészet belopózdvá
Erőtlené teszi kezét, hideggé legbensőbb gondolatát
Mindnyájon a remény által mentetünk meg;
Remény tanítja az embert önbecsére,
Tár fel új kapukat, ad erőt és czélt
S mutatván új eget, teremti egy derült új földet.“

Igy leve találkozási pontja a keresztúri gymnasium az amerikaiak, s angoloknak és székelyeknek.

III.

TANTERVEK, TANKÖNYVEK, TANÍTÁS, VIZSGÁK ÉS SZÜNIDŐK.

A mint az építés történelmében is előfordul, hitfeleink legalább egy olyan felsőbb iskolát terveztek Keresztúrra, a melyben az ifjuság a rhetorikáig tanulhasson. Meghatározott keretet annyival inkább nem adhatunk neki, mert előre nem tudhatták, hogy a közadakozás útján minő terjedelmű iskolát lehet a tankörre nézve beindítani. Midőn azonban a legszükségesebb épületek megvoltak s Szabó Sámuel igazgatótanár is bé lett igaztatva, az 1797. évi főtanács, a tordai iskola normája szerint kimondotta, hogy a keresztúri gymnasiumban is a logicáig tanulhasson az ifjuság. S az elemi osztályokon felül etymologia, syntactica, poëtica s rhetorica állittatott fel. E négy osztály mindenkében az ifju két-

két évig tanult s így a keresztúri gymnasium végzésére 8 év kellett.

E hosszú tanfolyamnak oka a latinnyelv volt. Főleges itt ennek kimutatásába ereszkedni. Elégséges hivatkozni a magyar nemzet történetére, törvénykezésére, stb, a melyekben számtalan jelenség van arra nézve, hogy a latin nyelv alapos tudása mily szükséges volt az egyházi és világi téren egyaránt. S éppen ezért ennek a tanítása már a népiskolákban megkezdett s nagy gonddal folytatták a felsőbb iskolákban is és pedig nem magyar, de latin nyelven írt grammatikából kellett a szabályokat is megtanulni a gyermekeknek; úgy a poésist és rhetoricát is latin nyelven írt tankönyvekből tanították és tanulták.

De másfelől az a körülmény is követelte a tanfolyam meghosszabbítását, hogy a poésis, vagy rhetorikai osztály tanulóiból inkább váljanak magántanítók, a kik aztán képesek legyenek alsóbb osztályukat tanítani. Sőt még, ugynevezett, köztanítóknak is kellett a tanulókból kitelni, a mint ez a tanszemélyzetet illető IV-ik szakaszban is látható.

1800-ban a keresztúri gymnasium osztályai már mind be voltak állítva. A poëtika és rhetorika osztály tanulóit minden tárgyra az igazgatótanár tanította, az alsóbb osztályokat pedig a köztanítók, kik az igazgató felügyelete alatt állottak. A rector, vagy igazgató, ezek tanítási óráin gyakran megfordult és a tanítás menetét megfigyelve, alkalom adtán útastotta azokat a téendő mikénti végzésére.

1813-ban Koronka József lépett a Szabó Samu helyébe, a ki a tantárgyak közül a görög és római régiséget és a számtant terjedelmesen újra dolgozta¹. A latin nyelv tanítására nézve Ovidius és Cicero műveit vette fel és pedig a poéták részére Ovidius: Metamorphosis s a rhetorok részére Cicero Oratioinak leg-

¹ Kéziratban megvannak a gymnasium könyvtárában.

sebb darabjait. Az elméleti tanítás mellett hetenként két gyakorlat volt: szerdán és szombaton, az első *extemporaneum*, az utolsó *septimanale exercitium*. Az első rövid s a tanár jelenlétében kellett kidolgozni, az utolsó egy fél, vagy 1—2 iv is lehetett s künn kellett megkészsíteni. A latin vers-fajokból, könnyebbről a nehezebbre haladva, készítettek:¹ *Adonicus*, *Pentameter*, *Hexameter*, *Distichon*, *Sapphicus* stb. a mesterségesek közül: *Acrosticon*, *Chronosticon*, *Onomasticon* stb. verseket.

A német nyelv tanítására Márton József Németnyelvтанát vette fel.

Az irattárban nem lévén semmi nyoma egy kidolgozott s a felsőbbiségtől leküldött tantervnek, tananyag beosztásnak s a consistorium irattárából és jegyzőkönyveiből történt adatszólásaim közben sem akadván ilyenre, N.-ajtai Kovács István és K.-solymosi Kozma Gergely adatait kell itt felhasználnom. Azt írja² N.-ajtai Kovács István:

1. „Az etymologia, mely mellett tanulták egyszersmind a hitvallást (confessio), Erdély földirátát, számvetést, latinnyelvbeli átfordítást magyarra, (expositio) s magyar szöveg áttételét latinra (stylus).

2. Syntaxis, mely mellett jött káthékésis, Magyarország földirata, számvetés, latinból expositio, magyarból stylus.

3. Poësis, melyhez járult kisebb körű görög római hitregetan (Mythologia), számvetés, Ovidius értelmezése s verskészítés latinul.

4. Rhetorica, e mellett is taníttatván kisebbkörű hittudomány, görög-római régiségek, Cicero szonoklatának értelmezése magyarul és az oratoria elméletileg és gyakorlatilag.“

K.-solymosi Kozma Gergely pedig azt írja:³ „A keresztúrfalvi unitárium gymnasiumban 7 classisokra osztva taníttatnak az ifjak, u. m.:

1. Rector-professor Koronka József tanítja most 60 számból álló, s kevés Publicusokkal elegyes Togás Deákoknak, 2 classisokban az Oratoriát (Ékesszólást) és Sublimior Poësiszt.

¹ Lásd Ker. Magv. XIII. évf. 70—71 l.

² Lásd: Ker. Magv. VII. évf. 110. lapján.

³ Lásd: „Nemzeti Társalkodó“ 1832. II-ik köt. 332—333. lapjain. „Suum cuique“ czim alatt.

2. Helybeli pap most Péterfi Sándor, azon számú deákoknak, Dogmatica, s Moralis Theologia summáját tanítja.

3. A senior (ki Kolozsvárról a felsőbb letzkéket végzett deákok közül választatik) most Gálfalvi István, 2 classisban tanítja a deák szó szerkeztetést (Syntaxis), helyes szöveget (Etymologia), Cornelius Nepos fordításával, hetenként 3-szor pennára diktált magyar folyó beszédnek írott deákra fordításával, számvetéssel, földleírással, vallás ágazataival s szép írás mesterségével együtt. (Senior nem léte esetében ezen két classist 2 Publicus Praeceptor tanítja).

4. Az első deák, az úgynevezett *Exactor*, tanítja, mint Publicus Praeceptor a *Conjugatiot*, *Lángius Colloquiumai* fordításával, Catechesis, számvetés, és írás mesterségével együtt.

5. Más Publicus Praeceptor a *Comparatiot*, *Declinatiot*, deák szók tudásával és írás mesterségével, vallás főbb ágazataival együtt tanítja.

6. Meg más P. Praeceptor a kezdőket szótagolásra, olvasásra, deák szók tudására, parancsolatokra, s írni tanítja.

7. Az utolsó P. Praeceptor a gyermekeket közönségesen naponként egy óra alatt énekekre tanítja.⁴¹

A latin nyelv szükségessége most is fennállván, hogy abban kellő előmenetelt tehessenek az ifjak, az 1840-ik évben Bölönben tartott zsinati gyűlés elhatározta, hogy a felsőbb iskolákban, u. m.: a kolozsvári, tordai, keresztúri gymnasiumokban minden tárgy latin nyelven tanitassék és pedig latinnyelven írt kézi könyvekből s az ifjuság is az iskola falai közt latinul beszéljen.

Nem sokkal ezután, t. i. egy év múlva, 1841-ben a korondi zsinat már azt a határozatot hozta, hogy minden tárgy magyar nyelven tanitassék, mégpedig az 1841—42. iskolai éven elkezdve és a tanításban legyen szakrendszer, az eddig gyakorlatban volt osztály-rendszer helyett. Új tárgyak felvétele is elhatározott, u. m.: Magyar nyelvtan; Európa és más világrészek földíratái; Erdély, Magyarország és az Ó-kor története;

⁴¹ Koronka J. által használt tankönyvekből a következők vannak meg a gymnasium könyvtárban: 1. „A görög régiségnek rövid summába foglalt előadása és magyarázata.” Kézirat magyarul. 2. „Poësis-Sublimior.” Kézirat, latinul. 3. Rövid öszvege foglalt oktatás a tizedes törtszámokra.” Kézirat, magyarul. 4. „Encyclopaedia.” Kézirat, magyarul. 5. „De Periodologia.” Kézirat, latinul. 6. „Rhetorika.” Kézirat, magyarul. 7. „A geometria gyakorlati útatisztás toldalékja.” Kézirat, magyarul. 8. „Stigmographia.” Kézirat, magyarul. 9. „Chronologia,” vagy Időszaktan, Időtan.” Kézirat, magyarul.

geometria, rajz; természethistoria. A gymnasiumi egész tanfolyam 7 évben állítatván meg, a tantárgyak a szerént lettek béosztva.

A magyar nyelv iránti érdeklődés folytán, az 1837/8 évi erdélyi országgyűlés a törvényeket magyar nyelven akarta szerkeszteni s az 1841/3. évi országgyűlés pedig a közigazgatás és oktatás nyelvét is magyarrá akarta tenni, de a kormány ellenállása következtében a szándéknak nem lett kívánt sikere.¹

Az ifjuság, a latin nyelv ellenes szellem terjedésével, kezdett idegenkedni a latinnyelv tanulásától; de hogy e miatt az ifjak hátra ne maradjanak a latin nyelv ismeretében, az 1843. aug. 29-én Kolozsvárt tartott E. főtanács 16. sz. a. elhatározta, egy latin nyelvtannak magyar nyelven leendő készítését és ehez képest kedvesen vévén ezen E. főtanács mind a tordai igazgató-tanár Darkó Mihály, mind pedig a kolozsvári igazgató Székely Mózesnek, a latin etymológiát tárgyzó dolgozatait s kész munkásságukat méltányolván, mindkét tanárt ezen E. főtanács felszólítja és megbizza, hogy egyesítve fordítsák erejüket a kívánt kézi könyv minél czélszerűbb kiegészítésére; jelesen Darkó Mihály munkáját tovább folytatván, igyekezzék minél előbb befejezni¹; addig pedig, a míg ez meglenne, a keresztúri gymnasiumra nézve határozatott, hogy az eddigi, ezen nyelvre használt kézi és segédkönyvek megtartassanak. Továbbá d) p. a. meghatározza:

Hogy a latin nyelv tanítás sikert mutathasson, szorosan meghagyatik, miszerint a latin nyelv, magyarból latinra és latinról magyarra fordítandó folyvásti és el-

¹ E sikertelenség feletti bosszúságát látszik kiönteni, vagy kimutatni Kőváry László, „Székelyhonról” című műve 66—69. lapjain, a hol azt mondja a keresztúri gymnasiumról: „egyik honi iskoláink közül, melyek szerkezetét még a régi idő raká le, s most is annyi század után, mikor már misem tartja össze a régiség pókhálóján kívül, most sem akarja e hon egy célra vezetőbb szerkezettel felcserélni stb.” Gunyorosan írja le, hogy fél nagy rész az ujitástól.

² Darkó Mihály Latin grammatikája 1846-ban jelent meg, s az 1847. évi főtanács kézi könyvül elfogadta a keresztúri gymnasiumra nézve is.

mulaszthatlan gyakorlatokkal kapcsolatban tanítassék, s minden illető tanulónak illetően gyakorlatai, magok eredeti voltokban, közvizsgálatokkor, a közvizsgálati biztosok eleibe terjesztessenek. Továbbá, közvizsgálatok alkalmával, minden latinnyelvet tanuló osztály, a gyakorlat készítésből is, legszigorubb megpróbáltatás alá vettessék és az ez alkalommal készülendő gyakorlatok ezentul, a közvizsgálatokról félékenként téendő tudósítások mellett felterjesztessenek.

A kézi könyvekre és tanulmányokra nézve, irt főtanács II. b) p. alatt, az 1842. évi főt. 19. számú határozatát oda módosítja, hogy „a tordai és keresztúri középiskolákban, mindazon tanulmányok, melyek a kolozsvári főiskola alosztályaira nézve meghatározottak, a kiszabott renddel tanítassanak, s még pedig, a melyekre nézt E. Tanácsilag kézi könyvek fogadtattak el, a meghatározott kézi könyvek szerint. Egyébaránt el nem záratnak a közoktatók attól, hogy, a mit még czélszerűnek és taníthatónak látnának, a kiszabott rendes tanulmányokon felül, mindazáltal azoknak rövidsége nélkül, taníthassák, vagy tanítathassák.“

Homoród-Almásan 1845. aug. 28-án tartott zsinati főtanács 59. sz. alatt Koronka József igazgátónak az a kérése olvastatik fel, hogy a keresztúri gymn.-ban, a 4 évi deáki időszakaszt, az E. Főt. hagyná meg, mivel az ifjak, kik innepeken pártfogókhoz küldetnek, éretlenebbek lesznek, ha a négy év háromra huzatik le; másfelől pedig kevesebb egyének fognak találatni, a kikből magán- és köztanítók választathassanak. A felhozott okok méltánylása folytán határozottatott: hogy a 4-ik évben a latin és német nyelvek egész éven keresztül és ezek mellett Encyclopaedia, Algebra és practica geometria félékenként tanítassanak.

1848—49-évi szabadságharcz végén osztrák-orsz sergekkel legyőztetvén a magyarnemzet, az osztrák cabinet absolut hatalommal kezdett uralkodni Erdélyben is. Az unitáriusok autonomiáját is felfüggesztette s gym-

nasiumaikba a német rendszert igyekezett bevinni. Németesítés lett a célja s e végre az iskolákban akarta előkészíteni a jövő nemzedéket. Az erdélyi iskolarendezési első császári rendeletnek 1850-ben, IV. Abschnitt 39. §-sa alatt ez van¹:

„Das Gymnasium in Keresztur wird als öffentliches Unter-gymnasium anerkannt, und die Regierung widmet demselben aus dem Staatsschatze die Hälfte der, zur Dotirung eines Staatsgymnasiums praeliminirten Summe, unter der Bedingung, drey d. i. die Hälfte der Gymnasiallehrer an diesen Gymnasium, selbst zu ernennen. Jedoch muss dieses, so wie das Collegium in Klausenburg binnen drei Jahren den Bedingungen des §. 3. nachkommen.“

A 3-ik §. ez:

„Auch Anstalten, welche nicht Staatsanstalten sind, sondern von Einzelpersonen oder Körperschaften durch Beiträge oder Stiftungen errichtet oder erhalten werden, werden als öffentliche Unterrichtsanstalten anerkannt, wenn Sie in allen wesentlichen Punkten ebenso eingerichtet sind, wie die gleichnamigen Staatsanstalten, und durch die Leistungen volles Vertrauen verdienen.“

Ez a sors volt szánva a keresztúri gymnasiumnak is a cultusminiszteri első tervjavaslatban, de a miniszter azt írta a fogalom ív alá: „E tervtől a miniszterium elállott, ez nem használandó.“²

A második tervezet szerint, a mely gyakorlatba vétetett, az állam felügyeletet gyakorol a tanítás és nevelés ügyeiben. A felekezetek is tarthatnak fenn nyilvános intézeteket, de ezeknek az államiakkal megegyezőnek kell lenni a tanítás és nevelésre nézve. Leszen állami felügyelet, az országban használt bármelyik nyelv lehet tannyelv a középiskolában.

E tervezettel a mult nincsen teljesen szemelől félre téve. Nem egyenesen, de mellékesen támad, így remélte,

¹ Lásd Ker. Magv. XI. évf. 270—271. lapjain.

² „ „ „ „ 273. lapján.

hogy mind szűkebb körre leszen szorítva a nem állami intézetek hatásköre.

Az unitáriusok iskolái közül egy sem vesztette el nyilvánossági jogát. A kormány a tantárgyakra, tanrendszerre befolyást nyert s az iskolatanácsos látogatta az iskolákat, mialatt a vallásközönség is oly nagy áldozatot fejtett ki, hogy anyagilag és szellemileg megerősödve érte el az alkotmány újraébredése korát.

A szabadságharcz bevégződése után 1850 nov. 1-én kezdődött meg a tanítás a keresztúri gymnasiumban.¹ A tantervre nem történt intézkedés adataink szerint 1854-ig; ekkor a 297 számú leirat tudatja, hogy a felsőbb helyre is bétérjesztett tantervet² a zsinat 18 sz. a. helybenhagyta s a tanításnak a szerint kell menni. Az 1855. évi zsinati főtanács pedig $2\frac{1}{2}$ szám alatt meghagyja a tordai és keresztúri gymnasiumok előljáróinak, hogy magokat a kiszabott tantervhez pontosan alkalmaztassák, és az ottani gymnasialis osztályoknak ötre terjesztését, a kolozsvári főtanodabeli ötödik osztálylyal egyformásítsák. Ez pedig úgy történhetik meg, írja az E. K. Tanács 116—1856. sz. alatt, „hogya, mivel a keresztúri iskolai tanítás ideje kilencz év, és mivel öt osztályu tanoda is lehet, tehát, az ottani kilencz tanulási évből, a négy első legyen elemi, az öt utolsó pedig gymnasialis osztályok tanítására fordítva, s ezen öt gymnasialis osztályba léptessék életbe a kormányi rendeletek által kiszabott tantervet; semmi se tanítás-sék, a mi abban kitüzve nincsen, és minden tanítassék a mi kitüzve van, azon fokozottal és kézi könyvek

¹ 1848 és 1849. telén a sz.-keresztúri unitárius ekklezsiabeli fiu- és leánygyermeket ideiglenes kántor, Pálfi József a gymnasium első számú szobájában tanította. 1849—50. isk. évben pedig, november hóban, a keresztúri cs. kir. kerületi biztosság egy róm. kath. tanítót szállásolt bé nejével együtt a gymnasium földszinti részébe s ez ott népiskolát tartott. Az E. K. T. közbejárása folytán csak br. Heudtenak az alkerületi biztossághoz küldött rendeletére üritetett ki a gymnasium. Ez az akadály így lön elhárítva. Más felől az is akadály volt az iskola beállítására nézve, hogy nem lehetett tanítókat kapni.

² E tantervet sajnálattal nélkülözzük.

szerint, az órák beosztása és mennyisége az ottani körülmények szerint elintézhető lévén.¹

A cs. kir. kormány megbízottja, Salamon József iskolatanácsos, 1856. szept. 6-án meglátogatván a keresztúri gymnasiumot, jelentése nyomán a cs. kir. helytartóság ²³⁶⁰¹~~2829~~ 1856 sz. a. az EK. Tanácshoz a következő átiratot tette: „Als Ergebniss der am 6. Septber in Sz.-Keresztúr abgehaltenen Schulvisitation stellte sich heraus, dass diese Lehranstalt noch immer in ihrer alten Form besteht, ohne einen Schritt des Uiberganges zum Org. Entwurf gethan zu haben. Die Lehrkraft ist ungenügend, die Bibliothek sehr klein und nicht zweckentsprechend, von einer Sæmmlung oder Apparaten aber für die Naturgeschichte und Physik keine Spur.“ Ezután felhívja a consistoriumot az iskola jobb karba állítására.

Az EK. Tanács a cs. kir. helytartóságnak 215—1856. sz. a. megírta, hogy „mielőtt a hiányokat az iskolatanácsos úr napfényre derítette volna, már az előtt sokkal, akkor t. i. a midőn a sz.-keresztúri tanodát alapítá, fogalma volt az E. Főtanácsnak arról, hogy az akkori idők viszonyaihoz képest, miként kellett a célnak megfelelőleg rendezni, s hogy meg is felelt, tanúsítja azon eredmény, mely szerint azon iskola igen sok derék embert adott, mind a vallásközönségnek, mind a polgári társaságnak; fogalma volt arról is, hogy a társadalmi élet szükségéi s igényei fejlődésével a tanítási rendszernek s módszernek is fejlődniök kellett; fogalma volt arról is, hogy ezekhez képest keresztúri iskolánkban is minő hiányok és hátramaradások születtek s ugyanazért nem is mulasztotta el soha megtenni koronként a maga intézkedéseit azon hiányok elhárítására és a nevelés ügye magasabb tökéletességre emelésére; de fogalma volt és van arról is, hogy a hiányos iskola is jobb, mint semmi iskola, s hogy *iskolát alapítani*,

¹ Itt kezdődik az öt gymnasiális osztályu iskola, a mint ez a VIII-ik szakaszban is látható.

fentartani és tökéletesíteni nehezebb dolog, mint annak hiányosságait felfedezni és azért nem talál se valami nagy bámulásra, se különös megróvásra méltó okot abban, hogy a poroszhoni, de államköltségen fenálló, tökéletesedéssel teljes tanodák mintája után, az elmélet által előállított „Entwurf” magas eszményét a keresztúri iskola se érhetette még utól, de azon intézkedései, melyeket ez évi aug. 29-én megtett az E. Főtanács, mi előtt a keresztúri iskola látogatása meg is történt volna, biztos reményt nyujtanak arra, hogy, ha utól nem érheti is, de annyira legalább megközelíti, mint ez országbeli, más, szintén csak a nép annyifelől zaklatott zsebére támaszkodható iskolák.” Midőn ezt a helytartóságnak megírta, egyszersmind tudatta, hogy már intézkedett is az iskola jobb karba hozatalára nézve; t. i. az 1856. évi augusztus 29-én tartott E. Főtanács 13. p. a. Keresztúrra 4 rendes és 4 segédtanári állomást rendszerezít, fentartván magának az E. Főtanács ezen határozatnak a biztosítandó pénzerőhez képesti életbe léptetését.

1857-ben és 1859-ben béállítatott egy-egy rendes tanár és három köztanító. 1857. évi E. Főtanács 20. sz. a. a keresztúri mesteri állomás bétöltését elrendelte s 31. sz. a. az elemi osztályok tanításáról gondoskodott, t. i. a mester és egy vagy két 5-ik osztályu deák arra alkalmazása kimondatott. Ily formán, a szükséges tanerők száma kikerülván, az „Entwurf”-ban előírtak, nagy részint Bécsben kiadott és az absolut kormány izlése, akarata szerint készített tankönyvekből taníttattak; míg 1860-ban az egyházi tanács autonómiáját visszanyervén, ismét a saját belátása szerint intézkedhetett iskoláiban a tanügyre nézve.

Az E. Főt. 363—1860. sz. a. a kolozsvári iskola igazgatóságát megbizta, hogy a vallásközönség önkormányzási jogából folyólag, a szükségeknek inkább megfelelő tantervet készítsen, mely tantervet aztán az 1861. évi zsinati főtanács 55. száma alá, az igazgatóság azon

nyilatkozata mellett adott bé, hogy a szerént az egész tanfolyam tizenegy év alatt elvégzendő, t. i. három clemi, öt nyelvészeti és három bölcselmi, s így összesen tizenegy osztályra van téve, de a tudományok jobb móddal való béoszthatása, valamint a tanulók több érettségre juthatása tekintetében czélszerűbb volna a tanfolyamot még egy évvel megszorítani, oly móddal, hogy a 8 alsóbb osztály helyett lenne kilencz, a három évi bölcselmi tanfolyam pedig maradna meg változatlanul. Önként értetvén, hogy a bölcselmi tanfolyamot csak a kolozsvári főtanodába volna lehető és szükséges beállítani. A tordai és keresztúri iskola pedig mindenképpen tökéletesen egyenlő lenne a kolozsvári nyolcz alsóbb osztállyal, vagy ha azoknak száma kilenczre emeltetnék, ugyanezen kilencz osztállyal.

Vélemény adás végett e javaslat kiadatott az igazgatóságoknak s azok folytán, az 1862. évi E. Főtanács 54. sz. a. tárgyalatott. Az osztályok száma nem lett szaporítva, de a tanterv elfogadtatott s életbeléptetése az E. K. T.-ra bízott, mely már a megelőző évben, t. i. 314—1861. sz. a. folyamatba volt indítva addig is, a mig az elfogadása felett dönt az E. Főtanács. Ez aztán 1863. augusztus 30, 31. napjain tartott ülése jegyzőkönyvének 35. sz. alatt ezt a végzést hozta:

„Az előterjesztett tantervet az E. főt. elvileg elfogadja, s annak lassanként és a körülmények szerénti életbe léptetését az E. Képv. Tanácsra bizza, minek következtében ezen tervezet ide igtattatik a következőkben:

KOLOZSVÁRI FŐISKOLÁNKAT ILLETŐ TERVEZET.

1-ör. Kolozsvári főiskolánk, bár számmal nem meghatározott, de az előadandó tantárgyak s az ezek tanításában követendő tanulmányok által, mondhatni, három önálló részre volna felosztandó, saját iránya és czélja lévén mindeniknek: az első realis, a második humanisticus (nyelvészeti), a harmadik tudományos lenne; úgy, hogy az első három esztendőben írás és a helyes, értelmes olvasás, a magyar nyelv mellett realis tantárgyakat tanulna a ta-

nuló. A következő öt esztendő alatt főfoglalkozása a nyelvészet lenne s különösen, mint az egész nyelvészet és tudományos képzettség alapja a magyar nyelv; továbbá a német és a classicus latin és a görög nyelv s az ezekre vonatkozó tantárgyak. Ezen öt esztendő alatt másik főtárgy lenne a szám- és mértan. A tudományos rész magában foglalná a hajdani bölcselmi tanfolyamot, hol a bölcselem mellett tantárgyak lennének a magasabb szám- és mértan, természettan, rendszeres természetrajz és történelem s az előbbi években elsajátított nyelvek irodalma.

2-or. A vallástanítás az egész tanfolyamon át mindig folyna.

3-or. Az összes tanfolyam e szerint 11 év lenne, u. m. 3 elemi, 5 nyelvészeti és 3 bölcselmi.

4-or. A bölcselmi tanfolyamot kolozsvári főiskolánkban lehet és szükséges beállítani, tordai és keresztúri aliskoláink mindenekben egyenlők lennének a kolozsvári 8 első osztállyal.

A fennebbiekből kifolyólag az iskola igazgatóság a tantárgyakat illetőleg, az egyes osztályokra nézve, a következő tervezetet ajánlja:

I. osztály tantárgyai.

Olvasás, hetenkint 5 óra. Beszéd- és értelem gyakorlás 3 óra. Természethistoria 4 óra. Számvetés 3 óra. Vallás 2 óra. Írás, rajz 5 óra. Összesen 22 óra.

II. osztály.

Magyar nyelv 6 óra. Természethistoria 4 óra. Számvetés 4 óra. Vallás 2 óra. Írás, rajz 4 óra. Ének 2 óra. Összesen 22 óra.

III. osztály.

Magyar nyelv 3 óra. Német nyelv 1 óra. Földirat 3 óra. Magyarország történelme 3 óra. Természethistoria 3 óra. Számvetés 3 óra. Írás, rajz 3 óra. Vallás 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 23 óra.

IV. [első nyelvészeti] osztály.

Magyar nyelv 3 óra. Német nyelv 6 óra. Földirat 3 óra. Számtan 3 óra. Vallás 2 óra. Írás, rajz 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 21 ó.

V. osztály.

Magyar nyelv 2 óra. Latin nyelv 6 óra. Német nyelv 4 óra. Földirat 3 óra. Számvetés 3 óra. Vallás 1 óra. Írás, rajz 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 23 ó.

VI. osztály.

Magyar nyelv 2 óra. Latin nyelv 5 óra. Német nyelv 4 óra. Földirat 3 óra. Számítan 3 óra. Vallás 1 óra. Írás, rajz 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 23 óra.

VII. osztály.

Magyar nyelv 2 óra. Latin nyelv 4 óra. Német nyelv 3 óra. Görög nyelv 6 óra. Számítan 3 óra. Vallás 1 óra. Ének 1 óra. Összesen 20 óra.

VIII. osztály.

Magyar nyelv 2 óra. Latin nyelv 3 óra. Német nyelv 2 óra. Görög nyelv 5 óra. Algebra 3 óra. Mythologia 2 óra. Mathematikai földirat 2 óra. Vallás 2 óra. Ének 1 óra. Összesen 22 óra.

Azon esetben, ha a VII. és VIII-ik osztályból három osztályt lehetne alakítani, akkor célszerű lenne a következő felosztás :

VII. osztály.

Magyar nyelv (körmondatok) 2 óra. Latin nyelv 4 óra. Német nyelv 4 óra. Polgári földirat 4 óra. Számítan 4 óra. Vallás 1 óra. Írás, rajz 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 23 óra.

IX. osztály.

Magyar nyelv (szónoklat) 3 óra. Latin nyelv 4 óra. Német nyelv 3 óra. Görög nyelv 5 óra. Számítan (Algebra) 4 óra, Mythologia, antikvitás 2 óra. Összesen 21 óra.

A bölcselmi tanfolyam.*1. Évesek.*

Algebra 4 óra. Zoologia 3 óra. Egyetemes történelem 5 óra. Latin nyelv 2 óra. Görög nyelv 2 óra. Német nyelv 2 óra. Vallás 1 óra. Magyar nyelv 1 óra. Összesen 20 óra.

2. Évesek.

Alkalmazott Algebra 3 óra. Physica v. vegytan 5 óra. Bölcselém 4 óra. Görög nyelv 2 óra. Német nyelv 2 óra. Latin nyelv 2 óra. Vallás 1 óra. Magyar nyelv 1 óra. Összesen 20 óra.

3. Évesek.

Vegytan és ásványtan, v. physica 5 óra. Hazai történelem 3 óra.

Magyar irod. történet 2 óra. Bölcsелеm 4 óra. Latinnyelvészet 2 óra. Görög 2 óra. Német nyelvészet 2 óra. Összesen 20 óra.

Értesítések a tantárgyakat illetőleg.

A IV-ik (első nyelvészeti) osztály tárgyai a szokottak lévén, csak azt kívánjuk megjegyezni: hogy ezen osztály tanulmányai közül a német nyelv lévén a főtárgy, erre kell a főszúlyt fektetni.

Az V-ik osztályban főtárgy a latin nyelv; e mellett másodtárgyul, az előbbi osztályban megkezdett német nyelv, a mely azonban itt már kisebb mérvben van beosztva.

A VI-ik osztály tantárgyai a szokottak lévén, semmi megjegyzendőt sem találunk.

A VII-ik osztályban a magyar-, latin- és német nyelv grammatikáját elvégezvén a tanuló, kivált az év végén a német és latin nyelvben apróbb és könnyebb darabok fordítása is megkezdendő, még pedig, mind szóval, mind írásban. Főtárgy azonban ez osztályban, a most megkezdett görög nyelv lévén, erre van a nagyobb súly fektetve. A számtanból, a nevezett számokkal, minden művelet, u. m.: a viszonyok, arányok s az összetett hármasszabály mindenféle alkalmazásai bevégeztetnek.

A VIII-ik osztályban a görög nyelv grammatikája egészen bevégeződik. A német és latin nyelvben könnyebb írók olvasását kezdi meg a tanuló, grammatikai gyakorlásokkal s a lehetőség legtöbb írásbeli fordítással. A bölcselmi tanfolyamban tüzetesen tanulandó algebrához előkészületül a betűszámtanból a négy műveletet tanulja meg a tanuló egész és tört-alakban. A mythologia és antiquitas szükségességét már az 1843-iki szervezéskor elismerte az E. Főtanács.

A matematikai földirat az előbbi osztályban elvégzett geographiai tanfolyam kiegészítéseül tekintendő.

A bölcselmi tanfolyamban a nyelvészet, írók olvasására és az illető nyelvek irodalma ismeretére szorítkozik. A magyar nyelv irodalma ismertetése mellett a lehetőleg több fogalmazást készítenek a tanulók. A természetrajzban mindig rendszerismét tanulnak, összekötve gyakorlati determinálással.

A második évre szóló tantárgyak közt, az alkalmazott algebra alatt, a physikának algebrai számításra alapuló részeit, valamint a mértant is értjük.

A tanítás módjára nézve óhajtható, hogy az alsóbb négy osztály közül mindeniknek legyen saját külön tanítója, ki azon osztályban minden tantárgyat tanítson. Az V. és VI-ik osztályban is, a lehetőleg több tárgyat tanítson egy tanító. A többi osztályban, valamint az egész bölcseلمي tanfolyamban, az életben lévő szakrendszer hagyassék meg.

Az által, hogy a másod és harmadéves philosophusok a nyelvészeti órákat együtt járják; valamint az által, hogy a természettan tanára egyik esztendőben csak természettant, a másikkban csak vegytant tanítana; úgy az által is, hogy általán a latin és görög nyelvészetre kevesebb óra van ezen tervezetben téve, mint a mostan folyamatban lévő rendszer szerint van; ezen intézkedésekkel a meglévő tanítói erőben némi gazdálkodás történék.

Csakugyan említett E. Főtanács jegyzőkönyve 36-ik pontja szerint előterjesztetik az E. K. Tanács által 1861-ben 57. sz. a. felvett azon indítvány, hogy keresztúri iskolánk mellett állítassék fel a VI-ik gymn. osztály. Ez indítvány Koronka József igazgató által adatván bé 1861-ben, az E. K. T.-nak az évi 125, az isk. igazgatóságnak 207 és a nevelésügyi bizottságnak 265 szám alatt közölt véleményeik meghallgatása folytán a Főtanács a következő végzést hozta:

„Az E. Főtanács elismeri ugyan, hogy több tekintetek szólnak a mellett, hogy a keresztúri iskolánkban lévő osztályok száma még egygyel szaporíttassék; azonban, mivel azt a keresztúron lévő mostani tanítói erővel kivihetőnek nem tartja, nagyobb tanítói erő alkalmazását pedig közpénztárunk állása nem engedi; s mivel meg van győződve, hogy keresztúri tanuló ifjaink, a felsőbb osztályokat Kolozsvárt, az itten alkalmazva levő nagyobb tanítói erő mellett sikeresebben végezhetik, a jelenleg meglévő 3 elemi és 5 gymnasiális osztállynál többet nem állít fel, hanem meghatározza: hogy valamint ezen osztályok most, kolozsvári főtanodánk megfelelő osztályaival, mindenben egyenlők, úgy a fennebbi 35. sz. a. elvileg elfogadott tanterv életbeléptetésével is

az ezen tervezetben lévő 8 alsóbb osztállyal egyenlők legyenek.¹

A kolozsvári főtanoda igazgatósága 1865-ben egy felterjesztést tett az E. K. Tanácshoz, a melyben felfejtette, hogy több évi tapasztalás után meggyőződött arról, miszerint a számtannak és geometriának oly móddal való tanítása, hogy az első félévben mindenik osztályban számtant, a 2-ikban pedig geometriát, sőt, a 3-ik gymn. osztályban, a számtan bevégezése előtt még algebrát is kellett tanítani, nem czélszerű, mert a dolog természete azt hozza magával, hogy ugyanazon egy tárgy, megszakadás nélkül, egymásfolytában taníttassék, mely javaslat következtében az E. K. Tan. 301—1865. sz. a. meghatározza, hogy a közönséges számtan taníttassék egész éven át az I., II., III-ik oszt.-ban és a IV-ik oszt.-ban az első félévben. A mértan-

¹ E tervezetések után tankönyvekül a következők lettek bevéve, már az 1863—64. isk. év elején, a kereszttúri gymnasiumnál:

I gymn. osztályban: Ó-szövetségi szent történetek, írta Nagy Péter. — Magyar nyelvtan a középtanodák I-ső oszt. számára. Budán. — Latin nyelvtan I. köt. Szótan, írta Szepesi Imre. — Okszerű vezér a német nyelv tanulására. I. köt. Brassai Sámuel. — Mocnik Számtan I. köt. ford. Szász Károly. — Az emlősök és madarak természetrajza. Dr. Schubert, ford. Virányi J. — Földrajz, Brassai-Kovácsi.

II. gymn. osztályban: Új-szövetségi történetek, írta Nagy Péter. — Unitárius Káté, írta Ferencz József. — Magyar nyelvtan, II. oszt. számára, Budán — Latinnyelvtan, II. köt. Alaktan, Szepesi Imre. — Számtan, Mocnik-Szász Károly. — Mértani Nézetlan, Koller. — Okszerű vezér. Brassai S. — Természetrajz, Dr. Schubert után Virányi János. — Természet-történet, Budán. — Földrajz, Brassai-Kovácsi.

III. gymn. osztályban: Magyar nyelv, Szókötés, Budán. — Latin nyelv III. köt. Szepesi J. — Számtan és mértan, mint a II-ik oszt.-ban. — Természetrajz, Alattan, Hanák János. — Okszerű vezér II. k. Brassai S. — Földrajz elemei, Batizfalvi István.

IV. gymn. osztályban: Egyháztörténet, Diernertől. — Ékes szólástan. Szvorényi Józseftől. — Cornelius Nepos. Okszerű vezér II. k. Brassai. — Hellen nyelvtan, Lichner Páltól. — Számtan II. k. Mocnik-Szász Károly. — Nézetlan, Kollertől. — Földrajz, Batizfalvi Istvántól.

V. gymn. osztályban: Egyháztörténet, Dierner E.-től. — Ékesszólástan, Szvorényi Józseftől. — Julii Caesaris de bello Gallico, liber I^{mus}. Ovidii Nasonis Metamorphóseon, liber I^{mus}. 2us. — Német nyelvtan, Ballagi Károlytól. — Görög nyelvtan, Lichner Páltól. — Chrestomatie aus Xenophon, v. Dr. K. Schenkl. — Algebra, Mocnik-Arenstein J. — Mértan, Mocnik-Arenstein J. — Görög régiségtan, Garda Józseftől. — Római régiségtan, Belák Józseftől. — Állat- és Növénytan, Hanák Jánostól.

nak főbb tételei pedig a IV-ik osztályban, csakis a 2-ik félévben. Az V-ik osztályban pedig algebra taníttassék az egész éven át. Ezen 186—1878. sz. a. annyi módosítás történt, hogy a mértan a III-ik osztályba tétetett le a 2-ik félévre; az 1888—89. isk. év kezdetén pedig az V-ik osztályba tétetett át egy órával. 1873-ban a rajztanítás is megindított, de ennél a nagyobb súly a szabadkézi rajzra volt fektetve az újabb időig; míg a rajzoló geometria és a mértan tanítása, az előbb leírt tervszerületlen béosztás folytán, szinte mostoha számban lévőnek tűnik fel. Egy teljes intézetnél az efélékből keletkező hátrány nem látszik meg oly könnyen, de a csonka intézetnél már sok baj forrása s némelyek éppen várat találnak benne, a melyből ostromot kezdenek az intézet, vagy a tárgyat kezelő személy ellen.

Az 1880. évi E. Főtanács 30 számú végzése nyomán az elemi osztályok egy *előkészítő osztállyá* vonattak össze a keresztúri gymn.-nál, nem látván szükségét továbbá az E. Főtanács, hogy itt a vallásközönség közpénztára terhére egy 3 osztályu elemi iskola tartassék. Az átalakulás megtörtént minden nehézség nélkül.

Az E. K. T. 175—1882. szám alatt, a görögnyelv tanítását a IV-ik osztályban, és a görög- s római régiséget az V-ikben beszüntette.

Az E. K. T. 156—1884. t. ü. sz. a. a németnyelvet az I. II. gymn. osztály tantárgyai közül törölte. Ezután az állami tantervhez hasonlóan, a III-ik gymn. osztályban vette kezdetét a németnyelv tanítása. A latin és görögnyelvből az órák szaporítottak. A mértani rajz és szépírás kellő óraszámmal felvétettek. Ily módosításokkal közeledett tantervére nézve a keresztúri gymnasium azon czélfelé, hogy a középiskolai törvény követelményeinek megfelelhessen. Az E. K. Tanács 189—1893. számú leirata folytán, az 1893—1894-ik iskolai évtől fogva *az állami tanterv van elfogadva* és azóta a szerint történik a tanítás a sz.-keresztúri gymnasiumban.

Minden iskolai évben két vizsga tartatott a kereszti-úri gymnasiumban, u. m. január végén, vagy február elején és június végén, egészen 1890-ig, a mikor az E. Főtanács 70 sz. a. a téli vizsgát megszüntette s így a az 1890—91. isk. év óta egy vizsga tartatik évenként, u. m. június végén.

A vizsgákról a jegyzőkönyv 1801-ben kezdődik, de 1813-ig csak azok jegyeztettek be, a kik az egyes osztályokból promoveáltattak. Az 1813—14-iktől 1846-ig csak a két felsőbb, 1846—1851-ig pedig a három felsőbb osztálybeli tanulóknak adatott a vizsgák végén, az egyes tárgyakból érdemszám; 1851-től fogva minden tanuló érdemsoroztatott, 1846, s 1848 előtt az alsóbb osztályok tanulói közül csak azok nevét vezették be a protocollumba, a kik promoveáltattak, így pl. E conjugatione ad Etymologiam promoventur sequentes. Megtörtént az is, hogy némely osztályból senki sem promoveáltatott s ezt így jegyezték meg: In eodem Examine Publico e Rhetorica, Poësi et Syntaxi nulla promotio facta est. 1847-ig még a tanulók neve is latinnyelven van jegyzőkönyvbe vezetve.

Az érdemszámokra nézve a „*Protocollum Classificationum et Promotionum*“ 1813-ban kezdett jegyzőkönyv czimlapján a következő megjegyzés van:

Primo. Haec Signa: 1. 2. 3. Significant primam, secundam, et tertiam classem. (1. c. 1.) significat primam Classem cum laude. (1. c. em.) Significat primam classem cum Eminentia.

Secundo. Supputatio Classium hunc in modum debet fieri: scilicet. Prima classis per se, vel cum laude significat seu in se continet tres classes, Eadem prima classis cum Eminentia in se continet 4 classes. Secunda classis in se continet duas Classes, Tertia classis denotat unam solam classem.

Tertio. 1^a classis cum L majusculo, hunc in modum (1. c. L) significat primam classem cum insigni laude.

Az ilyeszerű jelzése az érdemszámoknak tartott 1858-ig, a mikor némileg magyarosítatott, ha egészen nem is. A jelzés így

ment: Em. = Eminens(1. D) Elsőrendű jeles dicsérettel. (1. d.) Elsőrendű dicsérettel. (1) Elsőrendű. (2) Másodrendű. Ez az állapot 1868-ban csak annyit változott, hogy az eminens kitűnőnek iratott.

1875-ik éven kezdve pedig így használtattak az érdemjegyek: kitűnő, jeles, dicséretes, elégséges és elégtelen egész 1885-ig, a midőn az E. K. Tanács 23. t. ü. sz. a. az érdemszámokra nézve, alkalmazkodva az állami középiskolákhoz, a következőleg intézkedett: 1 = jeles, 2 = jó, 3 = elégséges, 4 = elégtelen, s az eredmény elbírálására nézve, az egyes tanulókat illetőleg, az állami „közepiskolai rendtartás“-ban előírtak lettek irányadók.

Ezekkel kapcsolatosan lássunk egy vizsgarendet e század elejéről

Dispositio.

Seriei examinis publici in nobili Gymnasio unitariorum Sz. Keresztúrensi, exantlato posteriori anni Scholaris 1813—14 cursu semestrali, de more instituendi et die 28ta Junii initium Faciendo, per Sequentes eiusdem mensis Dies continuandi.

Die 28ta Junii, *Ante meridiem* a 6ta 9^{nam} Theologia Moralis, a 9na — 12^{nam} Etymologia cum adjunctis.

Post meridiem, a 2da—5^{tam} Rhetorica, a 5ta—7^{nam} Conjugatio, a 7ma—8^{nam} Comparatio.

Die 29na Junii. *Ante meridiem*, a 6ta — 9^{nam} Syntaxis, a 9na — 11^{nam} Germanica, ab 11ma—12^{nam} Mythologia.

Post meridiem, a 2da — 4^{tam} Poësis inferior et sublimior, a 4ta — 5^{tam} Declinationes et classis infima, a 5ta — 6^{tam} Graeca, a 6ta — 8^{tavam} Cantus pueror.

Die 30ma Junii *Ante meridiem*, a 6ta — 12^{nam} Tentamen Stylor, et exercitior.

Post meridiem, a 2da — 5^{tam} Censura Stylor. et exercitiorum nec non classificationes et promotiones. Hora 5ta Pronunciatio et dimissio fratrum studentium.

A mi már a tanórak tartását illeti, megjegyzendő, hogy 1868. előtt, a midőn t. i. kevesebb helyiség volt a gymn. épületében s minden osztálynak nem juthatott,

külön tanterem, a tanítási órák kezdődtek reggel 7 órakor s délután még 1 órákor is s tartottak d. e. 11-ig; d. u. pedig 5-ig. 1868. után pedig, az újabb építkezés következtében, a helyiségek szaporodtával, a tanítás folyt d. e. 8—11-ig és d. u. 2—5-ig. Az órák jelzése az iskola-főnöki szoba melletti csengetővel történt és történik. Az első óra azonban, d. e. úgy, mint d. u. a gymnasium tornyában levő haranggal, hogy a tanárok és a künlakó tanulók is meghallhassák.

A szünidők eleitől fogva csaknem egyenlő hosszúságúak. Az egyházi főtanács által megállított törvények, rendszabályok a szünidőket így írják elő: Szüretkor 14 nap; Karácson, Husvét és Pünköst alkalmával szintén 14—14 nap. A mig téli vizsga állott, annak a végén 3—6 nap; most hushagyó kedd alkalmával 1—6 nap. Továbbá minden iskolai év végével július és augusztus hónapok. A fennebbiek mellett az országos vásárok napja. S ezeken kívül az igazgató engedélyezhetett — ha valami alkalom kívánta — fél vagy egy napi szünidőt.

A ki az engedélyezett időn túl ki marad elfogadható ok nélkül, minden mulasztása úgy vétetik, mintha az iskolában lett volna s ha 15 nap alatt nem jelenik meg, kilépettnek tekintetik.

A tanítás folyama alatt pedig, tekintettel a helyi viszonyokra, hetenként kétszer van tanszünet, u. m.: szerdán délután, és szombaton délelőtt. Az újabb időben azonban, a tanulni valók szaporodása folytán, ez a két fél nap sem mondható egészen szünetnek, mert ezeken is történik tanítás a tornából és hármóniából, sőt más tárgyakból is legalább egy-egy órán.

A miniszteri megbízott sokalja a szünidőt. Ezek azonban így tartatnak mindaddig, mig az Egyh. főtanács másként intézkedik. Kevesebb vagy több szünidő adassék-e; ezt tan- s egészségügyi szempontból pro et contra lehet vitatni. Ez legyen a szakközlönyök tárgya, itt csak a létező állapot van ismertetve.

IV.

A) TANÁRI S TANÍTÓI SZEMÉLYZET.

B) TANÁRKÉPZÉS.

A gymnasium életének első tizedeiben, a felsőbb osztályok tanulói közül, az igazgató által a végre kijelölt tanulók tanították az alsóbb osztálybelieket. Mint-hogy a sz.-keresztúri unitárius ekklezsia népiskolájából indult ki a gymnasium fejlődése, kezdetben, t. i. az 1793-1794. iskolai éven elkezdve, az ezen iskolában tanító volt a gymn. gyülekező tanulóinak tanítója egészen 1796-ig, a mikor Abrudbányai Szabó Sámuel igazgató-tanár, mint állandó tanerő, a gymn. mellé alkalmaztatik. Egy ember azonban nem lévén elégséges annyi osztály tanítására, gondoskodni kellett még más tanerőkről is. És pedig a pénzerőhez képest olcsó tanerőkről! A gyenge anyagi helyzet viszi arra a gymn. körül lévőket, hogy tanulókat alkalmazzanak kisegítő tanítóknak. S ez a rendszer fenn is állott tovább, mint félszázadon keresztül.

A felsőbb osztályuak közül a kiválóbbak, a jelesebbek, az alsó osztályuak tanítóiul rendeltettek, hogy a miket nem régiben tanulának, azokat tanítsák a növendékeknek. Ez azokra nézve is nagy haszonnal járt, mert tanítva jobban megtanulák, a mit azelőtt rendes lecke-ként tanultak.

A gymn. osztályai azonban csak 1800—1801. isk. évben egészülének ki; addig tehát olyan felsőbb osztályu tanulók nem igen valának, a kiket kisegítő képpen tanítani és a benlakásnál felügyelőül alkalmazni lehetett volna. Minden kezdet nehéz lévén s küzdelemmel járván, e nehézségen, e hiányon úgy véltek segíteni, a gymn.

barátai, építettői, ha Tordáról felsőbb osztályba járó tanulókat kérnek bé a Consistoriumtól, a kik aztán a felsőbb osztálybeli tárgyakat Szabó S. vezetése, tanítása mellett gyakorolják Sz.-Keresztúron s ők maguk az alsóbb osztályuaknak lesznek tanítói, a míg az ők tanulása a sz.-keresztúri gymnasiumnál bevégeződik és magasabb tudományok tanulása végett átmennek a kolozsvári főgymnasiumba. Mely idő alatt aztán a Sz.-Keresztúron kezdő tanulókból is válnak felsőbb osztályuak s így ez a rendszer folyamatba indul.

Ez szépen ki vala gondolva, de mint mindennek, úgy ennek is akadtak ellenzői. És pedig nem azon az okon, hogy ez a rendszer félszeg; állandó és képzett tanítók kellenek, mert ezek nyújtnak inkább biztosítékot a tanítás sikeréről, hanem inkább féltékenység és Keresztúr iránti ellenszenvből.¹ Ily formán vélekedők azonban kevesen valának.

1796. okt. 21-én írja Lázár István püspök a Consistoriumnak Sz.-Keresztúrról:

„Minthogy az itteni gymnasiumban számos nemesseink gyermekei, úgy százszoknak s előkelő polgároknak fiai, a háromszéki felső-fehérmegyei, udvarhelyszéki, keresztúrfiszéki, marosszéki köznépből álló tanulókon kívül már itten jelen is vannak s bizonyosan még leendenek; mindenekhez képest úgy remélhetni a gymnasiumnak egy summában jó móddal való fennállását, ha a professor mellett legalább négy olyan deákok lesznek, a kik mind publicus s mind pedig privatus praeceptorstágot és a négy lakó házakban hospesi hivatalt is viselhetnének. Az a kérés terjesztett az ekklezsiák részéről a püspök eleibe: tenne olyan rendelést a tordai gymn. rectorához, mely szerént általa, az említett célnak elérésére, mind profectussokra, mind erkölcsiekre nézve használatos s alkalmas négy ifjak választatnának ki az ottani deák ifjak közül, a kik Keresztúron tanulásokat, bárcsak két esztendeig,

¹ Lásd: Ker. Magvető VIII. köt. 339 lap.

folytathatnák. Mely kérésre — írja a püspök — „ámbar azt illendőnek, jónak, sőt az itteni környüállásokhoz képest épen szükségesnek ítéltém legyen, csak magamtól feleletet tenni nem kívánván, ezt az ígéretet tettem, hogy magam fogom ajánlani a consistoriumnak, csak hogy azon négy deákok illendő subsistentiájokról consultálódjanak s végezzenek. A clerus magára vállalá, hogy azoknak számokra elégséges búzát, azaz, mindenik személyre, egy hónapra két vékát, most előre bizonyosan administrál. Menstrualis divisiojokul pedig unanimiter azt kíváná a gyűlés, hogy a keresztúri Dioecesisbeli collecta hagyattassék azoknak számokra. E mellett az idebévaló pátronusok is, a kikhez eddig Tordáról jött innepekre deák, azt kívánák, hogy már ezután azon ide választandó deákok járjanak ugy az elébbvaló ekklezsiákhoz is. Ezekhez képest én nekem, mint, a ki az itteni dolgok környüállását jól látom, nem lehet az említett Dioecisiseket előbb nevezett kérésökre nézve a R. Consistoriumnak nem ajánlanom jó lelkiismeretem szerint, a minthogy ezen levelem által ajánlom is oly bizodalommal, hogy illetén kérését az említett Dioecisiseknek velem együtt a Consistorium is atyai szívére vévén, méltóztassék tordai gymnasiumunk rectorához megtenni rendelését, melynek elmulthatatlan következése legyen a négy ifjunak Keresztúrra jövetele, az utánok most kiment alkalmatosságon. Melyre, *mosditó különös okul* méltóztassék a Consistorium azt az ígéretet is hozzátenni, hogy Kolozsvárra léendő bémenetelekkor megtalálják ottan is mostani helyeiket, csakhogy Keresztúron szorgalmason tanoljanak s jó erkölcsűek legyenek.“

Minthogy a mesteri ház is az épült gymn. ambitussában van, ezt is meghatározta a dioecisisei gyülekezet, hogy a mester is azon házból absolute máshová tétessék és többé mestere az ekklezsiának ne legyen,¹ hanem a deákok kántorkodjanak a mesteri bérnek fele részéért, más fele részével pedig a papi bér szaporittassék.

Ilyen értelemben ír főgondnok P. Horváth Ferencznek is, felfejtven az ügyét előtte.

¹ Nem is volt 1857-ig.

A Consistorium a felvetett kérdést tárgyalás alá vette az okt. 25-én tartott ülésben s jó móddal megvizsgálván a dolgot, úgy találta, hogy

„a kérés teljesítése a Rep. consistoriumnak activitássát felülhaladja és pedig azért 1-ör, hogy a négy deák kibocsátása az új gymnasium organisatiójához tartozik, e pedig csak a főconsistoriumot illeti. 2-or, hogy ezen kibocsátás a tordai gymnasiumra nézve némely beneficiumok elvételével volna egybekötve, u. m.: a keresztúrfi székből járni szokott collectára nézve, mely a memoria hominum a collegium cassájába administráltatott, tehát ennek is a változtatása a főconsistorium tárgya. 3-szor. A tordai ekklézsia domesticum consistoriuma, minekutána megértette az irt kívánságot, hathatós és terhes ellenmondást adott fel a consistoriumnak okt. 24-én irt levelében, azt kérvén, hogy a deákok kirendelése s a tordai gymnasium beneficima kissebbítése iránt, meghallgatása nélkül az ekklézsiának, semmi végzést a consistorium ne tegyen. 4-szer, hogy most, midőn a tanítványok leendők és hányan s milyenek, nem tudathatik, elkerülhetetlenül szükségesnek nem itéli a Consistorium a deákok kiküldését, könnyen eligazíthatván Szabó S. mind a tanítást s mind a directiot egyedül is, vagy pedig egy jó segéddel, a milyent 5-ször, ha a kolozsvári collegiumból rendeltetik, nem leszen ellenére a Consistoriumnak, annival is inkább 6-szor, hogy tanácsosabb a jó tanításra s nevelésre, megállapodott idejű, jól készült ifjat applicalni, mint oly ifjat, a ki minden esztendőben változzék, vagy legalább gyakran. S kéri a Consistorium a püspököt, birja rá a környékeket s ekklézsiákat, hogy a főconsistoriumnak a keresztúri gymn. organisatiója iránt téendő rendelkezését csendességgel várják el.“

„Ezen okoknak“ — írja a főcuratornak Lázár István okt. 29-én — „mennyi momentuma lehessen, annak megítélését másokra bizom, de félek attól, hogy az itteni dioecesisek előtt, ezeknek nem fog látszani annyi erejök, a mennyit ítelt a consistorium. És midőn azt akarta elkerülni, hogy a tordai gymnasium meg ne bomoljon a négy deák kiküldésével, s ennélfogva az ottani ekklézsia kedve ellen ne cselekedjék, alkalmatosságot adott arra, hogy mind az ittenieket, mind pedig a tordaiakat megrontsa, vagy az

itteniek által amazokat. Ugyanis tudnivaló az, hogy a tordai gymnasium sok beneficiumot vett mind építtetésére, s mind a tanítók és tanulók subsistentiájára az idebévaló öt Dioecesisből; csak most közelebbről, a zsinat után is az új kamarák építésére igen szépen conferáltak. És midőn ők egy Dioecesisbeli collectát kértek simpliciter ide fordítani, mint a tulajdon magukét, a melyet adni nem is kénytelenek és még is úgy megcsufoltattak, hogy a mely ifjakat nagyrészből ők neveltettek; idebévaló születésűek, ide bejöni szülőik, sőt magok az ifjak is kívánják, tőlök ilyenén módon, mostani nagy szükségökben, eképen denegáltatni kívánta a tordai ekklézsiának Consistoriuma háládatlanul és ez Consistoriumunk által is, ezen Dioecesisek felett, meghallgattatott, holott, minden rövidségen kívül, kéretlen is, örömmel kellett volna ezt cselekedni azon ekklézsiának, talán a Consistoriumnak is. Bizony ezekre s hasonlókra nézve félek a consequentiáktól.“

A sz.-keresztúri ekklézsiában 1796. okt. 31-én tartott ülésen, melyben a püspök elnöklete alatt résztvettek a keresztúrfiszéki nemesek, az ekklézsiák papjai, domesticus curatorai egy-egy presbiterrel, úgy az udvarhely- és marosszéki tractusok egy-egy inspector curatorai, az építés és az igazgató beigtatása tárgyalása mellett a négy deák meg nem adása is elő fordult. E miatt nagy volt a felháborodás, de a kedélyeket a püspök Lázár István lecsillapította s e gyűlésből maguk az inspector-curatorok egy nyugodt hangú kérést írnak a Consistoriumhoz, melyben kijelentik, hogy a tordai gymn.-nak eddig is járni szokott beneficiumot nem akarják elvonni s a deákok számára itten, karácson táján szedendő collectát megmarasztani, hanem mint ezekben, úgy egyebekben is a Consistoriumtól kívánnak függeni. És semmi olyant cselekedni nem akarnak, *a mi a Status romlására lenne*, de hathatósan kérik a Consistoriumot, hogy a tordai gymnasiumhoz tegyen olyan rendelést, hogy a négy deák azonnal jöjjön, mert a tanításnak teljes módal való megkezdését nemcsak felekezetünkhez tartozók, *de a szászok is várják, kik éppen tőzsomszédban laknak.*

A R. Consistorium e kérés folytán, a nov. 7-én tartott ülésben, újra megtárgyalta a deákok küldését s egy terjedelmes és indokolt leiratban, melyet az insp. curatorokhoz küldött, újból és határozottan kimondja, hogy a kért deákok kirendelésébe, mint activitássát felülhaladó dologba, bele nem ereszkedik, hanem bizza azt a közelebbiről tartandó főconsistoriumra; kérvén az insp. curator urakat atyafiságos szeretettel s kényszerítvén is egyszersmid a jó rendnek megtartására s a közjónak előmozdítására törekvő indulatjoknál fogva arra, hogy ezen mind magokat megnyugtatsni, mind pedig másokat is lecsendesíteni ne terheltessenek.

Az 1797. évi E. főtanács e kérdést aztán a mint látszik, úgy oldotta meg, hogy Kolozsvárról két s Tordáról is két deákot rendelt a keresztúri gymnasiumhoz, a kik a négy lakó szobában hospesek és a legalsó osztályok tanítói legyenek. A tanító-személyzet, a következő táblázatos névsorból, működési körével látható.

a) A legfelsőbb osztály tanulóiból, az alsóbb osztálynak tanítására, minden iskolai év elején, az igazgató által kinevezett tanítók¹:

N é v	Születési helye	Osztály, a melyben tanított ²	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Bodor János	?	—	1794—96?	Mester az eccl.-ban
Bán Péter ³	A.-Boldogasszonyf.	—	1794—96?	"
Gyöngyösi István	Kolozs	—	1796—98	Tordáról jött deák
Imecs József	Imecsfalva	—	1796—98	"
László Márton	Jánosfalva	—	1796—99	Kolozsvárról "
Árkosi P. Mózes	Árkos	—	1796—1800	"
Koncz Abraham	Nagy-Solymos	—	1801—02	Exactor

¹ Ez a névsor, kellő adatok hiánya miatt, az 1813—14. isk. év előtt hiányos; azután inkább teljes. Össze van állítva egyfelől a „Protocolum rerum Scholasticarum Gymnasii Unitariorum Sz.-Keresztúrensis” című jegyzéknyv nyomán, melyben minden iskolai év elején, csaknem ilyen bójegyzés látható (a pontosított helyre írva a kinevezett ifju nevét): „Die 2^a 7-bris constituantur per Rectorem Gymnasii quatuor Praeceptores Publici nempe . . . syntaxis, . . . Etymologistis, . . . conjugistis et comparistis, . . . declinistis, et caeteris infimam Classen frequentaturis”. Más helyen meg így van írva: „Die 3^a 7-bris Constituantur per R. Rectorem Gymnasii duo Praeceptores Publici pro classicibus infra Etymologiam existentibus, scilicet . . . et . . . Ille praeficitur conjugistis et comparistis. Hic vero Declinistis, et caeteris infimam classen frequentaturis”. Össze van állítva másfelől pedig: „Rugestrum Gymnasii Sz.-Keresztúrensis Togatorum” s „Protocolum Erogationum e Cassa Expensarum Annualium”, című jegyzékönyvek alapján.

² Az osztályok úgy vannak írva, a hogy a különböző időkben nevezték.

³ Simón Domokos útnán F.-Váralyai pap Nagy Györgytől kapott adat szerint: „Bodor nevű öreg mester rövid látása lévén Keresztúrról a Simeónfalvi ecclesiába tétetett át mesternek, kinek helyébe rendeltetett Keresztúrra A.-Boldogasszonyfalvi születésű Bán Péter, Kolozsváron végzett deák, tanítónak. Ez volt a gym.-ba gyűlökező ifjuságnak legelső tanítója 1794—1796-ig”. Ez az adat kétséges is mondható, minthogy a *Fosztó-Uzori*-féle egyház. tört. 5-ik kötetben közölt Schematismus szerint 1796-ban Bodor János keresztúri mestertnek említették 1. 211. l. De valószínűnek is mondható, mert az említett Nagy György, kitől az adat származik, a „Protocolum in Examinibus publicis promotorum” szerint, már 1801-ben Etymologista volt a keresztúri gym.-ban s így 1797-ben volt kezdő ebben. Az intézetben² s mint ilyen emlékeztetett a dolgok menetére. Lehetett segédje is Bán P. Bodornak. Más adat hiányában a Bán P. tanítósága elfogadható.

N é v	Születési helye	Osztály, a melyben tanított	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Kelemen Mihály	N.-Ernye	—	1802—03	Exactor
Füzi Ferencz	H.-Karácsonyfalva	—	1803—04	"
Koncz Gábor	N.-Solymos	—	1804—05	"
Vasas Sámuel	N.-Kadács	—	1805—06	"
Kelemen Beniam	N.-Ernye	—	1807—08	"
Albert János	Csehédfalva	—	1808—09	"
Székely Sándor	Ar. Rákos	?	1813—15	Püspök lett 1845-b.
Simó Karoly	K.-Solymos	Etymol. ¹ alól mind	1813—14	—
Zoltán Péter	Városfalva	conj. comp.	1814—15	—
Kedei Pál	M.-Zsákov	decl. s azon alól	1814—15	—
Bomhér József	Honorád-Almás	—	1814—15	Éneket tanított
Székely Miklós	F.-Rákos	declinista	1815—17	—
Boér Mihály	Kauil	conj. comp.	1815—17	—
Nagy Sámuel	Bölön	—	1815—16	Éneket tanított
Kovács Péter	Kőrispatak	—	1816—17	"
Gazdag Bálint	Bölön	conj. comp.	1816—18	—
Kelemen Sámuel	N.-Ernye	decl.	1817—18	—
Incze József	Küllén	—	1817—18	Éneket tanított
Gál János	N.-Kadács	conj. comp.	1818—19	—
László József	Városfalva	decl.	1818—19	—
Téglás Áron	Kálnok	—	1818—19	Éneket tanított
Zoltán József	Városfalva	conj. comp.	1819—20	—

¹ Rövidítésekkel vannak az osztályok adva, pl. Etymol. = Etymologista, conj. = conjugista, compar. = comparista etc.

N é v	Születési helye	Osztály, a melyben tanított	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Halmágyi Márton . . .	Tordaálva	decl.	1819—20	—
Pál Ambrus . . .	F.-Rákos	conj. decl.	1820—21	—
Gál István . . .	Városláva	decl.	1820—21	—
Nagy Zsigmond . . .	Siménfalva	Etymol.	1821—22	Exactor
Kibédi János . . .	K.-Kede	decl.	1821—22	—
Sándor István . . .	Lókod	—	1821—22	Éneket tanított
Kereső József . . .	Szt.-Ábrahám	conj. comp.	1822—23	Exactor
Kelemen Elek . . .	N.-Ernye	decl.	1822—23	—
Albert Áron . . .	Ikland	—	1822—23	Éneket tanított
Darkó Mihály . . .	N.-Ajta	conj. comp.	1823—24	Exactor, tordai tanár lett
Vitális Mihály . . .	Ny.-Szt.-László	decl.	1823—24	—
Filep Mihály . . .	Ikland	Etymol.	1823—24	—
Nagy Zsigmond . . .	Vadad	—	1823—24	Éneket tanított
Simén János . . .	K.-Kadács	Syntax	1824—25	Exactor
Bagoly Boldizsár . . .	S.-Szt.-Király	Etymol.	1824—25	—
Vas Miklós . . .	Szt.-Ábrahám	conj.	1824—25	—
Kiss Mihály . . .	S.-Kőrispatak	comp. decl.	1824—25	Árkosi pap lett
Gábor András . . .	H.-Szt.-Péter	—	1824—25	Éneket tanított
Kiss Mihály . . .	S.-Kőrispatak	Etymol.	1825—26	Exactor
Sárdi Ábel . . .	H.-Szt.-Péter	Legalsó oszt.	1825—26	—
Koncz Lajos . . .	N.-Solymos	conj.	1825—26	—
László Lőrincz . . .	A.-Benczéd	comp. decl.	1825—26	—
Árkosi Dénes . . .	Bözöd	conj. Syntax.	1826—27	Exactor, Ravai pap lett

N é v	Születési helye	Osztály, a melyben tanított	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Gálffy Sándor	Martonos	Etym.	1826—27	Költő, s alkirálybíró lett később
Lőrinczi Mihály	Sz.-Abrahám	conj.	1826—27	Prokátor lett
Veres György	Árkos	comp. decl.	1826—27	"
Végh Samu	Tordátfalva	Legalsó oszt.	1826—27	—
Kozma Ferencz	K.-Solymos	—	1826—27	Éneket tanított
Egyed Mózes	Derzs	Syntax.	1827—28	Exactor
Kozma Ferencz	K.-Solymos	Etym.	1827—28	—
Gyöngyösi István	Csekefalva	conj.	1827—28	Vargyasi pap lett
Barabás Mózes	Árkos	compar.	1827—28	—
Koronka Sándor	Csit-Szt.-Ivány	Legalsó oszt.	1827—28	—
Brótar Ferencz	Derzs	—	1827—28	Éneket tanított
Szentiványi József	S.-Szt.-Ivány	Syntax.	1828—29	Exactor, kir. törv.- széki bíró lett
Pálfi Károly	Tarcsafalva	Etym.	1828—29	—
Buzogány Sámuel	Uj-Székel	conj.	1828—29	—
Koncz András	N.-Solymos	comp. decl.	1828—29	—
Buzogány Mózes	Uj-Székel	Legalsó oszt.	1828—29	—
Gál Abel	Szt.-Genecze	—	1828—29	Éneket tanított
Kozma László	K.-Solymos	conj.	1829—30	Exactor
Barabás János	Árkos	comp. decl.	1829—30	—
Ilkei Ferencz	Vargyas	Legalsó oszt.	1829—30	—
Simó Bénéiam	K.-Solymos	?	1829—30	—
Lövötei Sándor	Vadad	—	1829—30	Éneket tanított
Péter Mózes	Árkos	conj.	1830—31	Exactor

N é v	Születési helye	Osztály, a melyben tanított	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Vas Mózes	Szt.-Ábrahám	comp. decl.	1830—31	—
Török András	Énlaka	Legalsó oszt.	1830—31	—
Mihály János	Saál	—	1830—31	Éneket tanított
Szentkirályi Ignác	Pálos	conj.	1831—32	Exactor
Uzoni Elek	Bölön	comp. decl.	1831—32	—
László Antal	Jánosfalva	Legalsó oszt.	1831—32	—
Sándor Ferencz	"	—	1831—32	Éneket tanított
Kovács Mihály	Okland	conj.	1832—33	—
Gál Bendek	Szt.-Gericze	comp. decl.	1832—33	—
Kozma József	K.-Solymos	Legalsó oszt.	1832—33	—
Árkosi Mózes	Bözöd	—	1832—33	Éneket tanított
Máthé József	Recsenyéd	conj.	1833—34	—
Berde Mózes	Laborfalva	comp. decl.	1833—34	Anagy alapítványozó
Dénes Mihály	Derzs	Legalsó oszt.	1833—34	—
Ambrus Pál	Medesér	—	1833—34	Éneket tanított
Szentiványi Zsigmond	Laborfalva	conj.	1834—35	Exactor
Sipos Gergely	Csókfalva	comp. decl.	1834—35	—
Barabás Sándor	Árkos	Legalsó oszt.	1834—35	—
Kozma András	K.-Solymos	—	1834—35	Éneket tanított
Sebe Sámuel	Martonos	conj.	1835—36	—
Szabó Zsigmond	Bölön	comp. decl.	1835—36	—
Gazdag Sándor	"	Legalsó oszt.	1835—36	—
Török Péter	Csekefalva	—	1835—36	Éneket tanított

N é v	Születési helye	Osztály, a melyben tanított	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Berde Áron, exactor	Laborfalva	conj.	1836—37	Végül egyet. tanár
Elekes Ferencz	H.-Oklánd	comp. decl.	1836—37	—
Kisgyörgy Bénéámin	Ikland	Legalsó oszt.	1836—37	—
Árkosi Sándor	Bözöd	—	1836—37	Éneket tanított
Török Sámuel	Csekefalva	conj.	1837—38	—
Nagy Ferencz	S.-Kálnok	comp. decl.	1837—38	—
Barra Mózes.	Homoród-Almás	Legalsó oszt.	1837—38	—
Szabó Mihály	Medesér	—	1837—38	Éneket tanított
Jakab József.	Szt.-Gericze	conj.	1838—39	Exactor
Tibáld Sándor	Kőröspatak	comp. decl.	1838—39	—
Szentpáli Sándor	Martonos	Legalsó oszt.	1838—39	—
Gál Zsigmond	Szt.-Gericze	—	1838—39	Éneket tanított
Jakab Sándor	H.-Szt.-Márton	conj.	1839—40	—
Bedő Dániel	S.-Kőröspatak	comp. decl.	1839—40	—
Árkosi Venczel	Bözöd	Legalsó oszt.	1839—40	—
Máthé Sándor	Homoród-Almás	—	1839—40	Éneket tanított
Sebestyén József	"	conj.	1840—41	—
Pálfi Sándor	Martonos	comp. decl.	1840—41	—
Győrffy Sándor	N.-Kadás	Legalsó oszt.	1840—41	—
Ambaris András	H.-Ujfalva	—	1840—41	Éneket tanított
Péterfi Sámuel	N.-Ajta	Etym.	1841—42	—
Szöcs Márton	Uj-Székel	conj.	1841—42	—
Kozma Elek	N.-Ajta	comp. decl.	1841—42	—

N é v	Születési helye	Osztály, a melyben tanított	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Sükei István	Ürmös	Legelső oszt.	1841—42	—
Pálfi Zsigmond	B.-Ujfalu	—	1841—42	Éneket tanított
Kálmán Miklós	Székely-Keresztúr	Etym.	1842—43	—
Csiki Áron	N.-Ajta	conj.	1842—43	—
Bartalis Sámuel	N.-Kadács	comp. decl.	1842—43	—
Gvidó Mózes	Derzs	Legelső oszt.	1842—43	—
Gálfi János	Martonos	—	1842—43	Éneket tanított
Bartalis Sándor	N.-Kadács	conj.	1843—44	—
Máthé Sándor	Vargyas	Legelső oszt.	1843—44	—
Bartalis József	N.-Kadács	comp. decl.	1843—44	—
Kis Mózes	S.-Szt.-Király	—	1843—44	Éneket tanított
Simén András	Sárd	conj.	1844—45	—
Bedőházi József	N.-Ajta	comp. decl.	1844—45	—
Lőrinczi Gergely	Szt.-Ábrahám	Legelső oszt.	1844—45	—
Darkó Sándor	N.-Ajta	—	1844—45	Éneket tanított

b) Köztanítók.¹

N é v	Születési, vagy származási helye	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Barabás János	Árkos	1845—46	Lásd hátrább, mint seniort
Lőfi Áron.	Laborfalva	1846—48	Dézsfalvi, Bölöni pap lett

¹ Ezentul Kolozsváron végzett deákok neveztettek ki a Consistorium által s azok *köztanító* néven szerepeltek s már nem annyira osztály mint tárgyak szerint tanítottak.

N é v	Születési, vagy származási helye	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Csiki Áron	N.-Ajta	1846—48	Később sz.-keresztúri pap
Lőrinczi Gergely	Szt.-Abrahám	1850 ¹ —52	Lásd hátrább, mint seniort
Pálfi Lajos	Gagy	1852—54	"
Incefi Dénes	Derzs	1854—55	Derzsi pap lett
Gyöngyösi Dénes	S.-Kálnok	1855—57	Lásd hátrább, mint seniort
Kozma Károly	Kolozs	1857—59	"
Szabó Pál	Kénos	1857—63	—
Rafaj Domokos	Uj-Székel	1863—65	Uj-székel pap lett
Geréb Sándor	Hom.-Szt.-Pál	1864—67	B.-ujfalvi pap lett
Gyöngyösi Ferencz	S.-Kőrispatak	1865—67	—
Sándor János	Homoród-Almás	1867—70	Lásd hátrább tanár és igazgató
Gállfalvi Sámuel	Ürmös	1867—71	Szt.-miklósi pap lett
Rédiger Géza	Torda	1870—72	H.-ujfalvi pap lett
Kozma Dimén	F.-Váralya	1870—72	Lásd hátrább, mint seniort
Molnár Albert	Szováth	1870—71	—
Lőrinczi Dezső	Szt.-Abrahám	1872—73	Budai paedagogiumba ment
Pap Sándor	Benczéd	1872—74	Kádási pap lett
Molnár Albert	Szováth	1873—74	Meghalt, mint tanító
Péter János ²	N.-Ajta	1874—77	H.-karácsonyfalvi tanító lett
Lakatos Ferencz	H.-Keménysfalva	1876—77	Kolozsvári alszámvevő
Kis György ³	S.-Kálnok	1877—79	Jánosfalvi tanító lett

¹ Énektanító volt 1850—51-ben : Szabó Pál, 1851—52. : Gyöngyösi Dénes, 1852—53. : Dénes Sándor és Budai István, 1853—54. : Pálfi József, 1854—55. : Albert Áron, 1855—56. : Ferenczi Lajos, 1856—57. : Benedek Károly.

², ³ Péter János és Kis György képezdét végzett ifjak voltak, míg a többi köztanító theologus.

N é v	Születési, vagy származási helye	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Vitális Elek	N.-Ernye	1880—83	Lásd hátrább, mint seniort
Gábor Albert	Derzs	1880—81	Visszament a theológiára
Székely Zsigmond	Dombó	1883—85	Pipei pap lett
Péter János	Benczéd	1885—87 ¹	N.-kádási pap lett
<i>c) Seniorok s egyszersmind köztanítók.</i>			
Péterfi Sándor	Kobátfalva	1813 ² —16	Kedei pap lett
Kovács Péter	Okland	1816—21	Torockó-szt.-györgyi mester lett
Kedei Pál	M.-Zsákod	1821—24 ³	Ny.-Gálfalvára ment papnak
Varga Ferencz	Szabéd	1825—27 ⁴	Homoród-almási mester lett
Gálfalvi István	Székely-Keresztúr	1829—34	Ürmösi pap lett
Buzogány Mózes	Uj-Székel	1834—35	Ügyvéd lett
Vajda István	Bordos	1835—36	A-siménfalvi papnak ment
Sándor Ferencz	Jánosfalva	1836—37	Kedei pap lett
Péterfi Sándor	N.-Kede	1837—41	Sz.-keresztúri pap lett
Péterfi Miklós	"	1841—43	Csekefalvi papnak viték
Nagy Ferencz	S.-Kálnok	1843—46	Sz.-ábrahádi pap lett
Barabás János	Árkos	1846—48 ⁵	Sz.-Mihálynál megölték az oláhok 48-b.
Bartalis Sándor	N.-Kadács	1850—52	M.-szt.-királyi pap lett

¹ Ezentul csak egy köztanító van, a ki egyszersmind senior is.

² 1813 előtti időkre nézve nincsen adat arra, hogy seniorok lettek volna.

³ 1824—25-ben nem volt senior, az exator végezte a teendőit.

⁴ 1827—28 és 1828—29-ben sem volt senior, az exator végezte a teendőit.

⁵ 1848—49 és 1849—50-ben, a szabadságharcz idején szünetelt a tanítás.

N é v	Születési, vagy származási helye	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Lőrinczi Gergely	.	1852—54	Fiatfalvi pap lett
Pálfi Lajos	.	1854—57	Ny.-sztl.-lászói papnak vitték
Gyöngyösi Dénes	.	1857—59	"
Kozma Károly	.	1859—63	Szt.-ábrahádi pap lett
Mózes András	.	1863—66	Abrudbányai pap lett
Kádár Lázár	.	1866—67	Csekefalvi pap lett
Gombos Sámuel	.	1867—72	Sz.-keresztúri pap lett
Istváni József	.	1872—75	Ferenczrendi szerzetes lett
Kozma Dimén	.	1875—76	F.-váralyai pap lett
Göncz Károly	.	1876—78	Tarcsafalvi pap lett
Gál Miklós	.	1878—80	Londonba ment tanulni
Tibald József	.	1880—83	Muzsnai pap lett
Vitalis Elek	.	1883—84	Takarékpénztári hivatalnok lett
Bartók Endre	.	1884—85	Kedei pap lett
Osváth Gábor	.	1885—87	Hévízi pap lett
Fekete Domokos	.	1887—88	Datki pap lett
Kovács Imre	.	1888—89	H.-keményfalvi papnak ment
Göncz Mihály	.	1889—91	F.-váralyai pap lett
Székely András	.	1891—94	Kaáli pap lett
Sándor Géza	.	1894—	—

d) A gymnasium igazgatói.¹

N é v	Melyik évtől meddig szolgált	Jegyzés
Szabó Sámuel .	1796—1813	—
Koronka József .	1813—1863	—
Simén Domokos .	1863—1866	—
Marosi Gergely .	1866—1874	Lásd a tanárok között is
László József .	1874—1877	"
Sándor János .	1877—	"

e) Tanárok.

Péterfi Sámuel .	1857—1864	Szt.-ábrahám pap lett
Marosi Gergely .	1859—1862	Ekkor Kolozsvárra ment
Sándor Mózes .	1863—1869	Tanfelügyelő lett
Kozma Ferencz .	1869—1870	Képezdei tanár lett
Pálfi Károly .	1870—1871	Külföldre ment
László József .	1871—	—
Sándor János .	1872—	—
Gombos Sámuel .	1875—	Lásd a papok között is
Barabás József .	1877—	—
Péterfi Lajos .	1887—1892	Kolozsvárra ment
Pap Mózes .	1892—	—
Szántó Géza .	1894—1895	Keszthelyre ment

f) Papok, vagy hittanárok.

Rafaj Sámuel .	1778(?)—1799	—
Bodor Sámuel .	1799—1803	—
Albert József .	1803—1807	K.-Solymosba ment
Sipos Miklós .	1807—1817	—
Márkos Elek .	1818—1821	—
Máthé Mózes .	1821—1824	Kedébe ment papnak

¹ Alább az igazgatók, tanárok s papok, vagy hittanárok rövid életrajza adva van, a mennyiben összeállítható volt. E névsor itt és így a könnyebb áttekinthetőség végett van közölve.

N é v	Melyik évtől meddig szolgált	Jegyzés
Id. Péterfi Sándor	1824—1841	Kedéből jött
Ifj. Péterfi Sándor	1841—1850	Csókfalvára ment papnak
Csiki Áron . .	1850—1853	Politikai fogoly 1854-ben
Ifj. Péterfi Sándor	1854—1859	Csókfalváról visszajött s innen Hévizre
Pálfi Lajos . .	1859—1872	Lemondott a papságról
Gombos Sámuel .	1872—1875	Tanár lett
Barabás Lajos .	1875—	—

g) Póttanárok.

Felméri Mózes .	1873—1894	Kép. rajz-, írás- és tornatanár
Horváth Gyula .	1875—1876	Képezdei zenetanár, Hármóniát tanított
Végler Gyula .	1876—1877	" " "

h) Énekvezérek, mesterek.

Bodor János . .	179(?)—(?)	A-Siménfalvára vitték mestern.
Pálfi Sándor . .	1857 ¹ —1862	Vallásos éneket tanított és a 3-ik elemi osztályt
Sándor Lajos . .	1862—1863	" " "
Katona Sándor .	1863—	Vallásos éneket és hárm. tanít

Igazgatók, tanárok, papok rövid életrajza s irodalmi működésük.

1. Szabó Sámuel² született Abrudbányán 1756-ban. Az abrudbányai iskolában tanult a sintaxisig s onnan a toroczkói iskolába ment s azt végezve, tanulását folytatni Kolozsvárra 1771-ben. 1778-ban a kolozsvári eklézsia segéd-kántorának választotta. 1781-ben pedig a zsinati főtanács Toroczkóra rendelte tanítónak. Hogy magát tovább képezze, elhatározta, hogy külföldi egye-

¹ Az E. főt. 20—1857. sz. a. a mesteri állomás betöltését elhatározta.

² Terjedelmesebb életrajzát lásd Ker. Magvető IX. köt. 2-ik füzet 105—117 lapjain és XVI. köt. 6-ik füz. 375—377 lapjain e sorok írójától.

temekre megyen a saját költségén. E czélból már 1790-ben Bécsben van s egy évi ott lét után Prágát, Drezdát, Berlint meglátogatva, ez utóbbi helyről gyalog Lipcsébe s onnan Göttingába; innen 1792-ben gyalog Jenába és Regensburgba és e nyár végén aztán haza jött¹ s a mint írja Püspök Lázár Istvánhoz küldött levelében: *e hosszú gyaloglásaiban még csak meg sem fáradt.*²

1793-ban a homoród-almási és 1795-ben a bölöni zsinaton „*censurae praesesi*“ köteleiséget teljesített. E zsinaton választatott meg igazgató-tanárnak a sz.-keresztúri gymnasiumhoz. E hivatalába 1796. nov. 7-én iktatott b. A felsőbb osztályu tanulóknak csaknem minden tantárgyat ő tanított. A keresztúri gymnasium körüli másnemű működése az építés történetében van tárgyalva. 1813. jul. 4-én lemondott hivataláról s 1815-ig Póka-Keresztúron lakott, a mikor a tordai gymn. igazgatója lett s azt folytatta 1832-ig; ekkor a kolozsvári collegiumban a hittan tanításával bízták meg, de csak két évig működhetett ez állásában, mert el lévén gyengülve, nyugalomba kellett lépnie, 100 ezüst forint nyugdíjjal. Ezután részint N.-Solymosban, anyai birtokán, részint Szent-Abrahámon leányánál, részint pedig Gagyban Ferenczi Józsefnél, ki a Koncz-ágon rokona volt, töltötte öregsége napjait. Száz éves korában prédikálni akart az 1855-iki kolozsvári zsinaton; meg is írta beszédét³, de a nagymérvű testi gyengeség meggátolta az elmondásában. Meghalt 1856. szept. 22-én; porai a gagy temetőben nyugsznak.

Irodalmi működéséről már Székely Sándor is em-

¹ Püsp. Lázár Istv.-hoz, az irt helyekről küldött leveleiből vannak az adatok véve. Lásd a Consist. levéltárban az eredetieket és a másolatokat e sorok írója gyűjteményében Sz.-Keresztúron.

² Szabó S.-nak külföldön létére s hazatérésére vonatkozó évszámok hibásan vannak közölve Székely Sándor „Unitár. Vallástörténete“ 180 lapján és Orbán B. „Székelyföld leírása“ I. k. 25. lapján.

³ Lásd: Ker. Magv. IX. k. 2-ik füz. 97—104 lapjain, ahol az a nevezetes egyházi beszéd közölve van.

lékezik az Unitár. Vallás története 191 lapján, a hol az egyházi beszédirők között fordul elő a neve.

Az 1795-iki bölöni zsinaton, az új papok felszentelése alkalmával „Igaz theologus“ czímen tart beszédet¹, s más több nevezetes alkalommal is, a melyek aztán ki lettek nyomatva.

Kozma Gergely életiratában azt írja Kozma F.² „Szabó, Kazinczyval is levelezésben állott, minck alapja mindenesetre írói munkássága volt. Hogy e cím alatt: „Abentheueren und Unglücksreisen des Junkers von Hasenau“ egy fordítása jelent meg Landerernél, 1805-ben, az tény. Ugyan e kiadó, Kozma G. közvetítésével, még több darabot is küldött hozzá fordítás végett s hogy ezek közül többet ki is adott, bizonyítják egy, Kozma G.-hez 1808-ban küldött levelének e szavai: „Ex reliquis opusculis D. Szabó 20 exemplaria jam submissi.“ Az a 20 példány t. i. az írói díjt képezte. Ő fordította, ugyancsak Landerer számára, a következő darabokat; „A Forster familia“ („Erdőpásztori háznép“ czímen), „Az Inkászok“, (Marmontel-től) és „Menon Napkeleti Történeti“, melynek megjelenését a censura nem engedte meg. Irt az „Erdélyi Múzeum“-ba is (IV. füzet). Fordította még a következő czimű művet: „Histoire de Saladin, Sulthan D' Egypte et de Syrie: avec une Introduction, une Histoire abrégée de la Dynastie des Ayoubites fondée par Saladin, des Notes Critiques, Historiques, Geographiques et quelques Pièces Justificatives, Par M. Marin.“ I. kötet 355 lap, II-ik 440. A kézirat teljes. Ráírva: „imprimatur, Claudiopoli 9. 7-ber, 807. Mártonfi.“ A székely-keresztúri unitár. gymn. könyvtárában“. Maga *Kazinczy* azt mondja Szabóról „*Eredeti munkái*“ II. köt. 195. lapján: „sokat dolgozott magyar nyelven. Dolgozásai mind kéziratban maradának“.

Gedő Józsefnek Kozma Gergelyhez, Gerebenes,

¹ Megjelent Kolozsvárt 1796-ban 4 r. 12 lap.

² Lásd: Ker. Magvető XI. évf. 1. füz. 26 lapján ¹ sz. alatti jegyzésben.

1803. ápril. 4-ről irt levelében,¹ Szabóra vonatkozólag ez van: „Hát a prof. Szabó által fordított Mármontel Inkászai s még más darabok, melyeket fordított, nem kerülnek-e a Rozsaszin Gyűjteménybe. Ezen embert csakugyan tartsuk meg s hozzuk bé a mi literátori társaságunkba — s hárman sokat tehetünk“.

Hogy Szabó S. csakugyan foglalkozott aféle fordításokkal s azoknak kinyomatására is gondolt, az kitűnik azon levelekből is, a melyeket Püspök Lázár Istvánhoz irogatott a külföldről; így például, Bécsből 1791. febr. 1-ről: „Minthogy Claritásodnak atyafiságos gondoskodása arra is kiterjed, hogy tudhassa azt, hogy én minek tanulásában töltöm időmet, erre nézve jelentem: hogy én minden nap egyszer, délelőtt, az universitásba megyek a Naturalis historiának gönyörködtető szemlélésére és tanulására; azután, onnan kijöven, gyakorlom magamat holmi aprólék *komediák*-nak németből magyarra fordításában“.

Továbbá: 1791. nov. 28-án, Göttingából írja: „Most fordítom ama nagyhirű anglus poétának Popenak, francziára fordított: *Essai sur l'Homme* című művét“. S csakugyan onnan 1792. febr. 26-ról: „Készen vagyok egy, az universalis historiákból való extractussal.“ „Szintén végzek „*Mezei éjszakák*“ nevezete alatt egy gyönyörűséges elmélkedést; ezt ha semmim se marad is kinyomattatom, hogy megbizonyithassam, mind igyekezetemet, mind pedig jóltevőimhez tartozó háládatosságomat“.

2. *Koronka József*, a ki Csit-Szentiványi előnevet használt, született Maros-Szt.-Királyon, nagy atyjának, családi nevén, egy Huszár nevű papnak, házánál 1790-ben, s megkereszteltetett ez évi október 16-án². Szülői: Koronka László és Huszár Mária, Aranyos-Széken, Kövenden laktak; atyja főjegyzői hivatalt is folytatott Aranyos-Széken. Koronka J. tanulását 1799-ben a tordai

¹ Lásd: Ker. Magvető XI. évf. 1. füz. 39. lapján. ² sz. alatti jegyzésben.

² Lásd: Maros-Szt.-Királyi kereszteleési anyakönyv I. köt. 2-ik lapján; hogy melyik hónapban született, az nincsen bejegyezve.

gymnasiumban kezdette¹, honnan 1807-ben a kolozsvári főgymn.-ba ment át tanulása folytatása végett, s azt rendszeresen végezte. E mellett Kolozsváron, a kir. lyceumban, Fortini alatt, a honi és római polgári törvényeket tanulmányozta. 1813. máj. 30-án a kolozsvári főgymnasium főnökének (senior) neveztetett ki. Mint a bölöni Donáth Mihály² fiainak tanítója, a szünidőket a fiukkal Brassóban töltötte a német és francia nyelv tanulhatása végett.

Mint képzett ifju 1813. jul. 4-én tartott Consistorialis ülésben 127 p. a. igazgató-tanárnak rendeltetett a sz.-keresztúri gymnasiumhoz s az évi szept. 8-án, Körömczi János püspök által, hivatalába beiktattatott. Csaknem minden tárgyat tanított a felsőbb osztályokban és pedig alaposan s sikerrel. A gymn. körüli működése azonban az építés- és tantörténetben van bővebben tárgyalva.

1817-ben a keresztúri ekklezsia tornyának építése, az országos szükség, inség miatt, megakadván, azt mondá: „Keresztúriak! a jövő esztendei képe nek szalmáját (a papi állomás ürességben volt) adjátok nekem, s én egy évig, a tanárság mellett, papotok leszek és a búzát s a többi jövedelmet fordítsátok a torony építésére“. Úgy is történt.

1852-ben püspök Székely Sándor elhalván, helyébe püspöknek kiszemelte volt, Kaáli Nagy Elek főgondnok és tanár Mikó Lőrincz, Koronka Józsefet s igyekeztek arra leveleikben rábeszélni.³ Nem vállalkozott, különben is a németkormány a püspöki széket, abban az időben, nem engedte betölteni.

1863. július elején lemondott az igazgatói és tanári állásáról, a melyen 50 esztendeig működött s az évi augusztus 16-án meg is halt. Porai a sz.-keresztúri

¹ 1806-ban publicus praeceptor és exactor volt a tordai gymnasiumnál.

² Donáth M. felesége volt a Lázár István püspök leánya. Fiai voltak: Imre, Elek, Mihály és Miklós. Imre gazdatiszt lett, Elek gubernialis hivatalnok, Mihály gazda és Háromszéken inspector-curator, Miklós korán elhalt.

³ Lásd: gymn. levéltára VII. csomag, 13 sz. alatt.

temetőben nyugsznak, melyeknek őrzésére a tanítványi kegyelet — közadakozás útján — 1865-ben egy díszes emlékkövet állított.

Irodalmi működésére vonatkozólag megjegyzésre méltó, hogy Székely Sándor „Unitár. Vallás története” 191-ik lapján, a *honi költészet és magyar nyelvészetre* tartozó darabok írói között említi Koronka Józsefet. Hol jelentek meg ily tárgyuak, arról e sorok írója nem bir adattal; de vannak halotti és templomi ének szövegek, kéziratban, e sorok írója gyűjteményében, különösen templomba be- és kimenetre s könyörgés és prédikáció közre és egy terjedelmes halotti ének: *Körmöczy János* temetési tiszteletére.

Értekezései, leírásai stb. jelentek meg a „*Nemzeti Társalkodó*”¹ 1834—1837. évi folyamaiban és pedig:

1. „*A szabadság fűje.*” (A francia revolutio idejéből). 1834. II-ik félesztendő: 84—89 lapjain.

2. „*Politikai utopismus.*” U. a. kötet: 113—126 és 129—136 lapjain.

3. N. N.-nek egy levele a maga barátjához, a francia revolutio idejében: „*Az egyenlőségről.*” U. azon kötet: 314—320 és 323—329 lapjain.

4. „*Egy alya és annak három speculáns fiai.*” U.-azon kötet: 339—352 lapjain.

5. „*Fontos következtések kicsin okokból.*” 1-sőben: Hogy származott: concordia res parvae crescunt. 2-szor: Hogy származott az egyesült Belgáknak koldus nevezete. „*Nemzeti Társalkodó*” 1835. I-ső félesztendő: 169—174 lapjain.

6. 1) *Választott halál.* 2) *Tapasztalási mondások.* 3) *Reflexio.* 4) *Jupiter megtudja, a mit nem akart megtudni.* 5) *Németesítés megvetése.* U.-azon k.: 174—176 lapjain.

7. *Egyvelegek.* u.-azon évi II. k. 252—254 lapjain.

8. „*Nemes jöllevőségi anatocismus.*” 1836. I-ső félesztendő 305—311 lapjain.

9. „*Mentségi czédulák.*” 1837. I-ső félesztendő: *Útazás a régi Európa romjai felett 2836-ik évben.*” 194—198, 265—270, 273—278, 300—304 lapjain.

10. „*Holmi gondolatok*” (Sylvesler napján). II. k. 401—410 lapjain.

11. A „*Ker. Magvetőben*” közölt beszédei, melyeket az újabb időben Sándor János hozott nyilvánosságra:

a) *Felügyelő gondnoki beiktató beszéd.* 1845. szept. 11-én XXVII. k. 292—294 lap.

b) *Tanár beiktató beszéd.* 1857. szept. 6-án XXIX. 38—42 lap.

Megemlítenő itt még *Fogarasi Jánosnak* „*Útazás a Nagy-Küküllő mellett*” című czikke², melyben Sz.-Keresztúrt elmélen Londonhoz hasonlítja s elősorolva, hogy a kettő közti hasonlatosságot mik teszik stb.; azt mondja a végén: „Lon-

¹ Nyomatott Kolozsváron, az Erdélyi Híradó betűivel.

² Lásd: „*Nemzeti Társalkodó*” 1836. II. kötet 257—264; 271—276; 287—295 lapjain.

donban több főbb nevelői intézet van, itt pedig egy unitarium gymnasium virágzik; egy a haza előtt *Társalkodónkban* megjelent munkáiról ismeretes derék professor, a szép lelkű *Koronka József* alatt.

12. „*Dicsőség a Teremtőnek*” kezdetű dicséretet Koronka J. írta¹. s írhatott még többet is, csakhogy azokról adat nem maradtott hátra.

3. *Péterfi Sámuel*, N.-Ajtán, Háromszékmegyében, született 1821-ben. A népiskolát szülőföldén látogatta s onnan, az 1833. évi szept. 1-én, a sz.-keresztúri gymn.-ba ment tanulását folytatni s ezt 1842. júniusban elvégezvén, a következő isk. év elején a kolozsvári főgymnasiumba ment át, hol tanulmányai befejezése után segédpap lett az unitárius ekkleziában, 1847-ben. Kezdődvén azonban a nemzet szabadságharcza, őt is, mint más fiait a hazának, a kötelesség zászló alá szólította. *Bem* táborában szolgált, mint tüzértiszt². A harcz végződése után, Hunyadmegyében lakó, kénosi Sándor Gergely családjánál vállalt nevelői állást, a honnan aztán Szászvárosra, a reformátusok iskolájához, ment tanító-nak. Itt szolgált 1857-ig, a midőn a június 1-én tartott E. Főtanács 34. sz. alatt kinevezte tanárnak, a székelykeresztúri gymnasiumhoz s az évi szeptember 6-án be is iktattatott tanári hivatalába³ s azt folytatta az 1862—63. isk. év végéig, a mikor szt.-ábrahámi pap lett. Latint, magyarnyelvet s természetrajzot és történelmet tanított. Humanus, tapintatos bánásmódjával annyira megnyerte tanítványait, hogy az ő tárgyait a legnagyobb kedvvel tanulta mindenik növendék. Meghalt 1884-ben, okt. 27-én.

4. *Marosi Gergely*. Született Alsó-Siménfalván, Udvarhelymegyében, 1832-ben. A sz.-keresztúri gymnasiumba vitték szülei már az 1840—41. isk. év elején s ezt 1852-ben végezte. Ekkor a kolozsvári főgymnasiumba ment át tanulását folytatni, hol 1855-ben érettségi vizsgát tett. Az 1855-iki E. Főtanács egyszerre öt ifjat

¹ Lásd: Unitárius énekeskönyv 1865. évi kiadás 49 lapján.

² Ez adatok a Ker. Magvető XIX. évf. 6 füz. 390 lapjáról vannak véve.

³ Lásd: e beiktatásról a Ker. Magv. XXIX. k. 37—42 lapjain.

választott ki, a kiket külföldi egyetemekre küldjön, hogy magokat a tanári pályára kiképezzék. Ezek egyike volt Marosi Gergely. Azonban még két évig a kolozsvári főgymnasiumnál maradt, mint iskola főnök s miután az 1857-iki E. Főtanács tényleg megválasztotta a sz.-keresztúri gymn.-hoz tanárnak, az évi szept. 17-én elindult külföldi útjára, Ferencz József és Buzogány Áron társaságában. Budapesten, Bécsben, Prágában, Drezdában, Lipcsében, Weimarban, Eisenachban, Casselben több, kevesebb ideig megállva, okt. 8-án megérkeztek Göttingába¹.

Két félévet töltöttek Göttingában. A harmadik félévre *Marosi G.* és *Ferencz J.* a berlini egyetemre mentek át. 1859. tavaszán, nagyobb utazást téve Hollandiában, Belgiumban s Franciaországban, Marosi a Zürichi egyetemre ment Schweizba, a 4-ik félévre s onnan aztán ő is az év nyarán hazajött, s elfoglalta tanári székét a sz.-keresztúri gymnasiumnál, miután szept. 18-án ünnepiesen beiktattatt.

E gymnasiumnál szolgált 1862. jun. 30-ig, mint-hogy az évi E. Főtanács 25. sz. a. a kolozsvári főgymnasiumhoz nevezte ki tanárnak, hol aztán a tanárság mellett papi téendőket is végzett, azonban terhesnek találván a kétféle hivatalt, vissza kívánczolt Keresztúrra; mely kívánság könnyen teljesült, minthogy a Keresztúrra helyezett Simén Domokos éppen ellenkező vágyakozásban élt, t. i. hogy kolozsvárra mehessen s így a kicserélést az 1866-iki E. Főtanács helyben hagyván, Marosi G. az évi szept. elsejére visszajött Keresztúrra tanárnak és igazgatónak. E minőségben való működése a gymnasium építése történetében van megírva. Mint tanár latin, görög és német nyelvet tanított nagy buzgalommal és sikerrel. Meghalt 1874. október 5-én².

¹ Lásd: Ker. Magv. XXX. évf. 2. füz. 71 l. Ferencz J.-tól Buzogány A. életirátát.

² Lásd: Ker. Magv. IX. k. 4. füz. 325—330 lapjain: Beszéd Marosi G.

Egyetemi életében s úgy tanárságában is kedvencz tárgya volt az összehasonlító nyelvészet. Tanulmányai-, kutatásainak eredményét ki akarta adni, de annak bevégezésében és sajtó alá rendezésében a halál megakadályozta.

Működött az egyházi irodalom terén is és pedig leginkább a „Keresztény Magvető”-ben.

1. „A magzatok neveléséről.” Egyházi beszéd.¹
2. „Parker Tivadar élete és halála.”²
3. „A nép, tudomány nélkül élvész.” Alkalmi beszéd.³
4. Hálainnepályi megnyitó és bezáró beszéd.⁴
5. „Tanár-beiktatási elfogadó beszéd.”⁵

6. Channing E. V. műveiből fordította: „Bonaparte Napoleon életére és jellemére vonatkozó Észrevételek”⁶ című terjedelmes értekezést.

7. „Aphorismák a politika és erkölcsiség, állam és egyén felett.” kivonva ily című értekezésből: The Duty of the Free Staats.⁷

8. Az alsó-siménfalvi templom és orgona felszentelése alkalmával mondott egy beszédet, mely, Simén Domokosnak azon alkalommal mondott beszédével, egy füzetben jelent meg 1864-ben. 13—45 lap.

5. *Simén Domokos*. Született 1836. július 30-án Tarcsafalván, Udvarhelymegyében. A sz.-keresztúri gymnasiumba lépett az 1843—44. isk. év elején s onnan a kolozsvári főgymnasiumba ment 1854. szept. 1-én; hol a gymnasiumi és theologiai tanfolyamot végezte s 1860-ban külföldi egyetemekre ment, honnan 1862-ben jött haza s az évi E. Főtanács 25. sz. a. megválasztotta tanárnak Sz.-Keresztúrra, a Marosi Gergely helyébe. Ez állást azonban ő — magán ügyei miatt — akkor nem foglalta el, csak egy év mulva, t. i. a Koronka J. ha-

sírjánál. Ker. Magv. X. k. 3. füz. 174—180 lapjain. Marosi G. emlékére. Buzogány Árontól. És még láss bővebben a Buzogány Áron életrajzában is, Ferencz J.-tól, Ker. Magv. XXX. évf. 2 füz. 67—73 lapjain. Továbbá: „Unitárius Közlöny” II. k. 97—101 lapjain.

¹ Lásd: Keresztény Magvető II. k. 53—67 lapjain.

² „ „ „ III. k. 60—85

³ „ „ „ IV. k. 59—71

⁴ „ „ „ VIII. k. 333—332 és 346—348 lapjain.

⁵ „ „ „ IX. k. 318—324 lapjain.

⁶ „ „ „ „Channing Ellery Vilmos válogatott művei” III. k. 1—81 lapjain.

⁷ „ „ „ U. o. 177—192 lapjain.

lála után lett a gymn. igazgató-tanára. Ebben a minőségben működött 1866-ig, tanítva latin, görög nyelvet, mennyiségtant, midőn Marosi Gergellyel a helycsere megtörténvén, kolozsvári tanár lett.

Székely-Keresztúron írta „Ő- és új szövetségi szent-történetek“ című kis kézi könyvét. S az a.-siménfalvi templom és orgona felszentelése alkalmával mondott egy beszédet, mely Marosi G. azon alkalommal mondott beszédévet, egy füzetben jelent meg 1864-ben. 1—12 lap. További tanári és írói működése már nem esik a sz.-keresztúri tanársága idejére; az a kolozsvári főgymn. történelmének lehet tárgya.

6. *Sándor Mózes*. Született Nagy-Kedében, Udvarhelymegyében, 1839. június 27-én. Elemi iskolai tanulmányait a kénosi népiskolában kezdte. A sz.-keresztúri gymnasiumba lépett az 1847/8. isk. év elején s 1856-ban a kolozsvári főgymnasiumba ment át, hol 1858/9. év végén érettségit tévén, az 1859/60. és 1860/1. években theológiát hallgatott. 1861. őszén Göttingába ment s az első semestert ott töltötte az egyetemen, philosophiai és theologiai tudományokat tanulmányozva. 1862. tavaszán két hónapot Londonban töltött, honnan a második semesterre Heidelbergbe ment, hol számtani és theologiai tanulmányokkal foglalkozott.

1862. őszén az E. Főtanács a keresztúri gymn.-hoz nevezte ki a németnyelv és mennyiségtan tanárának ideiglenes minőségben s 1863. őszén véglegesítettén, ott szolgált 1869. június végéig, honnan az akkori „Csik-, Udvarhely-, Háromszéki tankerület“ másod tanfelügyelőjévé neveztetett ki s azon minőségben szolgált 1876. július 26-ig. Ekkor Udvarhelyvármegye tanfelügyelője lett.

A gymnasium építésénél 1867—1869-ig az egyik főmozgató, fáradozó volt, valamint a Jakab Elek-féle könyvtár megvásárlásánál is, 1876-ban. Munkássága tere változván, az ezutáni tettei más keretbe tartoznak s ott lesznek felmutatandók.

A Channing művei fordításában ő is résztvett s angolból áttette magyarra

ezen műveket: „*A halhatatlanság.*“ (Immortality).¹ „*A vasárnapi iskola.*“ (The Sunday School).²

7. *Kozma Ferencz.* Udvarhelymegyében, Csekefalván született, 1844. febr. 17-én, a hol atyja unitárius pap volt. Tanulását a sz.-keresztúri gymnasiumban az 1853—54. isk. évben kezdte és az 1859—60. isk. évvel végezte. Ekkor a kolozsvári főgymn. növendéke lett, hol az érettségi vizsgát 1863-ban letévén, a theologiai tanfolyamra iratkozott be és azt végezve papi vizsgát állott s az egy évre szabadságolt Ferencz József első pap helyettese lett. Kolozsvárt, mint magán nevelő, köztanítóságot is folytatott a gymnasiumban, a német nyelvet tanítva.

1867. őszén külföldi egyetemekre ment államsegély mellett. Egy évet Jenában, egy semestert Heidelbergben, egyet pedig Zürichben töltött theologiai és philosophiai s paedagogiai tanulmányokkal foglalkozva. A szünidők alatt beutazta Németországot, Svájcot és Ausztriát. 1869. őszén tért haza, a mikor az E. Főtanács a sz.-keresztúri gymnasiumhoz alkalmazta tanárnak a görög és német nyelv tanítására. De e minőségben csak egy évet töltött, mert 1870-ben, a Sz.-Keresztúron felállított állami tanítóképezdéhez neveztetett ki rendes tanárnak.

Hirneves író lett belőle, de itt csak azon műveiről szólunk, a melyek gymnasiumi tanársága végéig jelentek meg tőle. A későbbiek más keretbe tartoznak.

a) Mint theologus írta meg a kolozsvári főgymn. ifjusági olvasó-körének történelmét és pedig ily czímen: „*A kolozsvári unitárius Collegium ifjusági olvasó és irodalmi körének múltja.*“, 1867. 8 r. 44 lap.

b) Külföldön léte alatt: „*Protestans theologiai és egyházi törekvések Németországban.*“.³

c) „*A Népiskola.*“.⁴

¹ Lásd: „Channing Ellery Vilmos válogatott művei.“ 152—162 lapjain.

² „ U. o. 163—187 lapjain.

³ „ Ker. Magvető IV. k. 190—204 lapjain.

⁴ „ „ „ V. k. 33—47 lapjain.

d) „*A francia forradalom és egyház*“ czimen egy terjedelmes fordítása jelent meg 1868-ban, a híres Haasé-tól, a „*Sárospataki füzetek*“-ben.

e) Keresztúri tanár korából: „*Párhuzam a vallás és tudomány között.*“ Tekintettel Simén Domokos úr Z. G. „*Korszerű egyh. beszédek*“-t illető „*Észrevételeire.*“ (Polemikus czikkek).¹

f) Ugyanazon időben állította össze, a később kiadott „*Temetési alapigék*“-et Kozma Mihály életirataival.

8. *Pálfi Károly.* Született 1847. július 14-én Várfalván, Torda-Aranyosmegyében. Az elemi osztályokat Várfalván, az V. gymn. osztályt a tordai unitár gymn.-ban végezte. 1865. őszén ment a kolozsvári főgymnasiunba, hol 1868-ban érettségi vizsgát tett. A theológiát két évig hallgatván, az 1870-ik E. Főt. külföldi egyetemek látogatására jelölte ki, mielőtt azonban útját megkezdette volna, az E. K. Tanács 306—1870. sz. a. ki-nevezte a sz.-keresztúri gymnasiumhoz segédtanárnak. Itt egy évig működött. Tanított mennyiségtant, természetrajzot. 1871. őszén külföldre ment és pedig az első semesterre a heidelbergi, a másodikra pedig a müncheni egyetemre. Visszajövet, az E. Főtanács 1872-ben a tordai gymnasiumhoz választotta meg igazgató-tanárnak. Életének ez utáni eseményei a tordai iskola történetéhez tartoznak.

9. *László József.* Született 1842. szept. 18-án, Gyepesben, Udvarhelymegyében. Atyja László József, anyja László Mária. Tanult, mint elemi osztályos, Sz.-Udvarhelyt a róm. katolikusoknál 1853—1856-ig. Ekkor a sz.-keresztúri gymn.-nál lévő 3-ik elemi osztályba lépett. Itt az V. gymn. osztályt végezve, 1862. őszén a kolozsvári főgymnasiumba ment át tanulmányai folytatása végett. 1865-ben tett érettségi vizsgát. 1865—1868. években végezte a theologiai tanfolyamot. 1869. márczius 19-én papi szigorlatot tett. Az 1869/70. isk. évben a kolozsvári főgymnasiumnál köztanítói hivatalt viselt és 1870. okt. hóig segédpapi téendőket is teljesített. Az

¹ Lásd „*Protestáns Tudományos Szemle*“, szerk. Ballagi M. 1870. évf. 2, 3 és 12-ik számait.

1870. évi E. Főtanács, mint tanárjelöltet, egy évre külföldi egyetemek látogatására kijelöli s az évi okt. havától 1871. aug. 1-ig Bécsben tanult. Az 1871. évi E. Főtanács 25. sz. a. a keresztúri gymn. rendes tanárává választotta meg. Igazgatói hivatalát is viselt ez intézetnél 1874. okt. 7-től 1877. szept. 1-ig. 8552—1888. miniszt. sz. a. a tanári vizsgától felmentetvén, a latin és görögnyelv s természetrajz tanítására nézve rendes tanárnak elismertetett.

1872. nov. 2-tól fogva a „Székely-Keresztúrköri önszegélyző népbank“ könyvvezetője.

Gymnasiumi igazgatósága idejéből közleményeket irt az egyes iskolai évekről a *Kereszt. Magvetőbe*: X. k. 387—389 lapjain; XI. k. 250—254 lapjain; XII. k. 224—226 lapjain.

10. *Sándor János*. Született, Udvarhelyvármegyében, Homoród-Almásán, 1841. dec. 26-án. Atyja: Sándor Ferencz, anyja: Sándor Anna. Tanulását a h.-almási népiskolában kezdette 1848-ban s azt az iskolát végezte 1856-ban. Egy évig nem járt ekkor iskolába, hanem szülőinek, a székely gazdaság folytatásában segédkezett. Egyetlen gyermeke lévén szülőinek, abban az időben, nem akarták taníttatni tovább és a gazdaság mellől elbocsátani. Azonban, saját elhatározásából, csaknem szülői akarata ellenére, már mint 16-ik évében járó fiú, az 1857. év tavaszán a sz.-keresztúri gymnasiumba lépett s azt 1862-ben végezve, ez évi szept. 1-én a kolozsvári főgymn.-ba ment át. 1865. június 28-án érettségit tett s az 1865/6.—1866/8. isk. években theologiai tanulmányokkal foglalkozott. Ez utolsó iskolai évben éneket tanított a kolozsvári gymnasiumban és segédkántori téendőket végzett az ekklezsiában. S mielőtt azonban a theológiát bevégezte volna, 1867. szept. 3-án, az E. K. Tanács kinevezte a sz.-keresztúri gymnasiumhoz köztanítónak s e minőségben volt 1870. szept. 1-ig. Tanított ez idő alatt számtant, az I—III.; görögöt IV—V. osztályuaknak; ásvány-, növénytant, görög- és

római régiséget az V-ik oszt.-ban; magyar nyelvet a III-ikban és földrajzot a IV-ik oszt.-ban.

1870. szept. 1-én a köztanításágról lemondott s még az nap beállott Gróf *Haller József*-hez, Sz.-Keresztúron, házi tanítónak, *Béla*¹ nevű fia mellé, a kit különben, a megelőző iskolai évben is tanított.

Nem lévén az E. felsőbbség által tanárságra kiszemelt egyén, ő maga ajánlotta fel magát s az 1871-iki E. Főtanácstól félsegélyt, 500 frtot kért, hogy külföldre mehessen, magáéból fedezvén az 500 frton felül még szükséges mennyiséget. Kriza János püspök, s Mikó Lőrincz tanár és pénztárnok pártolása következtében, a kért 500 frt megszavaztatott. Így indult a tanári pályára, a melyre ez ideig sehasem is gondolt, sem a figyelmét senki fel nem hívta.

1871. őszén, élete 30-ik évében, Schweicba, a Zürichi egyetemre ment az első semesterre, a másodikra pedig, 1872. tavaszán, a Münchener egyetemre. Mindkét helyen főképpen a természettudományokat és mennyiség- s neveléstant tanulmányozta. Sándor János után senkit sem küldött az egyház külföldre, hogy tanárrá képezze, miután a Budapesti és Kolozsvári egyetemen tanárképzők létesültek s így a régi gyakorlat vele végződven be, őt mondhatni az utolsónak, a ki azt a kort bezárta, annyival is inkább, mert Pálfi Károly és Derzsi Károly kiküldése egy évvel korábban volt az E. Főtanács által elhatározva.

1872. szept. 1-én tartott E. Főtanács 16. sz. a. a székely-keresztúri gymnasiumhoz választotta meg rendes tanárnak. 1877. évi E. Főtanács pedig igazgatónak s e minőségben van ma is, t. i. 1895-ben. 8552—1888. miniszt. sz. a. a tanári vizsga alól felmentetvén, a mennyiség- és természettanra nézve rendes tanárnak elismertetett.

¹ Ez most a Heidelbergi egyetemen magán tanár.

Az intézeten kívül is végzett téendőket. Az sz.-keresztúri m. kir. állami tanítóképezdénél igazgatótanácsos lett 1875-ben és a tanácsnak alelnöke 1876-ban, 24674. miniszt. sz. a. történt kinevezés folytán.

A „*Székegyeleti első takarékpénztár fiók*“ igazgatója 1881. óta.

A *Székegy-Keresztúrköri önszegélyző nép-bank*“–nál igazgató volt 1887–1895-ig. Ekkor, soknemű elfoglaltatása miatt, lemondott.

A mennyire tehetsége engedte, működött az irodalom, különösen az unitárius irodalom terén s e nemű és más dolgozatai is leginkább a „*Keresztény Magvető*“ unitárius folyóiratban jelentek meg¹; és pedig:

- a) *Zürichi levél: Kereszt. Magv. VI. k. 312–315 lapjain.*
- b) *„Népköztartási mozgalmak Schweizban.“ (Zürich-kanton). VII. k. 121–128 lapjain.*
- c) *„Udvarhelyszéki tanítóegylet közgyűléséről“ VIII. k. 288–289 lap.*
- d) *„A Székelykeresztúri unitarium gymnasium építelésének történelmi rajza tekintettel a jöltévkre.“ VIII. k. 334–345 lap.*
- e) *„Szabó Sámuel életrajza.“ IX. k. 105–117 lap.*
- f) *„Beszéd Marosi Gergely sírjánál.“ IX. k. 325–330 lap.*
- g) *„A társadalmi és családi élet.“ X. k. 91–103 lap.*
- h) *Miként kellene a középtanodai magántanítást szabályozni, hogy az ediginél kedvezőbb eredményt mutathassunk fel? XI-ik k. 126–128 lap.*
- i) *„A Székelykeresztúri unitárius középtanoda könyvtára.“ XII. k. 75–89 lap.*
- k) *„A téli vizsga középtanodáinknál.“ XIII. k. 304–307 lap.*
- l) *„A Székelykeresztúri tanoda tovább fejlesztésének kérdése.“ XV. k. 55–59 lap.*
- m) *„Észrevételek E. F. úr czikkére.“ XV. k. 134–136 lap.*
- n) *„Beszéd Szabó Samu sírköve felállítására alkalmánál,“ Nagyban 1881. jun. 19-én. XVI. k. 375–377 lap.*
- o) *„Muzsnai ifjabb Demeter János élete és alapítványai.“ XVIII. k. 179–191 lap.*
- p) *„A homoród-almási unitárius templom száz éves jubileuma.“ XXI. k. 303–307 lap.*
- q) *„A Székelykeresztúri középtanoda felekezeti és nemzeti fontossága“ (külön lenyomatban is megjelent). XXIII. k. 17–27 lap.*

¹ A keresztúri gymnasiumot érdeklő itt felsorolt közleményekből némely részek új adatokkal bővítve, némelyek pedig szószerint vannak felhasználva e történelmi leírásban.

r) Emlékünnepélyi *Megnyitó beszéd.* XXIII. k. 250—252 lap.

„ *Bezáró beszéd.* XXIII. k. 271—272 lap.

s) „*Péterfi Sándor pap és egyházi író élete.*“ XXIII. k. 361—375 lap.

t) „*Tanári beiktató beszéd.*“ XXIV. k. 260—261 lap.

u) „*Kiss Mihály egyházi író és két hasonnevű előde.*“ XXVI. k. 82—99 lap.

x) „*Visszatekintés a gymnasium történetére és egyszersmind száz éves fordulói záró-beszéd.*“ XXIX. k. 205—215 lap. (Külön lenyomatban is megjelent).

Továbbá: a „*Magyar nyelvőr*“ 1873—1878. évfolyamaiban több közleményt hozott tőle a tájbeszéd és tájszók rovatában.

Jelentek meg még költeményei az „*Éstükös*“ humorisztikus lap 1873—74. évfolyamaiban.

Mint igazgató írta az iskolai értesítőket az egyes isk. évekről, a melyek 1877—78. isk. évtől 1878—79. év végéig, a Keresztény Magvető megfelelő évfolyamaiban; 1879-80.—1892-93. évekről a kolozsvári főgymnasiumról kiadott értesítőkkal egy füzetben, az 1893—94. évtől fogva pedig külön, önállólag jelentek meg.

1†. *Gombos Sámuel.* Született Udvarhelymegyében, Tordátfalván, 1843-ban. Tanulását szülőfalujában kezdte. A sz.-keresztúri gymnasiumba 1853/4. isk. év elején lépett. 1859. őszén a tordai gymn. 5-ik osztályába ment át, honnan 1860-ban a kolozsvári főgymnasium növendékei közé iratkozott be. 1863. jun. 30-án érettségi vizsgát tett s a theologiai tanfolyamot 1866-ban végezve, 1867. febr. 28-án papi szigorlatot állott. 1866. szept. 16-án az E. K. Tanács, a kolozsvári főgymnasiumhoz, a földrajz köztanítójává nevezte ki; 1867. szept. 8-án pedig a sz.-keresztúri gymnasiumhoz köztanítónak és isk. főnöknek (senior). Ez állásában tanított: földrajzot, történelmet, latint és német nyelvet.

Hosszas köztanítói, seniori szolgálata és a gymn. építésnél tett fáradozásai megjutalmazásul, az 1872. évi E. Főtanács, segédtanári címmel ruházta fel, s az évi dec. 8-án, a sz.-keresztúri unitárius eklézsia papja lett. Mint pap, a hittan mellett tanította a gymnasiumban a magyar- és német nyelvet. 1875. jun. 20-án az E. Főtanács rendes tanárrá tette. 1852—1888. minisztr. sz. a. a tanári vizsga alól felmentetett s a magyar, német nyelv, történelem és földrajz tanítására nézve rendes tanárnak elismertetett.

A gymnasiumi téendőken kívül, a hittan és erkölcs-tan tanítására alkalmaztatott, 1874. nov. 1-én, a sz.-keresztúri m. kir. állami tanítóképezdénél; továbbá: a sz.-keresztúri alsófokú ipariskola tanára és igazgatója 1885 óta.

A „Keresztény Magvető“-ben megjelent tőle: a) „A vallás az emberiség különböző korszakaiban“ című czikk X. k. 227—237. lap.

b) „Beszéd özv. Koronka Józsefné sirjánál.“ XVII. k. 368—369. lap.

12. *Barabás József*. Született Kolozsváron 1853. május 8-án. Atyja: Barabás József, anyja: Binecz Borbára. Elemi és középiskolai tanulását a kolozsvári unitárius főgymnasiumban végezte és pedig 1865/6—1872/3. isk. években. 1873 őszén a selmeczi m. kir. erdész-akadémia növendéke lett. Itt két évet rendesen bevégezván s a közoktatásügyi m. kir. miniszter úr által ezek egyetemmi évekké beszámítván, 1875-ben beiratkozott a kolozsvári m. kir. tud. egyetem tanárképzőjébe, a természetrajzi szakcsoportba. Az alapvizsgát 1877, a szakvizsgát 1880-ban tette le, a vegytan- és természetrajzból.

A tanárképzőben nyert bizonyítványa alapján, 1877-ben, a székely-keresztúri gymnasiumhoz segédtanárrá s 1880-ban pedig rendes tanárrá választatott. E minőségében a gymnasium terménytárát rendezte.

A gymnasiumon kívüli működése. 1884-ben az „*Udvarhelymegyei házi ipar-egylet*“ titkár-pénztárnoka lett. Ez egylet egyik alkotásában, t. i. a székelykeresztúri szövőiskola felállításában résztvett s ez iskolának igazgatója lett 1884-ben.

Továbbá: a „*Sz.-keresztúri nőegylet*“ pénztárnoka 1883 óta; és a „*Székely-keresztúrköri önszegélyző népbank*“ igazgatója 1895 óta.

13. *Péterfi Lajos*. Született Udvarhelymegyében, Kobátfalván, 1859-ben. A sz.-keresztúri gymn. növendéke lett 1870/71-ik isk. év elején, s ezt végezte 1876/7 isk. év végén; ekkor a kolozsvári főgymnasiumba ment át, ahol érettségít tett 1880. jun. 29-én. A kolozsvári „Fe-

rencz József tud. egyetem"-en : a magyarnyelv és irodalom s a latin nyelv és irodalom tanítására képesítő tanári oklevelet kapott 1886. febr. 24-én. Tanárnövendék korában, négy iskolai éven át, a kolozsvári unitárius főgymnasiumban tanított latin és magyarnyelvet.

Az 1887-iki, Dicső-Szt.-Mártonban tartott Zsinati főtanács 34. sz. a. megválasztotta, a sz.-keresztúri gymnasiumhoz, ideiglenes tanárnak s az 1881. évi főtanács állandósította 31. sz. a. mint rendes tanárt. Az 1892. év nyarán a kolozsvári unitárius főgymnasiumhoz nevezetett ki a nmlgu minister úr által.

Sz.-keresztúri tanársága idejében megjelent tőle a „Keresztény Magvető” unitárius folyóiratban :

- a) „Nagy-solymosi Koncz János élete.” XXIII. köt. 252—270. lap
 - b) Aranyos-Rákosi Székely Sándornak „A Székelyek Erdélyben” című éposza.”¹ XXIV. köt. 213—229. lapjain.
 - c) „Az unitáriusok sz.-keresztúri értekezlete.” XXV. k. 172—176. lapjain.
- Az „Unitárius Közlönyben” :
- a) „N.-solymosi Koncz János.” I. k. 137—139. lap.
 - b) „Egy falusi este.” II. k. 33—37. lap.
- „A fiatalság barátjában” :
- „Együtt.” Elbeszélés az iskola életből.

14. *Pap Mózes.* Tordátfalván, Udvarhelymegyében született, 1866. nov. 8-án. A népiskolát szülőföldén végezve, 1880-ban a sz.-keresztúri gymnasium növendéke lett s 1885-ben a kolozsvári főgymnasiumba ment át, a hol az érettségít 1888-ban letéve, ez év őszén, a kolozsvári egyetemre iratkozott be, mint tanárnövendék. 1892. évi január hóban absolutoriumat kapott s az év őszén, az unitáriusok E. K. Tanácsa 193. t. ü. sz. a. sz.-keresztúri gymnasiumhoz nevezte ki helyettes tanárnak, s 1893. okt. végén tartott E. Főtanács pedig, a classica-philologia szakból nyert oklevele alapján, rendes tanárnak választotta meg.

Irodalmi működése :

- a) „Rafay Károly élete.” Unitárius Közlöny. 1894. évi folyamában.
- b) „Az olympiai játékok.” A sz.-keresztúri gymn. 1894—95. évi Értesítője 3—26. lapjain.

¹ E tanulmányt tanári székfoglalóul olvasta fel szerző Székely-Keresztúrt, 1889. máj. 30-án, beigtatása alkalmával. 10*

15. *Szántó Géza*. Született Keszthelyen, Zalamegyében, 1873-ban, július 20-án izraelita szülöktől. A polgári iskolát ott végezve 1890-ben, az „*Országos mintarajztanárképző*”-be lépett Budapesten, s azt az 1893/4. isk. évvel végezve, az Unitáriusok E. K. Tanácsa 171—1894. t. ü. sz. a. választotta meg rajztanárnak, a székelykeresztúri gymn.-hoz, ideiglenes minőségben, egy próba. évre. Innen aztán a nméltóságú miniszter úr, 1895. június hóban, a keszthelyi polgári leányiskolához nevezte ki rendes rajztanítónak.

A lelkész-tanárok.

1. *Rafaj Sámuel*, a mint már fennebb is ki van tüntetve, 1778(?)—1799-ig terjedő években volt sz.-keresztúri pap s így a gymnasium alapítása az ő pap-sága idejében történt, de hogy a keresztúri papok sorában hányadik, azt, adatok hiánya miatt, megállapítani nem lehet. Itt az első helyet csak annyiban kapta, hogy a gymn. életében ő volt az első lelkész és hittanár. Életéről a további adatok hiányoznak.

2. Homoród-almási *Bodor Sámuel* 1799—1803.

3. *Albert József*, 1803—1807. Keresztúrról K.-Solymosba ment papnak. Ennyi tudható róla.

4. *Sipos Miklós*, 1807—1817-ig.

5. *Márkos Elek*, 1818—1821-ig volt papja a keresztúri ekklezsiának. Született K.-Solymosban, 1786-ban s a keresztúri gymnasiumban deák lett 1800/01 iskolai év elején¹. Több adat nincsen róla.

6. *Máthé Mózes*, 1821—1824-ig. Ekkor Kedébe viték papnak.

7. *Péterfi Sándor*. Született Kobátfalván 1787-ben. Tanulását a keresztúri gymnasiumban kezdte s deák lett 1805/06. isk. év elején². Keresztúron és Kolozsvá-

¹ Lásd: „Registrum Togatorum Gymnasii Unitariorum Kereszturfalvensis” 30. numerus alatt.

² Lásd: az előbbi „Registrum Togatorum” 77. numerus alatt.

ron végezve, pap lett s 1824-ben Kedéből rendeltetett Sz.-Keresztúrra, a hol 1841-ig folytatta a papi és hittanári téendőket.

8. *Péterfi Sándor*, az előbbi Péterfi S.-nak a fia ¹, Született N.-Kedében, 1817. április 7-én. Tanulását a sz.-keresztúri gymnasiumban kezdette 1823-ban; s a kolozsvári főgymnasiumba ment át 1833-ban, és azt 1837-ben végezte.

1837-ben iskolafőnök-senior lett a székelykeresztúri gymnasiumban, s 1841 februárban, sz.-keresztúri pap s az volt 1849 nov. 19-ig. A keresztúri ekklezsiát 1849-ben a csókfalvival cserélte fel, s ott volt 1854 junius elejéig. Ekkor ismét keresztúri pap lett. De nem maradt véglegesen ez ekklezsiában, mert 1859 évi május hónapban a *hévízi* ekklezsia vitte el papjának, hol aztán meghalt 1887. márczius 12-én.

A keresztúri gymnasiumban nemcsak hittant, de más tárgyakat is tanított s a mellett folytonosan egyházi beszédek írásával foglalkozott és e munkássága eredménye meg is jelent a sajtó-terén 12 kötetben.²

9. *Csiki Áron*. Született N.-Ajtán, Háromszék-megyében, 1822-ben. A sz.-keresztúri gymnasium növendéke lett az 1834-35. isk. év elején s 1843-44. isk. év kezdetén a kolozsvári főgymn.-ba ment át, honnan 1846-ban Keresztúrra rendeltetett köztanítónak; ez álláson volt 1848-ig, akkor ő is szabadságharczos lett; 1850-ben pedig keresztúri pap s e hivatalát viselte 1853-ig, a mikor politikai fogságba jutott s ott nemsokára meg is halt.

10. *Pálfi Lajos*. Gagyan született 1829. okt. 16-án. Elemi iskoláit ott kezdte s folytatta aztán a székelykeresztúri gymnasiumban, melybe 1836-ban lépett. Ezt végezte 1848-ban, a mikor a szabadságharczosok közé

¹ Lásd terjedelmes életrátát -- e sorok írójától -- „Keresztény Magvető” XXIII. k. 361—375. lapjain.

² L. idézett életrátában a 369-ik lapon.

állott. 1850-ben a kolozsvári főgymn.-ba iratta bé magát s onnan 1852-ben az E. K. Tanács 340. sz. a. Keresztúrra nevezte ki köztanítónak; isk. főnöknek pedig 301-1854. sz. alatt, mely állásában volt az 1856-57. isk. év végéig. Ekkor nyárad-szt.-lászlói pap lett; 1859 tavaszán pedig sz.-keresztúri pap és tanár. Tanított a hittan mellett költészet-, szónoklattan s németnyelvet is. Hivataláról 1872. őszén lemondott.

Keresztúri papsága idejéből jelent meg tőle egy egyházi beszéd, ezen czim alatt: „*A természetben.*” „Keresztény Magvető”: III. köt. 163—167. lapjain.

11. *Gombos Sámuel.* 1872-1875. L. a tanárok között.

12. *Barabás Lajos.* Született 1850. nov. 9-én Kolozsvárt. Atyja: Barabás József, anyja: Binecz Borbára. Atyja papi családból származván s ő maga iparos pályára lépven, legfőbb ohajtása az vala, hogy valamelyik fia a papi pályára lépjék.

Lajos tanulását a kolozsvári főgymnasiumban kezdte 1856-ban s érettségét tett 1868-ban és apja ohajtását teljesítve, a theologiai tanfolyamra iratkozott bé 1868 őszén. Még mint theologus ifju, az EK. Tanács által köztanítónak neveztetett ki a kolozsvári főgymnasiumhoz, s legelőbb is, a IV. és V. osztályban, a görögnyelv tanításával bízott meg. Azután váltogatva az I—V. gymn. osztályban, a latin nyelven és számtanon kívül, minden tárgyat tanított. A papi vizsgálatot 1871-ben tette le. Volt iskola-gazda, esküdtszéki-jegyző, iroda-főnök s 1872-ben iskola-főnöknek neveztetett ki. E hivalt három évig viselte.

A kolozsvári főgymnasiumban, természet-tudományi, neveléstani értekezéssel s jóltévők emlékünnepeén tartandó emlékbeszédekkel pályadíjakat nyert.

A kolozsvári egyetemen egy évig, mint rendkívüli hallgató Dr. Finály Henrik, Felméri Lajos és Szász Béla előadásait hallgatta; egy évig pedig a kolozsmonostori gazdasági intézetbe, a pap- és tanítójelöltek számára rendezett tanfolyamra járt.

Az EK. Tanács által 1875-ben székely-keresztúri pap-tanárrá választott. Beköszöntő beszédét az évi szept. 8-án tartotta meg.¹ A gymnasiumban a hittanon kívül tanított más tárgyakot is, pl. magyartörténelmet, német- és görög nyelvet.

Munkálkodott az irodalmi téren is. A következők jelenték meg tőle:

- a) „Emlék-beszéd.” Ker. Magvető: VIII. köt. 242—248. lapjain.
- b) „Egy magyar unitáris lelkész szolgálata.” Különfűzetben 1875.
- c) Ürmösi Kálmán és Németh István alsó-siménfalvi lelkészek *beiktatása alkalmával mondott beszédek*, azok beköszöntő beszédeikkel együtt, külön-külön fűzetben 1878. és 1882-ben.
- d) „Rafay Ágnes emléke.” Halotti beszéd 1879.
- e) A székely-keresztúri zsinat alkalmával mondott megnyitó könyörgés. Megjelent a zsinaton tartott beszédekkel egy fűzetben, 1879.
- f) A „Bibliáról” című D. F. Egyleti felolvasás. Unitárius Közlöny II. k.
- g) „Kossuth Lajos felett tartott ima” Unitárius Közlöny, VII. kötetben, s külön lenyomatban is.
- h) „Ördög és pokol” című nőgyeleti felolvasás; megjelent a „Magyar-Polgár” 1881. évf. 12-ik számában.
- i) „Az asszonyokról az asszonyoknak” című, nőgyeleti felolvasás; megjelent az „Ellenzék” 1883. évf. 83-ik számában.
- k) *Még egy pár szó ekkleziáink töképezéséről*, „Ismét egy pár szó ekkleziáink töképezési kezeléséhez.” Megjelentek a Kereszt. Magvető XII. évf. 48—51. és 241—244 lapjain.
- l) Több kisebb cikke, tudósítása, németből fordított tárczája jelent meg az „Udvarhely”, „Magyar Polgár”, „Ellenzék”, „Magyarország” című hirlapokban, az „Unitárius Közlöny”-ben. „Emléksorai” az „Orbán Balázs emléke” és a „Daniel Album” című fűzetekben.

B) TANÁRKÉPZÉS.

A mi a tanárképzést illeti, erről röviden szólunk, bővebb tárgyalása a kolozsvári főgymnasium történelméhez tartozhatik. 1718 előtt a tanár-jelölteket külföldi akadémiákra, a teológiát végzett ifjak közül, a kolozsvári ekklezsia, azután, a püspök ajánlatára, rendesen a pátronusok küldötték ki. Az 1781-iki E. főtanács ki-mondotta, hogy a kiküldést a főtanács határozza el és

¹ Az ekklezsia érdekében tett munkálkodása annak történetéhez tartozván, itt arra kitérés nem lehet.

a válassza meg az ifjakat. Azóta e van gyakorlatban. Az így kiküldöttek, nem annyira képeztettek, mint inkább képződtek tanárokká. Nem lehet azonban itt figyelmen kívül hagyni a köztanítói rendszert, mely egyfelől ugyan szükségpótló intézmény volt, de másfelől a tanárságra mintegy előkészítő, gyakorló iskola. A tanár-jelöltek, mielőtt külföldre mentek, 2-3 évig is ily formán gyakorló tanítók, tanárok voltak, kiknek működését az igazgatók, felügyelő-gondnokok figyelemmel kísérték s a tanítás, nevelés körüli szükséges útastításokkal ellátták.

De vannak esetek a múltban, hogy némely ifjak külföldi utazás nélkül is tétettek meg tanároknak. Az újabb időben, azonban, a kolozsvári és budapesti egyetemmet végzett tanárjelöltek közül választatnak az unitárius tanárok is. Régen, a kijelölés alkalmával, írásban kötelezte magát a jelölt, hogy az egyházat szolgálja; ma, nem lévén kijelölés, a kötelezés is megszűnt.

V.

FELÜGYELŐ GONDNOKOK.¹ GYMNASIUMI IGAZGATÓSÁG.

A) FELÜGYELŐ GONDNOKOK.

1. Tarcsafalvi Pálffy Elek, 1796—1811.
2. K.-solymosi Mátéffy István 1796—1826.
3. H.-szt.-mártoni Biró József, több országgyűlésen királyi hivatalos, 1797—1847.
4. Homoród-almási Mihály János, Udvarhelyszék alkirálybírója, később kir. táblai rendes bíró, több országgyűlésen követ, 1814—1836.

¹ A felügyelő gondnokokra nézve, 1845-ig, kevés adat van, sőt azután is hiányosok az adatok, s így megtörténhetik, hogy a közölt névsor nem teljes. Más kúttasson többet!

5. Sárdi, de Széplakon lakó, Simén János 1825-1836.
6. Alsó-siménfalvi id. Pakot István 1827(?)—1845.
7. Széplaki Petrichevich Horváth Ferencz ?—1845.
8. Kénosi Jakab Lajos, Udvarhelyszék főjegyzője, aztán törvényszéki bíró, 1845—1886.
9. Gagyí Pálffy Mihály 1845—1873.
10. Martonosi Gálffy Sándor, alkirálybíró, 1854-1871.
11. Tarcsafalvi Pálffy Dénes 1865-óta.
12. Vargyasi Daniel Gábor, főkirálybíró, főispán, 1870—1876.¹
13. Kozma Ferencz, képezdei igazgató, 1874-1886.²
14. Báró Orbán Balázs, országgyűlési képviselő, 1877—1890.
15. Új-székelí Rafaj Károly 1890—1894.
16. Dr. Jankovics Pál, orvos, 1894-óta.

Az Egyházi Főtanács és az E. K. Tanács felügyeleti jogát, a gondnokok útján gyakorolja, a kiknek hivatásuk örködni, hogy az iskola anyagi, szellemi és erkölcsi érdekei előmozdítassanak.

Az útasítás erre nézve, az 1809. júl. 2-án tartott főtanácsí ülésből kiadott „Instructio“-ban van körülírva. Ennek szellemében, az 1878-iki főtanács, a gondnokok köteleességét a következőleg szabályozta:

„a) Gondoskodnak, hogy az előírt tanterv és nevelési rendszer, a tanítási és fegyelmi rendszabályok fogantatosittassanak.

b) Gondoskodnak, hogy a felügyelésekre bizott iskola javai, épületei, tanszerei, könyv- s egyéb gyűjteményei, jövedelmei, ezek tőkái, okmányai károsodásnak kitéve ne legyenek. Mit, ha az igazgatósággal orvosolni nem bírnának, az e. k. tanácsshoz jelenteni kötelesek.

c) A tanuló ifjak erkölcsi és külső magukviselésére figyelmeznak, s figyelemmel kísérik, hogy a felállított iskolai rendszá-

¹ Az unitáriusok főgondnokává választatván, a gymn. gondnokságról lemondott.

² Kolozsmegye tanfelügyelőjévé neveztetván ki, a gymn. gondnokságról lemondott.

bály és törvény kellően megtartassék; a hibásokat rendreutasítják, a többszörös hibázók s erkölcsi vétséget követők kellően, szigorral való megfenyítéséről gondoskodnak.

d) Figyelnek, hogy a tanulóknak szánt javadalmak arra érdemeseknek jussanak, az érdemetlenekké lettektől pedig elvonassanak; hogy az egészség fentartására szükséges tisztaság az intézetben fentartassék.

e) Az egyleti, vagy iskolai pénzt kezelőknél az igazgató-tanárral koronként pénztárvizsgálatot tartanak.

f) A magán és köztanulást, a tanórák meg- és kitartását figyelemmel kísérik. A magán- és köztanítási órákon koronként megjelennek.

g) A közvizsgákat vezetik, a vizsgáról jegyzékeket vezetnek s figyelemmel lesznek, hogy az érdemsorozatok megállításánál ezen jegyzések lehetőleg tekintetbe véssenek s egyetértve a K. tanács által kiküldött biztosokkal, a tanulás és tanítás állásáról, az ifjúság erkölcsi magaviseletéről az év végén jelentést tesznek az e. K. tanácshoz.¹

A felügyelő gondnoki intézmény szükségesnek és hasznosnak bizonyult az iskola életében. A gondnokok buzgósága, odaadása nagy lendületet adott eleitől fogva és ad az iskola ügyei haladására nézve. Az egyes gondnokok egyszerűsége nyomot hagy maga után, sőt korszakot alkot az iskola történetében. Ilyen korszakalkotó a sz.-keresztúri gymnasium volt gondnokai között *Mihály János, Daniel Gábor*. A gymnasium történetében felsorolt tények ennek hirdetői.

B) GYMNASIUMI IGAZGATÓSÁG.¹

Egy rendes tanára lévén a gymnasiumnak 1857-ig, constituált igazgatósági testület, hosszú időn keresztül, nem létezett, legalább adat erről a gymn. irományai

¹ Régi pecsétnyomója közepén van egy élőfa s a körül ez az írás: „*Sig. gymn. Sz.-keresztúrensis Unitar.*“ Az újabb pecsétnyomón pedig ez van: „*Unitarius gymnasium igazgatósága Székely-Keresztúron.*“

között nem található. A gymn. ügyeit az építettő-bizottságokban, az egyházköri gyűléseken és a papi székeken tárgyalták s ha Keresztúron, az igazgatói háznál, jöttek össze erre nézve a gymnasiumi és köri gondnokok, az esperes és más egyházi tanácsosok, akkor sem czimezik igazgatósági ülésnek, a mint ezt egy 1838. febr. 7-én tartott ülésről fennmaradt jegyzőkönyv is mutatja. Az ily üléseken rendszeren az egyházköri jegyző vezette a jegyzőkönyvet.

Igazgatósági jegyzőkönyv sem létezik egészen 1863-ig. Ekkor kezdték e czimen vezetni.

Vizsgálatok végével tartatott eleitől fogva egy népies értekezet, melyen résztvehetett bárki, a ki megjelent a vizsgálatok alkalmával, akár volt egyházi tanácsos, akár nem. Hogy ez állapot véget érjen és hogy szabály, ne csak szokás legyen az irányadó, az 1873. évi febr. 26-án tartott ülés 53 pontja alatt, Sándor János tanár, egy szervezeti javaslatot ad bé az igazgatóságra vonatkozólag. Felterjesztvén, az Egyházi Főtanács 19-1873. sz. a. meghatározta, hogy kik legyenek az igazgatósági gyűlés tagjai. Ezután, az 1878. évi Egyh. Főtanácsban megállított „Útasítás“ II. szakaszában, a következőleg van körvonalazva az igazgatóság:

„1. §.

A tanoda igazgatását a főtanodai — illetőleg középtanodai — igazgatóság végzi. Alkotják a felügyelő-gondnokok, a tanári kar és iskolai igazgató.

2. §.

Havonként legalább egyszer ülést tart. E mellett mindannyiszor összeül, valahányszor egyik felügyelő-gondnok, az igazgatótanár összehívja, vagy a tanári kar két tagja összehívására az igazgató-tanárt felszólítja.

Elnök: egyik iskolai gondnok, akadályoztatása esetére a jelenlévő legidősebb tanár. Jegyzőjét önmaga választja egy évre. Előadója az igazgató-tanár.

Általános szavazattöbbséggel határoz. Határozatok hozatalára Kolozsvártt legalább 6-, Tordán és Keresztúrt 4 tag jelenléte szükséges.

3. §.

Feladata lévén, hogy a tanodában a vallásos és erkölcsi nevelés egészséges szellemben, a tanítás és tanulás a neveléstani helyes elveknek megfelelőleg végeztessék, következő hatáskörrel ruháztatik fel:

a) A közigazgatást az igazgató tanárral intézteti, ezt felügyeli és ellenőrzi; esetleg a legközelebbi e. k. tanácsi ülésig helyettesítéséről intézkedik.

b) A felügyelő-gondnokok, isk. igazgató, vagy egyes tanár által beterjesztett isk. fegyelmi ügyben első fokulag, az esküdt székéről fellebbezett ügyekben másodfokulag bíraskodik. A harmadfoku büntetésekét véleménye kíséretében az e. k. tanácshoz felterjeszti. Szünnapok alatt minden ügyben ítél.

c) Az intézet felszerelvényeit, gyűjteményeit, taneszközeit gondoztatja; leltárait számon tartja; a jelentés és számadással köteles tanárok, milyenek az igazgató, könyvtárnok, a kórházi-felügyelő, jelentéseit és számadásait beveszi, megvizsgálja s az e. k. tanácshoz felterjeszti.

A felszerelvényekben, gyűjteményekben, taneszközöben támadt vagy pótlendő hiány vagy szükséglet felett tanácskozik, határoz s beterjeszti az e. k. tanácsnak.

d) Gondoskodik a szükséges tanerők beállításáról: köztanítóságra jelentkezők képességét vizsgálat alá veszi s a képesítetteket kinevezésre az e. k. tanácsnak bejelenti. Felügyeli, hogy a tanítványok s más javadalmak méltatlanok kezébe ne jussanak, s az érdemesek kezében se halmoztassanak össze.

e) A tanmódot s tankönyveket illetőleg a tantervet előre megállapítja s beterjeszti azt az e. k. tanácshoz.

f) Gondoskodik, hogy a felállított tanterv az intézetben érvényre emeltessék. E végre osztályfőnököket állít be, azokkal havonként jelentést tétet, valamint az egyes tanárok feljegyzéseit is beveszi, azokat tanácskozás, illetőleg intézkedés tárgyává teszi.

g) A tanórákat a tanárok és köztanítók részére berendezi. Gondoskodik, hogy az órák pontosan megtartassanak. A meg nem

tartott, vagy ki nem tartott órákról az igazgató-tanárral jelentést tétet: az akadályokat vizsgálat alá veszi, az akadályozottakat helyettesíti, az okadatolatlan ismételt mulasztást feljelenti az e. k. tanácsnak.

h) Az iskolában levő egyletek működését figyelemmel kíséri. Azok vezetésére a tanárok közül mindenikhez felügyelőt nevez. Azok jelentéseit és számadásait beveszi és megvizsgálja.

i) Ünnepekre, legyenek azok mulattató vagy komoly irányuak, az ifjúság kérésére engedélyt ad. A jóltevők emlékére minden 5-ik évben ünnepélyt rendez. Gondoskodik, hogy egyik tanár valamelyik jóltevő felett beszédet tartson.

Az ifjúság részéről mondandó hálabeszédre és költeményre pályázatot hirdet.

j) Az iskolai év kezdetén:

aa) A kinevezett iskolai főnököt, ellenőrt, gazdát beigtatja; az esküdtéket kinevezi. Az üresedésbe jött helyek betöltése iránt az e. k. tanácshoz jelentést és ajánlatot tesz.

bb) Az ösztöndíjak, és más jótétemények odaitélésére, valamint az ilyek elvonására nézve indokolt ajánlatot tesz az e. k. tanácshoz.

cc) Irodalmi célra szánt alapítványokra a pályázatot kihirdeti s a beérkezett pályamunkákat megbirálja, a legjobbra, vagy ha egy érkeznék s arra érdemes, a pályadíjat kiadja.

dd) A szegénységök miatt ágyhely és iskolai díj elengedéseért folyamodóknak, ha arra érdemesek, a díjt elengedi.

k) A vizsgákra nézve:

aa) A felvételi vizsgálatra jelentkezett tanulót megvizsgálja, s kellő siker esetében az intézet tagjai közé az illető osztályba fölveszi.

bb) A közvizsgálatok megtartásának idejét és rendjét meghatározza, s bejelenti az e. k. tanácsnak. A vizsgát megtartja. A kiküldött biztosokkal a tanulók érdemsorozatát megállítja. Az osztályát sikerrel végzett tanulót felsőbb osztályba teszi át, a rossz osztályzatut osztályba ismétlésére vagy pótvizsgára útasítja. A jutalmakra szánt alapítványokból a jutalmakat a legérdemesebbeknek oda ítéli.

cc) Körülmények szerint magán-, pótviz- és javítóvizsgálatokat tart.

dd) Tantárgy elengedés, vagy osztály összevonás, vagy ugrásért folyamodók kérelmét beveszi, s véleményével az e. k. tanácshoz beterjeszti.

l) A szokásos szünidők határnapjait kitűzi. Nyári szünidőre az isk. igazgató ajánlatára fériálistákat nevez ki.“

Az igazgatósági testület az egyházi felsőbbségtől vett leiratok, útasítások nyomán vezeti a gymn. anyagi és szellemi ügyeit, szem előtt tartva azonban a felelősséget, a mellyel annak tartozik s tudatában a függési viszonynak. A gymn. érdekében lehet kezdeményező, tehet javaslatokat, de a végrehajtást csak a helybenhagyás után eszközölheti.

Igazgatósági jegyzők:

Sándor Mózes . . .	1863—1869.
Kozma Ferencz . . .	1869—1870.
Pálfi Károly . . .	1870—1871.
László József ¹ . . .	1871—1874.
Gombos Sámuel . . .	1874—1875.
Barabás Lajos . . .	1875—1883.
Barabás József . . .	1883—1887.
Péterfi Lajos . . .	1887—1892.
Pap Mózes . . .	1892—

Az igazgatóság jegyzőjéről az 1878. évi főtanácsi „Útasítás“ III-ik szakaszában ezek állanak:

„1. §.

Az isk. igazgatóság jegyzőjét a maga kebeléből általános szavazattöbbséggel választja.

2. §.

a) Az ülésen pontosan megjelenik.

b) Az előadott tárgyról pontosan jegyzőkönyvet vezet. Az elkészített jegyzőkönyvet legközelebbi ülésen, helybenhagyás után, a gyűlés elnökével aláírhatja s maga is aláírja. A sürgős ügyek jegyzőkönyvét már az ülés alatt elkészíti.

¹ Elődei által szerkesztett jegyzőkönyvekből, a melyek megkaphatók voltak, beírta egy rendes jegyzőkönyvbe. E képezi a j.-könyvek I-ső kötetét.

c) A jegyzőkönyvet aképp vezeti, hogy határozatoknál kitűnjék, hogy a tárgy minő szavazattöbbséggel dönt el.

d) Iskolai év végén az egész évről szerkesztett jegyzőkönyvet, tartalomjegyzékkel ellátva, az igazgatóságnak békőttetés és az igazgatósági irattárba helyezés végett beadja.

e) A felterjesztéseket, kiadványokat, jegyzőkönyvi kivonatokat elkészíti. A két első az elnöklő ellenjegyzése mellett, az utolsót saját alájegyzésével kiadja. Az egyeseket érdeklő végzéseket kiírja s az igazgató tanár útján kézbesíti.

Az e. k. tanácshoz menő végzéseket, jegyzőkönyvi kivonat alakjában, aképp készíti, hogy bevezetésében a gyűlés tartása ideje fel legyen tüntetve.“

Az igazgatót a E. Főtanács titkos szavazattal választja a rendes tanárok közül. Hosszu időn keresztül egy rendes tanára lévén a gymnasiumnak, az egyszerűsmind igazgató is volt. De a tanári létszám szaporodtával az 1863. évi E. Főtanács 17. sz. a. azt a határozatot hozza, hogy az igazgató csak két évre választassék s minden két év végén választás útján töltsék be az igazgatói hivatal. E rendszer azonban nem zárja ki, hogy a volt igazgatót újra meg ne választhatnák. Ez az állapot tartott 1895-ig, a mikor a Bőlönben tartott zsinati főtanács négy évre, vagyis, egyik zsinattól a másik zsinatig választotta meg az igazgatót s így 4 éves cyclust szervezett a gymnasiumi igazgatói hivatalra nézve.

Az igazgatói hatáskör, a már említett 1878. évi főtanács „Útasítás“ IV-ik szakaszban van szabályozva és pedig ily formán :

„1. §.

a) Az igazgató az intézet erkölcsi és szellemi összes ügyeinek vezetője és őre.

b) Az isk. igazgatósággal, mint annak tagja, szoros kapcsolatban áll; ez útján veszi a felsőbb rendeleteket, s azokat felelősség terhe alatt végrehajtja.

c) Legalább 10 órát hetenként tanítani kötelessége.¹

d) Iskolai czélokra az e. főtanács által megállított átalány erejéig a közpéntzárta utalványozni fel van jogosítva.

2. §.

a) Havonkint legalább egyszer, a felügyelő-gondnok, vagy más két tag kívánatára többször is, igazgatósági gyűlést hiv egybe. A meghívást az ülés fontosabb tárgyainak megjelölésével eszközzi.

b) A tanterv értelmében, a tanítási órarendet a tanév kezdetén elkészíti, s az isk. igazgatóságának jóváhagyás végett benyújtja, kinyomatja, s az isk. gondnokoknak és tanároknak megküldi, az isk. főnöknél, gazdánál, az egyes emeleteken, valamint az isk. igazg. gyűléstermében kiszégezteti.

c) Kellő bizonyítványokkal ellátott tanulókat az iskola tagjai közé felveszi, és bizonyítványukat visszatartja.

d) Esküdtek választását intézi, a szavazás eredményét az isk. igazgatóság elé terjeszti.

e) A VI. oszt. tanulókat a tanév kezdetén a törvények megtartására feleketi, az egyenruhásokkal a confessiot felmondítja, velök neveiket jegyzőkönyvbe iratja.

f) Az alosztályu tanulókat az erkölcsi magaviselet és tanulási szorgalom által arra érdemesített egyenruhás felosztályu tanulóknak tanítás és nevelés végett, a szülők vagy gyámok óhajlásának lehető tekintetbe vétele mellett, átadja. Az ily magántanítók munkálkodását ellenőrzi tanításaiakon megjelenik s útasítja. A hanyagoktól a tanítványokat időközben is elvonhatja.

g) A szünidőket kihirdeti.

h) Az egyletek számára felügyelőket ajánl az igazgatóságnak.

i) Az isk. év ünnepélyes megnyitásáról gondoskodik.

j) A stipendiumokra a pályázatot kihirdeti s a beadott okmányokkal a folyamodók neveit az isk. igazgatóság elé terjeszti.

k) A Szász Gergelyné-féle díjra a pályakérdést a megszabott időben kihirdeti.

l) Felügyel a tanárok és tanítók működésére, a hatáskörük-

¹ A keresztúri igazgató 15 órát köteles tanítani hetenként és a tanár 18-20 órát. Külön leiratban van szabályozva.

höz tartozó fegyelem és rendtartás gyakorlására, s ha közülök valamelyik akár nevelési, akár tanítási tekintetben eltér a megállapított elvektől és módszertől, arra figyelmezteti. Ha azúton czélt nem érne, az ügyet a felügyelő-gondnok vagy az isk. igazgatóság elé terjeszti. A köztanítókat, kiknek kinevezési okmányát az e. k. tanács az igazgató útján kézbesíti, kellő útasítással el látja s óráikon gyakran megjelenik.

m) Kiváló figyelemmel kíséri a tanulók magaviseletét, szorgalmát, előmenetelét. Az észlelt, különösen a hozzá bejelentett fegyelmi esetekben intézkedik: az illetőt megint, megdorgálja, szigoruan rendre útasítja; súlyosabb vétségek esetén, addig is mig az ügyet az esküdszékkal tárgyalatja, vagy isk. igazgatóság elé terjesztheti, kellően intézkedik.

n) Az anyakönyveket, nyilvántartási jegyzőkönyvet, naplókat, leltárakat vezeti; a gyűjteményeket gondozza és gondoztatja. Felügyel az isk. főnök-, ellenőr-, a gazda-, szobaszolgák-, isk. egyletek hivatalnokai-, az isk. szolgákra, hogy köteleességeket pontosan teljesítsék, az illetőket leltár szerint számoltatja s ő maga az isk. igazgatóságnak számol.

o) A tanulóknak három napi eltávoztatásra, ezen felül szorgidőben egy napi tudományos kirándulásra az illető szaktanár vezetése alatt engedélyt adhat.

ő) A tanárnak vagy köztanítónak közbejött akadályoztatása esetén helyettesítéséről gondoskodik, miről jelentést tesz az isk. igazgatóságnak.

p) Az isk. főnökkel és ellenőrrel naponta és gyakran éjjel is minden szobát meglátogat s maga minél gyakrabban meglátogat.

r) A legatusokat kinevezi.

s) Mindennemű isk. díjaknak az isk. főnök általi felszedetéséről gondoskodik, pénztárvizsgálatokat tart annál és számadását megvizsgálja s az igazgatóság útján az e. k. tanács elé terjeszti.

t) Az ifjúság által rendezni czélba vett ünnepély tartásáról jelentést tesz, programmot készített s az igazgatóságnak helybenhagyása után a bizottság teendőire felügyel.

u) Az igazgatóság kezelése alatti alappénzt valamelyik helybeli pénztárba elhelyezi, kezeli s arról az igazgatóságnak számol.

ü) A felosztályu tanulókkal rendre szónoklati gyakorlatokat tartat, azokra kellő időben megjelenik.

y) Az isk. esküdszék tárgyalási jegyzőkönyvét megvizsgálja s az abban foglaltakat helybenhagyja, módosítja, szükség esetén újra tárgyalatja. A másad és magasabb foku büntetéseket az isk. igazgatóság elé terjeszti, s mikor szükségesnek látja az isk. esküdszéken elnököl.

æ) Reggeli könyörgéseken gyakran megjelenik, az ifjúságban a vallásos szellemet ápolja, fejleszti.

v) Az isk. esküdszék jegyzőkönyveinek, a mulasztási jegyzőkönyveknek (absens, torna, templom, temetés stb.) pontos vitélről gondoskodik; ezeket minden isk. év végén beveszi és bekötve irattárba helyezi.

α) A jóltevők emlékünnepest rendezi s az ezen elmondott beszédeket költeményeket az illető gyűjteménybe beiratja.

β) A közvizsgálatok rendjét elkészíti, az igazgatóságnak elterjeszti s helybenhagyatván, kinyomatja s azoknak a szerinti végrehajtásáról gondoskodik. Rendes közvizsgák után azokról tudósítást s az év végén értesítőt készít s az igazgatóság elé terjeszti.

γ) Isk. és egyéb tartozásait le nem fizetett tanulók névsorát vizsga előtt az igazgatóságnak előterjeszti intézkedés végett.

δ) A Bulyovszkiné-féle díj kiadhatása tekintetéből az ifjúság által évközben készített költeményeket megvizsgáltatja s a jutalom kiadásáról gondoskodik.

ε) A Zsuki s egyéb alapítvány-féle divisiót év végén az egyenruhás tanulóknak szokott módon kiosztatja.

η) Az isk. bizonyítványokat kiállítja. Addig azonban senkinek sem adhatja ki, a mig az illető tanuló minden általa okozott kárt meg nem térít, minden köz- és szobabeli, valamint magánosok iránti tartozásait le nem fizeti, a reá szabott büntetéseket ki nem állja és a közkönyvtáraknak nála lévő könyveit, gyűjteményeit vissza nem adja.

ζ) Az isk. igazgatóságnak jegyzőkönyvét minden év végén átveszi s annak idején békötteni és levéltárba teszi.¹

¹ Ez „Útastás“ 2-ik §-ának d, e, k, r, ü, ő, é, betűi alatt lévőek csak is a kolozsvári főgymn. igazgatójára vonatkoznak.

VI.

ALAPÍTVÁNYOK, ADOMÁNYOK.

1. *Szentiványi György és neje alapítványa.*

A nyárad-gálfalvi malom szombati vámját, még a gymn. keletkezése idejében,¹ tanulók jutalmazására adta Szentiványi György és neje Jármí Judith. 1814-n kezdve, az irt czimen, évenként 60 Rfrot küldött, egészen 1820-ig. Ekkor, a szombati vámból 25 Rfrot, ezzel a megjegyzéssel van bevételezve: „*a Conferens úr intimatioja szerént az építésre fordíttassék*“.² A jutalmazás ez időtől fogva megszűnt ez adományból, s az vagy építésre, vagy, ha az szünetelt, a gymn. más céljaira fordítatott.

1860-ban, Tolnai Jánosné Szentiványi Zsuzsánna, 200 frtal, erd. urb. kötvényben, a szombati vámot megváltotta. Ez összeget az E. K. Tanács, 3/1860. számú végzésével, a közpénztárba, a keresztúri gymn. javára bevette s kamatjait az 1863-ik évig a keresztúri gymn.-nak ki is szolgáltatta. Ekkor megszűnt, mert az E. K. Tanács, 138—1862. számú végzésével, a keresztúri gymnasiumnak, tanári lak építésére, a tőkét kiutalta és ki is adta.

2. *Koncz János és alapítványa.*³

Nagy-solymosi Koncz János született 1775-ben, Udvarhelymegyében, Városfalván, a hol atyja mester volt. Ötön voltak testvérek. A tanulást atyja vezetése alatt kezdette. 1787-ben ment a toroczkói iskolába s onnan 1789-ben Tordára s 1794-ben a kolozsvári főgymnasiunba. 1796-ban a consistorium a kisebb osztályok,

¹ Lásd Körömczi János 1811. évi deductioját a consist. levéltárában.

² Lásd Protocoll. percept. et erog. sub cursu Reacidil. gymn. Kereszt. 18 lapján.

³ Lásd erre nézve a terjedelmesebb leírást „Keresztény Magvető“ VIII. k. 249—261. lapjain Derzsi Józseftől és XXIII. k. 252—270. lapjain Péterfi Lajostól.

1800-ban pedig az oratorok tanítójává és isk. főnökké (senior) nevezte ki. Mint tanuló, tanító is takarékos volt. Pénzét nem vesztegette el, de gyümölcsöztette.¹

1810-ben, Gyalakután, a gróf Lázár-család uradalmának lett jogügyi kezelője és jószágigazgatója. Vagy 5 évig volt itt. Innen, Algyógyra, gróf Kun Zsigmondhoz ment. Pár év múlva haszonbérbe vette a grófi család csikmói birtokát. Tovább is Algyógyon maradt s folytatta hivatalát, de a mellett a bérelt birtokot is gondozta. 1818-19-ben a csikmói birtokot megvásárolta és így a sajátjában kezdett gazdáskodni.

Hogy Csikmóra ment, nem sokkal azután, megvette a postakezelés jogát Szászvároson, két nagy telekkel és épületekkel, 30 ezer ezüst huszason s 25 ezerrel a postarétet. Ezután szászvárosi házában lakott, de azért csikmói birtokát maga kezelte bírója segítségével. A postamesteri teendőket is elein maga végezte.

Nem nősült meg. Célja volt Koncz-nevű rokonait boldogítani és felekezete iskolái számára gyűjteni.

Az 1848-49-iki forradalom idején az oláhok sok kárt tettek vagyonában. Csikmói bírója, a havasokra felszorított oláhoknak gabonát adott el pénzért. A magyar kormány, az ellenség titkos élelmezése büneért, kereset alá fogta Koncz Jánost s rögtön-ítélő bíróság eleibe állította, de ártatlansága bebizonyulván, felmentették. Azonban, minden tiltakozása ellenére is, az ottan felállított rögtön-ítélő bírósági ülésben részt kellett vennie. E miatt két esztendei rabságot szenvedett a k.-fejérvári kaszamatban. Nagy-Szebenben történt elítéltetése. Két hónapig volt vizsgálati fogságban. Jószágai elconfiscálását tartalmazta az ítélet. Ezt azonban úgy kerülte ki, hogy elfogatása előtt egy rokonára iratta, azzal a meggyezéssel, hogy kiszabadulása után visszakapja.

Az E. K. Tauács 1852-ben kegyelemért folyamodott a fiatal császárhoz, de tagadó választ kapott. 1853

¹ Lásd „Ker. Magveto” XXIII. köt. 258 lapján.

őszén azonban a kegyelem megérkezett s szabadlára helyeztetett.

Ezután az örökös keresés és alapítványai foglalták el lelkét. Örökösének egy méltó *Koncz*-nevűt ohajtott volna találni. Ilyen nevűt rokonai gyermekei közül többet taníttatott, de nem váltak bé. Kis-solymosi Koncz Jánost több évig taníttatta, embert szeretett volna belőle csinálni, de nem sikerült. Mégis ennek hagyta szászvárosi birtokát és a k.-solymosit, a mit visszaváltott volt, mint ősiséget. A csikmóit pedig Koncz Imre birtokába hagyta azzal a felétellel, hogy fiának épen adja át. Koncz János a szászvárosi örökséget mihelyt a hagyományozó Koncz János meghalt, azonnal 4500 frtért eladta, elvesztegette.

Koncz János mindenik felsőbb unitárius iskolához tett alapítványt s azokat egy-egy három tagu bizottsággal kívánja kezeltetni. E tekintetben sok tervet, útasítást ad stb. 1861-ben azonban lemond rendelkezési jogáról s megbizza a főtanácsot, hogy a leveleiben és végrendeletében kifejtett elvek szem előtt tartásával, belátása szerint kezeltesse az alapítványokat. 1862-ben aztán az E. Főtanács intézkedett a *Koncz János*-féle alapok mikénti kezelésére és felhasználására nézve. Meghalt Koncz János 1862. márczius 13-án, 87 éves korában.

A huszas és harminczas években, négy ízben, a keresztúri gymnasiumhoz tett alapítványa összesen 704 frt o. é. Célja a tanulók segélyezése.

Ez alapot, az 1879. évi zsinati főtanács életbe léptette, t. i. elhatározta, hogy tíz jó igyekezetű és jó erkölcsű tanuló kapjon ennek kamatjából 200 frtot évenként és pedig havi részletekben, fejenként 2 frtot. Továbbá kezelési díjba adassék 50 frt; s 37/1885. főt. sz. leirat szerint. a rajztanár fizetésbe évenként 100 frt és az 1887. évi zsinati főtanácson beállított 5-ik tanári fizetésbe 50 forint.

Az 1895-ik év végéig a Koncz-alap kamatjaiból ki-

adatott ösztöndíjul összesen 3200 frt. Kezelési költségbe 800 frt, s tanári fizetésekbe 1400 frt. Összesen 5400 forint o. é.

Az alap 1894 végén: 9763 frt 12 kr. Megemlítenéd még, hogy gazdaskodása közben szerzett tapasztalatait nem rejtette véka alá, de közre adta, hogy, ha jónak találják, mások is okuljanak azokból. Így „*Az üszögről én is valamit*“ czim alatt jelent meg N.-solymosi Koncz Jánostól egy cikk a „*Nemzeti Társalkodó*“ 1835. évi folyam I. k. 90-95. lapjain, melyet így végez bé:

„Ezek azon tapasztalataim az üszögről, melyekkel szintén már 60 esztendő koromba az elizeum mezeire utazni nem kívántam, mert ott üszög talán nem fog teremni. Csikmó 10-a januarii 1835.“

3. Sándor Józsefné, Finta Rákhel-alap.

N.-galambfalvi özv. Sándor Józsefné, szül. Finta Rákhel, derzsi pap Finta József leánya, 1833. április 8-án, 500 Mfrt alapítványt tett a sz.-keresztúri gym.-hoz; mert — írja alapítvány levelében: „mindenek felett szeretem jóltevő Istenemet s Istenem után unitárius Szent Vallásomat, melyben Istenfélő szülőim által neveltetem; hogy tehát némü-némü részben is az isteni kegyelmet meghálálhassam, kötelességemnek ismertem Szent Vallásomnak boldogítására annyit tenni, a mennyit, mint árva özvegy tehetek; ehez képest hagyok a keresztúri nemes gymnasiumnak és az abban tanuló ifjuságnak 500 Mfrtokat oly formán, hogy annak esztendei interestei, minden esztendőben, a nyári examen alkalmatosságával, a legjobb tanulása, jó erkölcsü, vallásos és Istenfélő, e mellett szegényebb sorsu togás deákok között, egyenlő proportioban kiosztassék és ezen jutalmacska is őket a jóra serkentse; s *én is még életemben láthassam ezen adományomnak reájok háramló hasznát.*“

Az alap állása 1894. végén: 407 frt o. é.

4. *Ifjabb Demeter János élete és alapítványa.*¹

Született ifj. Demeter J. 1788. okt. 1-én Muzsnában, Udvarhelymegyében. Szülői voltak: Demeter János és Győrfi Mária. Apja, fiatalkorában, Mező-Sámszonban udvari hivatalt viselt.

Az ifj. Demeter János tanulását Muzsnában kezdette. A sz.-keresztúri gymnasiumba 1802-ben lépett s ott tanult 1810-ig; a mikor a kolozsvári főgymn.-ba ment át. Ennek végeztével, özv. gróf Degenfeld Miksáné, gróf Teleki Anna kutyfalvi uradalmában lett praefectus s ott szolgált 1835-ig, a mikor betegsége miatt hazament Muzsnába.

Ifj. Demeter J. családot nem alapított s mint szorgalmas, takarékos ember, 1834. ápr. 8-án, bethleni gróf Bethlen Sándornak, Muzsnában lévő jószágát *hatezer Rfrton* megvette zálogjára — minden Rfrtot három ezüst huszassal számítva — oly formán, hogy nyolcz évig senki ki ne válthassa. A kiváltás azonban később sem történt meg. Meghalt 1838-ban, április 19-én.

Az ifj. Demeter J. halála után, július 5-én, Tömösvári Sándor, gróf Degenfeld Ottó udvari tisztje, Szász-Vesszősről írja Koronka József igazgatónak, hogy Demeter J. 1835-ben, a mikor betegsége kezdődött, testamentumot csinált a muzsnai birtokról s azt a. székely-keresztúri gymn.-nak és a muzsnai ekklézsiának hagyományozta. E testamentum lepecsételve, tulajdon ládájába tétetett s ma is meg van a szülőinél Muzsnában.^b Felhívja rá a Koronka J. figyelmét.

Koronka J. írja a muzsnai papnak, hogy a közelebbi zsinatban bejelenti; miről Hatházi János lebeszéli, okul hozván fel, hogy nincsen semmi veszély s ha Tömösvári bójó, *akkor a testamentumot jó securitásba tehetik.*

1839. február 14-én, Tömösvári Sándor és Koronka

¹ Lásd ennek terjedelmesebb leírását, e sorok írójától, Ker. Magvető XVIII. k. 179—191. lapjain.

József Muzsnába mennek; a végrendeletet megvizsgálják s azt éppen úgy találják, a mint ifj. Demeter János kiállította volt. Felolvastatott Rácz Gergely és Zongor István tanuk előtt. Tartalma megtudatván, Koronka és Tömösvári kérték eredetiben, vagy másolatban a testamentumot, de az id. Demeter János megtagadta azon okból, hogy maga és hitvese életök végéig, a testamentum szerint, azon jószágot haszonélvezik s még azon jövedelmekből némely fenálló adósságok tisztázása is kötelessége lévén, ennél fogva élete végéig magánál tartja. De, hogy biztosítva legyenek azok, a kiket a véghagyomány illet, hogy e véghagyományi írás elveszése, eltévedése által károsítva ne legyenek, id. Demeter János leköti ősi bennvalóját, minden utána járandóival együtt, 15 ezer Rfrtig és erről kötelező írást ad Rácz Gergely és Zongor István hitestáblabírák tanuskodása mellett. A végrendelet pedig, öt pecséttel, u. m. Koronka, Tömösvári, Hadházi és a két tanu pecséteivel lezárva, id. Demeter J.-nál maradt. Számbavételezett ez alkalommal a már néhai ifj. Demeter J. passivuma és activuma is. Passivum összesen, leütve 744 frt 53 kr activumot, 4366 vRfrtot és 37 krt tett.

Az id. Demeter J. aztán 1847-ben érezvén élete vége közeledtét s meglehet azt is, hogy semmit sem törlesztett a terhekből, melyre pedig kötelezte volt magát 1839-ben, s másfelől Demeter Mihály is, kit fiának fogadott s Hadházi Jánosnak lett a veje, némi érdeket állíthatott előtérbe; vagy tán e hagyomány történetében nagy szerepet játszó Rácz Gergely adott holmi tanácsot az öreg, akkor már 86 éves Demeternek s e hatások, befolyások következtében történhetett, hogy 1847 június 10-én, id. Demeter János, a fia végrendeletét megsemmisítette, *azt semmitérőnek, érvénytelennek, úgy a végrendeletre és az iránt tett minden kötelezvényeit, akárhol és akárkinek tette, ünnepélyesen, általánosan visszahuzottnak nyilvánítja, minden törvényes erejéből s követelésökből kivetkezteti.* És ezeknek előrebecsátása után a következőleg végrendelkezik:

„De azonban szeretett fiamnak emlékét apai szívvvel tekintve, végrendeletemet hiven megtéendő a következőkben, nem mulatom el nyilvánítani azt, hogy néhai szeretett fiamnak munkás élete s szorgalmának gyümölcse csaknem mindent ide értve, tizezer vrftr ment.“ Itt aztán leírja, hogy ezzel és az ehhez kölcsönzöttel vette a muzsnai, már említett jószágot, a mely vásár miatti teher ma is meg van. „Tebát — írja — a tiszta és álló tizezer vrftr meny-nyiségből hagyok és kötök a nemes keresztúrfalvi unitárius gymn.-nak váltóban hatezer Rftrt, vagy a zálogolt jószág $\frac{3}{5}$ részét olyformán, hogy ez csakis az én és szeretett nőm elhunytunk után egy év múlva fog a gymnasium birtokába menni és adatni. Ezen egy évi jószág jövedelem, minket aggott és tehetetlen állapotunkban ápoló és szerett öcsénk Demeter Mihálynak menvén. Azontúl, a már érintett tőkének évenkénti fele kamatja, 180 Rftr, a gymn. rendes tanárának, a másfele, 180 Rftr, a gymn. czélarányos szükségére fordíttassék; vagy a jószág jövedelme e szerint használtassék fel.“ Hasonlólag hagyományoz a muzsnai unitár. ekklézsia-ának négyezer vrftrt, vagy a jószág $\frac{2}{5}$ részét. Ez is halálok után egy évvel menjen át. A kamat, vagy jószág jövedelem felerészét vegye az ekklézsia, felerészét pedig a pap.

A végrendelet harmadik pontjában előszámlálja a terheket, u. m. enyedi tanár Péterfi Lászlónak 3422 vrftr, a zselléreknek 1180 vrftr, összesen 4602 vrftr. Ez, a már elébb említett adósságnál nagyobb összeg; hihetőleg kamatok is vannak hozzá számítva. E teher törlesztésére a jószág negyed részét rendeli; vagy pedig, ha a gymn. és ekklézsia részesedések arányában letörlesztik, akkor a negyed rész jószág is nekik megyen át. A zsellérek pénzének kamatja fizetődik az által is, ha hetenként nekik egy-egy napi szolgálat elengedtetik. S a falu határán és a közelebbi vásáros helyeken kívül semmi úri szolgálatra menni nem tartoznak,¹ a mig az 1180 vrftrt vissza nem kapják.

A negyedik pontban végrendeleti végrehajtónak van téve décsfalvi Rácz Gergely. Az 5-ikben írja, hogy a tőkét semmi czim,

¹ Ez a jószág, az ifj. Demeternek történt elzálogosítás előtt, gr. Haller Jánosnak volt hasonlólag eladva s a muzsnai zsellérek gr. Haller Zoltáni uradalmába is jártak dolgozni. Ez a távolság miatt kellemetlen lévén, szívesen kölcsönöztek ifj. Demeternek a birtok megvételére.

szin és forma alatt nem szabad elkölteni, a felsőbb hatóság számadása alá rendelvén. S végül ez áll: „ezen szent és istenes czélból tett hagyományomat, keblem mélyéből kívánom és ohajtom, hogy mind a nemes gymnasium, mind a nemes egyház évezredekben keresztül éldeleje és használja s legyen segédrugója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak, legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsi nagy világ alkotmányának.“

A következő évben elhalt id. Demeter J.-nőjével együtt. S közbejövén a szabadságharcz, az említett végrendeletet illetőleg nem történt semmi olyan lépés, mely feljegyzésre lenne méltó, egészen 1850. febr. 2-ikáig, a mikor Rácz Gergely, végrendeleti végrehajtó, megjelenik Muzsnában s a végrendeletet felbontván, a még mind meglévő adósságba, Péterfi László örökösseinek, — mert Péterfi Lászlót az oláhok megölték volt 1848-ban, 61 éves korában, — u. m. Péterfi Juliánna és Sára asszonynak¹ becsültetett 26 szekér szénát termő kaszálót és 5 vékás szántót. A zselléreknek pedig, a kik kölcsönt adtak volt, 8 szekér szénát termő kaszálót és 1 vékás szántót. Ezeket mindnyájon az elbecsült birtokba be is igtatta.

A gymnasium és muzsnai ekklezsiára nézve megjegyzi a végrehajtó: a forradalmi idő, a fölszabadulás nagy csorbát és csonkulást ejtett, t. i. *tizenegy zselléri teleknek* felszabadulásával. Azért a gymn. és egyház, a hagyományozott mennyiségekbe, csakis a megmaradott birtokoknak részökbe jutandó illetőségek évenkénti hasznát élvezendik, míg ebéli csonkulásuk egy jövő kárpótló országos bizottmánytól ki fog egyenlítettetni.

Hogy a hagyomány története annál világosabb legyen, szükséges röviden megemlíteni, mi módon volt — ha volt — adósa ifj. Demeter J. Péterfi László enyedi tanárnak. Ifj. Demeter János, Péterfi László tanártól, nem kölcsönzött, hanem igen özv. Degenfeld

¹ Ezek egyike Székely-Udvarhelyen lakott, a hol a hetivásárok napján adta és kapta Rácz Gergely a szükséges útastásokat, felvilágosításokat.

Miksáné, Teleki Anna grófnőtől 4 ezer vrfrot 1834. máj. 20-án; tehát azután 42 nappal, hogy a muzsnai jószág árát gr. Bethlen Sándornak ki is fizette volt. Az ifj. Demeter a kölcsönzött összegből egy ezer vrfrot még az évi aug. 12-én — tehát 84 nap múlva — vissza fizetett, a mint ezt bizonyítja gróf Teleki Anna eredeti nyugtája ez irt időről. Az elmaradott adósságról való irás a Péterfi L. kezébe került, melyről ő és örökösei azt állították, hogy a grófné adta át, bizonyos tartozásába oly formán, hogy az Péterfinék fizetessék ifj. Demeter által. Azonban az adósságlevélben semmi ilynemű megjegyzés, vagy valami más átadási irás nem volt e tartozásról; tehát az átutalványozás csak szóbelileg lehetett, a mint e hagyományhoz tartozó iratokból kitűnik.

Péterfi László gr. Degenfeld Miksa fiainak, Imre és Ottónak volt nevelője s ezekkel ment Németország akadémiaiira.¹ A szájhagyomány ezzel köti össze a leirt tartozásos ügyet. Valószínűség van benne. Csak az egy kissé feltűnő, hogy Péterfi László 1810-ben lett a Degenfeld fiuk nevelője és a megjelölés csak a harminczas évek vége felé éri ötöt; s szinte hihetetlen is, hogy egy gróf Degenfeldné oly hosszú ideig adósa legyen Péterfi Lászlónak, a nevelőnek.

Fennebb említve van, hogy id. Demeter J. kötelezvényt ad fia végrendelete épségben tartását illetőleg; akkor semmi olyan körülményt nem említ fel, a mi őt a végrendelkezésben sértené, sőt elismeri, hogy fia adósságainak a tisztázása az ő kötelességévé van téve, mint haszonélvezőnek. Tíz évig haszonélvez. Ez alatt fiut fogad maga mellé, hogy ápolja őt és nejét. Az adósság törlesztése maradott, de, úgy látszik, gondolkozott a 80 éven jóval felül levő öreg ember. Fogadott fia érdekét védve, elhunyt fia emléket sem akarta sérteni. E küzdelmek, lelki tusakodások között hozzájárul a ki-

¹ Lásd P. Szathmáry K. Bethlen-főtanoda története 313 lap.

sértő Rácz Gergely személyében, ki, a mint látszik, minden actusnál jelen van, s azon kívül a Péterfi-örökösöknek útmutatójuk volt a per megkezdése előtt is és felhatalmazottjokként szerepel a perben. Elismerteti az id. Demeterrel a Péterfi Lászlónak való tartozást, kinek eddig sem gróf Degenfeldnétől, sem pedig ifj. Demetertől nem volt semmi okmánya e tartozásról s így reménye sem lehetett neki, sem örökösének ennek megkaparításához. E Rácz Gergely, ki ellen Koronka József bűnvádi keresetet akart indítani s azt az E. K. Tanácsnál is sürgette, oly végrendelkezést tétet, a már második gyermekégre jutott emberrel, a melynek alapján biztos fogantyújuk legyen a Péterfi örökösöknek a felépésre. De térjünk vissza s lássuk, mi történt tovább.

Rácz Gergely, végrendeleti végrehajtó, önfejüleg megtéven a birtok felosztását, e lépés ellen, Koronka J. igazgató, a szükséges folyamodást megtette a Sz.-Keresztúron létező *császári alkerületi* biztossághoz. Itt és Sz.-Udvarhelyen is a *Districts-Commando*-nál a lett az eredmény, hogy a gymn. és ekklézsia a jószágnak háborítatlan birtokában maradjon. Az adósságkövetelők pedig útasítottak a rendes törvényszékek felállításáig halasztandó várakozásra. És így a *Districts-Commando* határozata erejénél fogva, a Rácz Gergely végrehajtói eljárása megsemmisített. Ettől kezdve 1856 márcziusig a gymn. és muzsnai ekklézsia haszonélvezte az egész jószágot. Ez idő alatt bevett a birtok hasznából a gymn. 510 frt 72 krt és Koronka igazgató is 510 frt 72 krt osztr. értékben.¹

1856. márcziusban kezdik meg a követelők a pert s tartott 1857. január végéig, a mikor is a törvényszék az id. Demeter J. testamentumát téven ítélete alapjául, azt határozta, hogy az ifj. Demeter J. adósságait fizesse a gymn. és a muzsnai ekklézsia.

Az egyházi felsőbbség ez idő szerint nem volt ér-

¹ Lásd Koronka József számadásos jegyzőkönyveit az irt időről.

tesülve a hagyományról, sem az e felett kifejlődött per-ről. E pert Koronka igazgató folytatta a gymn. részéről s végkimenetele a lett, hogy az előbb említett ítélet, t. i. az adósság törlesztése nem hajtathatván végre, a birtok elárvereztetett, mégpedig nagyon potom áron, 1518 frt 9 kron.

A Consistorium 1857-ben, hallomás útján, értesülvén a Demeter hagyományáról és perről, 460 sz. alatt leir Koronka Józsefhez s az ügyről felvilágosítást kér és egyszersmind a perhez tartozó iratok felküldését is megsürgeti. Koronka megküldi, megírja a szükségeseket s a Consistorium a további intézkedéseket megteszi, kezébe vevén az ügyet. Az 1859-iki, Kolozsvárt tartott zsinati főtanács aug. 30-iki ülésében 23. jk. sz. a. pedig a következő végzést hozza :

„a 460—1857. E. K. T. sz. a. bővön felfejtett indokokból, maga részéről is hibául teszi ki, főkép keresztúri igazgató Koronka J. atyánkfiának az ezen tömeg és ezt illető ügyek körüli eljárásában felöltő mulasztásokat és vétségeket u. m. :

a) hogy az id. Demeter J. által tett véghagyományról, a végrendelet felküldése mellett, az E. K. Tanácsot annak idejében nem értesítette ;

b) hogy az ezen véghagyományos tömeg ellen, a Péterfi László örökösei által, a tömegre nehézkedő adóssági tőke és kamatja felvételére indított nagyfontosságú tömeges keresetről, a terhető ítéletekről, a per kedvezőtlen kimeneteléről s a megkezdett törvényes executioról tudósítást nem adott. A kereset védelmét önfejtől elfogadta, megtette ; abban jelesen azon ellenvetést, hogy a hagyományos tömeg, mint urbériséget vesztett birtokos ellen, a tőkeösszeg törvény szerint fel nem mondható, megtenni, a követelt kamat egy részének régebb történt kifizetését kimutatni elmulasztotta s a szerint e dolgot odamenni engedte, hogy ezen adósság követelés és okozott temérdek per-költség, nemcsak a széphagyományos tömeget közárverési potomárban, hanem az utalványozott urbéri kárpótlás egyrészét is elnyelte ; holott, ha az E. K. T. mindezekről azonnal és idejében értesül, sikerithette volna azt, hogy a

hátrálék néhány száz forint kamat kölcsönvett pénzből is kifizetve, a tőke úrbéri kárpótlási kötelezvényekkel névértékben törlesztések és így, a hagyományozott szép kiterjedésű jószág, a végrendelező által intézett szent célokra, megmaradjon.

Mindezen mulasztások és vétségek, a tárgy körüli eljárásokból és a perfolyta-levelekből, annyira nyilvánvalók, hogy az E. Főtanács, az E. K. T. elől idézett határozatával egybehangzólag, Koronka József tanárt az okozott kárról felelőssé tenni, reá nézve a kártérítési kötelezettséget kimondani, nem kételkedik; mindazonáltal megtekintve ezen atyánkfának huzamos hasznos szolgálata által, a nevelés körül szerzett csoportos érdemeit egyfelől, másfelől pedig megfontolva azt, hogy tanár atyánkfia nem szándékos rossz akaratú, hanem a törvénykezés körüli járatlansága által okozta a károsodást, az E. Főtanács kegyelem útján a kártérítést elengedi.“

Kérdésbe jöhet, hogy ezen sok zavar és per után mi és mennyi az, a mi már a Demeter-alapot teszi. A végeredmény látható idézett zsinati jegyzőkönyv 5-ik pontja alatt. 31—1859. sz. alatti törvényszéki határozat egybefüggőleg a 112—1859. sz. alatti határozattal, a Péterfi örökösöknek a hagyományos tömeg elleni követelések megállíttatott: *a)* tőkéül 1368 frt 48 kr, *b)* 6°/_o-os kamatul 1847. szept. 1-től 1857. dec. 5-ig 841 frt 48 kr, *c)* perköltségül 142 frt 31¹/₂ kr, összesen 2353 frt 7¹/₂ kr pengő pénzben.

Ebből törlesztetett a véghagyományos jószágból, közárverezés útján békerült összeggel 1518 frt 9 kr; a még fenmaradó 834 frt 58¹/₂ kr követelés a kárpótlásból fizettetett. Ugyanis, vesztett urbériségek kárpótlási czímén utalványoztatott, az országos földtehermentési bizottmánynak okt. 17-én 5353—1857. száma alatt, tőkéül és kamatul, 1858. jan. 1-től folyó kamatszelvénnyel ellátott államkötelezvényekben, 3844 frt 36¹/₂ kr, miből az árverés útján bejött összegben felüli követelés kifizettetvén, marad véghagyományos tömegnek 3009 frt 38 kr pengőben.

Ez összeget a zsinati főtanács tőkésítendőnek határozta s gyarapodott 1869-ig 6329 frt 94 kr-ra, melynek kamatja a végrendelet értelmében $\frac{2}{5}$ részben a muzsina i eklézsia és pap, $\frac{3}{5}$ -részben pedig a sz.-keresztúri gymn. és igazgatója javára 1869-ben 168 sz. a. az E. K. Tanács által 1870. kezdetével megindított. A kamat 338 frt 89 krt tett.

1870-ben a Demeter-hagyatékából 6000 frt utólagos kárpótlás jött, melynek 293 frt évenkénti kamatja, az évi E. K. Tanács 112 sz. a. az illetőkre nézve, a már ismert részcsedési arányban, folyóvá tétetett. Összesen tehát 631 frt 89 kr adatott ki a Demeter-alap kamatjából évenként.

A hagyomány élvezésében nem történt semmi változás 1875-ig, a mikor az E. Főtanács $\frac{94}{100}$ sz. alatti határozatával a keresztúri igazgató részét benmarasztotta a közpénztár javára, — a mely addig, mint igazgatói fizetés szerepelt, — oly formán, hogy rendes tanári fizetéséből ennek megfelelő összeget vont le s így a Demeter-alapot bérbeosztotta rendes fizetésébe.

Sok zavar, per látható ez alapítvány történetében. 1873-ban egy adóstól perrel kapta vissza a gymnasium az ez alpból kikölcsönzött összeget. Egy másik adós-nál pedig ezer frt veszett el, melyet az 1891. évi zsinati főtanács, mint felhajthatatlan összeget, a gymnasium számadásából törölni határozott. Azonban, e sok per, zavar semmit sem von le az alapítvány becséből s az ifj. Demeter János érdeméből; jóllehet nem az ő, de az apja testamentuma alapján jutott e hagyományhoz a gymnasium, de nem az apja, hanem az ő vagyonából. Az érdem mindenesetre azé, a ki a vagyont gyűjtötte, szerezte s így, mint tulajdonos, azt először köz-célra ajándékozta.

Az egész Demeter-alap 1894. végén teszen 15,485 frt 50 krt.

5. *Augusztinovics Sámuel és alapítványa.*

Augusztinovics Sámuel, testvére a nagy alapítvá-

nyozó *Pál*-nak. Állítólag született *Gagyban* 1776-ban. Gyengébb felfogású tanuló lévén, mint bátyja, ezért apja mesterségre adta. Tanulta a csizmadiaságot¹ s egy darabig folytatta is.

Testvére, *Augusztinovics Pál* 1837. október 1-én kelt végrendelete 2-ik pontja alatt azt írja: „Fiutestvéremnek, *Sámuelnek* hagyom a kis-solymosi rész jószágomat, melyről szóló leveleket az administratio ki fogja adni.“ E résszel gyarapodott tetemesen a vagyona s ő maga is mint szerző ember, tekintélyes földbirtokos lett. Édes atyja pap lévén s mély vallásos érzésű, ezt a vallásos érzést örökölték gyermekei is. Ez ömlik át *Sámuelnek*, 1846. dec. 15-én kelt végrendelete bevezető sorain is, melyekben így adja elő gondolatait:

„Az örökön-örökké élő Istennek, ama Kegyelmes Atyának, a ki *Alpha és Omega*, legyen általam, háládatos szívű porba borult szolgálja által, dicséret, dicsőség és felmagasztaltatás, a ki ama kegyelmes ígérete szerint, hogy az alázatos szívűeknek adja az ő kegyelmét, én tőlem, 70 évekre terjedt életemnek alatta, irgalmasságának gazdagságát meg nem vonta. Háládatos szívvel emlékszem, én édes Istenem, idvezült atyámmal közlött azon irgalmasságodról, mely szerint ama nemes *Lengyelhonban*, egy általa el nem követett szerencsétlen esetért őtet nem sujtád haza- és vagyron végpusztulással, sőt mint *Izraelt*, siralmaik után, örömmel vezérléd bé eme tejjel és mézzel folyó *Kanaánba*, ez áldott, nemes *Erdélyországba*. Háládatos szívvel köszönöm néked oh én kegyelmes Istenem, hogy, más *Lengyeltársak* között, áldott emlékü édes atyámat felhivád szent oltárodnak, szolgáljaul², s annak törzsökéből oly magot is támasztál, a ki szent statusomnak, imádott szentséges vallásomnak, a vallásos *Zsuki László* után, igaz buzgósággal veté meg alapát, számvevő hivatali elnök és királyi tanácsos, felejtethetlen kedves testvérem, *Augusztinovics Pál* által. Harmadszor is ezer hála legyen neked Isten, a ki engemet is ez áldást árasztott törzsökből születettni engedté³l.

¹ K.-Solymosi öregemberek állítása.

² 1797-ben mint kadúcsi pap halt meg.

³ Ez örvend, hogy testvére *A. Pálnak*. *Ritka* testvér!

De fájdalom, midőn látom, hogy a sok esztendőig szépen virágzott és dúsan gyümölcsözőtt élőfa ingadoz, oly féreg rágodván annak gyökerein, mely miatt abból többé vesszőszál nem növekedhetik; más szókkal: minekutánna veszemészre, hogy a virágzott *Augustinovics család* kidülendő a polgári társaság alkotmányából,¹ és annak virága kiszáradandó az anyaszentegyház veteményes kertjéből; forró kebellem kívánom, hogy annyi idők alatt virágzott nemes familiám neve és emléke a hazaszeretetnek lángoló lapjáról, polgártársaim és szent vallásom emlékéből végképpen el ne enyessék.”

Ezután hagyományoz, az Augustinovics Páltól kapott és az általa szerzett birtokokból, 1-ső pont alatt *a—l* betűkkel jelezve a mellék pontokat, Pál fiának ezen megjegyzéssel:

„Ezen fenirt Pál fiamnak testált javaimat úgy hagyom neki, hogyha boltunk után együtt békében élnek nőjével, a kit akaratom ellen vett el feleségül, birják, nem bánom, békével; de ha egymástól megkülönböznének, vagy pedig Pál fiam meghalna, akkor nője semmi hagyományomhoz just ne tartson, formáljon, hanem azok maradjannk vissza a k.-solymosi unitárius ekkklézsiának és a keresztúri középiskolának.

A 2-ik p. a. a k.-solymosi unitárius ekkklézsiának hagy 2000 Mfrtot váltóban. A 3-ik p. a. pedig írja: „Hagyok és testálok a sz.-keresztúri középiskolának, k.-solymosi magam szerzett és nekem testált fekvő javaimból 2000, azaz kétezer Mfrtot váltóban, oly feltétellel, hogy az irt iskolának ezen összegből legyen állandó tőkéje; melynek kamatjából évenként, karácsoni examenkor tizenkét szegényebb sorsu, de jobb erkölcsű és törekedésű ifjak nyerjenek 10—10 Mfrtot jutalmul, úgy, hogy a másik évben részesüljenek más jó jellemű ifjak. Mely rendelésem ha teljesedésbe nem menne, az irt tőke azonnal redealjon a k.-solymosi unitárius ekkklézsiára.”

¹ Az Augustinovics Pál életirója mondja 1868-ban, K. Magvető IV. köt. 33 lapján: „Még él egy Augustinovics K.-Solymoson, ez is Pál nevű, unokaöccse a dicsőültnek, fia a fennebb említett Sámuelnek. Gyermekei nem lévén, az Augustinovics név vele a sirba száll, s egy családdal, mely vallásközönségünk történetében kitűnő helyet foglalt el, megint kevesebb lesz.”

A 4-ik p. a. ismét a k.-solymosi unitárius ekleziának hagyományoz birtokrészeket. Az 5-ik p. a. fenntartja magának élete végéig az egész vagyon használatát. A 6-ik pont alatt pedig az ő fia netaláni háborgatásai ellen biztosítja magát.

A leírt hagyományok csak akkor esnek a hagyományos birtokába, ha a felesége is elhal. S éppen ezért a bevezetés után így rendelkezik:

„Ha az egy élő Isten engemet hamarabb kiszólít az élők sorából, mint kedves feleségemet Mihály Annát, kivel 32 esztendő boldog házasságát éltem, kivel a k.-solymosi s egyébűtti szerzeményeimet mindegyütt szereztem, azon esetre utolsó akaratom az, hogy mindazon jók, melyeket néhai kedves bátyám Augustinovich Pál nekem testált és így azok, miután azokat tőle sok körülötte való fáradozásaimért nyertem, tiszta szerzeményeim, mind pedig kedves feleségem Mihály Annával együtt szereztünk s az áltunk épített k.-solymosi kőházzal együtt, legyenek kedves feleségem Mihály Annáé olyformán, hogy ő azokat curialis telkessel s utánna járandó zsellértelkekkel, s künvaló szántó, kaszáló, szőlő-helyeivel, erdőivel, haláláig szabadon birhassa, azokban gazdálkodhassék minden háborgatás nélkül. Minthogy pedig, szívemnek szörnyű nagy keserűségére, fiam Pál, feleségével együtt, kit nyilvános akaratom ellen vett nőül, szüntelen, köztudat szerént, részegeskedik, mindent, a mit kezére kaphat, elpusztít, irántam és kedves feleségem iránt ellenséges indulattal viseltetik és így, nem ok nélkül, rettegésbe vagyok, hogy, ha én előbb találom meghalni, mint ő, említett fiam és menyem tulajdon magam és feleségemmel együtt szerzett s a fennebb neki testált javaimban őt háborgatni, kesergetni és üldözni fogja; ez okon, ítélő mesteri iktató, *Koncz Lajos* öcsém arra kérem, hogy irt kedves feleségem Mihály Annát haláláig a testált jókban, minden üldözések ellen oltalmazza és házamban, javaimban tartsa meg; onnan sem említett fiam, sem senki más által kiüldöztetni ne engedje. Mely atyafiságos jóságát és szeretetét, ha t. *Koncz Lajos* öcsém, irántam és a feleségem Mihály Anna iránt megmutatandja, ezennel utolsó akaratom az, hogy miután mind én, mind pedig kedves feleségem, az élők sorából, az Úr által kiszóllattunk, azon javak, melyeket én a k.-solymosi unitária

ekklézsiának és a keresztúri középiskolának s kedves feleségem Mihály Annának testálm, (ide nem értve felkelhető javaimat, marháimat) letévén a rajtok fekvő s általam az irt helyekre hagyott summát, töstént kezéhez vehesse és legyenek a Koncz Lajos öcsém tulajdonai.“

Augustinovics Sámuel végrendelkezése után elhalt 1850-ben, márczius 22-én.

Mint ez ideig a keresztúri gymnasiumnak sok alapítványa, úgy ez is peressé vált.

A véghagyományozó halála után, nője Mihály Anna, a fekvőjavak haszonélvezője lett; azonban nagyon elöregedvén, 1855-ben, három tanu előtt átadta Koncz Lajosnak oly formán, hogy Koncz Lajos, neki, élete végéig, a jövedelmi hasznot szolgáltatassa bé, halála után pedig a 4000 Mtrtot a gymnasiumnak és ekklézsiának fizesse ki.

Hogy ez átadás valósággal megtörtént, tisztán bizonyítja az is, hogy Augustinovics Pál az átadott javakból bizonyos részt tetteleg elfoglalván, Koncz Lajost, az akkor fenállott sz.-keresztúri törvényhatóságnál, birtokháborításért béperelte s ez a hatóság Koncz Lajosnak azokat visszatélte. Ezen perben Augustinovics Pál, sem a véghagyomány, sem az átadó oklevél ellen semmi kifogást sem tett.

Ezután az alperesek, t. i. Augustinovics Pál és nője Biró Rózália, a már kilenczven évet is meghaladott s elméjében is gyengélkedő Mihály Annától, kivel mindig a legnagyobb ellenségeskedésben éltek, ki tudja mi módon, 1858-ban egy végrendeletet erőszakoltak ki, melyben általánosan csak annyi áll: „Mindennemű javait Mihály Anna hagyja Augustinovics Pálnak és Biró Rózáliának. E szerint, miután a Mihály Anna vérrokonai nem léptek fel, örökössei lennének a Mihály Anna tulajdon javainak, de nem azoknak, melyeknek Mihály Anna csak haszonélvezője volt.

Mihály Anna 1859-ben elhalván, azon fekvő javak is, melyeknek ő csak haszonélvezője volt, vétségből az ő hagyatéka

közé irattak s az alperesek ezekre is, minden birói közbejövetel nélkül, kezöket tetteleg reátették.

Ez okból a felperes rész, a kiszakításra a pert 1860-ban megindítván, az alperesek azzal védték magokat, hogy a javak, örökségek lennének, tehát Augustinovics Sámuel nem testálhatta volna el.

A felelkezések bevégezése után, mivel az 1848. előtti törvények szerént is, a véghagyomány útján kapott javakról Augustinovics Sámuel rendelkezhetett, az udvarhelyi társas törvényszék 1863-ban, a beperesített javakat, a Mihály Anna hagyatékából, a a felperesek részére kiszakasztandónak ítélte.

Az alperes rész, a fenálló törvényekben megszabott határidőn túl és a törvényes szabályokkal ellenkezőleg, visszahelyezést kért s mert a visszahelyezést nem a törvény által kiszabott időben s rendén kérte, az udvarhelyi társas törvényszék 1865-ben a visszahelyezésnek nem adott helyet.

Ez ítélet ellen az alperesrész felfolyamodott a törvényes kir. táblához, de ott is, 1866-ban, az alsó törvényszék ítélete helyben hagyatott.

Két egyforma ítélet lévén, az alperes rész, rendkívüli felülvizsgálatért, az akkor Kolozsváron székelő legfőbb törvényszékhez folyamodott, hol tiszta törvény ellenére a visszahelyezés megengedettett.

De a visszahelyezés után is az udvarhelyi társas törvényszék semmi okot, mi miatt az az előtti ítéletét megváltoztathassa, nem találván, 1868-ban a per alatti javakat kiszakasztandóknak ítélte.

Ez ítélet ellen folyamodott az alperes rész a kir. táblához, honnan 1868-ban, azon okból, mert az okiratok eredetileg felküldve nem voltak, kiegészítés s új ítélet hozatala végett visszaútasított.

Az eredeti okmányok beadatván, az udvarhelyi törvényszék, miután az Augustinovics Sámuel végrendelete törvényesen, igaz úton költ, 1870-ben, a per alatti javakat újból, a Mihály Anna hagyatékából kiszakasztandóknak ítélte.

Ez ítélet ellen újból folyamodott az alperesrész a kir. táblához, honnan, a tanuk kihallgatása végett, újból visszaútasított az udvarhelyi törvényszékre, hol a tanuk kihallgatása után, a kérdéses javak újból a gymnasiumnak és megyének ítéltettek.

Most a a semmisítő legfőbb kormányzékhez semmisítő panaszt adott bé az alperes rész s kéri, hogy minden semmisíttessék meg, míg a büntető törvényszék nem ítél, hogy az eredeti végrendelet hamis-e, vagy nem. Már pedig az a nyugtai aláírása Augustinovics Sámuelnek hamis, a mit az alperes rész beadott, de semmivel sem bizonyított, hogy az Augustinovics Sámuel írása lenne.

Ily értelmű és az ügyet részletesen ismertető folyamatást, kérést adott bé a gymnasium és k.-solymosi ekklézsia előljárósága a *semmisítő törvényszékhez* és azt a megjegyzést is fűzi felperes rész a folyamodványhoz, hogy Augustinovics Pál és Biró Rózália alperesek, a per folyta alatt magtalanul elhaltak; továbbá, hogy Augustinovics Pálról, kinek, köztudat szerint, nagy bátyja, apja, a nevelő intézeteknek szerzett, élt és halt, föl nem tehetni, miszerént ő, a visszahelyezés melletti ügyvéde Biró Sándornak oly információt adott volna, hogy az általa egyszer elismert, minden kifogáson felülálló végrendeletet gyanusnak nyilváníthassa; hanem a dolog kétségen kívül úgy áll, hogy nevezett felhatalmazott ügyvéd Biró Sándor, a második alperes Biró Rózáliának testvére s egyszersmind, mint magtalanak, örökösse lévén, ily aljas gyanúsításokkal reméli a bírakat félrevezethetni és a népnevelés üdvös céljára szánt javak egyrészét elsajátíthatni.

A semmisítő törvényszéknél a gymnasium és a k.-solymosi ekklézsia javára dőlven el az ügy, hagyományosok a hagyományokhoz juthattak. Koncz L. fizette ki a gymnasiumnak. Az 1876. évi Árkoson tartott zsinati főtanács ¹¹⁷/₄ sz. a. életbe is lépetette oly módon, hogy az alapítólevél értelmében, minden téli vizsga alkalmával, 12 tanulónak személyenként adandó 10 magyar forint értékében adassék o. é. 3 frt 50 kr. E határozat alapján az 1877. évi január végén tartott vizsga alkalmával adatott ki ez alapból a segély, vagy jutalom elsőbbsen s ily formán kiadatott az 1894-95. isk. év végéig összesen 756 frt o. é. Az Augustinovics Sámuel-alap 1894 végén: 1187 frt 22 kr o. é.

6. *Gál Ábel-alap.*

Az alapítványozó *Gál Ábel* született Szent-Gericzén,

1807-ben. Tanulását szülőföldén megkezdve, 1822-23-ik isk. év elején lépett a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumba, melyet 1829-ben végezvén, a kolozsvári főgymnasium növendéke lett. Tanulmányai végeztése után a kolozsvári ekklézsia kántora s 1837-ben iklandi, 1845-ben szent-mihályi és végre 1859-ben abásfalvi pap lett. Meghalt 1868. szept. 7-én Abásfalván.

1856. június 27-én kelt ajándék levele szerént, egy ezer Mft összeget ajándékozott a keresztúri gymnasiumnak, egy második tanítói állomás felállíthatása alaplául, oly formán, hogy azon naptól fogva fizeti 6 perzentos kamatját, mindaddig, a míg a tőkét befizetheti. Addig is biztosítékképen lekötötte két annyit is érő sz.-gericzei belsőteltét.

Ez alap a 60-nos években befizettetvén, gyümölcsözőleg elhelyeztetett s kamatjából, az 1888-89. isk. év elején 235/1887. E. K. T. sz. a folyóvá tétetett az 5-ik tanári fizetés pótlásába 120 frt. A tőke 1894 végén: 2341 frt 59 kr o. é.

7. *Fejér Márton-alap.*

Kolozsvári ügyvéd Fejér Márton¹ 1864-ben 150 frt alapítványt tett, melynek kamatja adassék a három iskolához, t. i. a kolozsvári, tordai és keresztúri gymnasiumokhoz, ösztöndíjúl. A keresztúri gymnasiumhoz 1 frtot rendelt évenként a kamatból és pedig oly formán, hogy azzal egy szép író tanuló jutalmaztassék meg, rendesen a nyári vizsga végén.

Ez alap kamatjaiból kiadatott a 1894-95. isk. végéig: 27 frt o. é.

8. *Ágoston István² alapítványa.*

Ágoston István született 1810-ben, Kolozsváron. Atyja: Ágoston József, kolozsvári birtokos polgár, anyja:

¹ Életirátát lásd: Ker. Magvető III. köt. 1—37. lapjain, Jakab Elektől.

² Az Ágoston István életére vonatkozó adatok részben Filep István kolozsvári ügyvédnek, 1878. ápr. 3-án, Gombos S. tanárhoz írt leveléből vannak véve. L. gymn. levéltár XX. csomag, nr. 1.

Gyergyai Zsuzsánna. Tanulmányait a kolozsvári unitárius főgymnasiunban végezte, a jogot pedig a reformátusoknál hallgatta.

Rajongó hazafi érzelmű volt egész életében; hazaszeretete néha tulságokba ragadta s e miatt az 50-es években Urbán cs. kir. ezredes és kolozsvárkerületi főnök elzáratta volt. Meghalt 1857-ben július 13-án; eltemettetett a kolozsvári köztemetőbe. Sirját az E. K. Tanács által emeltetett egyszerű sírkő jelzi.

Végrendeletében vagyonát az unitárius vallásközönségnek hagyta és pedig azzal a kikötéssel, hogy annak jövedelméből évenként 84 frt adassék gazdasszonyának, Karr Jánosnénak s ennek halála után, ez a 84 frt, évenként küldessék bé a sz.-keresztúri gymn.-hoz, két jó tanuló jutalmazására, segélyezésére.

A végrendeletet, melynek voltak forma hibái, anyja, a ki első férjétől való elválása után, ügyvéd Csehi Sándorhoz ment férjhez, megtámadta. De Fejér Márton ügyvéd, a kit az E. K. T. a hagyaték rendezésével bízott meg, ajánlotta a békés kiegyenlítést; a mi meg is történt azzal a feltétellel, hogy a hagyatékhoz tartozó ingók és ingatlanok adassanak el s az azt terhelő adósságok a begyűlt pénzből kifizetvén, a megmaradt összegnek fele adattassék Csehi Sándornénak. Ez ajánlat keresztülvítvén, a vallásközönségnek jutott mintegy 2800 frt. Ennek kamatjából kapta aztán a gazdasszony évenként a 84 frtot.

A gazdasszony halála után, az 1866. jul. 1-én tartott E. Főtanács $\frac{92}{1}$ sz. a. meghatározza: hogy a 84 frt, f. évi szept. 1-től adassék ki a közpénztárból keresztúri két legjobb tanuló deáknak, egyik-egyik ebből 42 frtot kapván évenként. Azonban, minthogy az érdekelt végrendelettel nem ellenkezik, a jutalmazott s ez által egyszersmind kitüntetett két deáktól megkivánja az E. Főtanács, sőt kötelességökké teszi, hogy nevezett gymnasiunban a 2-ik és 3-ik elemi osztályokat tanít-

sák. E határozatot azonban az E. Főtanács csak ideiglenesen kívánja fentartani.

Egy pár évig állott ez a gyakorlat, azután csak jutalmul adatott ki az isk. évek végén.

Ez alapítvány kamataiból kiadatott az 1866-ik évtől az 1894-95 isk. év végéig összesen 2352 frt o. é.

9. *Botta Györgyné Koncz Klára-alap.*¹

Botta György, Szolnok-Doboka megyében, Holló-Mezőről származik, gör. katolikus; nője pedig Nagy-Solymosban született, 1797-ben. Atyja Koncz Ignác, állítólag róm. katolikus.

Botta György Csik-Szt.-Imrén volt báró Henter Józsefnek gazdatisztje s az 1848-49-iki szabadságharcz után, onnan jöttek Szent-Ábrahámra lakni, a Jakabházi Páltól megvásárolt birtokba, mely birtok kettőjük közös szerzeménye volt.

Botta Gy. 1863. ápr. 16-án elhalván, megelőzőleg, az őt illető vagyónrészt, végrendeletileg az oláh-consistoriumnak hagyományozta, azzal a kikötéssel, hogy abból Holló-Mezőn oláh iskolát állítsanak. Nője pedig, Koncz Klára, a ki 1873. január 31-én halt el, 1869. június 19-én kelt végrendelete szerint, az őt illető vagyónrészt általános örökössévé: sz.-keresztúri Koncsagh Eleket tette, mely vagyon, a hivatalos leltár szerint, 10,693 frt 59 kr. értéket képviselt. De kötelességévé tette általános örökösnek, hogy a 14 pont alatt megnevezett rokonoknak és erkölcsi testületeknek fizessen ki összesen 4800 frtot. A rokonokon kívül a hagyományosok között van a sz.-keresztúri róm. kath. ekklézsia, különböző czélokra, 500 frtal, az ev. ref. leányiskola 200 frtal; az erdélyi muzeum-egylet 400 frtal; a kolozsvári nemzeti színház nyugdíjintézete 400 frtal és a sz.-udvarhelyi róm. kath. s ev. reform. főgymnasiumok

¹ A Botta György és neje életét illető adatokat Szent-ábrahádi Agh József és Sz.-keresztúri Koncsagh Elek urak adták. Ez utolsó általános örökösse Bottánénak, minthogy a Koncsagh E. első neje unokahuga volt Koncz Klárának.

400-400 frtal és végre a sz.-keresztúri unitárius gymn. 400 frtal.

Ez utóbbira nézve így intézkedett: „a kamatokat élvezze azon magántanító, ki a gyermekeket emberies, szelid bánásmódja mellett, a magyar nyelv helyes írása és olvasásába bevezette“.

A vármegyei három gymnasiumot érdeklő hagyományok kezelésére nézve megjegyzi hagyományozó Koncz Klára, hogy „az ezekre való felügyelet minden egyes felekezet becsületes tagjait illeti, és ha egyik, vagy másik intézet a hagyományt nem az örökhagyó által kijelölt célra fordítaná, joga van azt a harmadiknak elvenni, s saját felekezeti tanodájában, az örökhagyó akaratjának megfelelően, felhasználni.“

Általános örökös Koncsagh Elek, a sz.-keresztúri gymn.-nak hagyományozott 400 frtot és hátrálék kamatjába 140 frt 60 krt, 1881-ben jan. 5-én befizette, mely kezelés végett felküldetett a közpénztárba. Az 1882 évi E. Főtanács 26. sz. a. ez alapra nézve határozta: „miután az alapítványlevél értelmében csak a 400 frtnak kamatja adandó ki az illetékes magántanítónak s az az 1881-82. isk. évre ki is adatott; a 400 frton felül felküldött kamatokból gyűlt 140 frt 60 kr tőkésítésék egy másik 400 frtos alap erejéig, annyival is inkább, mert utólagosan kiadni jutalomképen nem is lehet.“

Kiadatott ez alap kamatjából az 1881-82. isk. évtől 1894-95-ik isk. év végéig összesen 280 frt. Az alap állása pedig 1894-ik év végén: 712 frt 08 kr.

10. *Mártonffy Gergelyné, Koncz Juliánna és alapítv.*

Ez alapító is a k.-solymosi Koncz-családból ered. De minthogy férjével, Mártonffy Gergellyel, együtt szereztek a vagyont, illő a férjről is, ez alapnál szólni.

Mártonffy Gergely született 1791-ben, márczius 25-én, Csik-Szt-Györgyön.¹ 1807-ben végezte a csik-som-

¹ Az adatok Gál József úrtól vannak, a ki férje a Mártonffy és Mártonffyné nevelt leányának, Koncz Rózának.

lyói 6 osztályu gymnasiumot s onnan Kolozsvárra ment át tanulását folytatni, de fundatiót nem kapván megkésése miatt, pártfogója, Andrási Rafael gvardján, udvari szolgálatot szerzett neki Buzás-Bocsárdon, hol számtartóskodott. Innen Szász-Szt-Ivánba tétetett által, a hol 1816. február 16-án nőül vette Koncz Juliánnát s mint nős ment egy-két év múlva Bethlen-Szt-Miklóstra gazdatisztnak, a gróf Bethlen Imre udvarába. E birtokot 1829-ben haszonbérbe vette ki s 12 év alatt annyira megmódosodott, hogy 1841-ben, mint önálló birtokos, megtelepedett Gogán-Várallyán.

Nője, Koncz Juliánna, született volt 1796-ban Almakeréken, szept. 7-én. Megkereszteltetett N.-Solymoson.¹ 57 évig éltek együtt s 1867-ben megölték aranylakadalmukat. Gyermekük nem lévén, két rokon leányt neveltek fel, mint fogadott leányukat, az egyik Koncz Róza, Gál Józsefné; a másik Koncz Károlina, Pásztani Daniel Lőrinczné. Mártonffy Gergely meghalt 1874-ben 83 éves korában, nője pedig 1877-ben, 81 éves korában.

Halála előtt, u. m. 1873. okt. 10-én a keresztyúri gymnasiumot érdeklőleg a következő „*alapítványozási okirat*”-ot állította ki Koncz Juliánna :

„Nevem alább irt Koncz Juliánna, özv. Mártonffy Gergelyné, Istenes lélekkel és teljes megnyugvással teszem azon intézkedésemet, miszerint az unitárius vallásközönség székely-keresztúri tano-dájában tanuló bizonyos növendékek segélyezésére „*Mártonffy-Koncz*” neven teszem a következő alapítványomat :

1. Halálom után, legtovább egy év alatt, köteles Gogán-Várallyi birtokos Gál József jogutódom, 3000, azaz : háromezer osztrák forintot, erdélyi urbéri papírosakban, illetőleg kötelezvényekben, befizetni az unitárius vallásközönség kolozsvári közpénztárába végrehajtás terhe alatt, hogy az ott kezeltessék egy perczent kezelési költség levonásával s arról az E. Főtanácsnak külön számadást mutasson bé évenként a pénztárnok.

¹ Atyja : Koncz Pál, anyja : Máté Juliánna. Atyja udvari tiszt volt a gróf Bethlen Ádám udvarában.

2. Az évenként bájóvendő kamat osztassék ki a székelýkeresztúri unitárius tanodában tanuló szegényebb sorsu, jobb igyekezetű tanulók között oly formán, hogy a kis-solymosi Koncz neven lévő családok lehető fiu tanuló növendékei közül az illetékesebbek vegyék ketten két ezer forintnak a kamatját s a harmadik ezernek kamatját vegye egy más néven levő unitárius fiu.

3. A segélyzendők kijelölése a sz.-keresztúri iskola igazgatóságától függ és a kolozsvári főpénztárból félévenként a kamatot ossza ki a censurák alkalmával az illetőknek; sőt az alapítvány letétele után egy évvel kezdvén a segélyezést, adnák félévenként előre.

4. Ha netalán a 2-ik pont alatt felemlített Koncz-családból tanulók nem volnának, kapják mások, csakhogy mindig unitáriusok segélyeztessenek.

Mely fennirt alapítványozási okiratot két példányban kívántam megíratni, hogy egyik őriztessék az unitárius vallásközönség kolozsvári levéltárában a másik a k.-solymosi unitárius egyház ládájában; mindkettőt sajátkezőlő alá irtam és megerősítettem.“

Ez alap a jogutód által befizettétvén, az E. K. T. 1876. dec. 24-én tartott ülésében 253. sz. a. életbe léptette. S az időtől fogva az 1894-95. isk. év végeig kizosztatott ez alap kamatjából összesen: 2119 frt 14 kr.

Az alap állása 1895-ik isk. év végén: 3000 frt.

11. *Városhalvi Bedő Sándor és alapítványai.*

Udvarhelymegyében, Hodgyában született Bedő Sándor, 1816-ban. Atyja Bedő József ev. ref.; anyja: városhalvi Kénosi Anna, unitár. vallásu. A mint megszületett, anyja rögtön meghalt s dajka nevelte. Három éves korában, anyja testvérei Kénosi Ferencz és György, a kik nőtlenek s így magtalanok voltak, magukhoz vették Városhalvára. A fiu hét éves koráig néma volt.¹ Ekkor egy véletlen jelenet megszólaltatta. Ugyanis, a szolgálot, a ki a fiut gondozta s a kihez nagy bizalommal viseltetett, egy legény megőlelte; e miatt a néma

¹ Testvérétől, Bedő Miklóstól van ez adat.

fiu haragra lobbant s rákiáltott: *ne nyulj hozzá.* Ezek voltak első szavai s azután beszélt rendesen. 1823-24. isk. év elején a sz.-keresztúri gymnasiumban kezdette tanulását s 1832-ben végezve Kolozsvárra ment át.

A Kénosi testvérek unitáriussá nevelték s minden vagyonukat Bedő Sándorra hagyták Városhalván, ő maga pedig hodgyai birtokát Ferencz testvérének ajándékozta.

Kétszer nősült; először 1839-ben, nőül vette Sz.-Keresztúrról Bereczki Máriát, a ki 1875. febr. 4-én meghalt. Gyermekeik nem voltak.

Másodszor, 1877. febr. 22-én, nőül vette a vértanu martonosi Gálfi Mihály özvegyét, Bereczki Károlinát.

Politikai fogságot szenvedett az 50-es évek elején Szebenben három-, Josefstadtban pedig két évig.

Meghalt 1885. aug. 5-én. Porai a városhalvi temetőben nyugszik. Vagyonát rokonaira hagyta, de jótekonyczélu alapítványokat is tett.

Első alapítványi levele így hangzik:

„Alólírt, az unitáriusok székely-keresztúri középtanodájához, egy határozott célú alapítvány létesítésére, az alábbi pontokban kifejezést nyert rendelkezésem tekintetbe vételének kikötésével a 9468 számú „Földtehermentesítési kötelezvényben“ 300, irva is háromszáz forintot ezüstértékben, a további intézkedések megtétele végett a Mlgs. és főt. E. K. Tanácshoz alázatos tisztelettem mellett küldöm. Ugyanis:

1. Akarom, hogy ezen háromszáz frtos alapítvány, szeretett nőm: „*Bereczki Mária*“ neve alatt szolgáljon s a sz.-keresztúri középtanodánál, — a kolozsvári főtanodából kiküldött s küldendő — ideiglenes minőségben alkalmazott s alkalmazandó köztanítók jutalmazására, — ennek évenkénti kamatja, a köztanítók között egyenlő mennyiségben, a nyári iskolai vizsgálatok végeztével lévén mindenkor kiosztandó.

2. Határozottan kijelentem abbéli óhajtasomat, hogy ezen jutalmi összeg, a köztanítóknak meghatározott és meghatározandó rendes évi fizetésökbe bele ne tudódjék; és hogy ezen jutalmazás már az 1875-ik évben esendő nyári iskolai vizsgálat alkalmával folyósíttassék.

3. Ha a középiskoláknak kilátásba helyezett országos szervezése által, a rendes tanári állomások beállításával, a köztanítói állomások megszüntetnének: abban az esetben ezen alapítványi összeg fordíttassék a sz.-keresztúri iskolatelek közvetlen szomszédságában lévő helyiségek remélhető s lehető megvásárlására alapul.

4. Ha ezen alapítvány, kezelés által, meghatározott és kitűzött céljától elúttetnék valaha, felkérem és mindenkorra felhatalmazom, mint felügyelőket, az Udvarhelyegyházköri esperest és jegyző urakat, hogy a céljától elúttott alapítványt, azonnal az Udvarhely unitárius egyházköri papi és mesteri gyámolda részére foglalják le s e célra fordítását törvények értelmében is teljessébe vegyék.

5. Ezen alapítványi oklevél három példányban, u. m.: Valásközönségünk kolozsvári, sz.-keresztúri középtanodánk és az Udvarhely unitárius egyházkör levéltáraiba letétetik." Kelt Városfalván aug. 27-én 1874. Bedő Sándor, m. k."

Kiadatott ez alapból a kikötött célra 1894-95. isk. év végéig 314 frt 10 kr. Az alap állása pedig 1894. végén: 324 frt 25 kr.

Második alapítványát tette Bedő Sándor Sz.-Udvarhelyen 1885. július 25-én. És pedig eképpen:

„irt helyen és időben kelt „a kir. közjegyző által kiállított s Elekes József és Ábrahám József tanuk által megerősített „Végrendeletem“-ben, városfalvi birtokomra nézve megjelölt jogutódaimat, Bedő Béla és Bedő József unoka öcséimet arra kötelezvén, hogy a sz.-keresztúri unitárius középtanodának — nőm Bereczki Károlina, mint életfogytiglani haszonélvező halála után számítandó egy év leforgása alatt — egyezer (1000) forintot o. é. fizessenek ki. Ezen összeg rendeltetésére és kezelésére nézve a következőket kötöm ki s azoknak megtartására nevezett középtanoda mindenkori igazgatóságát szorosan kötelezem:

1. Ezen összeg „*Városfalvi Bedő Sándor betegápolási alapítványa*“ czímen kezeltessek, az intézet más nemű tőkeállományaira nézve érvényben álló szabályok szerint és felelősség mellett.

2. A tőke elkölthetetlen; évi jövedelme pedig a nevezett

intézetben tanuló szegény sorsú növendékek betegápolási és gyógykezelési költségeinek fedezésére fordíttassék. Az ápolásra szorult ily növendékek közt, sem vallás, sem nemzetiség tekintetében különbséget nem kötök ki.

3. Ha a tőke jövedelmét az ily célú kiadások vagy éppen nem, vagy csak részben emészténék fel, a fönmaradó jövedelem esetről-esetre a tőkéhez csatolandó s mint tőke szaporulat elkölthetetlen lesz.

4. Hogy ezen alapítványom által kitűzött cél annál sikeresebben megvalósítható legyen, a közegészség ügyével s érdekével is megegyező azon kívánságomat fejezem ki, hogy az ápolást igénylő terheesebb betegek részére egy alkalmas külön helyiség jelöltessék ki és szereltessek fel.

5. Ezen alapítványom hű kezelésének ellenőrzéséül első sorban a kezelésre hivatottak kötelességérzetét, másod sorban pedig az illetékes főhatóság felügyeleti jogát és kötelezettségét jelölöm meg.

6. Ezen alapítvány összeg biztosítása céljából felhatalmazom többször nevezett középitanoda igazgatóságát, hogy azt, halálom után, városfalvi birtokomra, mint jelzálogot, telekkönyvileg bekebeleztesse.“

Ez ezer forint hagyományt hodgyai Bedő Ferencz perrel támadta meg s általában az egész végrendeletet. E per a sz.-udvarhelyi kir. törvényszék 3401-1890. sz. s a m.-vásárhelyi kir. tábla 3474-1891. és a magyar kir. curia 10226-1891. számú ítéletei alapján a gymnasium javára dőlt el.

12. *Br. Orbán Balázs és alapítványai.*

Orbán Balázs, Udvarhelymegyében, Lengyelfalván született 1830-ban, febr. 3-án. Az alsóbb osztályokat a szülői háznál, mint magántanuló végezve,¹ 1844. szept. 3-án, a sz.-udvarhelyi ev. ref. főgymn., a bölcselmi tanfolyamra vétetett fel.² Ezt és egy évi jogot itt végzett, 1847-ben Konstantinápolyba ment szülőivel, az anyai

¹ A testvére Orbán Ottó állítása szerint.

² Lásd a főgymn. anyakönyvét az irt évről.

örökség átvételére s ez évben bejárta Palestinát, Syriát, Arábiát s Egyiptom egyrészét és Görögország nevezetesebb városait.

A szabadságharcz hírére Orbán Balázs hazaindult, de a határőrök nem eresztették bé Magyarországra. A harcban ugyan nem lehetett szereplő, de a Törökország-felé menekülteket pénzzel, tanácssal segítette. Kosuth életét, a Joannovics-féle összeesküvéssel szemben megmentette. Ezután Londonba menekült; onnan Jersey szigetre jutott, hol Hugó Viktor s mások társaságában volt darab ideig. Hazájába 1859-ben tért vissza.

1847, 1848 években tett útazásai, tanulmányai eredményét megírta „Útazás Keleten“ cím alatt 6 kötetben. Ezután a Székelyföldet írta le 6 kötetben; megírta Torda város monographiáját is 1 kötetben. A 70-es évek elejétől országgyűlési képviselő volt egészen haláláig.

1865-ben lett unitárius, vagyis, ekkor tért vissza a róm. kath. egyházból az unitárius vallásra, mert ősei is unitáriusok voltak. Ez egyház és iskolái iránt nagy figyelmet tanusított s nem csak szóval, de tettel, áldozattal is mindig az elsők között volt. 1876-ban tette első alapítványát a sz.-keresztúri gymnasiumhoz. Erről az alapítvány-levél eként hangzik:

„A nemzetek életképességét és hatalmát ma, már nem a nyers erő, nem is kizárólag a hősiesség, hanem a népek műveltségi fokozata s szellemi fejlettsége szabja meg. Napjainkban a nagy hadsergek s roppant fegyverkészletek is csak úgy nyernek nyomatékot, csak úgy tudhatnak még harctéereken is tekintélyt és eredményt előidézni, ha az értelmiség felvillanyzó ereje lehel bele erőt és erőt fokozó bizalmat; ha a nyers erő felett ott áll a szellem hatalma, melyet a tömegek hatalma mindenkor megteremt.

Ezért nemzetének ma azon honpolgár teszi a legnagyobb szolgálatot, ki az értelmi tőke gyarapítására hat; mert nem frázis, hanem kétségbe vonhatlan igazság az, hogy a francziákat a porosz iskola mesterek győzték le.

Én egy csekély észrevehetlen paránya vagyok a nemzet testnek, kit a sors csekély szellemi és anyagi tehetséggel ajándékozott meg; minden, mit e két téren bírok, saját szerzeményem, s mint ilyen felett szabad rendelkezési joggal bírok, s miként korlátozt szellemi tehetségemet s ennek ki nem pótolható élet tevékenységemet és buzgalmamat kizárólag hazám és nemzetem szolgálatára igyekeztem szentelni: úgy csekély vagyonomat is a szellemi élet fejlesztésére, a nemzeti értelmesedés fokozására szándékozom áldozni; de a miként a toll és szó: az észnek e gyenge tolmácsai számbavehetetlen keveset nyújthatnának, úgy az anyagi áldozat is viszonyaim között nagyon korlátozt lehet csak; az csak is egy szerény eltűnő levélke a nemzet művelődés terebélyes életfáján, az csak is egy észrevehetetlen hajsza, a szellem élet erős hálózatában; de csak az ily gyenge szálcák is, ha sokat egybe fogunk erős köteléket képeznek. Azért az áldozat csekély volta nem tart engem vissza, mert a sok csekélyből nő ki magát a nagy, a hatalmas, s a jól alkalmazott kevés is, mások hozzá járultával, képes némi eredményt felmutatni.

Mi szegény kopár hegyek közé szorított, az ország szívéből távol eső székelyek, mint minden, úgy a nevelés terén is háttérbe szorultunk itt is, mint egyebekben, az önszegélyre vagyunk utalva; azért én csekély alapítványomat egy székely tanodához, imádott szülőföldem egy oly tanintézetéhez küldöm, mely azt leginkább szükségli, egy oly nevelő intézethez, melyben nagyon sok szegény tanuló van, s mely egy kis számú felekezett túlfeszített áldozat készségéből merített lételt s annak köszönheti folytonos fejlődését, attól várja jövődjének biztosítását.

Es a székely-keresztúri unitárius gymnasium, mely egy sűrű népséggű vidék egyedüli iskoláját képezi, s melyben leginkább szegény falusi nép fiai küzdenek az önfentartás és kiképeztetés nyomorával. Az ilyeneknél néha csekélynek tetsző segély is jótékonyan hat, miért alapítványomat ösztöndíj alakjában ez intézettel kapcsolom össze.

A székely-keresztúri unitár. gymnasiumban 5 gymnasialis osztály van jelenleg rendszeresítve, teszek tehát 500, azaz ötszáz o. é. frt alapítványt oly formán, hogy mindenik osztályban évenként száz-száz frtnak kamatja a legjelesebb tanulóknak, nemzet és

vallás különbség nélkül, ösztöndíjként kiszolgáltassék; ha az osztályok száma e tanintézetben szaporíttatnék, akkor az ösztöndíjak mindig a felső 5 osztályban adandók ki.

Ez ösztöndíjak kiosztásánál azonban minden protectio és részrehajlás útját elzárni kívánván, a tanuló ifjakkak is, az ösztöndíj képesek megjelölésére, némi befolyást gyakorolni kívánok biztosítani, nem annyira ellenőrzés, mint inkább az önértet ébresztése céljából, s főleg azért, hogy a tanulók, már fiatal zsege korukban hozzá szokjanak az érdem méltánylatához s ennek nemeseítő érzetét elsajátítsák.

Ez okon a jelölt ösztöndíjak mindenik osztályban a legfeddhetlenebb magaviseletű, a tanulmányokban a legtöbb szorgalmat és előmenetelt tanusító ifjunak adassanak, a következő módozat szerint:

Mindenik ösztöndíj jogosult osztályban, az illető közvizsgát pár nappal megelőzőleg, az osztály tanulói titkos szavazat útján, az ösztöndíjra, három tanulót jelölnek ki, e kijelöltekből aztán az illető osztályba betanító tanárok (v. tanár), az igazgató részvéte mellett, szintén titkos szavazat útján válasszák ki a három közül a legérdemesebbet, kinek a közvizsga alkalmával az ösztöndíj buzdító szavak kíséretében kézbesítendő.

Ha a tanulók által kijelöltek közül a betanító tanárok (v. tanár) egyet se találna jutalomra érdemesnek, ha ebben, vagy bármi ezt érdeklőben, contraversio támadna, azon esetben, mint legfelsőbb foruma a gymnasiumnak, az igazgató elnöksége alatt egybeülő tanári kara fog végérvényesen dönteni.

Az alapítvány tőke most nálam marad, annak biztosítására azonban lekötöm bár hol található javaimat mindaddig, míg a tőkét folyó készpénzben be nem fizetem; a tőke befizetése határidejül 1883. január 1-ét tűzöm ki; addig netalán bekövetkező elhalálozásom esetében, hagyatékomból első sorban e tartozásom fizetendő ki, mire lehető jogutódaimat szigoruan, átok terhe és törvényes végrehajtás erejével kötelezem, s megtagadás esetében minden javaim öröklhetésétől eltiltom.

A tőke lefizetéséig pd. arra kötelezem magamat (esetleg jogutódaimat), hogy jövő 1877-ik évtől kezdve, minden iskolai év vége előtt 2 héttel, azaz jun. hó 15-én a lekötött 500 frtnak 10%,

kamatját, azaz 50 o. é. frtot, a sz.-keresztúri unitár. gymnasium igazgatójának kezeihez beszolgáltatom (illetőleg beszolgáltatják jogutódaim), mit, ha elmulasztanék (v. elmulasztanának), feljogosítom ama tanoda igazgatóságát, hogy bárhol található javaimból (v. javaikból) magának e tartozásom erejéig eleget vehessen, vétethessen költségeivel, fáradságaival együtt.

Mindezek biztosítása fejében kiadom ezen tanuk előtt saját kezűleg kiállított és aláírt alapítvány leveletem.

Kelt korondi fürdőn, 1876. aug. 12.

Orbán Balázs,

országgy. képviselő és jegyző.

Ez alapítvány már az 1876-77. isk. év végén folyóvátetetett 10%-al s 1885-ben befizetvén az alapot, 6%-al és 1893-ban, a kamatláb esése folytán, 5%-al adatott az illető osztálybeli tanulóknak a jutalom. Az 1894-95. isk. év végéig kiadatott összesen ez alap kamatjaiból: 640 frt o. é.

Az alaptőke pedig 1894 végén: 544 frt 87 kr.

Második alapítványa. A VI-ik osztály beállítására 100 frt alapítványt tett az 1889. évi E. Főtanács alkalmával. Ez az alap 1894. végén 136 frt 13 kr.

Halála előtt három nappal, u. m. 1890. ápril 16-án, Budapesten kelt végrendeletében is megemlékezik a sz.-keresztúri gymnasiumról. *Ez a harmadik alapítványa.* Bévezető soraiban mondja:

„Tekintve az emberi élet mulandóságát, a földi élettől való megválásnak bizonytalanságát, főleg, az oly, egészségében megrongált egyénél, mint a minő én vagyok, szükségesnek tartom, halálom bekövetkezetése tekintetéből, csekély földi javaimra nézve, már most megtenni végintézkedésemet. A mint egész életem türelem volt a jóért, az igazságért, a haza üdvére, s a miként életemben sohase kerestem önfeláldozó odaadásomért az öntudatnál más jutalmat: akként, már csak a következetességért is oda kell törekednem, hogy halálomból is némi haszon háromoljék a szegény magyar hazára, a melynek egész életem tevékenységét szentelem; földi javaim egy részét, azt a részét, a mely leginkább szerzemé-

nyem, a haza, közmivelődés és fajmegmentés oltárára szentelem. Én családdal nem lévén megáldva, a magyar népet tekintem családomnak s azt is kívánom főörökösömmé tenni; míg másrésről, a testvéri szeretet adóját sem kívánom megtagadni azon testvéremtől, ki arra rá van szorulva s ki gyermekei által családunk tovább folytatására hivatva van. E két pont irányozó határozásmat és eljárásomat.“ Ez után javait számlálja elő s terheit is, melynek tisztázására nézve is rendelkezik, s folytatja: „A Szejkefürdőt, az ahoz tartozó tagot és szombatfalvi házat hagyományozom Bódog bátyám fiutódainak, úgy azonban, hogy a fürdő és gazdaság jövedelméből tartozik minden évben a székely-keresztúri unitárius gymnasiumnak 200, irva kétszáz o. ért. forintot kiszolgáltatni ő és jogutódai 20 éven át, vagyis mindaddig, a míg 4000 frtot fog az évi járadék tenni. Ezen segítyt hagyom nevezett iskolának azért, hogy a kapandó évi járadékból, fordítsa az egyik 100 frtot szegény tanulók — a legszorgalmasabbak és legkitűnőbbek — ösztöndíjául; a másik 100 frtot pedig a beállítandó VI-ik osztály tanári fizetése alapjául, a melyre már életemben tettem 100 frt alapítványt. Bátyámat és jogutódaimat oly szigoruan kötelezem ezen alapítványom betartására s a 200 frt évi járadék pontos kiszolgáltatására, hogy ha annak fizetésében pontatlanok lennének, avagy azt, bármimű ürügy alatt, megtagadnák, a székely-keresztúri unitárius gymnasium igazgatóságát és tanári karát feljogosítom arra, hogy ezen, telekkönyvileg is bejegyzendő, szolgálmányt törvényes úton is felvehesse, sőt pontatlan, vagy hiányos fizetés esetében, magát, a 4000 frtra menő tőkét is azonnal exequáltathassa a Szejkefürdőn és tartozandóságain. Ép azért, mert szomoruan tapasztaltam, hogy az ily közmivelődési hagyományokat az utódok nem igen szokták respectálni, sőt nemes céljaiktól elvonják; azért én, a székely-keresztúri iskolának tett hagyományom pontos kiszolgáltatását, minden körülmények között biztosítani kívánván, a Szejke és tartozandóságainak birtoklását a Bátyám és fiutódai részére alapítványom pontos kiszolgáltatásához kötöm s az esetben, ha azt lelkiismeretesen nem teljesítenék, nevezett iskolát megkárosítani, avagy kijátszani akarnák, az esetben elesnek a Szejke-fürdő birtoklásától s az egészen a székely-keresztúri unitárius gymnasiumra szállna át....

A székely-keresztúri gymnasium alapítványánál székely nemzetem iránti szeretetem az irányadó; mert én itt is igazán követtem Krisztus tanait, hogy a ki kővel dob, azt kenyérrel dobom vissza; mert nem tagadom, hogy végtelenül fájt lelkemnek, hogy a keresztúri választó kerületben, éppen székely testvéreim, azok közt unitárius hitrokonaim buktattak meg. De én e megaláztatásomért, e kitagadásomért úgy kívánok bosszútállani, hogy a népnevelés előmozdítása által edzem meg jövőre e népet a hazafiságban.“ stb.

E végrendelet szerkesztése után csakhamar u. m. 1890. ápr. 19-én meghalt Budapesten. Porai a Szejke-fürdőre szállítottak, hol ápril 21-én helyeztettek örök nyugalomra.

Orbán Balázs végrendeletét s így a gymnasiumnak hagyományozott 4000 frtot is, a végrendelező testvére, Ottó, perrel támadta meg. A per felvétetett a sz.-udvarhelyi kir. törvényszéknél 1893. évi szept. 23-án s még jelenleg t. i. 1895-ben is folyamatban van.

13. *Özvegy Vas Miklósné, született Szabó Anna alapítványa.*

Szabó Anna, Szabó Sámuel, sz.-keresztúri gymnasiumi első igazgató-tanár leánya, született 1809-ben, Székely-Keresztúron. Szent-ábrahám Vas Miklós nőül vette 1844-ben, de alig éltek 7 évet együtt, mivel férje meghalt 1851-ben.

Özv. Vas Miklósné, 1876. január hóban egy ezer forintos alapítványt tett a székely-keresztúri gymnasiumhoz, atyja Szabó Sámuel nevére, egy tanári szék alapjául, melynek „*Mikola*¹ *Szabó Sámuel tanszék*“-alapot adott. Ez alapítványi tőkéből befizettetett 1881-ben 400 frt s gondoskodott aztán halála előtt, hogy ez a kamataival együtt kiegészítessék ezer forintra; mely kamatbészámítás azért történt, hogy csak halála utánra

¹ Szabó Sámuel, másként Mikola Sámuel, minthogy a marosszéki Mikola családból származott. Lásd életrajzában Ker. Magv. IX. köt. 107 lap.

tervezte volt az egész tőke befizetését. Az alapítványt tevő elhalt 1890. január 16-án. S nem sokkal azután az alapítványi tőke kiegészítése is megtörtént. A tőke kamataiból felhasználtatott: 100 frt.

Az alap 1894. végén: 1402 frt 79 kr.

14. *Sándor Jolán-alap.*

A székely-keresztúri gymnasium igazgatója, Sándor János és nője Kiss Néria, mint szülők, 1876. június 25-én született és 1877. augusztus 23-án elhalt *Jolán* nevű kis leányuk, mint első gyermekük emlékére, 50 frt alapítványt tettek 1882-ik év január 1-én a sz.-keresztúri gymnasiumhoz, oly formán, hogy annak rendes kamatja minden iskolai év végén, az igazgatóság által kijelölt egy jó magaviseletű és igyekezetű unitárius vallású tanulónak adassék ösztöndíjképpen. Folyóvá tétetett már az 1881-82. isk. év végén s kiadatott a kamatakból az 1894-95. isk. év végéig összesen: 39 frt 75 kr. o. é. Az alap 1894. végén: 51 frt 39 kr.

15. *Kórház-alap.*

Székely-keresztúri lakos gróf Haller József, 1879. január 30-án, 200 frt alapítványt tett a gymnasiumhoz beállítandó kórház javára. 1884. január hó 3-án ez alap gyarapítására 50 frtot adományozott Lengyel József járási és iskolai orvos. Jaeger József gyógyszerész pedig a tanulók által vásárolt gyógyszerek árának 20%-át évenként s így 1890-ig adott összesen: 63 frt 49 krt.

Más kisebb adományokkal, ajándékokkal is szaporodván s hozzá véve a várostalvi Bedő Sándor-féle 1000 frtos c. célú alapítványt is, a mely még nincsen befizetve, de biztosítva van, a gymnasium kórházalapja összesen 1894. végén: 1830 frt 39 kr.

16. *Jánosi József-alap.*

Oroszhegyi *Jánosi József*, róm. kath. vallású, nyugalmazott hadnagy, oroszhegyi birtoka egyharmadrészét az udvarhelymegyei hároni felekezeti gymnasiumnak hagyományozta egyenlő arányban, 1885-ben, u. m. a sz.-udvarhelyi róm. kath. fő-, az ev. ref. fő- és a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumnak. E birtok az illető

felekezeti főhatóságok jóváhagyása folytán eladatott s az eladási árból a sz.-keresztúri gymn. 150 frtot kapott 1890. augusztus 29-én, mely *Jánosi József-alap* czimen tőkésített. Kamatai a gymn. közszükségeire fognak fordíttatni. Az alap állása 1894 végén: 190 frt 75 kr.

17. *Filep Zoltán-alap.*

A sz.-keresztúri gymn. V-ik osztályát 1887-88. isk. évben végzett s az év őszén elhalt Iklandi Filep Zoltán emlékére, atyja: Filep Domokos és anyja: Boros Zsuzsanna, 100 frt alapítványt tettek 1889. jun. 25-én, a sz.-keresztúri gymnasiumhoz: „*Filep Zoltán-alap*“ czimen, és pedig azzal a kikötéssel, hogy a kamat $\frac{2}{5}$ -öd részét kapja két V-ik osztályu tanuló, nem annyira a jól tanulás, mint a jó magaviselet czimén; $\frac{3}{5}$ -öd rész pedig tőkésítették mindaddig, míg az alap 200 frtra növekedik. Ez alap kamataiból, az 1888-89. isk. évtől az 1894-95. isk. év végéig kiadatott: 14 frt. Az alap állása 1894 végén: 133 frt 6 kr.

18. *Dersi János és alapítványa.*¹

Született Dersi János 1830-ban, aug. 2-án, Küküllőváron- v. Nagy-Teremiben. (Nem lehet a születés helyét bizonyosan tudni.) Atyja Dersi János, udvarhelymegyei Derzs községből, székely nemes unitárius családból származott. Anyja: Oroszhegyi Jánosi Veronika, róm. kath. szülők gyermeke. Atyja gróf Bethlen Leopold s később gróf Petki jószágigazgatója volt.

Elemi tanulmányait a nagyszebeni katonai intézetben s a gymnasiumot pedig Maros-Vásárhelyen, a róm. kath. és ev. ref. vallásuaknál végezte.

A forradalom Dersi Jánost is a zászló alá szólította; huszár lett Tholnay G. századában. A forradalom lezajlása után pedig gazdaságot folytatott. Az atyjától

¹ Dersi János életéről és alapítványairól az E. K. Tanács egy 66 lapra terjedő nagy nyolczadrét alakú füzetet adván ki 1893-ban „*Dersi János Emléke*“ czimen, melyben terjedelmesen van ismertetve élete, működése; itt a hosszabb tárgyalást — jóllehet egyik legnagyobb alapítványozónk — mellőzzük, csak a keresztúri gymnasiumot érdeklőket hozzuk fel.

maradt örökséget gyarapította s haszonbérrelt, mely idő alatt megszerezte a pusztaszentmihályi birtokot.

1861. okt. 15-én nőül vette Dr. Csiki Sámuelnek Mária nevű leányát, de már 1864-ben elvált tőle. Családja, gyermeke nem lévén, tekintélyes vagyonát közcélra szánta s 1890. aug. 30-án kelt végrendelete szerint hagyományozta a kolozsvári és keresztyúri gymnasiumoknak, a m.-vásárhelyi unitárius ekkleziájának és az EMKE-nek.

A sz.-keresztyúri gymnasiumot érdeklőleg, a végrendelet első pontjában 10,000 forintot hagyott a felállítandó VI-ik osztály költségeinek fedezésére. Továbbá írja: „Torda-Aranyosmegyébe kebeleztetett pusztaszentmihályi jószágomat, ahoz tartozó szentmargitai, mezőujfalusi és K.-Soóspatak községbeli rész jószágokkal együtt, *el nem idegenithetőleg, Dersi János táp- és östündi* czimen hagyom a székely-keresztyúri unitárius iskolának, úgy, hogy azon birtokok évi jövedelméből, unitárius szülőktől származott, tanulás és jómagaviselet által erre érdemesnek mutatkozó oly szegény 20 tanuló kapjon évenként 100-100 frt segélyt, kik tanulásukat nem folytathatnák, ha ily segélyben nem részesülnének. Az ezen összeget meghaladó jövedelem a székely-keresztyúri iskolánál alkalmazott tanárok fizetése javítására lesz fordítandó.“

A 7-ik pontban azt írja: „Miután célom az, hogy úgy a kolozsvári, mint székely-keresztyúri iskolának hagyományozott ingatlanok egész jövedelme, minden levonás nélkül, fordítottassék segélyezésre, rendelem, hogy ingatlanaim mindaddig haszonbérbe adassanak, a míg azok jövedelméből s ingóságaimból 25 ezer frt tőke gyűl össze, melynek aztán kamatai a kolozsvári és sz.-keresztyúri iskolának hagyományozott ingatlanokon lévő épületek fenntartási költségei fedezésére lesznek fordítandók; önként értetődvén, hogy ezen tőke előállításáig a segélyezések elhalasztandók.“

A segélyzendő tanulókra nézve megkivánja, hogy

azok ép testü és egészséges fiatalok legyenek, mely okból az illető iskolai előljáróságoktól el várja, sőt határozottan megköveteli, hogy a segélyzendők kiválasztásánál ezen szempontot tartsák szem előtt, mert hagyománya élvezetében csakis a jövőt biztosító életképes nemzedéket akarja részesíteni; s kijelölési jogát gyakorlandó, rendeli, hogy a sz.-keresztúri iskolánál segélyzendő 20 tanulóból 5 a legszegényebb pap, 5 a legszegényebb kántortanító gyermekei közül választassék, 2 pedig — annak emlékére, hogy Udvarhelymegye Derzs községéből származik — udvarhelymegyei Derzs községbeli fiu legyen. A többi 8 tanuló kijelölését az iskolai igazgatóságra bizza.

A gymnasium e nagy jóltevője elhalt 1890. decz. 27-én. Porai M.-Vásárhelyt az ev. reformátusok köztemetőjében nyugsznak.

A pusztaszentmiklósi, mező-ujfalusi, szentmargitai és soós-pataki jószágok, melyek mintegy 600 holdat tesznek; a m.-vásárhelyi kir. törvényszéknek 6295-1892. polgári számu végzése szerint, átruháztattak a székelykeresztúri unitárius gymnasiumra 1892-ben. E birtok becsértéke 70,000 frt, melyhez a VI-ik osztály felállítására még életében átadott 10.000 frtot hozzá számítva, a sz.-keresztúri gymnasiumot illető *Dersi János*-féle hagyomány összes értéke: 80,000 frt o. é.

19. *Szabó Mihály és neje Gothárd Mária-alap.*

Homoród-almási születésű, néhai *Szabó Mózes* p. ü. titkár, a ki 1890-ben halt el Déván, egy ezer forint alapítványt tett atyja és anyja nevére oly formán, hogy annak kamatját tanulók segélyezésére fordítsák s első sorban a hozzá rokonok élvezzék. Ez alap nincsen iskolához kötve, de minthogy a sz.-keresztúri gymnasiumban tanultak a közelebbi években s tanulnak jelenleg is, az alapítványozó rokonainak gyermekei, az 1892-93 isk. évtől az 1894-95. isk. év végéig a kamatokból segélyképpen kiadatott a sz.-keresztúri gymn.-nál összesen 100 frt o. é. Az alaptőke 1894 végén: 1417 frt 70 kr.

20. *Schuster Lajos és alapítványa.*¹

Született 1821-ben N.-Szebenben, s ott tanult a Szászok gymnasiumában. A csik-széki első székely határszéli gyalogezredben, mint hadapród hezgett szolgálni. 1848-ban, mint főhadnagy ment ki zászlóaljával Szent-Tamás alá a római sánczok ostromlására. Ez alkalommal több sebet kapott, melyek miatt, tél folyamán kiegészítésre hazarendelt zászlóallyal visszatért, s Nagy-Szebenben maradt. Sebei gyógyítását édes apja Dr. Schuster Jánosra, N.-Szeben város és N.-Szebenszék s ottani kórházi főorvosra bízta. Teljes felgyógyulása csak 1852-ben történt meg. Ekkor atyja, fentjelzett hivataláról lemondott s Bécsbe költözött állandó lakásra; Schuster Lajos pedig hivatalért folyamodott a politikai hatósághoz. A csik-széki viszonyokkal ismerős lévén, 1854-ben ki is nevezték Csik-Szt-Mártonba Bezirks-adjunctusnak. De nejének egészségére nem volt kedvező a csiki levegő, ezért hivatalt cserélt, Székely-Keresztúron hasonló állásban lévő, Imecs Jánossal. Ide költözött 1855-ben. Ő rendelte el a sz.-keresztúri piacon lévő tavak betöltését és a kövezet lerakását. Atyja is Sz.-Keresztúrra költözött Bécsből s itt 1867-ben meghalt.² Schuster Lajos 1859. végén szászvárosi polgármesterré neveztetett ki. Az absolut korszak megszűntével nyugdíjaztatott, hazament N.-Szebenbe s ott 1892-ben meghalt.³

Halála előtt azonban végrendelkezett aug. 28-án s többek között a székelykeresztúri unitárius gymnasiumnak is hagyományozott és pedig 2500 frtot, 2 darab 1000—1000 frtos és 1 drb 500 frtos földtermentési kötvényben. E 2500 frtot azzal a kötelezettséggel hagyta a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumnak, hogy a hagyományozó atyjának, dr. Schuster Jánosnak, a kinek

¹ A Schuster L. életére vonatkozó adatok Lengyel József sz.-keresztúri járási orvostól vannak.

² A Küküllő hidjáról a folyamba vetette magát.

³ Meglőtte magát.

porai a sz.-keresztúri temetőben vannak elhelyezve, sírját gondozza és minden évben, június 24-én, a sírmlékére egy élő virágokból készített koszorút helyezzen. Hogy az alapítvány kamatját tovább miként és mire használja fel a gymnasium, arra nézve nem tett semmi kikötést.

Az E. K. Tanács az alapra nézve 441—1892. p. u. sz. a. a következőleg határozott; „E. K. Tanács előtt első sorban s mindenek felett a nemes jótevőnek — kire mindig hálás kegyelettel emlékezik meg — végohajtása s nemes intentioja lévén az irányadó, ebből kifolyólag az örökhagyó néhai édes atyja sz.-keresztúri sírjának pontos felügyeletét, gondozását s évenként egy természetes virágkoszorúval léendő ellátását, a végrendekezésnek megfelelőleg, határozatilag kimondotta s ennek eszközzését a sz.-keresztúri gymn. igazgatóságának szorosan megrendeli s figyelmébe ajánlja.

A 2500 frt hagyaték évi jövedelmét már most első sorban a sírgondozásra fordítandó összeg igényelvén, azt az E. K. Tanács évenként 15 frtban szabta meg s az ezen 15 frt levonásával fenmaradó összes kamat jövedelemre nézve határozatilag kimondotta, hogy az: „*Schuster Lajos 6-ik tanári szék alapítványa*“ címén e célra kezeltessék s fordítassék. Valamint meghatározta azt is, hogy a mennyiben a sírgondozásra megszabott évi 15 frt e célra nem szükségeltetnék, mind az abból fenmaradó rész is, az irt czimen kezelt alaphoz csatolandó mindannyiszor.“ Ez az alap 1894-ik év végén 2500 frt.

21. *Pap János-alap.*

Sz.-keresztúri földbirtokos, róm. kath. vallásu Pap János elhalván 1892-ben, a koporsójára helyezendő koszorút megváltotta Sebesi Ákos, sz.-udvarhelyi ügyvéd 10 frttal s ezt a sz.-keresztúri gymnasiumnak ajánlotta fel, hogy az „*Pap János-alap*“ czimen kezeltessék, s majd, ha annyira növekedik, kamatját tanulók segélyezésére fordítsák. Ez alap gyarapításához járult az alkalommal: Bartha Miklós, országgyűlési képviselő 20

frttal; dr. Pap János, budapesti ügyvéd 5 frttal; Sebesi Jób 5 frttal; id Daniel Gábor 10 frttal és 1893-ban: Pap Ödön 10 frttal.

Az alap állása 1894 végén: 68 frt 67 kr.

22. *Szőcs Márton-alap.*

Új-székelí születésű, volt csik-szeredai kir. ügyész, néhai Szőcs Márton síremlékére, az ő barátai és tisztelői körében, Udvarhelymegye főispánja, dr. Török Albert által gyűjtés eszközöltetett.

Mielőtt azonban a gyűjtés befejezést nyert volna, Szőcs Márton özvegye, született *Bonyhai Katicza*, a saját költségén megkésztette s azon ohájának adott kifejezést, hogy a síremlékre gyűjtött pénz „*Szőcs Márton-alap*” czimen jótékonyczélra fordittassék és pedig, a néhai férje által nagyon kedvelt székely-keresztúri unitárius gymnasiumnál. Ily formán a gyűjtött 93 frtot, melyet dr. Török Albert főispán 100 frtra egészített ki, az egyes adakozók beleegyezése folytán, „*Szőcs Márton-alap*” czimen, 1893. márcz. 21-én a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumhoz tette le alapítványképen, hogy annak kamatja évenként egy jó igyekezetű és jó magaviseletű szegény tanulónak adassék felekezet különbség nélkül. Az 1894-95. isk. év végéig ez alap kamataiból kiadatott összesen: 9 frt 50 kr.

Teszen pedig ez az alap 1894. végén: 105 frt 90 kr.

23. *Berde Mózes és alapítványa.*

A fejedelmi alapítványt tevő Berde Mózes, született 1815-ben, Háromszékmegyében, Laborfalván¹. Atyja: Berde Mózes, anyja: Márkos Terézia. Tanulását szülőfalujában kezdette, honnan 1825-ben a székely-keresztúri gymnasiumba lépett, melyet 1834-ben végezve, a kolozsvári főgymnasiumba ment át, hol 1836. juniusban végezve, jogász lett s Maros-Vásárhelyen a kir. táblán ügyvédi diplomát szerezve, 1848-ig ügyvédséget

¹ Megkereszteltetett 1815-ben deczember 26-án.

folytatott Kolozsváron. Jóságigazgatója volt gróf Csáky Györgynek.

De az 1848-iki események más térre szólították; az évi Erdélyi országgyűlésen, mint képviselő részt vett azon bizottságban, mely az Uniot készítette elő. Jelen volt az 1847—48-iki pozsonyi országgyűlésen. 1849-ben kormánybiztosi minőségben működött. A szabadságharc bevégződése után, mint politikai fogoly, 7 évig volt Josefstadtban, honnan 1856-ban szabadult ki.

Az ügyvédséget ezután nem folytatta, hanem jószágigazgatója lett gróf Bethlen Kamillónak s e munkakörben maradt 1866-ig. Az alkotmány helyreállítása után országgyűlési képviselő és egy pár évig belügy-miniszteri osztálytanácsos volt, de erről lemondott s ezután csak a saját vagyona kezelésével és gondozásával foglalkozott s így az országos gondoktól távol, nagy érdeklődéssel vett részt az unitárius vallásközönség ügyeinek intézésében. Főczélja volt a vallásközönség javára élni s munkássága gyümölcsét annak boldogítására hagyományozni.

Érdemeinek méltatására külön, egész könyv, vagy könyvek kellene, itt csak élete egyes főbbpontjait említők meg. Az ő nagyságát ily kicsiny téren nem lehet kidomborítani. Hivatott toll kell megírni azt, a mit ő, bámulatos szorgalommal, kitartással és csüggedést nem ismerve alkotott, létesített. Legyen tehát ennek fenn-tartva az ő érdemeinek elősorolása!

Megengedhető azonban, hogy 1888. évi szept. 10-én kelt végrendeletének Keresztúrra vonatkozó részét ide iktassuk; és pedig 3. §. a) pontja alatt azt írja: „*a keresztíri unitarium gymnasium részére egy százezer forintot o. é., melyből a nevezett iskola a kamatok $\frac{1}{5}$ -ét tőke-nevelésre fordítja, $\frac{1}{5}$ -ből a tanárok fizetését fedezi, ha a mi fennmarad: az iskola könyvtárát gyarapítja és egyéb szükségzeit fedezi.*“ A 8. §. alatt: „*N.-Buni jószága jövedelméből 50 jó erkölcsű igazán szegény, jó tanuló, a törvényeket tisztelő, unitárius tanuló részére naponként három jó, egészséges, tápláló kenyeret vagy czipót.*“

A végrendelet perrel támadtatván meg, az alapítvány még nem léphetett életbe.

24. Rafaj Károly és alapítványai.

Rafaj K. született 1835-ben április 21-én Fiafalván, Udvarhelymegyében, hol atyja, Dániel, pap volt, a ki nemsokára azután Ujszékelre vitetett papnak s Károly ott kezdette meg tanulását a népiskolában. A keresztyűri gymn.-ba lépett 1843. őszén s ezt végezte 1854-ben. Ekkor Kolozsvárra ment tanulását folytatni, hol 1857-ben az érettségi vizsgát letette s béiratkozott a theológiára. E tanfolyamot is rendesen végezve, hogy ismereteit még inkább szaporíthassa, 1860-ik év szept. hóban, a saját költségén, a Göttingai egyetemre ment a Consistorium ajánló levelével. Itt töltötte az 1860—61-ik iskolai évet. Innen 1861. nyarán Berlinbe és más németországi városok látogatására ment, sőt átrándult Londonba is, hogy az unitárius hitrokonokat meglátogassa. Ott töltött néhány hetet. Visszajövet útjába ejtette Párist, hol hasonlóan egy pár hétig időzött s onnan az évi nov. hóban jött vissza a hazába.

1862. szept. 6-án Teremében, Gróf Bethlen Kamilló fiának lett tanítója. E minőségben volt 1864-ig. Naplója szerint, a gróftól összesen kapott 1800 frtot, az ellátáson kívül. 1864-ben visszatért Ujszékelre s mint takarékos ember, kevés pénzt gyümölcsöztette. Egész élete e munkakörben tölt el. Gyűjtött és áldozott. Iskolákat, tanítókat, szegényeket segített s minden szent és jó ügy, kulturális mozgalom benne pártolóra talált. Sok' fizetés nélküli hivatalt viselt a testületek, községek, ekklezsiák, iskolák érdekében.

Az unitáriusok E. Főtanácsa 30—1890. sz. a. választotta meg a keresztyűri gymn. gondnokának, de e hivatalt nem sokáig viheté, mert 1894. aug. 21. elhalt. Halála előtt azonban u. m. aug. 13-án végrendeletet tett, s általános örökössévé a vallásközönséget tette, s kikötötte, hogy tőkepénzéből a keresztyűri gymn.-hoz egyelőre 3 ösztöndíjat 80—80 frtjával szervezzen s a fenmaradó részből újabb ösztöndíj alapok létesíttessenek

és mikor egy 80 frtosnak az alapja ki leszzen gyűlve, az is megindittassék, s ez így folyon tovább.

A hagyaték, perrel támadtatván meg, mennyiségéről ez idő szerint nem lehet szólni, de igen azon adományokról, segélyekről, miket életében valósággal kiadott, kifizetett a szegények, árvák, iskolák, tanítók, tanulók segélyezésére s más jótékonycélokra; ezek az ő pontos kiadási naplója szerint tesznek 5348 frtot és 14 krt. Rokonai, testvérei gyermekeinek tanulási éveik alatt: 505 frt 51 krt. Összesen 5853 frt 65 krt. Nagy összeg egy embertől a jótékonyági rovatban!

25. *Marosi Gergely-alap.*

Marosi Gergely, volt igazgató-tanár, siremlékére 1874—76. években gyűjtött pénzből a siremlék 1882-ben felállíttatván, a költségektől megmaradott 38 frt 37 kr; ezt a gymn. igazgatósága „*Marosi Gergely-alap*” czímen tőkésítette. Célja később fog meghatározatni. Az alap állása 1894. végén: 92 frt 45 kr.

26. *Kriza János-alap.*

1882-ben július 30-án, midőn *Kriza János* volt püspök és író születési házát Nagy-Ajtán emléktáblával látták el s egyesek úgy, mint testületek, koszorukat küldöttek oda, a sz.-keresztúri gymnasium tanártestülete a koszoru helyett 30 frttal, egy „*Kriza János alapítványt*” kezdett meg ez intézetnél s azt azóta is gyarapította. Célja később fog meghatározatni. Ez alap 1894. végén: 103 frt 77 kr.

27. *Fretwell János.*¹

Fretwell János született Leeds-ben (Anglia Yorkshire tartományában) 1837. június 11-én. Atyja Frêche-Ville ősrégi normandi családból származott. Frêche-Ville Péter I. Károly mellett küzdött Cromwell ellen, s az Edge-Still melletti csatában elesett. Családi neve a különböző

¹ Ez életírat részint szósz szerint, részben csak kivonatozva van, de terjedelmesen látható a „*Vasárnapi Újság*” 1875. évi folyama 30-ik száma 465—466 lapjain, a hol arcképe is megjelent; és látható az ő saját kéziratában is, a sz.-keresztúri gymn. könyvtárában.

vidékek tájszólásai s kiejtései szerint módosult. Majd Freshfieldnek, majd Freshwell-nek ejtették, míg végre Yorkshire-ben telepedve le, az ottani keményebb kiejtés a Fretwell nevet állapította meg. A család egy tagja, Fretwell Ralph, III. Vilmos alatt barbadaesi helytartóságot viselt. Ez a János, anyai ágon, erős vegyítékű dán vért is kapott.

Az anyjától nyerte első oktatását, azután egy szegény unitárius lelkész volt a tanítója. Élete 13-ik évében a yorki anglikán egyház püspöki iskolájába ment s ott két évet töltött, 15-ik évében atyja Londonba vitte s kereskedői üzletbe adta. Azóta maga tartotta fenn magát saját erején, de a tanulási szomj nem engedte csupán az üzleti dolgokba merülni el, hanem önképzés útján folytatta tanulmányait a régi és új nyelvekben, a természeti tudományokban, különösen pedig a nemzetgazdaságban és történelemben. A német nyelvet Kinkel Godofredtől, a német költőtől tanulta meg, a ki egyszer s mindenkorra a német bölcsészet tanulmányozására is buzdította, a miben később a hírneves dr. Ruge Arnold segítségével nagy előmenetelt is tön.

Az ötvenes években London, Európa különböző országaiból, a politikai száműzöttek menhelye volt. Kossuth, Mazzini, Louis Blanc, Andrásy, Ronge, Ruge, Schurz Károly, Kinkel, s számtalanon még, találtak ott részint állandó lakhelyet, részint ideiglenes menhelyet addig, míg Amerikába átszállhatnának.

A fiatal Fretwell rokonszenve már akkor felébredt a magyar ügy iránt, ámbar csak évek hosszú sora múlva nyílt alkalma rokonszenvét tettleg is tanúsítani.

E menekültek egyikének házában ismerkedett meg Schurz Károly későbbi nejével; s ugyanott ismerkedett meg e nő unokahugával Fretwell 1857-ben, s 1861-ben e leány lön neje. Ipa azt akarta, hogy maradjon kereskedői pályáján, ő meg is maradt, s nagy jólétre emelkedett azon; pedig fiatalabb éveiben voltak perczek, melyekben erős ösztön hajtotta, hogy lelépjen arról.

Mikor először ment Londonba, ott az állam-egyház szabadelvű fiatal lelkészeiből egy önképző s tudományos művelődésre törekvő társasággal ismerkedett meg s lépett szorosabb összeköttetésbe. Ez nagy hatással volt szellemi fejlődésére s egy ideig komoly szándéka volt anglikán lelkésszé lenni. De éppen azon angol honfitársa, a ki Magyarország iránti érdeklődését felkeltötte s a ki, saját szavai szerint „minden magyar szeretét megérdemli“ — Newmann W. Frank, nagy hatást gyakorolt hittani művei által az ifju Fretwell vallásos meggyőződésére is, s az anglikán egyház tanaitól az unitárius tanokra térítette.

Ipjának ohajtása folytán a kereskedői pályán maradt s Németországban telepedett meg és ott maradt 1859-től 1865-ig, de az egyházi mozgalmak iránt is nagy figyelemmel volt. 1865-ben visszatért hazájába Angliába s az unitárius egyházak ügyeiben élénk részt vett. 1868-ban a „Britt és külföldi unitárius egyesület“ igazgató tanácsába választatván be, abban a külföldi szakosztály vezetésével bízott meg. E minőségben lépett először összeköttetésbe Magyarországgal, s rokonszenvét a Kriza püspök levelei még jobban felébresztették a magyarok és az unitáriusok iránt.

1873-ban a bécsi nagy nemzetközi kiállítást látogatta meg s ott több magyar hazafiúval érintkezve, Erdélybe rándult, hogy az unitáriusok főbbjeivel is megismerkedhessék. E látogatás fokozta érdeklődését és hogy mit eredményezett a keresztúri gymnasiumra nézve, az az építés történetének a végefelé látható.

28. *Köz-alap.*

Ez egyesek apróbb adományaiból s részint pénztári maradékokból van a pénztárnokok, főképpen Gombos Sámuel által összegyűjtve. Ez alap gyarapítására ajándékozott székelly-keresztúri, ev. ref. vallásu, id. Nagy Sándor 1879-ben 10 frtot és Haranglábi Kőkösi Sándor is 1881-ben 10 frtot o. értékben. 1894-ik év végén ez az alap teszen: 490 frt 21 krt.

Jegyzés. Vannak alapok, alapítványok, a melyek csak névleg fordulnak elő, de tényleg hiányoznak. Bé lettek-e fizetve, vagy nem, s ha bé, azután semmisültek-e meg, adatok erre nézve nincsenek. Ezek kiderítésre várnak. Ilyenek ezek: Várfalvi Fülep József, almakeréki tiszttartó, Váralyai Zsigmond és V. Fülöp József pecsétes aláírásával ellátott testamentumában minden felkelhetőnek felét hagyta 1804-ben a keresztúri gymnasiumnak.¹ Továbbá: e század első felében n.-galambfálvi Sándor Józsefné, Finta Rákhel egyezer Rfrtot; k.-kodei Imre György egy ezer Rfrtot és Tibád Antal 300 Mfrtot. Sőt még ezeken kívül is vannak apróbb hagyományok, a melyeknek nem lehetett biztos nyomát találni, valamint medeséri László Péter 600 Mfrtos adományának sem tudható a sorsa, melynek a lett volna a rendeltetése, hogy kamatja ösztöndíjúl használtassék fel. Továbbá: Marothi Zsigmond testamentuma erejénél fogva kapott a gymnasium, még keletkezése első éveiben, egy darab szőlőt, Keresztúr mellett, a timafalvi hegyben. Ez 1840-ben még a keresztúri gymnasium birtokában volt. Az óta semmi adat nincsen róla. Hova lett? Nem tudható.

VII.

TANÁRI, TANÍTÓI FIZETÉSEK. ISKOLAI DÍJAK.

Országos PÉNZKEZELÉS, nyvtár

VAGYONI KIMUTATÁS, KÖLTSÉGVETÉS.

Tanári fizetés² 1796-ban 200 Mfrt 1850-ben 300 Mfrt. 1863-ban 350 frt o. é. 1872-ben 600 frt. 1895-ben 800 frt. Igazgató tiszteletdíja 50 Mfrt, az 50-nes évek közepéig, azután 52 frt 50 kr o. értékben 1892-ig, a mikor az egyh. főt. 51—1892. sz. alatt felemelte 100 forintra.

A lelkésznek, mint vallástanítónak, 30 Rfrt. 1851-ben, a mikor már más tárgyat is tanított 133 Rfrt. 1872-ben 300 frt o. é. 1895-ben 400 frt o. é.

¹ Lásd a consistorium levéltárában.

² Csak bizonyos időközökben vannak a fizetések és díjak megnevezve.

A tanárnak lakbér czímen adatott 1857-ben 63 frt s ez így volt 1874-ig, a mikor 100 frtra emeltetett. $163\frac{1}{2}$ — 1877. p. ü. sz. a. pedig úgy szerveztetett, hogy a családos tanárok lakbére 150 frt, a nem családosoké 80 frt o. é.

A seniori fizetés 1813-ban 60 Rfrt. 1823-ban 50 Rfrt s a mellett, havi 4 Rfrtjával, kosztot is fogadtak neki; ha kosztot nem fizettek, akkor 100 Rfrt, mint 1831-ben. 1851-ben 125 Rfrt. 1895-ben 200 frt o. é.

A tanulókból tett osztálytanítóknak 1813—1850-ig 10, 12, 14 Rfrtől 15 Rfrtig. Az énektanítónak 6 Rfrt 40 krtól 10 Rfrtig; most 60 frt o. é.

A Kolozsvárt végzett köztanítók fizetése 108 Rfrt 20 kr 1850 körül. 1867 előtt és után 1870-ig 63 frt o. é. 1871-ben 150 frtra emeltetett. 1895-ben 200 frt. A seniori és köztanítói fizetésekhez lehet még számítani bizonyos mellékjövedelmeket, u. m. legációkból és magántanítványoktól. Továbbá lakást kaptak az intézetben.

A mi már a tanulók által fizetett díjakat illeti, nem lévén semmi jegyzék erről a Szabó S. idejéből, az 1813 előtti évekre nézve, csak a Kőrmöczy János, fenebb is említett 1811-iki deductiojára lehet támaszkodni. Ebben a pénzügyre vonatkozólag ez áll:

„Szentiványi György úrtól, Szent-Györgynapkor szokott jőni a szombati vámból pénz, az idei 100 Rfrt, tavaly 70. Circiter háromszor vagy négyszer jött. Erről nincs semmi collationális levél; ha *Stabilis fundus*ul nézettetik, revocalja. Ez a *conditio* két rész a deákoké, $\frac{1}{6}$ rész a rectoré.

A helyekre öt-öt garast, az ágy alatt lévők két garast. Fára a *classis praeceptorok* szednek 7 kr. A *didactron* titulus alatt minden *Indiv.* 50 Denart; ebből a *clas. praecept.* 8. 9. 10 Rfrt, a három *praeceptoroknak* a mint jut; a többi rész *exameni* expensára fordittatik. A *Sabbathariumba* adnak két-két tojást Gergely pápa-napkor, a *caniculakor*.

A *patrociniumok* summájáról nem tud bizonyost mondani, a a modalitás az volt, ők két részt elvesznek, egy harmadot a rector, azon okból, hogy a *collegiumot* maga őrzi, míg oda járnak és ebből is fordít az *exameni* expensákra is“

E deductioból a tűnik ki, hogy a tandíj volt 50 denár s a benlakók közül, a nagy, vagy felső ágyban háló 5 garast, az alsó ágyban háló pedig 2 garast fizetett és a tantermek fűtésére ezeken kívül minden tanuló 7 krt.

1813—14-ben: tandíj 1 Rfrt. Ágyhely, vagy szobadíj 15 kr. Fára 10 kr. Ily czimeken ez évben bájött 120 Rfrt 25 kr, melyre azt jegyzi meg Koronka József:

„Ezen 120 Rfrt 25 kr teszi az én Rectorságom alatt a legelső scholai esztendőnek, az *Expensarum Annualium* Cassára tartozó jövedelmét, melyet úgy is lehet nézni, mint a melyen ez a Cassa, mely eddig itt nem existált, elkezdődött, s az esztendők szerint ezen jegyzőkönyvbe beíratván, ennek utánna folytatni fog.”

E jegyzőkönyvben a díjak csak még egy pár évig részleteztetnek, azután pedig nem.

Az itt megemlítteteken kívül, később meszelésre is szedtek díjat, de, hogy mennyit, arról nincsen adat. Csak az áll minden év végén, hogy a senior az egyes osztályokból, egyik, vagy másik cím alatt, mennyit administrált összesen. Az évi végösszegek szerint a díjaknak bizonyos időnként emelkedni kellett, mert az összegek is emelkednek. Így pl. már 1847-ben 555 Rfrt 47 krt teszen az évi díjak összege.

A névbéírás, melyet csak a kezdő tanulók fizettek és fizetnek, 1813-ban 15, 20, 30 kr a szerint, a mint a beiratkozó közönséges székely, vagy pedig nem unitárius, vagy nemes szülő gyermeke. Ez a díj később egyformásíttatott s 1864-ben 30 kr, 1882-ig, a mely évtől 50 krra emeltetett.

A tandíj az ötvenes években 2 Rfrt. 1864. évi E. Főt. határozata szerint, benlakó fizet 2 frtot, künlakó 1 frt 50 krt. 1874-ben 2 frt 20 kr o. é., 1883-ban az unitáriusokra nézve 2 frt, másokra 4 frtban állíttatott meg. 1885-ben a szobadíj, a nem unitáriusokra nézve, 2 frtra emeltetett. Az egyh. főtanács 109 – 1893. sz. alatt, csakugyan ezekre nézve, a 4 frt tandíjat 8 frtra, a nagyágyhely díjat 4 frtra és a kiságyhely díjat 2 frtra emelte. 197—1892. t. ü. sz. a. az E. K. Tanács, a magántanulók *vizsgadíjára* határozta: unitárius fizet 20 frtot, nem unitárius 40 frtot; *felvételi vizsgadíjba*: unitárius 12 frtot, nem unitárius 24 frtot o. é.

Az E. Főtanács pedig 54—1894. sz. a. újból határozatot hozott, hogy a *tandíj*, mely eddig az unitárius gymnasiumoknál, más gymnasiumokhoz mérten, hasonlíthatatlanul csekélyebb volt, az 1895—96. isk. éven kezdve emelkedett összegben szedessék, és pedig az unitárius gymn. osztályu tanulóktól 5 frtban; unitárius elemi osztályu tanulóktól 2 frt 50 krban. Nem unitárius gymn. oszt. tanulóktól 10 frtban, elemi oszt. tanulóktól pedig 5 frtban. Más díjak maradtak mint voltak. Bizonyítvány díja 40 kr.

1887-ben a benlakás vas-ágyakkal szereltetvén fel, ezek használati díja azóta, nemzet- és felekezet különbség nélkül, egész évre, nagy ágyért 2 frt, karikás ágyért 1 frt o. é.

Csak a tandíjaknál van eltérés s itt is csak 1883. óta, hogy a nem unitáriusok kétszeresen fizetnek és a szobadíjakra is 1893. óta. Más díjakat egyenlően fizetnek, nemzet és felekezet különbség nélkül. A mely intézeteknél egyforma fizetési rendszer van megállapítva, azok a testvéri szeretetre hivatkoznak azokkal szemben, a hol a díjakra nézve eltérés van, s ezekre nézve soraik közül, mintha a testvéri szeretetlenséget olvastatnák ki. A viszonyokkal ismerős, ha összehasonlítást teszen, ily váddal nem illetheti a keresztúri gymn. ügyeinek intézőit, mert a mennyi díjat egy nem unitárius ez intézetnél fizetett, vagy fizet, az annak, a mennyit az illető a saját felekezeti intézetében, vagy az államében fizetett volna, vagy fizetne, alig teszi felét, vagy harmadrészt. Hogy pedig az unitáriusok kevesebbet fizessenek a saját intézetükben, azt eléggé indokolja az építkezés története. Az egyesek, őkik adták össze a filléreket az intézetre s így a sajátjuk, a melyben, az sem lehetne feltűnő, ha az ők fiaik, unokáikra nézve az oktatás teljesen ingyenes lenne. Sőt más felekezetnél sem, a hol ily állapotok voltak és vannak.

Az iskolai díjakat eleitől fogva az iskolafőnök (senior) szedte bé és számolta át az igazgatónak, a ki aztán az igazgatóságnak és consistoriumnak számolt

azokról évenként, egészen 1871-ig. Ez időtől fogva a gymnasium pénztárnokához számolja be az iskolafőnök s azokról készített számadása, az igazgatóság útján, az E. K. Tanácshoz terjesztetik fel, felülvizsgálás végett; tehát 1871. óta az igazgató pénzkézeléssel nem foglalkozik.

A gymnasium pénztárnokai elejétől mostanig, a következő névsorból láthatók:

- a) Tarcsafalvi Pálffy Dénes¹ . . . 1794—1813
- b) Gagyai Pálffy Zsigmond . . . 1813—1826
- c) Demeterfalvi Osváth Zsigmond . 1826—1841
- d) Alsó-siménfalvi ifj. Pakot István . 1841—1854
- e) Martonosi Pálffy Sándor . . . 1854—1871
- f) Képezdei tanár Kozma Ferencz . 1871—1875
- g) Gymn. tanár Gombos Sámuel . 1875-től

még most is.

A pénztárnoki hivatal kezdetben az építkezésekre ígért adományok bevételezésére és kiadására szerveztetett. A gymn. Stabilis fundusára történt ígéretek Kolozsvárra szolgáltatottak be, ezekre nézve csak közvetítőül voltak a pénztárnokok. De speciális alapítványozások szükségessé tették, hogy rendes pénztárnoka legyen a gymnasiumnak; így indul életbe ez az intézmény 1813-ban, de csak egyoldalulag, mert az iskolai díjak kezelése nem tartozott hatásköréhez, ez csak 1871-ben egészítődött ki ezzel. Azonban ez idő szerint sem mondható teljesnek, minthogy a keresztúri gymnasium alapítványai legnagyobb része a vallásközönség közpénztárnoka által kezeltetik s csak egy csekély töredékét teszi a gymn. vagyonának az, a mit a keresztúri pénztárnok vezet számadásaiban s így inkább csak egy kis fiókpénztárnak a vezetője.

Hogy ez a gymn. pénzügyére czélszerűbb, vagy üdvösebb-e, e kérdés vitatása nem tartozik ide. Elég annak konstataciója, hogy ez idő szerint előnyösebb a helyzet, márcsak a felügyelés szempontjából is, mint-

¹ Az építésre gyűlt pénz kezelte; segédkezett neki ebben az utóbbi években Kelemen Beniam szent-mihályi pap.

hogy a pénztárnok Sz.-Keresztúron lakik s ez állapot a jövőre is ajánlandó, hogy a közvetítés könnyebb legyen a vallásközönség közpénztára és a gymn. között.

Az újabb időben, különösen Gombos Sámuel pénztárnok, Kolozsvárról kapott minták, útasítások szerint vezeti a naplót, készíti a számadásokat s így, az ő buzgósága is hozzá járulván, rendesebb a kezelés és könnyebben áttekinthetők a naplók, számadások, mint a megelőző időkben.

VAGYON ÁLLÁS 1894 VÉGÉN.

1. A Kolozsváron kezelt kisebb alpitványok tesznek összesen	44,241 frt 30 kr.
2. Székely-Keresztúron kezelt kisebb alapítványok tesznek	8,963 frt 44 kr.
3. Az 5-ik és 6-ik tanári székre begyűlt eddig összesen	10,143 frt 45 kr. ¹
4. Személyi fizetések, korpótlékok, szálláspénzek alapja, a mi a vallásközönség közpénztárában van elkülönítetlen, 4.5%-al számítva a tőkéje	125,666 frt 66 kr.
5. Dersi János-féle birtok becsértéke	70,000 frt — kr.
6. Berde Mózes végrendeleti hagyománya	100,000 frt — kr.
7. Berde Mózes cipő-alapítványa, ennek alapja becsértékben	15,000 frt — kr.
8. Taneszközök, butorok, felszerelések a gymnasiumban, a mint a leltár mutatja, beszerzési árak	4,727 frt 62 kr.
9. Könyvtárak, terménytár, éremgyűjtemény becsértéke	11,675 frt 15 kr.
10. A gymn. épülete, telke, csak annyira becsülve, a mennyit erre egyesek adakoztak pénzben és anyagokban	30,000 frt — kr.
11. A két tanári szállás becsértéke, viszonyítva a szálláspénzekhez	6,000 frt — kr.
12. Báró Orbán Balázs végrendeleti hagyománya	4,000 frt — kr.
<hr/>	
Összesen: 430,417 frt 62 kr. ²	

¹ Az 5-ik tanári székre ígéretben van még 887 frt; a 6-ikra pedig 245 frt.

² Ez összegbe nincsen beleszámítva a Rafaj Károly-féle hagyomány, melynek a mennyiségét nem lehetett megállapítani, minthogy a hagyaték per alatt áll. Továbbá azok sincsenek, melyek más iskoláinkkal közösök.

Ekkora vagyonnal áll — ha mind birtokba jöhet — a székely-keresztúri unitárius gymnasium a cultura szolgálatában.

Az irt összegben lévő egyes alapítványok czélja, a végrendelkezők, adományozók által meg van határozva s azokat más célra fordítani nem lehet, nem szabad.

A haladás kitünése szempontjából van adva e helyen az 1846. és az 1896. évi költségvetés. Az 1846. évi az akkori számadásos jegyzőkönyv alapján állított össze s így csak megközelítő, míg az 1896. évi a valóságnak megfelelő.

BEVÉTEL (1846).

1. Múlt iskolai évről átjött	234 Rfrt 18 kr.
2. Ez évi iskolai díjakból bėjött	351 „ 12 „
3. Ny.-gálfalvi malom szombati vámja	25 „ — „
4. A vallásközönség közpénztárából	350 „ — „
5. Házbér egyenérték czimen int. ház és igzg. lak.	363 „ — „

Összesen : 1323 Rfrt 30 kr.

KIADÁS.

1. Igazgatói tiszteletdíj	50 Rfrt — kr.
2. Tanári s tanítói fizetésekbe	590 „ 50 „
3. Épületek conserválása, fűtés stb.	75 „ 43 „
4. Házbér egyenértékbe	363 „ — „

Összesen : 1079 Rfrt 33 kr.

ÖSSZEÁLLÍTÁS.

Bevétel :	1323 Rfrt 30 kr.
Kiadás :	1079 „ 33 „
Felesleg : ¹	243 Rfrt 57 kr.

Az 1896. évi költségvetés :

BEVÉTEL.

1. Alapítványi tőkék kamataiból	1923 frt 25 kr.
2. A vallásközönség közpénztárából	5655 „ — „
3. Iskolai díjakból	960 „ 50 „
4. Rendkívüliekből	71 „ 25 „
5. Házbéregyenértékből (int. épület s két tanári lak)	1800 „ — „

Összesen : 10,410 frt — kr.

¹ Ez átvitetett a következő évre; l. a számadásos könyvet a gymn. irattb.

KIADÁS.

1. Igazgató, pénztárnok, jegyző, könyvtárnok, senior, orvos tiszteletdíja	257	frt	—	kr.
2. Tanári, tanítói fizetések, szálláspénz és korpótl.	5785	"	—	"
3. Tornatanítónak	100	"	—	"
4. Taneszközökre, könyvtárra	206	"	20	"
5. Épületek javítására	360	"	85	"
6. Posta-költségekre	10	"	35	"
7. Vegyesekre	350	"	25	"
8. Kir. adóba	4	"	75	"
9. Iskola szolgának	130	"	—	"
10. Házbéregyenértékbe	1800	"	—	"
11. Ösztöndíjak, jutalmakra	569	"	06	"
12. Énektanítónak	60	"	—	"
13. Járadék a muzsnai ekklezsiának és papnak	252	"	76	"
14. Alapítványi tőkéknél kamat tőkésítése	521	"	83	"
<hr/>				
Összesen : 10,408 frt 05 kr.				

. ÖSSZEÁLLÍTÁS.

Bevétel:	10,410	frt	—	kr o. értékben.
Kiadás:	10,408	"	05	" " "
<hr/>				
Felesleg:	1	frt	95	kr. o. értékben.

Hogy ez a 10,410 frt, vagy a járadékot leszámítva, 10,157 frt 24 kr bevétel egy gymn. fentartására a mai viszonyok között nem elégséges, azt eléggé igazolják a miniszteri megintések és figyelmeztetések. Nem azért nem fordít a vallásközönség a gymn. céljaira nagyobb összeget, mintha ne látná bé annak szükségességét, hanem azért, hogy a csekély anyagi erőből még eddig több nem juthatott ide. Az alapítványok meg vannak kötve az alapítók által s csakis az általuk jelzett célra fordítható a jövedelem; míg némely alapítványoknál, a kapzsi atyafiak gördítettek eleibe akadályokat s így csak idők múlva értékesíthető a jövedelem a fejlődésre, az előhaladásra. Pedig a kor halad, az igények, a követelések szaporodnak, nőnek s ma-holnap a mostani tanári fizetésre, nem akad pályázó és ha tanár nem lesz, megáll az iskola vérkeringése, megszűnik élete. Ma, a pályázóknál, nem az egyház iránti szeretet, de a fizetés

menyisége a főszempont. Kivételt e tekintetben nem lehet annyit találni, hogy abból egy tanári kar kitelnék. A hol a munka jobban díjaztatik, oda nyomul a nagy rész s ezt bűnül fel tudni nem is lehet. Valami vonzó erőnek lenni kell s a kis helységekre nézve mi lehetne egyéb, mint a kellő fokozaton álló fizetés; míg a nagy város, sok szellemi élvezetet ígérő alkalmával, a vonzást fokozza s a gyermekek neveltetésére sokkal előnyösebb helyzetet biztosít, miután kézügyben van minden iskola s a gyermek mindig a szülői szem előtt csaknem. Ezekkel szemben akkora a kisvárosi helyzet hátránya, hogy azt, némely árucikknek olcsóbb volta, ki nem pótolja és így, a míg amazoknak drágasági pótlék, ezeknek még sokkal nagyobb pótlék illenék a hátrányos helyzet czímén.

Az elődök kevesebb fizetésért szolgáltak! Igaz. De e kijelentést ma már nem igen respektálják. Fájdalom, tapasztalás bizonyítja. A pályázat-hirdetés meddő marad s az iskola niveau-ja nem emelkedik, mert a tehetségesebb erők odafordulnak, hol a fizetés a munkával egyenes arányt képez. Ez nem panasz, de tiszta igazság. Ezzel az unitáriusoknak is számolniok kell s jó elején figyelembe venni, hogy visszafelé ne fejlődjenek az intézetei.

VIII.

TANULÓK. OSZTÁLYOK.

1793-94. isk. évtől fogva csak 1848-49. és 1849-50-ben, t. i. a forradalom éveiben szünetelt a tanítás. Kezdet óta az 1894-95. isk. végéig — a mennyire kitisztázhattam — beiratott összesen 3353 új, kezdő tanuló. És pedig, csak az unitárius ekklézsiákat számítva: a kolozs-dobokai körből, két ekklézsiából, 11 tanuló, az egésznek 0.32%-a. Az aranyos-tordai körből, 5 ekklézsiából 10 tanuló, ez 0.32%. A küküllői körből 8 ekklé-

zsiából, 45 tanuló, ez 1.34%. Legtöbb Haranglábról, t. i. 17 tanuló. A Maros-körből, 13 ekklézsiából, 237, ez 7.06%. Legtöbb Szent-Gericzéről, vagyis 67 tanuló. A keresztúri körből, 30 ekklézsiából, 1654, ez 49.33%. Legtöbb van beírva Sz.-Keresztúrról, t. i. 373; de ezek közül csak 66 unitárius s így nem vehetjük az első helyre; az, t. i. az első hely Szt.-Ábrahámot illeti, a honnan 85 tanuló iratott be. A Homoród-körből, 18 ekklézsiából, 418, ez 12.47%. Legtöbb iratott be Homoród-Almásról, t. i. 68 tanuló. Felső-Fehérkörből, 5 ekklézsiából, 67 tanuló; ez 1.99%. Legtöbb Felső-Rákosról, t. i. 24 tanuló. A háromszéki körből, 9 ekklézsiából, 312, ez 9.30%. Legtöbb Kálnokról, t. i. 65 tanuló. Nem unitárius ekklézsiákból 599, ez 17.87%.

A 107 unitárius ekklézsia közül 90 anya- és 8 filia-ekklézsiából új tanuló beiratott összesen 2754, ez 82.13%. Az összes 3353 új tanuló közül unitárius 2641, ez 78.73%, nem unitárius 712, ez 21.27%.

A nem magyar anyanyelvűek, a 3353 új tanulónak, 5.6%-át teszik. Az 1894-95. isk. év végéig 96 német és 95 oláh, együtt 191 idegen tanulta meg a magyar nyelvet a keresztúri gymnasiumban.

Összevéve a kezdő- és a megelőző évekről feljött tanulókat, a gymnasium keletkezése óta 12232¹ növendék részesült tanításban. Átlag egy évre esik 121 tanuló. Ez átlagon felül van a tanulók száma 71 éven át s alul 30 éven keresztül. Legmagasabban állott 1881-ben, a mikor 195 volt a tanulók száma és mélyen alatt állott 1812-ben, a mikor 37 tanulóval van emlékezés.

De legjobban kitetszik ez a hullámváz a következő táblázatból.

¹ E szám különbözik a „Visszatekintés”-ben közölt számtól. L. K. Magy. 1894. évf. 4. füz. 205—215 l. Anyakönyvvezetés nem lévén rendszeren a tanulókról, egészen az újabb ideig, az érdemsorozati jegyzőkönyvekből és Szabó Sámuel első igazgatónak hivatalos és magán leveleiből állítottam össze a tanulók számát az egyes iskolai évekről osztályonként s összesen. A „Visszatekintés” írása óta is fedeztem fel e tekintetben újabb adatokat s az 1894-95. isk. évi tanulókat is bele számítva, e körülmények okozták, hogy az említett és jelzett számok között eltérés van.

*A tanulók száma, iskolai évek s osztályok szerint
és összesen.*

Az osztályok úgy vannak felvéve, a hogy neveztek azokat a különböző időkben.

Iskolai évek	Infima classis	Kis declinista	Nagy declinista	Com- parista	Con- jugista	Etymo- logista	Syntax- ista	Poëta	Rhetor	Összesen	
1793—96		i	s	m	e	r	e	t	l	e	n
1796—97	78	
1797—1800		i	s	m	e	r	e	t	l	e	n
1800—01	?	8	9	6	20	7	7	7	6	70	
1801—02	7	9	15	3	13	12	8	9	6	82	
1802—03	?	4	2	10	14	12	11	6	4	63	
1803—04	?	6	6	9	16	14	10	17	7	85	
1804—05	2	8	13	9	26	11	13	10	4	96	
1805—06	8	9	9	15	10	12	10	6	15	94	
1806—07	?	6	9	4	19	15	13	11	8	85	
1807—08	1	7	11	9	11	21	7	7	5	79	
1808—09	1	4	2	2	10	12	16	7	10	64	
1809—10	3	5	2	4	9	14	10	7	4	58	
1810—11	?	3	6	3	7	18	8	11	7	63	
1811—12	?	3	4	5	2	1	9	8	5	37	
1812—13	?	?	?	7	6	9	1	9	8	40	
1813—14	4	8	5	14	12	14	13	5	19	94	
1814—15	7	9	20	19	19	12	5	21	15	127	
1815—16	4	19	19	11	22	12	12	21	13	133	
1816—17	11	14	15	7	11	16	16	22	18	130	
1817—18	5	8	8	9	12	19	18	23	17	119	
1818—19	9	21	17	10	10	7	17	33	13	137	
1819—20	3	7	16	15	13	9	24	33	19	139	
1820—21	4	8	7	10	15	13	9	30	25	121	
1821—22	5	15	12	19	12	5	10	25	24	127	
1822—23	5	10	16	15	21	21	12	17	24	141	
1823—24	4	8	21	12	17	10	13	22	20	127	
1824—25	13	15	12	19	11	12	17	23	15	137	
1825—26	11	13	5	14	12	15	17	26	17	130	

Iskolai évek	Infima classis	Kis declinista	Nagy declinista	Comparista	Conjugista	Etymologista	Syntaxista	Poëta	Rhetor	Összesen
1826—27	7	12	7	17	8	13	17	28	19	128
1827—28	7	12	16	19	14	8	17	21	24	138
1828—29	14	22	12	15	7	9	27	25	26	157
1829—30	19	15	17	13	11	10	19	34	16	154
1830—31	14	16	16	14	17	11	22	31	18	159
1831—32	6	10	16	8	12	11	18	31	30	142
1832—33	22	11	21	12	9	9	19	39	24	166
1833—34	8	12	11	9	11	9	12	32	28	132
1834—35	23	14	10	11	8	11	19	26	27	129
1835—36	4	14	17	13	9	8	6	27	24	122
1836—37	13	6	8	5	12	8	18	22	23	115
1837—38	14	8	15	6	7	13	11	23	21	115
1838—39	8	8	7	10	10	9	15	27	18	112
1839—40	18	20	14	11	13	7	12	25	19	139
1840—41	17	16	20	12	14	6	16	22	26	149
1841—42	10	12	10	9	9	5	12	26	21	114
1842—43	13	14	11	10	11	8	13	26	20	126
1843—44	18	10	9	15	8	10	13	20	22	125
1844—45	5	20	12	10	12	9	15	9	30	122

Iskolai év	1-ő oszt.	2-ik oszt.	3-ik oszt.	4-ik oszt.	5-ik oszt.	6-ik oszt.	Poëta	Rhetor	Encyclo-pædia	Összesen
1845—46	?	?	?	?	?	?	12	18	7	37
1846—47	?	?	?	?	?	18	20	19	9	66
1847—48	?	?	?	?	?	23	18	27	9	77
1848—50	szünetelt a tanítás									
1850—51	7	11	20	9	6	7	12	12	4	88
1851—52	14	24	37	17	6	13	7	16	9	143
1852—53	9	17	22	29	8	10	12	16	4	127
1853—54	10	23	19	16	20	13	10	19	10	140
1854—55	17	27	27	22	17	20	14	21	6	171
1855—56	10	16	20	19	17	19	16	18	10	145

Iskolai év	1-ső elemi osztály	2-ik elemi osztály	3-ik elemi osztály	I. gymn. oszt.	II. gymn. oszt.	III. gymn. oszt.	IV. gymn. oszt.	V. gymn. oszt.	Összesen
1856—57	15	12	22	20	32	19	14	13	147
1857—58	9	15	19	22	17	24	16	12	134
1858—59	15	22	31	15	23	16	22	12	156
1859—60	30	17	29	13	10	20	15	18	152
1860—61	10	28	21	24	12	10	18	14	137
1861—62	26	11	30	18	24	13	10	16	148
1862—63	27	15	16	27	17	22	11	9	144
1863—64	16	32	23	17	27	16	20	12	163
1864—65	13	29	34	24	14	23	15	17	169
1865—66	11	15	28	27	16	12	18	13	140
1866—67	21	25	18	31	24	16	12	16	163
1867—68	22	37	22	17	30	22	15	10	175
1868—69	23	23	31	18	14	30	17	16	172
1869—70	19	34	22	34	12	17	32	13	183
1870—71	21	28	31	16	26	8	18	18	166
1871—72	14	32	31	20	13	21	8	11	150
1872—73	18	23	33	28	15	13	15	7	152
1873—74	10	16	21	28	21	9	13	11	129
1874—75	4	30	24	18	24	17	10	10	137
1875—76	.	14	37	20	16	26	14	9	136
1876—77	7	11	14	37	18	14	22	9	132
1877—78	.	17	30	26	25	15	15	16	144
1878—79	.	24	34	34	26	23	16	13	170
1879—80	6	19	33	37	29	22	26	16	188

Iskolai év	Előkészítő osztály	I. gymn. oszt.	II. gymn. oszt.	III. gymn. oszt.	IV. gymn. oszt.	V. gymn. oszt.	Összesen
1880—81	44	55	27	28	21	20	195
1881—82	41	37	30	23	21	15	167
1882—83	30	32	25	26	20	19	152
1883—84	26	29	20	21	24	17	137
1884—85	27	34	19	11	20	13	124

Iskolai év	Előkészítő osztály	I. gymn. oszt.	II. gymn. oszt.	III. gymn. oszt.	IV. gymn. oszt.	V. gymn. oszt.	Összesen
1885—86	17	29	27	18	9	16	116
1886—87	30	23	22	25	19	8	127
1887—88	21	33	18	16	25	12	125
1888—89	24	42	24	21	10	15	136
1889—90	29	39	29	21	22	8	148
1890—91	23	47	29	26	24	16	165
1891—92	24	45	36	29	27	19	180
1892—93	13	50	38	27	31	18	177
1893—94	25	42	35	33	27	19	181
1894—95	23	58	35	31	32	11	190

A béíratkozásra nézve, az 1845—46-ik iskolai évben életbe léptetett szabályzat 3. §-sa azt mondja: „oskola tagjává, a beíratási díj lefizetése mellett, az igazgató-tanár tudtával s engedelmével lehet akármely ifju, vagy gyermekkoru egyén. Az ilyent, ha csupán elemi tanulást kezdő, bizonyítvány hozatalra nem lehet szorítani; de ha már bizonyos ideig falusi iskolában, vagy más tanodában tanult volna, ha ide kíván bekebeleztetni, bizonyítvánnyal tartozik magát az igazgatónál jelenteni.“

Az E. K. Tanács által 93—1881 és 89—1882. t. ü. sz. alatt megállított szabályzat a felvételtől így szól: „1. A felvétel szept. 1—10-ig tart; az azután jelentkezők az iskolai igazgatóság által vétetnek fel. 2. A tanodába belépendő tanuló bizonyítványaival személyesen, szülői, gyámja, vagy ezek megbízottja kíséretében tartozik az igazgató-tanárnál jelentkezni. 3. Az előkészítő, vagy gymnasiális osztályba lépendő tanulók, szabályszerű bizonyítvány, vagy ennek hiányában, felvételi vizsga alapján vétetnek fel az illető osztályba; és pedig, az előkészítő osztályba lépni akarónak 9, a gymnasiális osztályba legalább 10 évesnek kell lenni. Ezen szabálytól az igazgatóság, csak rendkívüli körülmények figyelembevételével térhet el. 4. Az *elégtelen* osztályzatú bizonyítvánnyal jelentkezők nem vétetnek fel.“

Az 1797. évi főconsistoriumban megállított „Planum“ szerint elhatározatott, hogy mint Tordán, úgy Keresztúron is, azokból a tanulókból, a kik szorgalmatosságuk által annyira vitték, az akkori környülálláshoz képest, 12 deákot öltöztessenek fel. Ezek az úgynevezett *togatusok*. S hogy ezek deák számban legyenek, kívánta egyfelől a magántanítási rendszer, másfelől pedig az említett „Planum“ 8-ik pontjában kifejezett óhajtás, hogy „ad normam gymnasii Thordensis, az ezen gymnasiumban tanuló togás deákok is in gremium sedis a pátronusokhoz és ekklézsiákhoz innepekre kimenni ne ellenzessenek.“

Togatus deákok először 1797-ben lettek és pedig szám szerint 6. A togátusok a két, vagy három felső osztály unitárius növendékeiből kerültek ki. Jelenleg csak a két felső osztály növendékei vannak deák számban, miután az 1877. évi E. Főtanács, 13. sz. a. a III-ik osztály deákságát eltörölte.

Hogy milyen volt az a toga, arról az 1818. évi E. Főtanács 158, 160 sz. a. határozatából tájékozást lehet szerezni.

1. „Az eddig viseletben volt hosszú prémes mente s rövid dolmány helyébe, kolozsvári collegiumunkban tanuló deákjainknak meghatározott köntösse legyen: sötét szederjes posztóból készült, szárközépig érő hosszú dolmány. Ennek elején legyenek 15 számból álló, fái magyaró nagyságu szőr-gombok, melyek mind begombolva álljanak. Kétfelől ugyanannyi pikkelyek és nem makkok, minden cifra kibányásoknak és csattozásoknak eltávoztatásával. Ezen dolmány kereken zsinorral szegettecsék bé és hátul a hasítékja 3 czollnyira hagyattassék.

2. Az eddig viseletben volt sinor-öv, ezután is oly megszorítással hagyatik meg, hogy annak kötéseiben és rojtjában semmiféle cifraság, u. m. arany, ezüst, vagy fehér szőrfonallal való tarkázat teljességgel ne legyen, hanem egészen fekete szőrből s sinorból készítettessék.

3. A fehér nyakravaló viselete egyáltalában megtiltatik; en-

nek helyébe fekete selyem nyakravaló rendeltetik, mely alá csakugyan fehér szabad leszzen kötni oly formán, hogy feljül, félúnyira a fekete nyakravalót körülkerítse. De fennálló gallér elő, vagy sápotlis ing teljességgel meg nem engedtetik.

4. Az első szám alatt irt hosszú dolmány alá készíttessék, minden czifraság nélkül való szederjes lájbli, posztóból, vagy materiából s ezen, vagy magából a lájbli materiából készült, vagy fekete gombok legyenek.

5. A nadrág, hasonlóképen minden czifraság nélkül, szederjes posztóból legyen, magyarosan készítve.

6. Kalapjuk legyen a legmódosabb és mérsékeltebb magasságu és formájú kerek kalap; t. i. a kalap ne legyen vagy igen magas, vagy igen törpe; a karimája illendő proportioju, azon semmi széles pántlika, vagy bojt, annyival inkább rojt és egyéb fityegő czifraság ne legyen; csak egy újni bársonnyal, vagy pántlikával köríttessék meg a kalap töve. Ezen kalap mustrájának kiadattatása, valamint a meghatározott új öltözetnek maga idejében léendő munkába vétele és béhozatása, collegiumunk Juspectoraira és professoraira bízatik.

7. A különbféle formákra készült németes schuster czizmák megtiltatnak; ezeknek helyébe tisztességes kordován csizmák határoztatnak, melyek magyarosan legyenek készülve, minden rojtnak, vagy lefüggő bojtnak kirekesztésével. A csizmának ánglus schwitzkal való fényesítése is megtiltalik.

8. A collegiumunkban és templomban kellető szent functiora pedig, collegiumunk közjövödelméből, készíttessék két rendbéli kerek palást; egyik hosszabb, a más rövidebb, a magasabb és törpebb ifjak számára. Ezek, vagy collegiumunk senioránál, vagy a bibliothekában álljanak, hogy, a mely ifju predicáló székbeli sz. functiora elő akar állani, az egyik palástot magára vegye; bevégződven pedig az isteni tisztelet, azt vigye meghatározott helyére. Ezen palásznak pedig formája, professoraink s academicus papjaink palástjaitól csak annyiban különbözzék, hogy azoknak elől-felől kiforduló két első része csak sinor, vagy magából, a palást matériából legyen megborítva és móór, vagy bársony gallér azokon ne legyen.

9. Az öltözetnek ezen 8 pontokban határozott változtatása a

tordai és keresztúri gymnasiumokra nem terjed ki, hanem az eddig viseletben volt rövid, szederjes dolmán és sinorból készült öv, ezután is meghagyatik; a hosszú, báránybőrrel prémezett mente pedig ezennel eltöröltetik; hanem a helyett, rövid dolmánnyal és övvel tisztességesen felöltözve, pálczáson járjanak a két gymnasiumban tanuló ifjaink. A templomban és temetésen így felöltözve jelenjenek meg. Minthogy pedig a prédikálás, sem az Auditoriumban, sem a templomban, csupán dolmánba öltözve nem eshetik meg; erre nézve mindenik gymnasiumban, közkölségen készíttessék két palást, egyik hosszabb, a más rövidebb, az ifjaknak kisebb, vagy nagyobb testállásokhoz képest. Ezen palástok a gymnasium Rectoránál álljanak és onnan, a mely ifju prédicálni akar, azok közül egyiket magára vevén, palástoson jelenjék meg.

10. Az öltözetnek, a fennebbi 9 szám alatt meghatározott formája megtartása collegiumunk és gymnasiumaink Rectoraiinak és előjáróinak olyan formán ajánlatik, hogy akármely ifju a meghatározott mustrától eltávoznék, az olyan, az 1813-ik esztendőben a 13-ik szám alatt hozott főconsistorialis határozat szerint büntetessék; az holott is, a kiszabott öltözet formájától eltávózó togás deák, minden iskolai és a togatusok által használtatható jövedelmek és az iskolában való lakhatás elvesztésével büntettetni határoztatott."

Az 1845. évi szabályzat 5-ik §-sa szerint az egyenruha (toga) ez: „Magasított fekete, nem pedig kerek, vagy gömbölyített tetejű s így törpe kalap; fekete nyakravalo; fekete, vagy szederjes, egyszerű készületű magyarka; szederjes, fekete, vagy sötét szürke pantallon, vagy, akinek tetszik, magyaroson készült hasonló színű nadrág; minden tarkaság nélküli sötét lájbi; akár magyaros csizma, akár németes topánka."

„Pálczát hordozni nemcsak nem tilalmas, de éppen tartozó kötelessége minden egyenruhásnak."

Ez volt az egyenruha az 50-es években is, de inkább pantallonnal, mint magyar nadrággal. Az abszolút kormány nem is tűrte volna meg, hogy az egyenruha egészen magyaros legyen, tüntetést látott volna benne. S hogy az eféle és ily ártatlan dolgokra is kiterjedt a

figyelme, bizonyítja azt, az E. K. Tanácsnak 358—1852. száma alatt leküldött $\frac{21329}{2057}$ számú kormányi rendelet, mely szerint: „a köztanítóknak is, mint közhivatalt viselők sorába tartozóknak, szorosan alkalmazniok kell magokat azon felsőbb rendszabályhoz, hogy t. i. egész szakállat viselni nem szabad; az állat, a száj vége irányában, teljesen meg kell beretválni; bajuszat és barkót is csak tulzásnélkülit szabad viselni.“

Midőn, azonban, 1860. körül alkotmányos szelek kezdettek fújni s a magyar nemzet egyszerre magyar ruhába öltözött és országszerte hangzott e nóta: „Visszavettük a nemzeti ősruhát,“ a tanulók egyenruhája is a magyar ruha lett, a nélkül, hogy az iskolai törvény követelte volna. De midőn később a magyar kivetkezett nemzeti ruhájából s európai divat szerint öltözött, a tanuló ifjúság is, a maga módjához képest, haladt az árral és halad jelenleg is. Nem szorítják e tekintetben a szabályok. Az újabb iskolai törvények, e kérdésre vonatkozólag, csak ennyit tartalmaznak: „Az egyenruhás tartozik fekete ruhát viselni.“ Megszűnván a prédikálás, a legatio, az egyenruhás elnevezésnek ma már nincsen is igen nagy értelme. Az egyenruhás és nem egyenruhás név helyett, ha már csakugyan valami elkülönítő elnevezésre van szükség, Keresztúron lehetne ez: confirmáltak és nemconfirmáltak, minthogy az egyenruhások közé léphetésnek egyik főkélléke volt eleitől fogva a *confessio*, vagy *káté* felmondása, vagyis, az úgynevezett confirmatio.

Ilyenformán, az 1797—98. isk. évtől az 1894—95. isk. év végéig, egyenruhás (togatus) lett a keresztúri gymnasiumban 1306 tanuló, tehát a fennebb kimutatott 2641 unitárius új tanulónak 49.4%-a; és a legfelső osztályt végezte 1369, vagyis az összes 3353 új tanulónak 40.8%-a. S így, részint betegség, részint más ok, vagy iskolacserélés folytán, az egész tanfolyam bevégezése előtt kimaradt 59.2%. Ebben van a bukottak százaléka is.

Hogy azok a tanulók, a kik e gymnasiumban kezdették a tanulást, az egyház, a haza szolgálatában minő állásokat foglaltak el, erre nézve csak a következőket említem meg: .

Egy közelebbi iskolai és egyházi névtár szerint, Magyarországon van 108 unitárius pap; ezek közül 71 kezdette a tanulást Sz.-Keresztúron, tehát az egésznek 65.7%-a. A kolozsvári, tordai, keresztúri iskoláknál van tanár és tanító 39. Ezek közül 21 tanult a keresztúri gymnasiumban, tehát 53.8%. Énekvezér néptanító 84; ezek közül 54 tanult ez intézetben, vagyis 60.7%.

Nem dicsekvésképpen, de inkább annak bizonyosságául, hogy azokból is válhatnak emberek, a kik ilyen kis helységben kezdik a tanulást, néhány legyen itt megemlítve a gymnasium életéből. Bizonyára nem lesznek sértve ezzel az elhunytak emlékei, sem a még életben lévők érdemei:

1802-ről tarcsafalvi Szilveszter György, a kiből jeles theologus professor lett. 1806-ról muzsnai ifj. Demeter János, a ki e gymn. egyik nagyobb alapítványozója. 1810-ről n.-ajtai Kovács István, kir. tanácsos, jeles történész; szt.-miklósi Tiboldi István, a népköltő. 1811-ről ar.-rákosi Székely Sándor, a ki aztán püspök lett, történetíró és költő. Székely Sándorról, Gyulai Pál, a „Vörösmarty életrajzában“ a következőleg emlékezik meg:¹

„Vörösmarty beszélt gyakran, hogy *Zalánjára* buzditólag, sőt példaadólag hatott egy 1823. elején a „*Hebe*“ című zsebkönyvben megjelent epikai kísérlat „a Székelyek Erdélyben“. Ki emlékszik már erre, pedig e költemény nevezetes mozzanat volt s nemcsak Vörösmartyt lobbantotta lángra, hanem Czuczort is s alkalmasint Horváth Endrere is volt némi befolyással. Ez ifju költőt, a magyar újabb eposz hímökét ar.-rákosi Székely Sándornak hívták.

Vörösmarty már régebben költői inspirációk között olvasta Béla Király Névtelen Jegyzője Kronikáját, már forrott fejében az ősi dicsőség eposza, midőn kezébe akadt 1823. elején *Székely* kísérlete, Ösztönt, buzditást, termékenyítő eszméket merített e kis műből nagy művéhez. Ő is éppen az ősmondákkal foglalkozott, magyar mythologiai alakokat keresett, politikai eseményektől táplált haza-

¹ Lásd: „Vörösmarty életrajza“ 50—54 lapjain.

fui lelkesedés égett szívében, s a magyar hexametert akarta megszólaltatni méltóan nagy tárgyhöz. Kapva-kapott a kísérleten, kivált a magyar mythologiai kezdeményen, melyet annyira alkalmasnak talált tovább képezni és kiegészíteni. Sohasem feledte el, mily nagy befolyással volt reá e mű, s midőn az ő ragyogó hire mellett rég elfeledte a háládatlan közönség és irodalom *Székelyt*, őszinte hálálal vallotta bé barátjainak, hogy mily sokat köszön *Székelynek*, mert nélküle később, vagy talán sohasem írta volna *Zalán* futását, avagy mindenesetre más-kép.“ Legyen ez idézett emlékezés Székely Sándorra !

A folyó század első felében tanultak még a sz.-keresztúri gymnasiumban : n.-ajtai Darkó Mihály, tordai professor, tankönyvíró ; martonosi Gálffy Sándor, népköltő ; Inczeffi József, Gyöngyösi István, Kiss Mihály, Péterfi Sándor, Albert János lelkészek, egyházi írók ; ny.-gálfalvi Szentiványi Mihály, a „*Bekecs alatt Nyárádtère*“ stb. dalok írója. Kriza János püspök, költő, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, kir. tanácsos, kiről azt mondja Gyulai Pál, a Kisfaludy-társaság ülésén tartott emlékbeszédében, hogy „Kriza egyik előharczosa s hű fegyverhordozója volt költészetünk nép-nemzeti irányának, egész a diadalig.“

Itt kezdette tanulását Kelemen Beniám, Szolga Miklós, *Berde Mózes*, a legnagyobb alapítványozó ; Berde Áron egyetemi tanár s akadémiai tag ; Jakab Elek akadémiai tag, jeles történész ; Pap Mózes, Nagy Lajos, Marosi Gergely, Simén Domokos, Buzogány Áron, Benczédi Gergely tanárok, egyházi írók. A század közepén innen : Bedő Albert országos főerdőmester, államtitkár ; dr. Iszlai József, híres fogorvos Budapesten, egyetemi tanár ; Sándor Mózes kir. tanácsos, tanfelügyelő ; Kozma Ferencz kir. tanácsos, tanfelügyelő s akadémiai tag ; A „Keresztény Magvető“ ez idei szerkesztői s az „Unitárius Közlöny“ egyik szerkesztője stb. És még sokan, a kik közül az ujabban többben tekintélyes állásokat foglaltak el a társadalomban, a haza szolgálatában. A birói, ügyvédi karban, a közigazgatási, pénzügyi hivatalokban, az állami tanári, tanítói karban stb. nem egy, de sokak nevét lehet látni, a kik e kis intézetből indultak ki, ebben kezdték tanulásukat.

IX.

A TANULÓK SEGÉLYEZÉSE. JUTALMAK.

A keresztúri gymnasium organisatioja kidolgozására kirendeltetett commissionak, 1797. évi egyh. főtanács 24 pontja alá írásban beadott munkája 8-ik pontja alatt a van mondva: „Ad normam gymnasii Thor densis, az ezen gymnasiumban tanoló togás deákok is in gremium Sedis a patronusokhoz és ekklézsiákhoz, innepekre kimenni ne ellentzessenek.“

Hosszu időn keresztül volt ez gyakorlatban, hogy t. i. egyes patronusokhoz s ekklézsiákhoz, a felsőbb osztálybeliek közül, az arra alkalmasabbakat kiküldötték, a kiket aztán legatusoknak neveztek.

Ez a rendszer egyfelől az ifjakkak a szónoklásban való gyakorlat, társadalmi jártasság szerzés, másfelől pedig bizonyos jövedelemhez jutás, úgyyszólva, segedelmzés szempontjából volt inkább gyakorlatba véve. Az első is, de inkább az utolsó szempont tartotta ezt fenn egészen 1887-ig, a mikor az Egyh. Főtanács bészüntette. Nem tárgyalva most ennek sem előnyét, sem hátrányát s a korszellemet sem hiva támogatóul a beszüntető végzés mellé, csak azt lehet mondani, hogy ezen a réven az ifjak, az alatt a 90 év alatt, a míg a korszellem el nem kapta ezt a kezök közül, a legkevesebb, 50 ezer forint segélybe részesültek.

A legatumoknak, különösen Koronka igazgató idejében, egy, vagy két tizedét bé kellett adni, részint az iskola folyó szükségeire, részint pedig az egész deákság közötti felosztásra. (Divisio patrocini).

E divisio patrocini-t meghatározni, hogy t. i. mennyi osztatott így ki a tanulóknak, nem lehet.

Az, azonban bizonyos és adatok támogatják, hogy a tanulók segélyezése gondját képezte a vallásközönségnek és az egyeseknek is, a mennyiben az anyagi viszonyok engedték.

1. 1815—1848-ig részint a nyárád-gálfalvi malom szombati vámja jövedelméből, melyet Szent-iványi György és neje Jármí Judith ajándékozott, részint a n.-galambfalvi Sándor Józsefné, Finta Rákhel asszony 500 frtos alapítványa kamatjából, a mai pénz értékben véve . . .				299	frt	04	kr.
2. Ágoston István alapból 1866 ¹ -től 1894. végéig				2,268	„	—	„
3. Fejér Márton	„	1868-tól	„	26	„	—	„
4. Rafaj Károly	„	1870-től	„	188	„	—	„
5. Bedő Sándorné	„	1875-től	„	298	„	35	„
6. Augusztinovics S.	„	1877-től	„	714	„	—	„
7. Mártonffy-Konc	„	1877-től	„	1,997	„	08	„
8. Orbán Balázs 500 frt	„	1877-től	„	015	„	—	„
9. Koncz János	„	1879-től	„	3,000	„	—	„
10. Botta Györgyné	„	1882-től	„	260	„	—	„
11. Sándor Jolán	„	1882-től	„	37	„	50	„
12. Filep Zoltán	„	1889-től	„	12	„	—	„
13. Szabó Mihály	„	1892-től	„	50	„	—	„
14. Szöcs Márton	„	1894-től	„	4	„	—	„
Összesen :				9,769	„	47	„
Egyesek ajándékából jutalmul adatott még .				537	„	45	„
Ezzel együtt az összes segély és jutalom . .				10,306	frt	92	kr.

Hozzávéve ehhez a fennebb jelzett legatumokat, bátran tehetni a segélyt, a melyben az ifjuság részesült a gymn. keletkezése óta 50—60 ezer frtra.

Az ösztön-díj alapok, a melyekből már megindult a jutalmazás, segedelmezés, tettek 1894. végén 17,712 frt 46 krt. Ezek, abban az időben, a mikor egyesek által alapítványként letétettek, eredetileg 7961 frt 26 kr értékűek voltak összesen. Tehát ez alapok kamataiból, a midőn az ifjuság 9769 frt 47 krral segedelmeztetett, még az alap is növeltetett 9751 frt 20 krral.

¹ Az évszámok azokat az éveket jelzik, a melyekben az illető alap kamatjából folyóvá tétetett a segélyezés, jutalmazás.

X.

BENNLAKÁS.
MAGÁNTANÍTÁS. ÉTKEZÉSI VISZONYOK.
JÁTÉKOK. EGÉSZSÉG-ÜGY.

a) BENNLAKÁS. MAGÁNTANÍTÁS.

Ezt az intézményt a helyi viszonyok parancsolták és parancsolják. Minden lakó szobában volt egy gazda — hospes — és pedig, vagy köztanító, vagy a felsőbb osztály tanulóiból egy arra alkalmas ifju. A bennlakás felügyelője kezdetben az exactor, később a senior, a ki e kötelesség teljesítése folytán iskolafőnök nevet visel.

Minden bennlakó maga gondoskodott az ágy és ágynémű hozataláról s a lakók közösen a szoba fűtéséről és világításáról. Iskolai év elején az igazgató osztotta bé a lakókat és nevezte ki a gazdákat. A lakók rendre teljesítették a szobában megkívántató szolgálato-
kat. 1887-ben az igazgatóság, 1870 frt 5%-os kölcsönt véve fel a Koncz János-alapból, 90 drb fiókos vas-ágyat csináltatott s 10 drb kisebb ágyat, ez utólsókat 1895-ig 45 drbra szaporítva, az ágyak hozatala, csináltatása alól a tanulók fel lettek mentve; hasonlóan a szobákban, a közös asztal csináltatása alól is, miután az intézet, 1886-ban, maga rendezte bé asztalokkal.

Az 1848 előtti állapotok szerint, az alsó hat osztály, az újabbak szerint, az elemi és I. II. gymn. oszt. növendékei magántanítás alatt állottak és állanak. Magántanítóknak a köztanítók, vagy a szobagazdák közül a képeesebbeket alkalmazták és alkalmazzák. A magántanítás feletti felügyeletet az igazgató, az iskolafőnök

teljesítették és teljesítik; az újabb időben a r. tanárok is rendre, két-két hétre terjedvén egynek-egynek a látogatási ideje.

A magántanítási díj, a régebbi időkben 1—2 Rfrt, az újabbakban 5 frt o. é. egy személytől, egy évre.

A bennlakás és a magántanítás előnyei, vagy hátrányai tárgyalásába nem bocsátkozva, csak azt említjük meg, hogy ezekre nézve bizonyos rendszabályok, útastítások léteztek, és léteznek. E rendszabályok a következő XI-ik fejezetben vannak közölve.

b) ÉTKEZÉSI VISZONYOK.

A tanulók étkezését illetőleg, a gymnasium keletkezése óta, csak az árra nézve történt idők folytán változás, de a rendszer ma is ugyanaz. A gymnasiumhoz közelebb lakó székely gazdák, vagy iparosok, magánzók, vagy hivatalnokok házaikhoz jártak és járnak ki étkezni naponta kétszer, u. m. délben és estve 6—7 óra között a tanulók, a midőn erre a gymnasium csengettyűjével, vagy harangjával, a jel megadatott. Rendszeren 10—12 családnál történt és történik az étkezés; egy-egynél 8, 10, 15, sőt több tanuló is van befogadva. Az ebéd és vacsora végével azonnal visszamennék a gymnasiumba, vivén magával mindenik estve, a reggelire való darab kenyeret. A reggelizés 7 órakor történik.

A vacsora rendszeren puliszka, vagy kenyér; sült, tojás, túró, tej közül valamelyikkel. Hosszu időn keresztül a volt a gyakorlat, hogy a gazdasszony csak a puliszkát, vagy kenyeret adta vacsorára, az ezek mellé valót a tanulóknak hazulról küldötték s a gazdasszony kamarájában lett letéve, honnan a tanulók magok vették elő a vacsorához, u. m. túrót, szilvaizet s ha tojás vagy húsféle volt, mindeniké külön lett egy-egy kis lábaskában megsütve, megkészítve.

Az ebédet már egészen a gazdasszony készítette s állott és áll rendszeren leves, sóbafőttből mártással és főzelékből. Ebéd végén még egy-egy darab kenyeret kap minden tanuló uzsonára.

S mi volt a fizetés, a mit az ilyszerű kosztért fizettek az egyesek? Erre a gymnasium irattárában adat nincsen, de e század

második, harmadik tizedeiben itt tanult papoktól és egy régi kosztadó asszonytól¹ kapott adatok útján így állítható meg a fizetés: Egy iskolai évre adott egy személy: 10 véka búzát, 3 véka török-búzát, egy véka tiszta búzát laskának, egy félvéka borsót, egy félvéka paszulyt, hét font szalonnát, 3 kupa kását, 25 fő káposztát, 30 - 40 tojást, minden héten egy font húsrá pénzt, a szerént, a milyen volt a piaci ár; egy szekér fát, vagy e helyett 1 frtot; egy veder ecetet; egy véka murkot; egy koszoru hagymát és a gazdasszonyi fizetésbe 6 frtot, s minthogy a fehérneműt és ágyneműt mosatta is, szappanra 20 krt. A leirt élelmi czikkeket a szülők, vagy gyámok, a szünidők végén, hazulról szállították bé a gazdasszony kezeihez, vagy pedig vásárolták meg a piacon,

A kik ily alakban nem fizettek, azok adtak 20 Mfrtot és 15 véka gabonát; 1850. után 40 frtot o. értékben, 15 véka gabonát.

E fizetések, idők során, a mint az árviszonyok is változtak, némileg emelkedtek. Jelenleg 60 frt és 20 véka gabona, vagy tiszta pénzben 80 frt. De ezért már teljes ebédet és vacsorát kaptak s reggelire kenyeret.

Kezdet óta voltak olyan tanulók is, különösön a közeli falukból, a kik részére kosztot nem fogadtak, hanem hazulról hoztak minden héten egyszer, egy egész hétre való eleséget. Ezeket a ládájokból étkezőknek nevezték. Ujabban egy-egy közeli családnál tartják az élelmi szereket s oda járnak étkezni. Az ily száraz ételen nyomorgókból is sok jóra való ember került ki.

E kosztozási rendszer nagyon alatta áll az intézetben való együtt étkezésnek; de a viszonyok, a szegénység, másként alakítani még nem engedték. Ha a tanulók részére tett nagyobb alapítványok, mint pl. a Dersi János és Berde Mózes s Rafaj Károly alapítványai folyóvá tétethetnek és az intézeti helyiségek is szaporodnak, bővülnek, könnyen keresztül vihető a közös és felügyelet alatti együttétkezési rendszer, mely szerént,

¹ Csoma Györgyné, a ki ez előtt 20 évvel halt el, a ki közel 40 évig adott kosztot a tanulóknak.

a már folyamatban lévő és az említett alapítványok segédkezése folytán, nagyon sokan nyerhetnek csaknem ingyen ellátást, míg a teljes fizetők is olcsóbb és jobb élelmezésben részesülhetnek.

C) JÁTEKOK.

A torna, a régebbi időkben ismeretlen volt a tanulók előtt. A testedzésről azonban volt gondoskodva, a mennyiben a játékok különböző neveit gyakorolták a tanulók a gymn. udvarán, naponta egy-két órán. A melegebb időszakokban pedig hetenkint egyszer, szerdán délután, a gymnasiumhoz közelebbi rétek, mezők valamelyikére, zászló alatt, dobszó mellett, vonult ki az összes ifjuság, a tanítók felügyelete alatt, hogy a szabadban játékkal töltsenek egy pár órát. Négyféle labda-játékot űztek:

1. *Kukkra-ütés, kiütő.* Egymástól, hosszában, szélében, többen állottak bizonyos távolságra; egy pedig a játszótér végénél, egy méter hosszú bottal, egy más tanuló által eleibe adott labdát magasra ütötte s a melyik aztán a künnállók közül kifogta, az ütötte a labdát, s ez így folyt tovább.

2. *Beálló, leszedő, városdi.* Egy 15—20 méter átmérőjű kört formálva, többen körül állottak s egyik a labdát dobta a másiknak. A ki elejtette, az a kör közepére állott. A körülállók folytatták a labda dobást egymásnak s ezek közül, a kinek tetszett, a benállóra egyet ütött a labdával. Ekkor a körülállók szétfutottak s a benálló a felkapott labdával utánok dobott s a melyiket találta, az is beállott. Ha azonban, a bennálló a hozzádobott labdát nem tudta addig megfogni, hogy a labda a körön kívül gurult, akkor nem volt szabad a künnállók után dobni, s ha dobta is, az nem volt érvényes. Ha az első ütés megtörtént, a kik nem lettek találva, újra körülállottak s folytatták a játékot mindaddig, a míg a bennálló a künnlevőket mind leszedték, t. i. beállították. A künnlevő akkor is köteles volt beállani, ha az általa bedobott labda egyet se talált; vagy, ha valamelyik bennlevő a kezével a labdát kifogta, mielőtt a labda valakit, vagy a földet érte volna. Mikor egy állás lejárt, újra kezdették. Városdinak azért nevezték, mert körülállva, mintegy várat képeztek, a hol a künnlevők a bennállókkal viaskodtak.

3. *Kötőzás.* Rendszeren 6, 8 személy játszott. Négy benn, 2, vagy négy künn. Ezt a sorshuzás döntötte el. A bennlévők 8—10 lépésnyire párjával szemben állottak s a párok is oldalt 2—3 lépésnyire egymástól, a künnlévők pedig ezeknek a háta megett 1—2 lépésnyire. A bennlévők sarkának a földbe kis gödröt csináltak s kezökben egy-egy méter hosszú bottal, a párok között hosszában, 2—3 méter magasságban a künnlévők egyike által dobott labdát igyekeztek messzeütni s ha ez ütés megtörtént, a szembenlévő párok egymáshoz közeledtek és botjaikat összeütötték, mialatt a künnlévők siettek a labdát felkapni s a bennlévők sarkának csinált gödrök valamelyikébe tenni. Ha ez sikerülhetett, akkor szerepet cseréltek a párok. Ez a csere úgy is megtörtént, ha a magasra ütött labdát egy künnlévő a leesés előtt kifogta.

4. *Kifutó.* Itt is benn- és künnlévők vannak. Két pont van meghatározva, hogy honnan és meddig fussanak. A kettő közti távolság lehet 100 s még több méter is. A bennlévő csoport az induló pontnál van, a künnlévő pedig az egész tér hosszában s még azon túl is felosztva. A bennlévők közül egyik háromszor üti el a labdát egy bottal kukkra, vagy hosszában a pályatér felett s arra törekszik, hogy a harmadik ütés után kifuthasson a végpontig és egy másik fiúnak valamelyik ütése alatt bémehessen. A künnlévők pedig a labdát igyekeznek megfogni és a futóhoz ütni. Ha ez megtörténhetik, az egy nyerés; vagy, ha a felütött labdát kifoghatják, az is egy nyerést teszen. Három nyerésre történik a szerepcsere, sőt akkor is, ha a bennlévők nem tudják meg futni a pályát; akkor bennrekednek, mert ütés alatt kell megfutni a tért.

5. *Birkózás.* 6. *Falábonjárás.* 7. *Csiszonkázás.* Mindhárom nagyon ismeretes testedző játék.

8. *Bakfütty. Bakssökés.* Az udvaron, vagy más szabad téren egy fiu jobb lábát elő, a balt pedig hátratéve, törzsét kissé előhajtva, kezeivel czombjait térdén felül fogja. Ekkor egy más fiu hátul, bizonyos távolságról futamodva, az előbbi fiu vállaira téve kezeit, azon átugrik s így előfutva 10—15 lépésre ez is hasonló helyzetbe teszi magát. Ekkor egy másik fiu, az ismeretes módon mindkettőn átugrik s 10—15 lépésre ez is hasonló helyzetbe teszi magát. S midőn mind így futottak, akkor a hátulsó guggoló in-

dul s az előtte valókon átugrik és a legelsőn elől leguggol; utánna a többi hasonlóan teszen s addig folytatják, a míg akarják, vagy a tér engedi.

Hogy e játékok az ifjaknak testi, lelki üdöséget szereztek s egészségök fentartására jótékony befolyást gyakoroltak, az tagadhatatlan. Nemcsak a testet mozgatták meg, de a lelket, az értelmet is foglalkoztatták. Örömmel, élvezettel játszották ezeket a tanulók. Az újabb időben a torna-órák foglalták le a játék-idő nagyrészét. A természetes játék mesterségesse vált. Vajon olyan jó kedvvel végzik-e ezt, mint amazt? A figyelő megadhatja magának erre a feleletet.

d) EGÉSZSÉG-ÜGY.

Az egészségügyre vonatkozó adatok közül a legelső 1835-ből való s ily nemű intézkedés az előtt, nem azért, mintha ne lett volna arra szükség, de az okból nem történhetett, hogy csak a harminczas években létesült a gyógyszerár Sz.-Keresztúron és akkor jött orvos is, hogy egymást kiegészítsék. 1816-tól ez ideig, sőt ezután is még hosszason, Koronka J. igazgató neje, Mosóczy Klára, cs. kir. tábori orvos Mosóczy János leánya, gyógykezelte a beteg tanulókat. Páratlan az a gondosság, a mit e nő a szegény és beteg tanulók iránt tanusított. Férje az oktató, nevelő; ő pedig az édes anyai szerepet vitte a gymn. tanulóira nézve.

A fennebb irt 1835 évi szept. 30-án, Tarcsafalván tartott egyházköri gyűlés jegyzőkönyve 38. sz. alatt ez áll: „Mostan Keresztúrra rendeltetett és jött Chyrurgus Kósa Mózes arra ajánlja magát, hogy a gymnasiumban eshető betegeket minden jutalom várás és kívánás nélkül fogja gyógyítani; azonban az egyh. köri gyűlés, nem kívánván ingyen a szolgálatot, kiindulván azon elvből, hogy méltó a munkás a maga jutalmára, ezt a határozatot hozza: Az eddig is gymn. szüksége titulussa alatt adni szokott 2 Mfrt 2 Rfrtra emeltessék fel minden személyre nézve és így a 2 Mfrton felül bejövő összeg a Chyrurgus fáradságának jutalmául adassék. Továbbá, a senior intertentiojára gyűlt 53 véka gabonából 10 véka

gabona adassék még az orvosnak.¹ De úgy látszik, hogy ez a gabona csa egyszer s mindenkorra adatott.

Hogy meddig szolgált Kósa, arról adat nincsen, valamint az orvosi fizetésről sincsen egészen 1867-ig, a mikor járási orvos Lengyel József ajánlkozik, hogy a szemfájósokat ingyen gyógyítja és gondnok Pálffy Dénes, hogy a gyógyszer árát fizeti.² Ez csak arra az időkre vonatkozott, mit igazolni látszik az az indítvány, a mely az 1870-ik évi febr. 5-én tartott igazg. ülés 18. sz. alatt tétetett, hogy a helybeli egyik orvost, rendes iskolai orvosnak állítsák bé s annak 40 frt fizetést rendszeresítsenek. De ez nem terjesztetvén föl az Ek. Tanácshoz, csak indítványnak maradt s ezért az 1871 évi jun. 29-én tartott ig. ülés 29 sz. a. az a kérés határoztatik az E. K. T.-hoz, hogy az iskolai díjakat 20 krral emeljék s az így begyűlt többletet adják orvos fizetésre. Ezt, a javaslat alakban tett kérést, az E. Főtanács 28—1871. sz. a. helyben hagyta és megerősítette, kimondván határozatilag, hogy tartassék egy rendes orvos a gymnasiumnál.

Eddig egészen csaknem magánügynek tekintetett a beteg tanulók gyógyítása; az egyes szülők fizettek orvost, gyógyszert, ha betegségi esetek fordultak elő, s ahoz az orvoshoz fordultak betegekkel, a melyikhez tetszett.

Az 1871. évi decz. 12-én tartott igazgatósági ülés 11. sz. a. az elnök előadja, hogy orvos Lengyel József hajlandó az intézet melletti orvosi teendőket elvállalni az ifjuságtól bégyüendő összegért. E nyilatkozat folytán az igazgatóság megválasztotta Lengyel Józsefet intézeti rendes orvosnak. S az 1874 évi nov. 11-én tartott ülés 8. sz. a. a tanulóktól szedni szokott 20 kr helyett, 30 frtban állapította meg az orvos rendes fizetését.

Rendesebben indulván meg a tanulók egészségéről való gondoskodás s az orvost is egy kis vékony szálcaska inkább kötvén az intézethez, megszületett az intézeti kórház eszméje s egyesek áldozatkészsége folytán előállott és növekedésnek indult, a mint az alapítványok között is látható, a kórház alap. Ez alap gyarapítása

¹ Lásd az irt egyh.-köri gyűlés jkönyv, 37. sz. a.

² Lásd igazg. jkönyv 1867. jun. 9. ülés 6. sz. a.

lett aztán egyik főgondja az intézeti orvosnak és a tanári karnak; s a gondot siker koronázta, a mennyiben az 1895-96. isk. évben, a gymnasiumhoz közel, egy házas telek vásároltatott meg 1400 frttal az iskolai kórház részére. E telken lévő épületben lehet lakása az ápolónak s a betegek számára is egy vagy két szoba bérendezhető. Egy nagy haladás ez a gymnasium életében!

XI.

ISKOLAI TÖRVÉNYEK, RENDSZABÁLYOK.

Iskolai törvények, rendszabályok latin nyelven már a gymnasium keletkezésének első éveiben voltak és pedig 1796-ról a következő:

Pars 1ma, seu Pars Generalis.

TITULUS I.

De Exactore.

§. 1. Exactor ex veteranis eligendus Primariis, suffragio totius Togatae Societatis, in termino quovis trimestri.

§. 2. Eminentis Studii, ac in omnibus exemplariter probati moris, et exhibitionis esto in Exactoris officium eligendus.

§. 3. A Rectore, et inspectoribus approbatus.

§. 4. Semel electus, et confirmatus, officium suum resignare non cogetur, nisi officium suum non debite functus.

§. 5. Ejusdem officium esto singulis Sabbathi diebus, hora post preces vespertinas octava, cum scitu et favore Rectoris, Publicum indicere.

§. 6. In Publico primum, et ante omnia Plagarios, et Hungarice narrasse compertos exigere; tandem Causas inter fratres ortas, cum Togata Juventute subsummere, revidere pertactare,

ac secundum Leges discutere, decidere ; Decisas pro confirmatione, vel Reformatione Rectori significare, et tandem Protocollo, seu ita dictae Matriculae, inscribere.

§. 7. Si causae agitandae non sint, aut Paucae, negotio Plagiariorum, et Hungarice narrantium expedito, Leges lectitabit, ac pro iis, qui nondum intellectas haberent explicabit, ac illustrabit singulis Sabbathi diebus.

§. 8. Scissiones, et discordiam fovere, conventicula agitare, aut in quovis negotio ad conspirandum, aut deliberandum Studiosos convocare, eorumque suffragiis praejudiciosus, aut machinationibus consentire inconsulto Rectore, sub poena degradationis, aut etiam Eliminationis minime praesumet ; quin imo

§. 9. In omnibus se laudabilem, et exemplarem praestet. Eos autem

§. 10. Qui clanculum quidquam machinarentur tale, quod Rectori praejudiciosum, Gymnasio probrosum, aliisque scandalosum foret, Rectori tales notificabit, ac in jus attrahet, et juxta Leges coërcebit.

§. 11. Coetus sine officiali alterutro nunquam maneto idcirco.

§. 12. Si quando eundem privata ejusdem necessitas coetu absentare compulerit, alterum ex Juratis sibi substituet, cum venia tamen Rectoris, et

§. 13. Ultra concessum eidem absentandi tempus, nisi justa, et Rectori nota de causa, absentans, officio suo exuetur.

§. 14. Exactor in privata causa cum quovis fratrum Litem experiri, et agitari volens, causam suam judicio coetus submittet, qui cum annuentia Rectoris, alterum ex Juratis Praesidem substituet ; et cum eo causam discutiet ; poena succumbenti parti juxta Leges inflicta.

§. 15. Praeces instituere hora 8va ibique et ipsemet ex ordine legere ; lectiones omnes frequentare ; precibus et lecturae per ordinem continuandis invigilare, suae obligationis esse noverit.

§. 16. Plagarios, aut si mavis notatores hungarice narrantium, et secus ineptientium, ordinare Exactoris officium esto. Pariter

§. 17. Cursorum ordinatio eidem incumbet.

§. 18. Ejusdem erit una cum oeconomo aedificiorum, ut non ruinentur curam habere, sub poena reparationis ex proprio sumptu.

§. 19. Ex Accidentiis, si quae imposterum fuerint in communem divisionem pertinentia, e singulis florenis, binos in suam praerogativam accipiet denarios, non vero ex Legatione, seu Testamento collatis.

§. 20. Exactori in publico negotio non obtemperans poena contumaciae cicuratur.

§. 21. Exactoris esto cum juratis quavis Septimane ter cameras lustrare, ineptientes admonere, et Rectori deferre.

TITULUS II.

De Juratis.

§. 1. Jurati ex Primariis melioris notae togatis suffragio Studiosorum eligantur, et autoritate Rectoris confirmantur.

§. 2. Post functum Trimestrale officium valedicere poterunt, aliis in eorum locum substitutis.

§. 3. Juratorum esto Exactori in publicis negotiis assistere.

§. 4. Hungarice narrantes, et quosvis, excessus observare, connotare, ac Exactori deferre.

§. 5. Jurati excessum facientes, sicut Exactor ac in excedentes conniventes, in duplo privantur.

§. 6. Cursoriam agere, Oeconomiam gerere, non obligantur, donec hoc munere funguntur.

§. 7. Jurati cum Exactore ter quavis Septimana Camerae lustrare obligantur.

TITULUS III.

De publicis Praeceptoribus.

§. 1. Publicorum praeceptorum, seu collaboratorum constitutio penes solum Rectorem est; liberum est quotidianam puerorum informationem in se suspicere, aut in alium transferre; si ergo placuerit Rectori, eundem ordinabit, quem aptiorem fore putabit, officio praeceptoratus, quem etiam didactri participem faciet.

§. 2. Horas pro instruendo sibi ipsis, et suis classibus prae-
fixas diligenter instruendo strictissime observabunt

§. 3. In docendo negligentes officio priventur.

§. 4. Discretionem, vulgo Sabbatharium, semel in Septimana
exigent, idque totum Rectori deferent, dum ad ludendum tempus
erit favorabile.

§. 5. Ad ludendum nonnisi Rectoris venia itur.

§. 6. Ad operandum quoque sola Rectoris venia dispensabit
unumquemque e discipulis.

§. 7. In docendo, ac in negligentes animadvertendo, caput,
aut vultum percutere abstinebunt, verum palmas; et nates ferulo
moderate tamen percutient.

§. 8. Diebus Sabbathicis, seu Dominicis neglectorum ratio-
nem a suis discipulis exigant, atque neglecta ab una promotione
usque aliam curiose observent, et tempore generalis examinis
Rectori exhibeant.

§. 9. Privatos praeceptores, in instruendis suis discipulis
negligentes, ex discipulorum mala responsione observando, ad se-
dulam institutionem admonere, post unam alteramve admonitionem
invanum factam Rectori deferre haud praetermittant.

§. 10. Didactrum a Singulis discipulis debito tempore a Dr.
50. exigere satagant, secus non exactum in suam ratam impu-
tandum esse sciant.

§. 11. Diebus Solis, Mercurii, et Sabbathi, horis pomeridia-
nis, examen catecheticum, arithmeticum, ut et cantiones sollicite
curabunt.

§. 12. Oneribus Oeconomiae ac Cursoratus, uti exactor et
jurati, ita etiam praeceptores publici immunes suncto.

TITULUS IV.

De privatis praeceptoribus.

§. 1. Discipulum incio, vel invito Rectore nullus suscipiet.

§. 2. Discipulum a Rectore ejusdem curae commissum, ut
pater filium, diligenter curabit et docebit.

§. 3. Inter docendum jurgia, columnias, et verbera vitabit.

§. 4. Ad ea, quae in classe proposita sunt, praevie, et debite praeparabit.

§. 5. Discipulos, qui proposita edidicerunt, finita lectione, modico ludo se recreare, sine tamen tumultu, et extra cameram, permittet.

§. 6. Negligentes, contumaces, mendaces, extra coetum aberrantes, ferula castigabit; in casibus gravioribus Rectorem consulet.

§. 7. Eximie immorigeros Rectori deferet.

§. 8. Praeter lectiones debitas, cantiones, Numeros, arithmeticam et scripturam diligenter cum discipulis exercebit.

§. 9. Regulis, seu praeceptis morum in omnibus, scilicet; in stando, sedendo, eundo, salutando, etc. asvefaciet.

§. 10. Ad preces una Secum deducat.

§. 11. Post preces vespertinas in silencio, et studendo usque horam cubendi contineat.

§. 12. Etiam dormientibus identidem in vigilet, male valentibus autem ex possibili assistat.

§. 13. Lingvam vernaculam, fabulas aviles, et supersticiosas exterminabit.

§. 14. Non secus chartas pictas, rixas, et certamina nullatenus permittet.

§. 15. Praeceptor his rite non defunctus, discipulis privabitur.

TITULUS V.

De novitiis.

§. 1. Novitius in togatam societatem receptus, omnia munia et opera in coetus commodum vergentia ad jussum scholarchae, et officialium, sine ulla tergiversatione exequatur. ideoque

§. 2. Tergiversans, remurmurans, et non obtemperans poena contumaciae flectatur.

§. 3. Togatis, aliisque debitum honorem exhibeat.

§. 4. Preces, Templum, lectiones, decenter clamyde, et cingulo vestitus, diligenter frequentabit.

§. 5. Post preces vespertinas, in camera suae habitationis se continens, clamyde quidem deposita, tunicam tamen, et cingu-

lum indutus, ad mensam sedulo discat, vel scribat, prout necessitas exigit.

§. 6. Ad preces candela, vel lampade ardente comparebit, caput ex novo Testamento in precibus, aut ante preces perlegi solitum, ex codice suo attendet.

§. 7. In camera lusus, rixas, contentiones, etiam verbales silentio studioso vitabit.

§. 8. Clamores, lusus, aliasque ineptias, sub novitietate sua patrata, dupla novitietate reconpensabit

§. 9. Trium mensium, aut cum impositione etiam plurium, honesto novitiatu exacto, apud Exactorem dies novitietatis computabit, et elaborata ad hanc occasionem oratione propria, liberationem suam sollicitabit, in publico ordinarie haberi solito.

§. 10. Feriae tam festivae, quam caniculares ad complendos novitietatis dies non computantur.

§. 11. Mores novitiatus in feriis etiam aequae, ac tempore diligentiae rite observandi.

§. 12. Sub tempore novitietatis nusquam otiose ire, ibique consistere, nisi solum discendi gratia licitum esto.

§. 13. Libertus e novitietate, a clamydis quidem gestatione immunis erit, et extra cameram suam nusquam sine tunica, et cingulo comparebit, per sex adhuc Septimanas legibus novitietatis adstrictus existens.

§. 14. His etiam hebdomadibus honeste expletis, in numerum veteranorum adoptabitur.

§. 15. Si desiint novitii, aut si, pro expediendis publicis negotiis pauci fuerint, neo-veterani, et si necessitas exegerit etiam reliqui publicum onus supportantur.

TITULUS VI.

De frequentantibus.

§. 1. Adolescens studiosus, Studio bonarum literarum flagrans, eque Secundania in album togatorum civium inscribi gestiens, literis super moribus, ac industria antea, proxime vero in secundania, exhibitis, pro testimonio commendaticiis a praeceptoribus extrahendis provisus esto.

§. 2. Codicem canticum, Biblia vel saltem Novum Testamentum habeto.

§. 3. Facultatem frequentandi a Rectore impetrabit.

§. 4. Impetrata facultate frequentandi, se ipsum coram Exactore et juratis praesentabit, exhibitis frequentanti necessariis instrumentis. Dein

§. 5. Antequam frequentationis jugo se submitteret, Confessionem Unitariorum latinam, ex prompta memoria coram Exactore et juratis recitabit.

§. 6. Confessione tantum rite recitata admittetur frequentare.

§. 7. Tempus frequentationis duas in se hebdomadas complectitur.

§. 8. Intervallo temporis hujus sequentia puncta observanda: 1-mo, Die Sabbathi hora ante templum, tunicam, cingulum, clamydem indutus, fibulas aut paraturas debite complicando, aperto capite, vultu modesto ad locum consistendi destinatum, signo dato consistet, iturus inde in templum, aut ad funus.

2-do: In concione, precibus et publico, in ordinem stando silebit.

3-tio: E domo sua praeter lectiones, preces, templum et requisita naturae nusquam exibat.

4-to: In domo ad mensam aperto capite sedendo, sua studia continuabit, leget, scribet; discet ea, quae discenda erunt.

5-to: Accuratum silentium tenebit, praeter ea, quae discendi, aut vivendi causa interrogare, vel petere coactus erit.

6-to: Die liberationis suae, ex omnibus, quae scripsit et didicit Exactori et juratis censuram dabit.

7-mo: Tempus surgendi hora 4-ta matutina; cumbendi vero 10-ma statuitur.

8-vo: His exacte praestitis liberationem suam praestolari fas esto.

9-no: Liberationem suam oratiuncula, propria Minerva elaborata, ab Exactore et juratis revisa correctata et approbata in publico coram tota societate togata decenter, et enixe orabit, Denique

10-mo: Libertus e frequentationis jugo, ad Rectorem ascendet, gratias pro receptione sui acturus, ibique formula vovendis

solita, se aequi honestique ratione semper observande se adstringet et obligabit nomine suo in album togatorum inscripto.

TITULUS VII.

De Oeconomis.

§. 1. Oeconomus ex vi vocis custos, vel provisor Domus, seu rei domesticae. Hinc

§. 2. Oeconomi interest toti Gymnasio invigilare.

§. 3. Ejusdem est Auditorium, seu classem publicis lectionibus destinatam munde et sine damno conservare.

§. 4. Publica claustra, portam et Sepimentum videlicet destrui non permittere.

§. 5. Destructa, si eorum rationem reddere nequiverit, aut tempestive Exactori non significaverit, ex proprio sumptu reparare obligatus esto.

§. 6. Horam precum, templi et lectionum rite observabit,isque, quorum interest significabit, et absentantes e precibus et lectionibus diligenter notabit.

§. 7. Ad surgendum mane hora aute 5-tam media, adminus quadrante signabit.

§. 8. Portam Autumnali, et hyberno tempore hora advesperam 7-ma; vernali et aestivali autem hora 8-va obserabit.

§. 9. Finitis precibus singulas cameras intrando, absentes ab hospite interrogabit.

§. 10. Absentes Exactori denunciando, eos usque 9-nam praestolabitur. nec tamen sine scitu Rectoris quemquam intrare, aut exire, sub poena carcerationis ullus audebit.

§. 11. Intrantes, et exeuntes accurate notabit.

§. 12. Auditorii calefaciendi curam geret.

§. 13. Duos in hunc finem classistas quovis die ordinatos et dirigendos habebit.

TITULUS VIII.

De hospitibus Camerarum.

§. 1. Hospites camararum sunt reliquorum in cameris habitantium praepositi. Ideoque

§. 2. Eorum est suorum cohabitatorum sedulam curam gerere, eos in debito officio continere.

§. 3. Praeceptos privatos ad sedulo docendum verbis amicis, et exemplo proprio commonere.

§. 4. Pueros in camera ludentes, et ejusdem tranquillitatem turbantes compellere, et per praeceptores proprios compescere.

§. 5. Otiantes de die in lectis, et extravagantes post unam alteramve admonitionem frustranei factam Exactori, mox etiam Rectori deferre.

§. 6. Nocturno tempore absentantes absque ullo Amicitiae, vel fraternitatis respectu statim et defacto significare.

§. 7. Hoc idem ipsemet faciens, quod officio ejus, legibusque Scholasticis contrarium esset, ab incolis suis concernentibus officialibus incusabitur.

§. 8. Inaniter confabulantes absolute non tolerabit, sub poena eorum eidem infligenda.

§. 9. Camerae bona, januam scilicet, fenestras, fornacem et parietes procurabit, destruit non patietur.

§. 10. Damna emergibilia in facto delicti investigabit, ac per delinquentes exsolvi, et reperari faciet.

§. 11. Quisquillas, cineras et erustas panis in locum debitum deferre curabit, verbo

§. 12. 'Totus inspectioni, et munditici deditus esto.

TITULUS IX.

De Secundanis.

§. 1. Promotus e classe syntactica secundaniam salutabit oratiuncula in hunc finem concinnata.

§. 2. Officiales Secundanorum Exactor et ejus jurati sunt.

§. 3. Secundanus a classistis jam separatus, cum pueris coludere, eo minus rixari, vel certare, sub poena vapulationis, vel 12 denariorum baud audebit.

§. 4. Prout lectiones eminenti cum emulumento, ita etiam preces, conciones et templum quotidie devote frequentabit.

§. 5. Honeste indutus, pexus, lotus incedet.

§. 6. Sicut in camera, ita etiam extra cameram ubique praecepta morum jam tradita exacta observabit.

§. 7. Signanter togatis debitum honorem exhibebit, coram iis assurget, caput aperiet, et nonnisi jussus honorifice sedebit.

§. 8. In cansionibus dissendis strenue occupabitur.

§. 9. Extravagationes vitabit, et nonnisi cum hospitis scitu et venia ibit et redibit pransurus, vel coenaturus aliorum vero tendens Veniam Rectoris orabit.

§. 10. Tempus secundaniae trimestre spatium determinatur pro iis, qui togatam inire volunt Societatem.

§. 11. Permansuri in Secundania legibus togatorum obstringentur in omnibus, atque obligabuntur.

§. 12. Gymnasio interdicens, et aliorum tendens honesta oratione valedicet, commendatorias sibi literas expetiturus.

§. 13. Secundanus poenam pro excessibus sibi forula infligendam, pecunia non nunquam redimere poterit.

TITULUS X.

De coricaeis, et morum notatoribus.

§. 1. Coricaei, et morum notatores a publicis praeceptoribus ordinabuntur

§. 2. Coricaeorum est classem a Quisquiliis et Sordibus quotidie purgare; absentantes e lectionibus diligenter notare et neglecta diebus Sabbathicis, hora pro meridiana praeceptoribus pro exequendo exhibere.

§. 3. Dum pueris extra coetum in templum, ad funus, aut ad recreationem eundum est, a latere eorum eundo, pueros in ordine debito et silentio continere, non obtemperantes notari debet.

§. 4. Morum notatoris est officium pueros in coetu, et extra cactum intempestive ludentes, clamitantes, certantes, jaculantes, in hospitibus extra tempus, et horam otiantes, incommodantes diligenter notare, notationemque suam clam praeceptoribus transponere.

§. 5. Praecipuum est etiam eorum, eos qui vesicam vel

alvum aliubi, quam in secessu ad parietes vel citra domos levent, pro severa castigatione connotare, sicque in omnibus decentiam morum conservari allaborare.

Pars 2da. Seu Pars Specialis. Excedentium poenalitates ordine alphabetico continens.

E részben minden mulasztás, vétség, kihágás stb. latin nyelven, betűrendben van felsorolva s minden egyes eset után a büntetés, a szerint, a mint a vétség stb. kisebb, vagy nagyobb, denárokból kiszabva. A büntetés ily értelemben 2 denártól 200 denárig terjedt. E betűsoros rész közlését fölöslegesnek tartom.

„*Constitutio consistorialis de anno 1809*“ ezzel a határozattal végződik:

„1mo. Hogy, a kik akár kolozsvári collegiumunkban, akár tordai és keresztúri gymnasiumainkban tanuló ifjaink közül a consistoriumnak olyan rendelése ellen cselekednének, mely mellé meghatározott büntetés ragasztva nincsen, az ilyen történetekben a rendelés ellen cselekedő négy Mforintokig büntetessék.

2do. Midőn a juratusok forumán valaki az iskolai társaságból örökösön való kirekesztetésre ítéltetik, az ítélet a juratusok forumán leendő kimondatás után, ha szintén azt a convictus feljebbvinni elmulasztaná is, addig teljesítésbe ne vétessék, míg az iskola Rectora által meg nem vizsgáltatik.“¹

A *goldbergi Trotzendorf* rendszere, mint a magyarországi többi protestáns felekezetek iskolai rendszerére, úgy az unitáriusokéra is hatással volt; kitűnik ez a közölt törvényekből, a mennyiben az iskola igazgatásában rész van engedve a tanulóknak is; t. i. közülök vannak választva az oeconomusok, exactorok és állittatik össze az iskolai törvényszék (juratusok).

Az 1814. évi főtanács 130. száma alá béterjesztvén a sz.-keresztúri gymnasiumbeli törvények, statutu-

¹ 1809. január 7-én tartott főconsistorium.

mok másolata megvizsgálás és megjobbítás végett, átadatott egyh. főjegyző Füzi János és igazgató Molnos Dávidnak, hogy a tordai gymn. törvényeivel hasonlítsák össze s úgy alkalmaztassanak, minthogy a *keresztúri* gymnasium a *tordai* mintájára van felállítva. Ebből kifolyólag aztán, az 1815. évi január 7-én tartott főtanácsai ülés 78. száma alatt, helybenhagyatott és kiadatott az igazgatót illetőleg a következő *Útatisás*: (Instructio.)

A gymnasiumnak immediatus feje a rector. Ezen feljül vannak a Superintendens a Mlgs. és Tkts. fő- és inspector curator urak, és a Consistoriumok, kiktől illő függéssel lenni tartozik. Törekedéseinek foglalatlja az ifjúság jó nevelésének kieszközlése.

Jónak mondható ezen nevelés közelebbről, ha az a közönségtől bevett és mind eddig fennálló törvények szerint van, tágasabban pedig, ha az ember rendeltetéseivel, s különösen minden polgárnak czéljával megegyez.

Azért köteles :

a) A fennálló törvényeket megtartani, és megtartatni, melyeknek nem tudásával, hogy magát méltán senki se menthesse, az iskolai törvényeket minden esztendőben, legalább egyszer, az ifjúságnak maga előtt felolvastassa és megmagyarázza.

b) ha azokban valamely fogyatkozást tapasztalna, mely szerint azon törvények és tanításbeli szokások nem volnának eléggé a czél és a megváltozott környűllásokhoz alkalmaztatva, azt elsőbben a Tkts. inspector curator uraknak jelenteni, s ha kisebb momentumu a dolog, azok segedelmével a szükséges változást megtenni, s ezt a Consistoriumnak is eleibe terjeszteni; ha pedig nagyobb a tárgy, az inspector curatorok vélekedésével együtt a consistoriumnak jelenteni köteles, hogy a szükséges változást megtegye.

Minthogy pd. minden nevelés főképpen abból áll, hogy a nevelendők a tudományokban és jó erkölcsökben gyarapodást vegyenek, és a státus jó polgáraivá készíttessenek, azért köteles :

I. A tanításra nézve arra vigyázni, a) hogy a leczkék, vagy a tanulásra kirendelt tárgyak mindazoktól, kiknek a tanítás

kötelességek, szorgalmasan taníttassanak a törvények által kiszabott órákon és időkben; ok nélkül való férfiák, vacatiok, classisokban és leczkótól való dispensatiok ne adassanak. A Cantorok a deákokat és publicusokat az énekre és *jobb izü* éneklés módjára szorgalmasan tanítsák; az ifjak is minden kivétel és személyes tekintet nélkül arra szoríttassanak, úgy a több tanulók is alkalmas személyek által az éneklésre, a negligensek keményebb fenyíték által is kényszeríttessenek. Azért, ha valamelyik praepceptor vagy betegsége, vagy egyéb méltó akadály miatt leczkére nem mehetne, tartozzék a rectornak előre megjelenteni azt; s a rector a leczkét vagy maga személyesen kipótolja, vagy más által kipótoltatja;¹ vagy ha ez nem volna lehetséges, a rector az osztályt azon órai leczke alól dispensálja, így a publikus, vagy privatus praepceptorok is a vigyázatjuk alatt lévő tanulóknak a leczkének híre és ok nélkül való elmulasztását meg ne engedjék, a negligenseket a rectornak jó korán bejelentsék. A férfiákat is csak az inspector-curator urak egyetértésével a törvényektől meghatározott módon és időben adja ki.

b) A tanításhoz nem léssen szabad akármit tanítani és akár mely manualisokat elővenni, hanem köteles a tanítás módját kolozsvári collegiumuuk normája szerint rendezni, hogy a tanításban egyformaság legyen; azért a keze alatt levő praepceptoroknak, minden semester kezdetével eleibe szabja, hogy mit tanítsanak classisaikban, s a tanítás folyamában is szorgalmasan, hogy azok miképpen és valjon jól tanítanak-e, s ha valamely fogyatkozást tapasztal, azt azonnal megjobbítja. Hetenként két-két exercitiumokat és stylusokat, s egy vagy két extemporaneusokat is készíttetni el nem mulassza, s azokat a praepceptoroktól is ottan-ottan magához vitesse, hogy lássa, valjon azokat a praepceptorok jól korrigálják-e, és ha hibásoknak találó, a praepceptoroknak az ilyen hibákat privatim fedezze fel.

c) Midőn az examenek ideje következik, vevén az iránt a Consistorium határozását, s megértvén a Consistorialiter kirendeltetett censorokat, az examen tartása módjáról értsen egyet az inspector-curátorokkal, s előre minden leczkéből couseptust ké-

¹ Hasonló a mostani helyettesítéshez, S. J.

szítvén, azokat, mind az examen folyása alatt a censor uraknak exhibeálja, mind azután a consistoriumnak küldje bé a classificatio és a pronuntiatio seriesseivel, a stylusokkal és exercitiuumokkal együtt, hogy lássa a Consistorium mind azt, mit? mind azt, miképpen tanultak és tanítottak, s egyszersmind azt is, ki mennyi profectust mutathat; az examenek pedig a legnagyobb illendőséggel tartassanak. Ha megjavíthatatlan erkölcsűek, vagy incapaxok találhatnának tanítványai között, azokat a censor uraknak nevezze meg, hogy azok vagy elbocsáttassanak, vagy mester-ség tanulására útasíttassanak.

d) A praeceptorok kinevezésében is nagyon vigyázó legyen, és minden rendbeli elsőségre való tekintet nélkül, csak az olyanokat nevezze ki praeceptoroknak, kik nemcsak a tanításra, hanem a nevelésre is alkalmasok, még pedig tanítványaiknak sorsok, állapotjuk és céljukhoz képest alkalmasok. Ezeket kamarájokban és classisaikban ottan-ottan látogassa meg, hogy tudja, ha valamely hiba esik, legottan megjobbitani, s alkalmatlanktól a tanítványokat elvégye és másoknak adja.

II. *A jó erkölcs fenntartására nézt.* Mindjárt ősszel választasson juratusokat, a törvényeket olvastassa fel a maga jelenlétében az ifjuság előtt, hogy tudják kötelességeiket. Tartson szoros fenytéket, igyekezzék magának tekintetet szerezni, hogy a kik önként magokat jól nem viselik, féljenek hibázni. A büntetések azonban minden szelidséggel legyenek, valamint a tanulókkal való bánás egész emberséggel való. Mindenek felett pedig a vigyázat legyen a legnagyobb, hogy a mennyiben lehet, a hibázásra való lehetőség elvétettessék, azért vigyázni kell:

1° Hogy a senior, vagy exactor és juratusok magok kötelességökben hiven eljárjanak, a hibázókat szemmel tartsák, és minden excessusokat korán deferáljanak, annál is inkább ezek a törvények ellen ne cselekedjenek.

2° Hogy a tanulók a városon szükségtelenül szerteszélyel ne járjanak; tanulások óráin pedig teljességgel ne.

3° A kapuk a szokott órákon bezárattassanak és

4° Éjjel is gyakran látogassa meg mind titkon mind nyilván a tanulókat.

5o Az ifjak az illetlen, trágár beszédek, haszontalan, annál inkább babonás mesézések folytatásától, kivált tanulás idején, azok nélkül való egybegyűlés, csoportozás, s idővesztető confabulatioktól elfogattassanak.

6o A locorum dispositiokor, melynek szept. két első heteiben mindenkor meg kell esni mindazért, hogy a tanulók azon hónap első napjára való kijövetelre az által serkentessenek, mint-hogy a jelen nem lévők csak azon helyeket kapják, melyek másoktól megmaradnak, mindazért, hogy a szükséges fáról jókor gondoskodhassanak; vigyázzon, hogy hospeseknek olyanok tétessenek, a kik jó erkölcsűek, ha mindjárt nem első is, s ezeknek adjon írásbeli instructiót arról, miből álljon kötelességök. *Vigyázzon továbbá:*

7o Hogy reggel és este az imádság óráin, ugynevezett praeceseken, szorgalmasan megjelenjenek. A templomokban, isteni tiszteletekben, vasárnapokon és ünnepnapokon közönségesen, mivel-napokon pedig a szeres diákok mulhatatlanul megjelenjenek, ottan mindeuk a hely szentségéhez illő buzgósággal, jó renddel és illendőséggel viseltessenek.

8o Vasárnapokon, a régi jó szokás szerént, a tógás deákok rendre prédikáljanak, hogy a templomokban való prédikálásra bátorságot szerezzenek; s minthogy még az ifjak magoktól prédikációkat nem készíthetnek, igyekezzék a rector maga is azok számára jó prédikációkat szerezni, e végre a kolozsvári Collegium bibliothecájából egy-egy Concianum arcat kivitethet, abból vélek irattathat, vagy egészben leirattatván számokra, köteles visszaküldeni. Soha egy prédicatiót is addig meg ne tanuljanak, míg a rector előbb nem revideálja, annál is inkább templomokban el ne mondjanak.

9o Temetésre a szükséghez képest az ifjúságot illendőleg kirendelje és a menetelben illendőséget és jó rendet tartasson; az ekkleziától sok helybéli beneficiumok lévén a deákoknak, a parochus requisitiójára, kivált délutáni órákra, jó és alkalmas prédikátorokat rendeljen, a kik botránkozás nélkül az isteni szolgálatot megtehessék, úgy az éneklésre is, midőn a Cantor meg nem jelenhetnék, alkalmas Cántorokat nevezzen ki.

10o Hetenként a kirendelt órákon, az orátorokkal és poë-

tákkal deklamáltasson, mind ezeket, mind a prédicállókat, az illendő előadásra és gestusra oktassa.

III. *Minthogy pedig nem csak a lelket, hanem a testet is kell nevelni, arra kell vigyázni:*

a) hogy a szobák tisztán tartassanak, mindennap kisépertessenek, a szemét ne szerte-széjjel, hanem bizonyos félre való helyre hordassék. A gymn. udvara minden héten kisépertessék, az árnyékszék mind tisztán tartassék, mind olyan móddal procuráltassék, hogy kivált az apró gyermekek veszedelembe ne essenek.

b) A szobák mértékletesen fűtessenek. Mely végre vigyázzon, hogy a hospesek idején, korán szerezzék meg a szükséges fűt. Hasonló gondosság legyen arra is, hogy a szobáknak ivó vizök legyen.

c) Ne hogy a gyermekek a classisba egymás után fölöttébb sokáig tartassanak, melynek mértéke rendszerint egy óra.

d) Ne hogy velek gorombán bánjanak, (egyáltalában a *praeceptoroknak, tanítóknak a veréssel való fenyegetést tiltatik*), hanem a tanulásban restesek, engedetlenek, annál is inkább erkölcstelenek, a rectornek bejelentetvén, a rector szabja ki a büntetését, s az hol verés kívántatnék, az oeconomussal a szobákban verettesse, a mennyiben lehet pedig koplalás és egyéb szelidebb büntetésekkel reguláltassanak.

e) Az iskolai dolgok, történetek, hibák s azok eligazításáról protocollumot s jegyzőkönyvet vigyen, melyben naponként minden feljegyzést érdemlő eseteket pontosan följegyeztessen. Nevezetesen tartson incorporationis protocollumot is, melybe az iskolába először belépők neveit följegyezze vagy jegyeztesse. A nevezetesebb excessusok ellátására nézve rectorale forumot ültessen, sőt ha a dolog fontossága azt kívánja, a Consistoriumnak is följelentse, kérje útasítását azokra nézve.

f) Néha, néha recreatiókra is bocsáttassanak a praeceptorok vigyázata alatt a szokott időkben.

IV. *A Collegyumi oeconomica administratiojára nézve.*

Mindenekről protocollumot vitessen, mind az excessusokról, mind egyéb iskolai történetekről, jövedelmekről, s ezekről, a mennyiben keze alá lésznek bizattatva, esztendőnként adjon számot, a Consistoriumtól kérjen azokra nézt magának minden esz-

tendőben absolutiót. A Collegium épületére és minden alkalmazottaságaira a gymnasium perceptorával együtt légyen vigyázattal, hogy ha valamely romlás történik, ha tanuló okozza, az által *legottan*; ha az usus, a curatoratus által idején korán az hová illik, bejelentetvén megjobbíthatassék.

A kémények, kürtők, kemenczék seprítésére olyan gondja legyon, hogy a vigyázatlanság miatt nehogy tűz támadjon, az oskola megemésztessék. A nyári hosszabb vacatio idején az üresen maradandó szobák bezáratva tartassanak, minden kártól, romlástól őriztessenek. A théka könyvei s egyéb iskolai requisitumok, Inventarium mellett, jól conserváltassanak, hogy ne pusztuljanak, sőt a jobb könyveknek megszerzésére és szaporítására törekedjék. Az innepekre alkalmas diákokat küldjön ki, az azok által bévitetendő pénzt rendes időben, minden hiba nélkül, minden egyenességgel osztassa ki, valamint a temetések és egyéb accidentiák-ból begyűlőt is.

Hogy minden annál jobban mehessen, maga is a gymnasium-tól diligentiákban, a Consistorium híre nélkül, csak egy hétre is el nem távozhatik."

Ily és hasonló útasítások ezután is történtek a többség részéről, valamint a rendszabályok is módosítottak mindannyiszor, valahányszor a szükség kívánta. 1845-ben magyarnyelven lettek a kolozsvári főgymnasium törvényeiből a keresztúri gymnasium viszonyaihoz alkalmazva, valamint 1877. és 1881 s 1882-ben is.

Hogy az iskolai rendtartásról tájékozottabb lehessen az olvasó, az utolsó szabályzat főbb szakaszait jónak látjuk itt közölni.

A BENNLAKÁSRÓL.

1. Az iskola épületében lakásra csak a rendes tanulóknak van joguk s ezek közül is első sorban az egyenruhás tanulóknak és az unitárius vallású gyermekosztályuaknak.

2. Nem unitárius vallású tanulók csak abban az esetben kapnak ágyhelyet, ha az elősorolt jogosultak elhelyezése után még hely marad.

3. Aki az iskolában szándékszik lakni, köteles e szándékát Sept. 1—3. napján az igazgatónál jelenteni.

4. Akik a beálló iskolai évre a névbeírás, tandíj és iskolai szükség be lett fizetéséről, az igazgató előtt, az iskolafőnök (senior) nyugtáját be nem mutatják, ha különben igényök volna is, ágyhelyet nem kapnak.

5. A bennlakásra jogosultakat, az igazgató a lakszobákba beosztja, mely beosztással köteles mindenki megelégedni. Az egyik lakszobából a másikba átköltözni, vagy az iskolából kiköltözni csak az igazgató engedelmével lehet, Azonban fegyelmi és egészségi szempontokból, az igazgató év folytán is tehet változtatást.

6. Oly rendes tanulók, kik az iskolában ágyhelyet nem kaphatnának, mint bejárók szintén beosztatnak a lakszobákba..

7. Az igazgató, az egyenruhások közül, minden szobába rendel egy gazdát (hospes); ki a szobának kellő tisztaságban és jó rendben tartásáért; lakótársainak szobai élete s magaviseletéért annyira felelős, hogy minden előfordulható s általa, sem előleges megintéssel el nem távolított, sem utólagosan az igazgatónál bé nem jelentett törvénytelenységért ő maga is, mint bűntárs tekintetik.

8. Minden szobagazda köteles a szoba gazdasági ügyeit számadás mellett intézni; a szobájában lévő betegekről az igazgatónak azonnal hírt adni; valamint azt is jelenteni, ha valaki hír nélkül eltávozik. Hivatalának meg nem felelő gazdát első esetben az igazgató megintí, másodikban leteszi.

9. A lakószobában idegennek, az igazgató tudta nélkül, tartózkodást engedni szorosan tiltatik s ezért mindonki felelős.

10. Minden szobának leltára készítettven, az isk. év elején egy példányban átadatik a szobagazdának, ki a szobában történhető károkról, év végén az iskolafőnöknek teendő számbaadásnál felelős.

11. A szoba fűtésére, világítására és tisztántartására szükséges költségeket a szoba lakói, a gazda kivételével, közösen hordozzák a következő arányban: bennlakó egész, bejáró kétharmadrészt fizet.

12. Mikor lakók vannak a szobában, az ajtót nem szabad bezárni sem éjjel, sem nappal.

13. Ha szünidő alkalmával a lakók mind eltávoznak, az

utoljára elmenő köteles a szobát bezárni, kulcsára a szoba számját felkötni s így a ferialistáknak átadni. E szabály ellen vétő a szobában eshető minden kárért felelős.

14. Szorgalmi időben a lakók kötelesek a szobát, estve a besötétülés perczétől 10 óráig, reggel 5 órától kezdve virradtig, világítani.

15. A fűtésért nemcsak a gazda, de a lakósok is felelősek.

16. A szobában zenélni, énekelni csak akkor szabad, mikor az illető lakótársait vagy a köznyugalmat nem zavarja.

17. Az iskolában lakókra nézve a felkelés ideje reggeli 5 óra, a lefekvés ideje estvéli 10 óra; kisebb gyermekek egy órával később kelhetnek fel és egy órával korábban fekhethetnek le.

18. Mindenki köteles szobájában saját ágyhelyén hálni.

19. Az iskola kapuja bezáratik estve 8 órakor és kinyíttatik reggel 6 órakor.

20. Kapuzáráskor köteles minden bennlakó tanuló szobájában lenni.

21. Aki kimaradásra az igazgatótól engedélyt nyert, azt a főnökek előre bejelenteni tartozik. Utólagos igazolást csak az igazgatóság fogadhat el.

A HÁZI RENDRŐL.

1. Egy ágyban csak egy tanuló hálhat.

2. Ágyban ülni, heverni, azt vetetlen, fedetlen hagyni nem szabad.

3. Minden szobának a lakói kötelesek, a gazda kivételével, a szobai teendőket rendre végezni. Ha szolga van, az végzi.

4. A szobákat naponta kétszer, vagy szükség esetén többször is szellőztetni kell.

5. A szobában faragással stb. padozatra mosdással szemetezni, azokban fát vágni, nem szabad.

6. A köztermekben játékkal port csinálni, a termék falait, ajtóit, padjait rontani, beírni, faragni, a folyosókat bepiszkolni, azokon és az ablakon vizet kiönteni nem szabad.

7. Bárminemű rontást, faragást, firkálást stb. látó s fel nem jelentő tanuló, mint bűntárs bűnhődik.

8. A jó rend hozza magával, hogy a kiszabott időben, mindenki saját osztálya termében, saját helyén üljön s ott feladatait

ismételvén, várja bé a tanítás kezdetét. Iskolai kézikönyvön kívül más könyvet, vagy akármely szert, melyre szükség nincs, a terembe vinni, elkobzás büntetése alatt, tilos.

9. A folyosókon és udvaron szükséges tisztaság felügyelésére éji őrök rendeltetnek a felsőbb osztályiak közül, a szobagazdák kivételével, kik felváltva egész éjen őrködnek.

10. Éji őrsegre maga helyett mást is állíthatni, de ez esetben a felelősség azon van, aki azt elvállalta.

11. Az éji őrökre felügyel az iskola gazdája (oconomus).

12. A szobabeli károsításokat és eltulajdonításokat, történjenek azok éjjel, vagy nappal, a tettes megtéríteni tartozik. A vétke ki nem tudhatása esetén a szobalakók együttesen fizetik meg a kárt.

A TANULÓK POLGÁRI ÉS ERKÖLCSI MAGAVISELETÉRŐL.

1. Polgári viszonyaira úgy a köztörvények szerint büntetés alá eső tetteire nézve, minden tanuló a köztörvények és hatóságok alatt áll.

2. Valamint a polgári felsőség, úgy közelebbről a tanári, tanítói kar s az iskolai igazgatóság iránt tisztelettel viseltetni, rendeleteinek engedelmeskedni, minden tanuló köteles.

3. Egymás iránt viseltessenek a tanulók barátsággal, szelidséggel. Egymást se szóval, se tettel ne sértsék; vett sérelmeiket ne önhatalmulag, hanem a maga útján orvosolják. Aki tanulótársát rossz tetre csábítja, büntetést szenved.

4. Idegenekkel szemben magát mindenki illendőleg viselje.

5. Ha valamely tanuló idegen által megsértve érezi magát, óvakodjék önhatalmulag elégtételt venni vagy másokat is ügye mellett versengésbe keverni; hanem szenvedett sérelmét jelentse azonnal az igazgató-tanárnak s várja bé, míg számára az isk. igazgatóság elégtételt eszközöl.

6. Az iskola kapuja előtt, akár egyedül, akár csoportban állani, ablakba kikönyökölni zajt ütni; közorákra menetel és onnan kijövetel alkalmával, vagy bárhol az iskolában kiabálni nem szabad.

7. Kártyázni egyáltalában, egyéb bármennemű játékot is pénzben játszani, nem szabad. Ugyszintén pipázni, szivarozni is senkinek sem engedtetik meg.

8. A kávé- és sörházak, korcsmák s erkölcs- és jellemrontó helyek látogatása, úgy bármínemű fegyver tartása szorosan tiltatik.

9. Színi s eféle tárgyú előadásokra, tisztességes köz- és magánbálokba, az igazgatótól nyert engedéllyel menni szabad.

10. Aki ruháját, könyvét eladja, büntetést szenved, s ha stipendiumot élvez, attól megfosztatik.

A VALLÁSOSSÁGRÓL.

1. Templomba vagy temetésre¹ menéskor köteles mindenki úgy készleni, hogy 2-ik csengetéskor azonnal indulhasson és pedig páros rendben, magával vivén énekes könyvét is.

2. Vasárnap kétszer köteles minden tanuló templomba menni. Az első. oszt. beliek hideg téli időben nem köteleztetnek. Szombaton délután pedig csak azok kötelesek templomba menni, kiknek az iskolában akkor leckeórájok nincsen.

3. Minden reggel 6 órakor az iskola egyik tantermében könyörgés (preces) tartatik, melyen az iskolában lakó felsőbb oszt. tanuló ifjuság, szabályszerűen felöltözve tartozik megjelenni.

A KÖZIGAZGATÁSRÓL.

1. Az iskola közigazgatási ügyeinek intézője és a törvény végrehajtója az igazgató, kinek e végre rendelkezése alatti közegei: az esküdtszék,² a főnök (senior), gazda (oeconomus), szobagazdák és a hetenként változó mulasztásjegyzők. A végrehajtás feletti felügyeletet az igazgatóság gyakorolja.

2. A főnök (senior) kötelessége az iskolai rend és csend fenntartása felett őrködni s ügyelni, hogy a gazda (oeconomus) és szobagazdák (hospes) miként végzik kötelességeiket. Továbbá, nappal és éjjel gyakran megvizsgálni a lakószobákat; a kisebb ba-

¹ A temetésre járást az 1872—73 is. évben bészüntette az igazgatóság.

² 1881-ben beállítatván az osztályfőnökség s 1884-ben az időszaki értesítők adása, az úgynevezett esküdtszéki intézmény változáson ment keresztül. Elnöke volt az esküdtszéknek az isk. főnök s tagja 4 vagy 5 felsőbb osztályu tanuló, mint felesküdt bíró. Nem sok értelme lévén még éretlen ifjak felesketésének, az esküdtszéken történhető tárgyalások az iskolafőnökre és részben az osztályfőnökökre bízattak s így, az olyan értelmű esküdtszék, a minő a multakban volt a keresztyáni gymnasiumnál, ez idő szerint nem létezik. A kolozsvári főgymnasiumnál azonban még fennáll.

jokat elintézni, a nagyobbakat az igazgatónak azonnal feljelen-
teni; a büntetések végrehajtását számban tartani; a könyörgőket,
a mulasztás jegyzőket hetenként kirendelni; a kapuzárást és ki-
nyítást felügyelni s a kapuk kulcsait kapuzárás után magánál
tartani; végre, az iskolai jövedelmeket, az igazgatóság útasítása
szerint kezelni s minden egyébben az igazgató útasítása szerint
eljárni.

3. A gazda ¹ (oeconomus) kötelessége: az iskolai vagyona
felelősség terhe alatt ügyelni; a tantermek tisztántartásáról,² ki-
nyítása és bezárásáról gondoskodni; a kapukat reggel és este a
rendes órákban kinyitni, illetőleg bezárni s a kulcsokat a főnök-
nek átadni; a közhírré teendőket, a főnök rendeletére, kibirdetni;
a reggeli könyörgéseken névsort olvasni, s a mulasztók névjegy-
zékét a főnöknek átadni; esti kapuzárás után, szobánként név-
sort olvasni s a távollévők névjegyzékét a főnöknek átadni; végre,
a főnök hivatalos rendelkezéseit teljesíteni.

A BÜNTETÉSEKRŐL.

1. A hibázók a következő háromfokozatú büntetések szerint
büntetnek:

a) Elsőfokú büntetések: az igazgató, vagy igazgatóság által
való megfeddés, vagy 5 krtól 60 krig terjedő bírság, vagy 6 órai
elzárás.

b) Másodfokú büntetések: 60 krtól 1 frt 20 krig, vagy 6—
24 órai elzárás, hivataltól és javadalomtól való megfosztás.

c) Harmadfokú büntetés: kiutasítás.

2. Ha valakit másod- vagy harmadfokú büntetés ér, erről,
az igazgató-tanár annak szülőit értesíti.

3. Mindenik büntetési fokozatnak csak egyik nemét lehet-
vén a hibásra alkalmazni, annak szelidebb vagy súlyosabb alkal-
mazását, a körülmények szerint, az ítélőbiróság határozza meg.

¹ A két felsőbb osztályuk rendre egy-egy hétig viselik e hivatalt.

² A tantermek tisztogatására, fűtésére, folyósók, udvar gondozására stb.
az 1894—95 év első felében *rendes iskola szolgálta* állíttatván bé, a gazda téendői
apadtak. Az *iskola szolgálta* végzi azóta a szünidő felügyeletet is, mit azelőtt az
első éves egyenruhások, mint úgynevezett ferialisták, rendre, kettős, vagy hármas
stb. csoportban teljesítettek.

A régebbi, mint az újabb törvényeknél, feltűnő a pénzbüntetés alkalmazása. A gyenge anyagi állapotban keresendő ennek oka. A szükségek fedezésének ez is egy módja volt. A viszonyokat ismerő bizonyosan nem ítéli el ezért a fenntartó testületet. Az újabb időben azonban a pénzbüntetés csaknem egészen kimaradt, osztályfőnöki, igazgatói s igazgatósági megintés, dorgálás stb. s elzárás alkalmaztatik a hibásokkal szemben.

XII.

KÖNYVTÁRAK. GYŰJTEMÉNYEK.

a) *A gymnasium könyvtára.*¹

A 18-ik század utolsó tizedében veszi kezdetét a nevezet könyvtár, tehát egykorunak mondható a gymnasiummal.

A könyvtárnak egyesek adományaiból való gyarapodását bizonyítja a következő című catalogus: „Conscriptio et digestio librorum nobili gymnasio sz.-kereszt-urensi collatorum, vel sumtibus bibliothecae comparatorum.“ Továbbá: Explicationes locorum veteris et novi testamenti etc. autore Eniedino, című könyvnek, a könyvtárban levő példány címlevele második lapján ezen megjegyzés: „ab anno 1798, Illustri gymnasio unitariorum in Székely-Keresztur Architectato confertur sub anathemate perennaliter, a R. Dno Ecclesiaste Georgio Boldisár de Vargyas oriundo.“ Ez az említett conscriptioiban 1799-re van bévezetve.

Körmöczy János, kolozsvári főgymnasiumi igazgatónak fennebb is említett deductiojában a könyvtárra

¹ E könyvtár történelme 1798—1876-ig megjelent, e sorok írójától a *Ker. Magyar* 1877 évf. 2 füz. 75—89 lapjain. E helyen újabb adatokkal bővítve és az 1894—95. isk. év végéig kiegészítve jelenik meg.

tartozólag ez áll: „Csoma¹ legált egy thekát könyvekkel. Molnár, volt Csehédfalvi pap is egy nehányat. Sándor József egy görög testamentumot, Simon Kristóf Herodotust, Thucydidest. Nagy Gergely minden poémait, de mely évckben, az el van hallgatva.

Kelemen Bénéám, szentmihályi pap is, 1806-ban, generalis notárius Nagy Zsigmondhoz irt levelében emlékezik egy kis thekácskáról.

E régebbi adatok, de főkép az említett conscriptio et digestio librorum etc. nyomán állíthatni össze, ha hiányoson is, a könyvtár történelmét. Szokásban volt hajdan, hogy az elhalt belső emberek könyveiből az utódok adjanak egy, vagy több darabot a kolozsvári iskola könyvtára gyarapítására. Erről nem volt akkor törvény, de az 1823-iki E. főtanács 19 sz. a. és az 1837-iki 62 sz. a. meghatározta, hogy hat darab adassék a kolozsvári iskola könyvtára számára és az így bekerülő könyvek duplumai a tordai és sz.-keresztúri iskolának küldessenek. Ez a határozat aztán később eltöröltetett s a könyvek küldése csak az önkéntességre bízott az 1839-iki főtanács 10 sz. a. hozott határozata által.² Így és másféle önkéntes adakozások nyomán s nagyon kis mértékben az intézet pénzerején, létesült e könyvtár.

Nincs semmi adat arra, hogy valaki pénzadományt, vagy általában oly alapítványt tett volna, mely évenként a könyvtár javára kamatoznék, egészen az 1890-ik évig. A könyvek használatáért se az intézet növendékei, se mások semmi díjat nem fizettek és nem fizetnek. Kezdetben, s azután is hosszason, csak az új tanulók névbeirási díja fordított a könyvtár gyarapítására. Ez a névbeirási díj egészen maig évenként 8—25 frt között váltakozott.³ De menjünk vissza a kezdetre.

¹ Kis-solymosi iskola-mester.

² Mikó Lőrincz: „az erdélyi unitárius vallásközönség igazgatási rendszere“ 150. §. (kéziratban.)

³ Egy személytől volt 15, 20, 30 kr; ma: 50 kr.

1797-ben¹: csehédfalvi² pap Molnár György 1 drb könyvet, Sándor József 4 drb, Sándor János 1 drb, Baczó Mihály 1 drb és Boldizsár György, a ki fen-nebb is említve van, 1 drb, együtt 8 drb könyvvél vetik meg a könyvtár alapját. 1798-ban: Molnár György 8 drb, siménfalvi mester³ Bodor János 3 drb, korondi pap Nagy Gergely 1 drb, szent-gericzei pap és esperes Kozma Mihály 2 drb, kis-solymosi mester Csoma István 1 drb, keresztúri pap Rafaj Sámuel 1 drb, Derzsi Mihály pap 2 drb, együtt 18 drb könyvet ajándékoztak. 1799-ben: Molnár György 5 drb, Kozma Mihály 1 drb, és Fekete Sámuel 1 drb, együtt 7 drb. 1801-ben: Csoma István 13 drb, Ács Mózes 1 drb, együtt 14 drb. 1804-ben: homo-ród-almási pap Úzoni Péter 1 drb. 1806-ban: Máté Elek 4 drb, Simén János 1 drb, szentgericzei pap Kozma Gergely 1 drb, Csoma István 1 drb, együtt 7 drb. 1813-ban: tanár Szabó Sámuel 1 drb. 1814-ben: Sándor József 1 drb. 1816-ban: Máté Elek 5 drb, N. N. 2 drb, együtt 7 drb. 1817—20-ban: vétetett a gymn. cassájából 9 drb. 1822-ben: a.-boldogasszonyfalvi pap Brotár Ferencz 5 drb. 1823-ban: a gymn. költségén 9 drb. 1824-ben: György László 53 drb, Jakab Gergely 2 drb, együtt 55 drb. 1825-ben: Máté Mózes 78 drb, tarcsafalvi Pálfi József 23 drb, György László 2 drb, szentmihályi pap Kelemen Bénéiam 8 drb, N. N. 2 drb, Udvarhelykőri esperes Finta József 16 drb, Jakab Gergely 103 drb, Ferenczi György 1 drb, Kozma János 5 drb, Sándor József 2 drb, együtt 240 drb. 1826-ban: N. N. 3 drb. 1827-ben: Finta József 1 drb. 1829-ben: Kozma János 27 drb, Vargyas Zsigmond 8 drb, együtt 35 drb. 1830-ban: N. N. 7 drb, a gymn. költségén 3 drb, együtt 10 drb. 1831-ben: e libris defuncti Rev. And. Boros 3 drb. 1834-ben: a gymn. költségén 2 drb. 1837-ben: a gymn. költségén 3 drb, Tibáld Sándor 1 drb, együtt 4 drb. 1839-ben: e libris def. Rev. Alexii Kozma 2 drb, e libris def. Rev. Mich. Végh 1 drb, N. N. 2 drb, a gymn. költségén 1 drb, Per sortem lotteriale 5 drb, együtt 11 drb. 1840-ben: n.-solymosi pap Gyöngyösi István, Székely Sándor és Mózes egy-egy drb, a gymn. költségén 6 drb, együtt 9 drb. 1841-ben: a gymn. költségén 2 drb. 1842-ben: haso lólag 4 drb. 1843-ban: e testamentali dispositione pie defuncti Sp. D. Michaelis Szent-iváni 9 drb, a gymn. költségén 1 drb, együtt 10 drb. 1844-ben: N. N. 11 drb, a gymn. költségén 1 drb, Székely Sándor püspök 2 drb, siménfalvi pap kolozs-vári Arch Sámuel 20 drb, e libris def. Ref. Beniamin Kelemen 6 drb, keresztúri pap Péterfi Sándor 1 drb, e libris def. Rev. Georg. Dombi 4 drb, muzsnai pap Hatházi János 1 drb, együtt 48 drb. 1845-ben: szentgericzei pap és esperes Far-kas György 20 drb, e libris def. Rev. Francisci Kozma 3 drb, együtt 23 drb. 1846-ban: a gymn. költségén 1 drb. 1847-ben: Vinczj Márton 1 drb. 1848-ban: Simó József 1 drb. Sem az év, hogy mikor, sem az, hogy kiadta, nincsen fel-jegyezve 44 drb után. Az ifjusági olvasó egyesület ajándékozott, de nincsen meg

¹ Az idézett „conscriptio et digestio“ etc. szerint.

² Lásd: *Protocollum confectum in usum Ecclesiarum unitarium in tractu kereszturieni etc. Anno domini 1790*. E jegyzőkönyv czímleivelének második lapján „futura pro memoria“ meg van jegyezve, hogy ez s ez eklézsiában ki volt a pap és mester.

³ Lásd idézett *Protocollumban*.

mikor, 20 drbot. Hasonlólag Jakab Sándor és Farkas Sándor egy-egy drbot. 1865-ben: hévízi pap Péterfi Sándor 4 drb. 1866-ban: N. N. 1 drb. 1869-ben: homoród-almási Mihály János 32 darabot.

A különböző évek után felsorolt könyvek tesznek összesen 651 darabot. Ezek közül a „conscriptio et digestio librorum“-ba tett megjegyzés szerint, 42 drb vétetett a gymn. költségén, még pedig a beírási díjából, amint erről fennebb va is emlékezés.

Az eddigi kalauz, a „conscriptio et digestio librorum“ több adattal nem szolgál. A jegyzőkönyveket ez időkből nincsen miért háborgatni; a tovább hatolhatás csak apró papirdarabokra tett jegyzések nyomán történhetik.

Akadtt egy jegyzék a könyvtárban, egy és félfvnyi, melyen 168 sorszám alatt könyvek vannak bévezetve s kék írónnal elől ráírva: „a Pálfi *thekában*“. Ez valószínűleg azt jelentette, hogy valamiféle Pálfi hagyománya. Tovább. egy negyedív papíron ez állott: beírandó és rendezendő könyvek. 1. A Pálfi Dénes úr 163 darabból álló könyvtára. 2. A Nagy Elek úr 44 darabból álló ajándéka. Ki és mikor írta? Nem lehet tudni.

Az ötvenes években a magas helytartóság, az E. K. Tanács útján, 4 drbot küld a könyvtár számára. Hasonlólag az erdélyi gazdasági egylet két darabot.

A gymn. egyik buzgó gondnoka, kénosi Jakab Lajos, 1851. május 19-én Sz.-Udvarhelyről ezt írja Koronka József igazgatótanárnak: „még a forradalmi időszak előtt kieszközöltem vala, hogy az udvarhelyi kaszinó könyvtárábeli maradék néhány könyvek s egyéb accessoriumok, keresztúri gymnasiumunk könyvtárának ajándékoztatnának. S amint összegyűjtögetni kezdettem azokat, békövetkezek a forradalmi idő s notariális szobámban, egyéb hivatalos irományokkal együtt, ebben is sok kár okozódék. Amit lehet megkapnom, összeszedém s ezennel küldöm által.“ Ez értesítés mellett jött egy jegyzék szerint: Jelenkor, folyóirat 2 drb. Erdélyi Hiradó 1837. I. II. félév 2 drb. Regélő 1837. I. félév 1 drb, Vasárnapi Ujság 1837-ből 2 drb. Szemléző 1837. 1 drb. Pesti társalkodó 1837, 1 drb. Figyelmező 1837—1839, 4 drb. Századunk 1839, 1 drb. Diaetai tudósítások, kézirat, 4 drb. Maróth Bán, szomorújáték 1 drb. Atyátlan, szom. játék 1 drb. Oroszbirodalom statisztikája 1 drb. Közhasznú ismeretek tára, teljes példány, 12 drb, összesen 33 drb.

1855-ben az E. K. Tanács 24. sz. a írja a keresztúri igazgatóságnak: „az idefogott lajstromba feljegyzett könyveket a keresztúri iskola könyvtárának ajándékozván, azokat lajstromozás s a könyvtárban elhelyezés végett küldi.” A lajstrom hiányzik s így a könyvekről és azok ajándékozójáról nem lehet szólni.

Csakugyan az E. K. Tanácsnak 1857. okt. 15-iki üléséből 377. sz. a. a következő leíratot kapta a keresztúri igazgatóság: „az E. Főtanács f. évi 31. sz. a. hozott határozata *h/h.* szakaszában az E. K. Tanácsot megbízván, hogy a tordai és keresztúri altanodák könyvtárait nézve szükségesnek mutatkozó intézkedéseket tegye s találja módját, hogy ezen könyvtárak is részint a kolozsvári könyvtárból — a mennyiben az alapítványi levelek sérthetetlenségével összefér — a duplumok átadásával, részint pedig adakozás, vagy más úton czélszerű növekedést nyerjenek. Az E. K. Tanács intézkedett, hogy a kolozsvári könyvtár duplumai számbavétenessnek s felszólítja az igazgatót, hogy a maga részéről is gondolkozzék, miképen s minő úton kellene s lehetne a keresztúri könyvtár czélszerű növekedését és gyarapodását eszközölni s nézeteit közölje az E. K. Tanácssal.” Ez intézkedést ismételte az 1864-iki főtanács is, de hogy mi lett az eredménye, arról hiányzik az adat.

1859. júl. 1-én Martonosi Gálfy József, Tordavármegye volt főbírója 38 drbot ajándékoz és az E. K. Tanács 182—1864. sz. a. 2 kötetet küld a könyvtár részére.

Május 18-án 1864. vargyasi pap Gyöngyösi István — amint egy kis jegyzék mutatja — részint édesatyja Gyöngyösi István meghagyásából tőle maradt könyvekkel, részint a maga saját könyveivel kívánván a keresztúri iskola könyvtárát gyarapítani, ezen iskola iránti háládatossága jeléül ajándékozott 74 drb könyvet.

1867. okt. 16-án tartott igazgatósági gyűlésen Marosi Gergely igazg. tanár bemutatja a Ker. Magvető három első kötetét, mint n.-ajtai Kovács István ajándékát a könyvtár részére s bejelenti Vas Miklósné, Szabó Anna 41 darabból álló könyvküldeményét is, de hogy miféle könyvek voltak, arról nincsen semmi írás.¹ Ez a legelső jegyzőkönyvi esemény a könyvtárt illetőleg.

¹ Szabó Sámuel könyveiből küldetett a 41 darab. Ez a jegyzőkönyvben el van hallgatva.

Tayler János Jakab: „The new catholic church“ című munkájából két példányt küld az E. K. T. a könyvtár részére 1868-ban, Gyergyai Ferencz könyveit a kolozsvári iskolának hagyván, az azokból származott duplumokból, említett úton, 100 drb küldetett 1870-ben.

Február 11-én 1871. tartott igazgatósági gyűlésen Marosi Gergely bemutatja Jakab Elek „Királyföldi viszonyok“ című művét, mint szerző ajándékát. Ez a második jegyzőkönyvi esemény.

1872-ik év elején, tanfelügyelő Sándor Mózes ajándékozott 78 darabot, nagyrészen theologiai művek német nyelven. Nincsen semmi adat, csak hallomás után tudható, hogy Buzogány Áron miniszteri tanácsos 66 drbot hagyományozott; Orbán Balázs adta a „Székelyföld“ című 5 kötetes művét és Koronka József könyveiből tán 19 drb jött volna a könyvtárba.

E sorok írója, Sándor János, mint könyvtárnok, 1872. szeptember 19-én vette át a könyvtár kulcsát. Az átadása a könyvtárnak megtörtént e szavakkal: „ott van, a mi van.“

A gymn. könyvtára az igazgató szállásán volt 1830. márcz.-ig. Ekkor a gymn. 2-ik számú szobájának felerészét, vagyis az oldalszobáját alakítják könyvtári helyiséggé. Ennek egyetlen, északfelőli ablakát 1835. sept. 4 én berakatták kőfallal, indokolván azzal, hogy a házhoz képest igen nagy volt.¹ S az eredmény a lett, hogy a kellő töltés hiányában a padimentum is alatt állván s a szükséges világosság is megvonatván, a könyvtári helyiség dohos, penészsé vált. És ebben a helyiségben állott a gymn. könyvtára 42 éven keresztül, míg 1872. sept. 19-én tartott igazgatósági gyűlésen, ez évi zsinati főtanács 42. számú intézkedése értelmében, elhatározott, hogy az emeleten e célra egy száraz és világos szoba vétessék használatba. Így jelöltetett ki aztán az emeleten, az első lépcsőn felmenve, balra az első szoba.

A könyvek okt. 12-én felszállítottak. Napokat vett igénybe az egyes daraboknak a penésztől való kitisztítása. Ideiglenesen nyelvek szerint rendeztetett s az említett év végéig a könyvtárnok új catalogust készített. Beírt mindent, amit ott talált s az eredmény lett 2296 drb könyv. A régi catalogus az úgyneve-

¹ Lásd: Protocollum Erogationum e Cassa Expensarum annualium 157 lap.

zett „conscriptio et digestio librorum“ e 2296 darab könyv közül csak 651-ről bír tudomással — s ezek közül is 48 drb után oda van írva: hiányzik; az írás újabb korból valónak látszik — 1645 darabnak pedig színiét se látta. Apró lajstromok, jegyzések, leíratok stb., a melyek már elősoroltattak, 672 darabról emlékeznek az 1645 darabból, de ezekről sem, a legnagyobb részben, névszerint; tehát együttesen 1323¹ drb könyvről tesznek bizonyosságot. Az új catalogus 973 darabbal többet mutat fel. Honnan, mikor és kitől jöttek ezek ide? Fájdalom, nem lehet tudni!

Hol feneklik a mulasztás? A könyvtárnokon? A könyvtárnokságról sem a jegyzőkönyvekben, sem a levéltárban nincsen semmi adat; következőleg e hivatal létezéséről határozottan szólni nem lehet 1872-ig. Az igazgató lehetett a felügyelő, legalább ezt mutatja az, hogy a leíratok a könyvtárügyben csak igazgatóról emlékeznek és a könyvtárnok név egyben sem fordul elő. A mulasztást e szerint, mely e könyvtár körül esett, hibául senkinek névleg fel nem tudhatjuk, sem a fáradságokat nem méltányolhatni, mert az ezekhez megkívántató pozitív adatok hiányoznak.

Az 1872–73-ik iskolai évben Kolozsvár város tanácsa megküldötte Jakab Elek „Kolozsvár története“ című művét a hozzátartozó „Oklevéltár“ és „Felvilágosító rajzokkal“ együtt 3 darabban. Marosi Gergely 68 drbot s csakugyan az 1871–2. isk. évről a névbeírás díjából — fennebb már jelezve van, mint könyvszerzési alap — nála lévén 5 frt 17 kr, abba adott becsérték szerint 9 frt 30 kr értékű könyvet 17 darabban. Gyertyánffy István képezdei igazgató 2 drb. Püspök Kriza János 76 drb. N. N. 1 drb. Kis Ferencz ref. tanár 1 drb. Énlaki nyugalmazott pap Vas Pál 238 darabot. A pénztárból vétetett 3 drb. Ez évi gyarapodás 409 drb, melyet az új catalogusba bevezetvén, az említett iskolai év végén a könyvtárról való kimutatás 1758 műről szólott 2705 darabban.

Az 187³/₄ és 187⁴/₅-ik iskolai évi gyarapodás 55 mű 146 darabban; 187⁵/₆-ik isk. évben pedig 16 mű 34 drb. Összes mű ez iskolai év végén 1829, darab szám 2835.

E három utolsó évi gyarapodást eszközölte N. N. 2 drbbal;

¹ E szám — újabb adatok folytán — különbözik a Ker. Magv. XII. évf. 2 füz. 81 lapján közölt számtól.

az isk. pénztárából 6 drb. A sz.-keresztúri paedagogia kör egy felolvasási estélyének jövedelméből a Czuczor-Fogarasi „Magyar Nyelvszótára” megszerzésére 30 frtot ajándékozván, az megvétetett 6 drbban. Dr. Lengyel Gyula, Kozma Ferencz, Gyárfás Domokos egy-egy darab. Simén Domokos 2 drb. Marosi Gergely 16 drb. Kriza János 106 drb. Kovács János tanár 15 drb. Szentmártoni Sámuel 2 drb. A catalogusnak egy arra szánt rovatában minden könyv után az ajándékozó neve látható, vagy pedig a forrás megnevezve, amelyből szereztetett.

A darabok száma fel van tüntetve, de ezzel még nincs a könyvtár becse kimutatva. Minthogy magyar nyelven van a több darab, szükséges irodalmunk azon korait figyelembe venni, a melyekből vannak termékek a könyvtárban. A magyar irodalom újkorából, az 1772. előtti időszakból vannak, nem sok ugyan, de becses példányok. A legújabb korból, 1772-ön innen, irodalmunk újjászületési, a nyelvújítás és az akadémia korából már gazdagabb a gyűjtemény.

Ezután következnek mennyiség tekintetében a latin és görög, azután a német, francia és angol nyelven írottak. Ez utóbbiakon több újabb, mint régibb termékek vannak.

Összevéve az említett nyelven írottakat, a tudomány különböző szakaira nézve el lehet mondani, hogy a hittudományi és az ehez tartozó rokonirodalom leggazdagabban van képviselve a gymn. könyvtárában. Bölcsелеm, jog- és államtudományok mellett a történelmiekek és az ehez tartozók vannak többségben. A természet-, mennyiségtani, nyelvészeti tudományokat szerény körre szorította az ó-classikai irodalom. Az újabb classikai irodalomból, különösen a külföldiből, csekély kincs jutott ide.

Igy állott a könyvtár az 187⁵/₆ iskolai év végén. De ez említett évben nagyszerű mozgalom keletkezett annak nagyobb és még becsesebbé tételét illetőleg. Célbavette volt a gyarapítást az E. Főtanács még 1857. és 1864-ben is, amint ez fennebb említve is van, hanem az, daczára a jóakaratsnak, csak szándéknak maradt ez ideig. Most országos levéltári igazgató Jakab Eleknek, hivatala folytathatása végett, átkelletvén tenni lakását Kolozsvárról Budapestre családjával együtt; ez átköltözködés nehézségekkel járt, különösen könyvtárát illetőleg. Fel nem költöztet-

heti, ott nem hagyhatja; el kell adnia. Budapesten az Akadémiánál, vagy az angoloknál lennének vevői. Nem szívesen adná ki a hazából. Elajándékozná, még pedig a mint szíve súgja, a keresztúri gymnasiumnak, de esze elletmond; mert számos gyermek, terhes család, anyagi viszonyai állanak elő parancsolólag és kérőleg, hogy a szükségnek ez is enyhítője legyen s a családos apáknak, amidőn a közügyek oltárán áldozik, nem lehet, nem szabad az övéiről elfelejtkeznie.

Kozma Ferencz felügyelőgondnok ajánlotta: ha áruba bocsátja könyvtárát, adja a keresztúri gymnasiumnak s valamiképpen az iskola körüllevők találnak módot illő árban való megvételére. Ez ajánlat után, 1875. decz. 28-án, Budapestről írja Kozmának: „Keresztúri gymnasiumunk külső kiszépítésén repes szívem örömében. Fretwell úr érdeme roppant nagy, nagyobb, mint most el tudjuk képzelni. De a külső díszhez belső felépítés kell, mert a szép test csak szép lélekkel lesz isten képévé.“

„E végre így gondolkozom magamban: ha Keresztúron erős 6 osztályú gymnasium akar lenni, könyvtárának lenni kell. Ez *conditio sine qua non*. Az enyim 1500—1800, tán több darab is. Én átadnám úgy, hogy régi szándékom szerint a megállapítandó összegnek egy negyedrészt ajándékuł engedném át, a többit fizetnék.“

E levél vétele után Kozma figyelmébe ajánlotta Daniel Gábor főispán és gymnasiumi gondnoknak a könyvtár megvételét s kérte, hogy ha maga is az ügyet annyira fontosnak tekinti, mint ő: venné kezébe a kezdeményezést és vezetést. Erre Daniel főispán, aki az iskola épületének megnagyobbításánál is, 1867-től fogva a legfőbb szerepet vitte, aki szóval, tettel a legelső volt s a gondnoki állást igazi lelkiismeretességgel töltötte be, ezt írja: „én a közügyekért nem tehettem annyit, mennyit hajlamomnál fogva ohajtottam volna tenni, mert első sorban családomért kellett fáradnom és annak jövőjét némileg biztosítanom, de e mellett valamit mégis tettem a közügyért is, és még tenni szándékom. Szívesen felajánlom közreműködésemet a kérdéselt könyvtár ügyében, mert meg kell vennünk okvetlen.“

A könyvtárvásár ügyében tartandó értekezletre nézve megindult a mozgalom Sz.-Keresztúron és vidékén. A könyvtár cata-

logusának elkészítésével Jakab Elek megbízta V. Nagy Jánost, a kolozsvári egyetemi tanács jegyzőjét s hogy azt, ha elkészül, a tervbe vett értekezletre küldje is bé Sz.-Keresztúrra.

Főispán Dániel Gábor 1876. ápril 29-ére az értekezletet Keresztúrra összehívta. Említett napon nagy számmal gyűltek össze a hitrokonok és más közügybarátok, s főispánt elnöknek és e sorok íróját jegyzőnek választván, a rendes gyűlés megalakult. Elnök a tagokat üdvözli s meleg érdeklődéssel adja elő a könyvtár ügyét s hangsúlyozza annak culturális hasznát Keresztúrra és vidékére nézve; de, hogy a vásár mikéntjére tájékozhaszák magokat a megjelentek, felkéri Kozmát, mint aki a tulajdonossal levelezésben áll, hogy e tekintetben tegyen előterjesztést. Felszólított sajnálattal jelenti, hogy a catalogus nem érkezett meg, de jött Jakab Elektől egy levél e hó 25-ről, melyben könyvtárának a sz.-keresztúri gymnasium részére leendő átadása tekintetében érdemleges, határozott végnyilatkozatát megteszi s azt a következő pontokban adja elő:

I. Könyvtára alkatrészei: a) unitáriumok, b) ungaricumok, c) magyarországi és erdélyi történet, d) nagyobbára római classicusok, kevés görög fordításban, e) kézirati drága gyűjteménye. Az a) és e) alattiakat többé gyűjteni nem lehet, mert ezek vagy unicumok, vagy rarissimum-ok. Darabszámot mondani nem tud, úgy gondolja mégis 2000-re felmegy, beleszámtíva a kéziratban lévő, könyvekké alkotott gyűjteményeket, egyes darabokat, scripturákat, naplókat stb.

II. Az egész könyvtár három alkatrészre oszlik: a) ungaricumok, történet, classicusok. b) Unitariumok. c) Kéziratgyűjtemény, és pedig: aa) unitárius, bb) történeti és magyar irodalmi gyűjtemény rész.

III. Árát 2000 frtban állapítja meg oly módon, hogy az egész árnak egynegyede és pedig főképen az unitáriumok értékének nagyobb része legyen a székelykeresztúri unitárius gymnasiumnak alapítványképen adva, Jakab József, kolozsvári unitárius pap és hittanár, néhai kedves testvére emléke fentartása s az erdélyi unitárius vallásközönségnek az ő kiképeztetésére fordított költsége egyrészének erkölcsi kárpótlása végett. A vételösszeg fele fizettség a könyvtár átvételekor, fele ahoz számítandó fél vagy egy év elteltével és pedig kamat nélkül.

Az értekezlet e zárnyilatkozat nyomán a vásárt discussio tárgyává teszi s fontosnak tartván a könyvtárt a gymnasium szellemi emelkedésére nézve, a megvásárlását elvileg elfogadja. A kivitelre nézve, nem lévén semmi rendelkezési alap, egyhangulag kimondatott, hogy az ahoz szükséges összeget közadakozás útján kell előteremteni, s hogy a gyűjtés annál többet eredményezhessen, egy végrehajtó bizottság neveztetik ki — épen mint az építkezések alkalmával — amely vegye kezébe a gyűjtést s annak idejében írja meg a vásári szerződést, a már jelzett fizetési határidőkre való tekintettel és a könyvtárt juttassa a gymnasium birtokába.

A végrehajtó bizottság tagjaiul megválasztattak: főispán Dániel Gábor, képezdei igazgató Kozma Ferencz, tanfelügyelő Sándor Mózes, gymnasiumi tanár László József, Gombos Sámuel, Barabás Lajos és Sándor János, sz.-mihályi lelkész Török Sámuel, alsósímenfalvi birtokos Jakabházi Zsigmond, tarcsafalvi Pálfi Dénes, újszékelí Rafaj Károly. Esperes Kovács Mihály, Árkosi Dénes, Farkas György, Rédiger Árpád, Gyöngyösi István, Kiss Mihály és Koronka Antal. Háromszéki főispán Szentiványi Gyula, udvarhelyi reáltanár Pálfi Károly, városfalvi Bedő Sándor és Kénosi Béla, h.-szt.-mártoni Jakab Gyula, csikszeredai ügyész Szócs Márton, nagyborosnyói Koncz György, bölöni lelkész Lőfi Áron, gagyi birtokos Szentkirályi Árpád, marosszéki tanfelügyelő Filep Albert, szucsági birtokos Kelemen Bénéiam és f.-rákosi pap Török Áron.

A gyűjtés még az értekezlet folyama alatt megindítottatott s a jelenlévők, azon a napon, készpénzben és ígéretben 352 frtot írtak alá.¹

Az értekezlet gyűjtőívek kibocsátására hatalmazza fel az elnökököt. 55 darab küldetett szét. Július 28-án felszólítottak a gyűjtők, hogy a nálok lévő ív tartalmáról nyolcz nap alatt értesítsék az elnökséget, mert a szerződés megírására nézve tájékozást akar magának szerezni a vásárló bizottság. E felszólításra 25 egyén küldötte bé értesítését a helybelieken kívül s az eredmény annyira örvendetesnek tünt ki, hogy a vásárt megköthő bí-

¹ Lásd e könyvtárvásárra tett adományokat és adakozók neveit a „*fűggelék*”-ben. Az értekezlet estvénjén tombolával öszekötött *hangverseny* tartatott, mely 193 frt 50 kr tisztajövedelmet hozott; lásd ezt is a *fűggelék*-ben.

zottsági ülés szept. 6-án megtartatott, amikor is Kozma F. előterjeszti, hogy Jakab E.-től vett értesülés szerint f. hó 8-án túl a könyvtár átvehető. Hogy az átvétel annál könnyebben megtörténhessék, a bizottsági gyűlés a maga kebeléből Kolozsvárra küldi Sándor János könyvtárnokot.

A zárnyilatkozat értelmében fogalmazott vásári szerződés felolvastatván, aláírásával az elnökség és átvévő bízatik meg. Továbbá átvévőnek kötelességévé tétetett, hogy amikor a könyvtárt átvette és Jakab E. a szerződést aláírta, annak értelme szerint, az 1500 frtnak felét adja át a volt tulajdonosnak.

Átvévő a szept. 6-án kapott megbízatás következtében, említett hó 8-án Kolozsvárra megérkezett s miután a könyvtár rendezésére nézve, hogy az átadás megtörténhessék, még egy pár nap szükséges volt, az átvetés szept. 11—13. napjain ment végbe s a szerződés aláírása és a 750 frtnak lefizetése után a könyvtár Keresztúrra útnak indított.

Átadó és átvévő, szept. 13-án, az átadási catalogust átnézvén, összegezték az abban előforduló darabokat; minek nyomán, e magán kezdeményezés és egyesekből, a keresztúri gymnasiumtól függetlenül alakult társulat által, az említett gymn. számára vásárlott könyvtárról, a következő kimutatást lehet adni.

Az 1—1410. sorszám alatt bé van írva 2813 kötet könyv 2632 darabban. Ezekből kéziratos — manuscript. — 51 db; hártyakötésben részint egészen, részint pedig a sarkán és szegletein 103 darab.

Az 1411—1505. sorszám alatt a kéziratosok gyűjteménye 100 dbban.

Az 1506—1546. sorszám alatt a hírlapok gyűjteménye 47 dbban.

Az 1547—1614. sorszám alatt a földabroszok, geographiai útasítások, repertoriumok stb. gyűjteménye 103 dbban.

Eszerint az 1—1614. sorszám alá lajstromozott részint kötetek, részint füzetek, kéziratosok stb.-ből álló könyvtár teszen 2872 darabot.

E gyarapodás következtében a könyvtár részére 1872-ben bérendezett emeleti helyiség szűknek és nem elég terjedelmesnek bizonyulván, az igazgatóság 1876-ban könyvtári helyiségül, a gymn.

épületének földszinti sorában, a hátulsó feljárón innen lévő két boltozatos szobát¹ jelöli ki, mint olyanokat, amelyek az idő szerént és az akkori épületi viszonyok között a legalkalmasabbaknak ítéltettek. A hátulsó szobának a folyosóra nyíló ajtója béalaztatván, a két szoba között lévő közfalon egy átjáró nyitattott s így a könyvtár részére egy kettős helyiség szerveztetett. Miután az 1877. évi márczius hóban, az új helyiség könyvvállványokkal bérndezetetett. E könyvvállványok is a Fretwell által gyűjtött angol pénzből vannak készítve. Ápril 1—10. napjain a könyveket, a könyvtárnok Sándor János, az új helyiségbe szállította és a Jakab Elek-féle könyvtárral együtt az állványokon elhelyezte, hogy készen legyen arra az ünnepélyre,² amelyet a könyvvásárló bizottság írt év ápril 11 re kitűzött, amelyen, amidőn a vásárlott könyvtárt a közönségnek bémutatja, egyszersmind a gymnasium tulajdonába, az igazgatóságnak átadja megőrzés, kezelés és használás végett.

A jelzett napon, u. m. 1877. ápril 11-én d. u. 3 órakor a vásárló bizottság és a gymn. igazgatósága vegyes és nyilvános ülést tartott, amelyen nem bizottsági tagok is nagyszámmal jelentek meg e város, vidék és vármegye értelmesebbjei s kitűnőségei közül.

Udvarhelymegye főispánja és az unitáriusok főgondnoka, Daniel Gábor az ülést egy nagyszabású és tartalmas beszéddel nyitotta meg, melyben a könyvtárvásár körül történtek felemlítése után azt mondja: „Örömnapja lehet ma minden ügybarátnak, látva egy nemes eszmének megtestesülését, de még fokozza ezen örömet egy ezen alkalomból felmerült mozzanat, t. i. az a lelkesedés, mely nemcsak hangzatos szavakban, hanem tettekben és áldozatokban nyilvánult akkor, midőn nemzeti kulturánk fejlődésére egy lépést kelle előre tennünk. Nemde méltó lehet az öröm, midőn tapasztaltuk, hogy a nemes tetteknel az akarat egyesül, a felekezeti különbség színezete, a különböző politikai felfogások háttérbe szorúlnak.“

Örömmel jelzi, hogy a M. T. Akadémia összes kiadványait a gymn. könyvtárának megküldeni határozta s arról az igazgató-

¹ Az egyik ezek közül 45 m², vagy 152 m²; a másik 46 m², 156 m².

² Az egész ünnepély programm-ja hátrább közölve van.

ságot, 1877. márcz. 6-ról, Arany János főtítkár aláírásával értesítette is. Úgyszintén a történelmi társulat is, közbenjárására, némely kiadványait megküldötte. És m.-zsákodi K. Horváth János azt az ünnepélyes ígéretet tette, hogy testvére, néhai Horváth István könyvtárának őt illető felerészét és azon kívül a saját könyveit a gymn. könyvtárának növelésére adja.

És végül mondja: „midőn a Jakab Elek-féle könyvtárt, mint a végrehajtóbizottság elnöke, annak nevében, a sz.-keresztúri unitárius gymnasium tulajdonául ünnepélyesen átadom, ezt azon biztos reményben teszem, hogy a gymn. igazgatósága azt nemcsak híven fogja gondozni és rendeltetéséhez képest kezelni, de egyúttal annak növekedéséről is gondoskodni fog.“

Mire igazgató-tanár László József egy jól átgondolt beszéddel felelt, megköszönve az elnök és mások fáradozásait, a könyvtárt e szavakkal veszi által: „Minthogy, emberi természetünkől kifolyólag, aggódva bízzuk másokra azt, amiért sokat fáradtunk, sokat küzdöttünk, ezennel ünnepélyesen ígéretet teszek, hogy e közkincsnek, mind magam, mind tanártársaim hű őrei leszünk mindaddig, míg munkásságunk köre ez intézet mellett meg nem szűnik; és nemcsak megőrizzük, hanem tehetségünk s erőnkhez képest szaporítjuk évről-évre és így adjuk át utódainknak.“

Ezután Jakab Eleknek a főispán úrhoz intézett terjedelmes és eszmékben gazdag levele olvastatott fel, méltatván a főispán úrnak a gymnasium körüli érdemeit s végül azt mondja: „Amidőn én, Mts. főgondnok úr és tisztelt könyvtárszerző bizottság! ez ünnepély alkalmából, e komoly tudományügy összes barátai iránt mély tiszteletemet fejezem ki, egyszersmind annak némi emelésére, e sorok kíséretében, közelebb megjelent munkáim egy-egy példányát,¹ azon kéréssel küldöm meg: méltóztassanak azokat, mint az én egykori könyvtáram újabb gyarapítását s egyszersmind azon *biztosításomat elfoyadni*, hogy én, amíg élek, ma meglevő s most még nélkülözhetetlen, ezután szerzendő, írói s akadémikusi állásomból kifolyólag bárhonnan kapandó, végre általam írt könyveimet, specialis unitárius egyháztörténeti és más szakokbeli kézirat

¹ A könyvek ezek: A Ghyczyek Erdély történetében. Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond felett. A levéltárakról, tekintettel a Magyar Államlevéltárgyre. B. Wesselényi M. Hütlenségi Bünpere.

gyűjteményemet, melyeket még most tudományos munkásságom folytathatása tekintetéből nem nélkülözhetek, *alkalmas időben, ajándékképpen a sz.-keresztúri unitárius gymnasium birtokába* — egyrészen alapítványképpen — *tőlem jutott könyvtárának fogom adni.*¹

Jelenlétén a gyűlésen m.-zsákodi K. Horváth János² ajánlotta ajándékképpen könyvtárát, írásban és szóval is, a sz.-keresztúri unitárius gymn. részére. Nagy köszönettel fogadtatott, s átvétele Kozma Ferencz gondnok és Sándor János könyvtárnokra bízott.

Átadatván, a Jakab Elek-féle könyvtár a gymnasiumnak, a vásári szerződéssel és könyvtári lajstrommal együtt, tanfelügyelő Sándor Mózes, a vásárló bizottság részéről, az átadott könyvtárra vonatkozólag ezt a javaslatot nyújtotta bé:

1. A megvett és átadott könyvtár, az ez iránt kötött vásári szerződés értelmében, $\frac{1}{4}$ -részben, a volt tulajdonos által, néhai testvére, Jakab József nevének megörökítésére tett adományképpen tekintessék.

2. Az egész könyv- és kéziratgyűjtemény a székely-keresztúri unitárius gymn. elidegeníthetetlen tulajdonát képezze s ahoz sem egészben, sem egyes részeiben, se magánosok, se erkölcsi testületek, semmi névvel-nevezhető jogigényt ne tarthassanak.

3. Tekintettel arra, miszerint a nevezett gymnasium, Sz.-Keresztúr és vidéke által, inkább az általános nemzeti, mint a szűkebbkörű felekezeti érdekek szolgálatában állónak tekintett, s mint ilyennek fejlesztésére, az érdekeltek felekezeti különbség nélkül hozták meg mindannyiszor s a szükség mértékéhez képest, áldozataikat; kijelenti a vásárló bizottság, hogy a szóban forgó könyvtárt Sz.-Keresztúr és vidéke olvasási szükségleteinek kielégítésére hivatottnak kívánja tekintetni s a könyvtár használati szabályzatait, ezen hangsúlyozott körülményre való tekintettel, megállapíttatni. E célból a használati szabályok megállapítására egy 4 tagu bizottságot lát kiküldendőnek, melyhez két tagot e bizottság, kettőt pedig a gymn. igazgatósága választ. Általános elvül előre kimondván, miszerint a könyvtár unicumai és a nehezebben megszerezhető példányok, csak a könyvtár helyiségében, vagy az igazgatóság által e célra kijelölendő helyiségben, a többiek pedig, megfelelő biztosíték mellett, az intézetten kívül is használhatók legyenek.

4. A könyvtár iránti érdekeltség ébren tarthatása céljából szükségesnek látja a bizottság, hogy a szóban forgó, valamint a netaláni adományozások által az intézet birtokába jutandó jelentékenyebb könyvtárak, a könyvtári helyiségben

¹ E naptól kezdve adta is, hogy mennyit és mekkora értékben, az hátrább ki leszén mutatva.

² Róm. kath. vallásu.

külön s az adományozó nevével megjelölt rekeszekben helyeztessenek el. A könyvtár rendezésének ezen módja és a szakrendszer közötti nehézségeknek a lehetőségig egyeztetése, fennebbi pont alatt megjelölt bizottság feladatai közé soroztatik.

5. A könyvtár egész tartalmáról egy, a szakrendszer igényeinek megfelelő jegyzék lesz készítendő, kinyomtatandó s mérsékelt áron elárúsítandó.

A gymn. igazgatósága e feltételek teljesítését elvállalja s a szükséges intézkedéseket e tekintetben megteszi. A könyvtár használatát illető alapszabályok kidolgozására pedig a vásárló bizottság a maga részéről Pap János¹ sz.-keresztúri birtokost és felügyelő gondnok Kozma Ferenczet küldi ki. Ezek mellé az igazgatóság pedig a maga kebeléből 71—1877. sz. a. Sándor János és Barabás Lajos ig. tagokat nevezte ki.

A könyvtár megvásárlását illető érdekeltség, mozgalom képének teljességéhez tartozik még annak is a megemlítése, hogy a vételár kiszérésére nézve nemcsak egyes adakozások történtek, de annak gyarapítására jótékony előadások is tartattak. Ezekre nézve a mozgóató főelő Kozma Ferencz f. ü. gondnok volt. 1877. febr. 15-én műkedvelői színielőadás,² ápril 11-én hangverseny³

¹ Róm. kath. vallású.

² „A szokott katona“ adatott. Tiszta jövedelmét lásd a „függelék“-ben.

³ Könyvtár-ünnepély Székely-Keresztúron 1877. évi ápr. 11-én az unitárius középiskolában, midőn a vásárló bizottság által átadatik az intézetnek a Jakab Elek-féle könyvtár, s a régivel együtt a nyilvánosság számára megnyílik.

PROGRAMM.

I. Szakasz.

A könyvtár megnyitása,

d. u. 3 órákor.

1. Ének, a középiskolai ifjuság által.
2. Megnyitó és átadó beszéd, Udvarhelymegye főispánja Vargyasi Daniel Gábor főgondnoktól.
3. Elfogadó-beszéd, László József igazgató-tanártól.
4. Szavaltat Sebesi Samu és Péterfi Lajos középiskolai ifjak által.
5. Ének, a középiskolai ifjuság által.

II. Szakasz.

Hangverseny,

d. u. fél 7 órákor.

a) Rész.

1. Prolog, Sándor János tanár és könyvtárnoktól.
2. A Hugonották. Átírta Thalberg, zongorán előadja Szenkovits Gyula.

tartatott, melyek jelentékeny összegekkel segítettek a könyvtár-vásárban. Ez előadások jövedelméből és egyesek adományaiból leve kifizetve a könyvtár vételárának második részlete is, u. m. a 750 frt, Jakab Elek volt tulajdonosnak, 1877-ben.

M.-zsákodi K. Horváth János már fennebb említett ígérete folytán, a könyvtár átvételére 1877. júl. 8-án Kozma Ferencz akadályozva lévén, Gombos Sámuel tanár és Sándor János könyvtárnok m.-zsákodra utaztak. Még az nap, az ajándékozó úr saját szerzemény könyveit kiválasztották a közös könyvtárból, amit elvégezvén, megkezdették a közös könyvtár elosztását, főtekintettel a belső tartalomra és az osztói igazságra, két egyenlő részre, két csoportba rakták, melyekből sorsolás útján az egyik csoport mlgs. K. Horváth Ignác úr részére, a másik K. Horváth János úr részére jutott; vagyis számokkal kifejezve: a K. Horváth Ignác úr részére 560,¹ a K. Horváth János úr részére 550 sorszámot mutató mennyiség jutott, amint ott a helyszínén, az átvevők által készített és híven vezetett könyvjegyzékek mutatják.

A K. Horváth István-féle könyvtárból a K. Horváth János-

3. Népda. Éneklik: Hetey Gáborné és Wégler Gyula. Zongorán kíséri Dr. Szabó Lajosné.

4. 3-ik duette két hegedűre, Ch. Beriotól 57 op. Előadják: Dr. Szabó Lajos és ifj. Teutsch B. János.

b) Rész.

5. Zürichi emlék. Romance. Szövegét írta Kozma Ferencz, zenéjét Wégler Gyula képezdei zenetanár, előadja a képezdei ifjuság énekkara és Hetey Gáborné, zongorán kíséri br. Gamerra-Oszkárné.

6. Szavaltat, Barabás Lajos által.

7. Dalok. Hauser M. és Dávid F.-től, hegedűn előadja Teutsch B. János, zongorán kíséri Wégler Gyula zenetanár.

8. Elegia. Szerzette és zongorán előadja Szenkovits Gyula.

III. Szakasz.

Házias táncmulatság.

Kezdeté esti 9 ó.

Éjfélkor sors-játék és közvaesora.

A háziasszonyi tisztet vargyasi Daniel Gáborné, született báró Rauber Mária öngnagsága teljesíti.

Belépti díjak: ülőhely 1 frt, állóhely 60 kr, egy sorsjegy ára 10 kr, stb.

¹ A K. Horváth Ignác könyveit is úgy említi Kozma Ferencz a „Székelyföld” című műve 443 lapján, mintha azok is a sz.-keresztúri gymn.-nak ajándékoztattak volna. Ez téves állítás. Horváth Ignác könyvei nem lettek a keresztúri gymn.-nak ajándékozva.

nak jutott részhez lajstromoztattak már most az ő saját szerzemény-könyvei is s így az ajándékozott könyvekről készített catalogus 800 sorszámot foglalt magában, melynek végén a következő zár-szó olvasható 1877. júl. 11-ről, aláírva az ajándékozó és az át-
vevők által:

„Ezen laistromban leirt könyveket m.-zsákodi Kováchich Horváth János a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumnak ajándékozta; legfőképen a székely nemzet művelődését akarván ezen adományával elősegíteni. A 1—310. sorszám alatt levőket, mint saját szerzeményeit, a 311—800. sorszám alatt levőket pedig, mint boldogemlékü testvére, K. Horváth Istvántól ¹ öröklötteket, együtt 1297 darabban.

Ajándékozó azzal az ohajtással adja át könyvtárát írt gymnasiumnak, hogy az, az intézet könyvtára helyiségében, külön őriztessék s ezen felirattal legyen ellátva: *Kováchich Horváth János-féle könyvtár*. A duplumokra nézve pedig, amelyek e könyvtárban lennének, szabadkezet enged az intézetnek, hogy azokat kicserélhesse, vagy pedig eladhassa, de csakis könyvtára javára. Ha később mások által, oly példányok ajándékoztnának az intézetnek, amelyek már könyvtárában megvannak, ezekkel szemben az ő könyvtárában levők sohase legyenek duplumok.“

Július 11-én a könyvtár Sz.-Keresztúrra szállíttatott s e hóban könyvtárnok elhelyezte a könyvtári helyiségben és az ajándékozó által kívánt felirattal ellátta. ²

1877. és 1878. nyarán és őszén a könyvtárt egészen, szakok szerint, rendezte a könyvtárnok s miután minden szerzemény- és ajándékkönyv, füzet a gyarapodási catalogusba bé lett vezetve, megkezdette a „*czédula catalogus*“ készítését, de minthogy a könyvtárt fűteni nem lehet s így csak a melegebb napokban folyhatott a munka s ekkor is igen sok időt a tetemes évi gyarapodásnak az arra szánt catalogusba vezetése foglalt le és még hozzá számítva azt is, hogy a könyvtárnok 1877. évi E. Főtanácson gymn. igazgatójának is

¹ Hires törvénytudó, kezdetben megyei hivatalnok, később az Udvarnál felgyült perek lejáratására, mint elismert kapacitás, felvitetett. Utolsó éveit M.-Zsákodon töltötte, mint supernumerarius táblai ülnök. Lásd: Kőváry „Erdély nevezetesebb családai“ 118 lapjain.

² Ez eseményről átvéők jelentést tettek a gymn. igazgatóságának az 1877. aug. 13-án tartott ülésben 107 sz. a.

megválasztatott, a *czédula catalogus* készítése nem haladhatott gyorsan. A történelmi szakról, amely a legterjedelmesebb a könyvtárban, továbbá a jogi és nyelvészeti szakokról megkésztette az 1880–1883. években a többi könyvtári és igazgatói folyó munka mellett. E két hivatal közül csak az egyik is bőségesen elég lévén a tanárság mellett, többször próbált lemondani a könyvtárnokságról, amint ezt az igazgatósági jegyzőkönyvek is igazolják, de nem sikerült, míg végre a nméltóságu miniszter úr incompatibilisnek mondván ki a könyvtárnokságot az igazgatói hivatallal, leir az E. K. Tanácshoz s e lirát következtében 94 –1888. sz. a. elrendeli, hogy az igazgatói hivatal a könyvtárnokságtól elkülöníttessék s így 1888. szept. 3-án tartott igazgatósági ülésen 7. sz. a. Sándor János igazgató, aki 16 évig viselte a könyvtárnokságot, tisztét letette és Péterfi Lajos r. tanár választatott meg könyvtárnoknak. Péterfi Lajos könyvtárnok a *czédula catalogus* írását folytatta és pedig: a neveléstani, mennyiség-természettani, szép-irodalmi, theologiai, philosophiai, görög és római classicusokat illető szakokból. Azonban 1892-ben a miniszter úr a kolozsvári unitárius főgymn.-hoz nevezvén ki tanárnak Péterfi Lajost, a könyvtárnokság ideiglenesen az igazgató kezén maradt az 1892–93. isk. éven keresztül, míg 1893. sept. hóban Pap Mózes r. tanár választatott meg könyvtárnoknak, aki azóta nagy buzgósággal folytatja a *czédula catalogus* készítését a még hátralévő szakokból s nemsokára be is végzi. És ekkor aztán a könyvtár teljesen rendben és használható állapotban leszen.

De térjünk vissza s lássuk a gyarapítás és gyarapodás útját, módját onnan kezdve, ahol az megszakadt vala. A gymn. könyvtárának, a Keresztény Magvetőben, ¹ már fennebb említett ismertetése végén ez van: „*De várunk oly alapítványozót is, aki szép könyvtárunkat még nagyobbra fejlessze.*” Ez az alapítványozó, ha mindjárt nem is, de feltűnt 1883-ban Berde Mózes személyében, aki 1890-ig 390 frtot adott könyvek szerzésére s irt év sept. 13-án 1000 frt alapítványt tett a gymnasium könyvtára javára. Az alapítványlevél így hangzik:

„A székelykeresztúri unitárius Gymnasiumban kezdettem ta-

¹ Lásd: Ker. Magvető XII. évf. 2 füz. 89 l.

nulásomat és chez engemet örök hála, szeretet és drága emlékek kötnek; de köt engemet a kötelesség érzete is, mely ösztönöz arra, hogy érdekeit előmozdítsam csekély erőmmel.

Ezen érzelmek vezéreltek engemet, midőn néhány évtől évenként 50, ötven, összesen pedig 390, háromszázkilenczven forintot o. é. adtam a nevezett gymnasiumnak egy kis könyvtáracska alapítására oly célból, hogy evvel a magyar irodalom termékeiből csak komoly, tudományos munkák szereztessenek, melyek képezék alapját hosszú idők folytán egy nagyobb könyvtárnak. A vásárlás megtörtént, azon összeg felvásároltatott már.

Ámde ezen évenkénti adományok állandó és biztos alapjául egy kis könyvtárnak nem szolgálhatnak, ez okból tehát mai napon, Septemb. 13. 1890. Sz.-Keresztúrott, a Gymnasium igazgatósága gyűlésében pénztárnok, Gombos Sámuel aa. kezére állandó és maradvány alapítványul a nevezett Gymnasium részére letettem készpénzben 1000 *egyszer* frtot o. é. oly határozott célból: hogy ennek évenkénti, rendszeren befolyandó kamatai, illetőleg jövedelmeiből, mint eddig, úgy ezután is *a magyar irodalom termékeiből csak komoly, tudományos munkák szereztessenek, és pedig első sorban az eredetiek, másodsorban a fordítások, idegen termékek csak kivételesen.*

Ezen 1000 frt o. é. képezi tehát, melyet ma fizettem, ama könyvtáracska alaptőkéjét, mely sértetlenül — épségben fentartandó és kezelendő a következő feltételek mellett:

1. A fentebb már említett 390 frttal megszerzett, és nevem alatt eddig is külön kezelt könyvtáracska — ezután is nevem alatt — külön kezelendő — külön állványon, és Catalógussal, mindig — mi ezen alapítványom kamataiból, illetőleg jövedelméből fog szereztetni, avval együtt.

2. A kultúra, a felvilágosodás terjesztése a tudományos jó könyvek használása és olvasása által, célom és akaratom: nevezett Gymnasium és ennek vidéke vallás és nemzetiség különbsége nélkül használhatja tehát ezen könyvtárt, de a könyvek megkárosítása, piszkolása nélkül. A károsító kártérítéssel köteles. Éppen ezért a kivett könyv értéke biztosításul — a kivitelkor lefizetendő készpénzben. Kivett könyv 40 napig használható, ezentúl 24 óránként 1 kr büntetéssel.

3. A gymnasium igazgatósága választja, illetőleg szavazza

meg a fentebb már látható elv alapján a könyveket a könyvtár részére.

4. Az igazgatóság realis és solidaris felelősség terhe alatt legjobb belátása és bölcsessége szerint kezeli az alapítványt és kamatoztatja, illetőleg hasznosítja, de teljes óvatossággal, hogy veszélyeztetve ne legyen és lehessen, tekintettel lesz a biztonság törvényes eszközeire; kezelteti

vagy fekvő, jól jövedelmező birtokvásárlásba,

vagy kétszeres értékű földbirtokra kihitelezve, mely a tőkét és járandóságait biztosan fedezze,

ezen birtokok mentől közelebb feküdjenek a Gymnasiumhoz könnyebb felügyelhetés okából,

vagy jó hitelű és biztos takarékpénztárba tétessék.

vagy biztos magyar k. állampapírokba helyeztesse.

A kihitelezésnél és elhelyezésnél tekintettel lesz arra, hogy a *Devaluatio* ellen biztosítva legyen az alapítvány.

5. Az alapítvány évenkénti kamatai, illetőleg jövedelmei $\frac{4}{5}$ négyötöde évenként felhasználandó könyvek vásárlására a 3. p. értelmében, a felülmaradandó összeg tőkésítendő, de ezen tőkének is kamatai a könyvtár javára elkölthetők.

6. Az igazgatóság számadásait évenként, valamint az alapítványról, úgy a könyvtárról Július első napjáig a Mlgs. és Főt. egyh. Tanácsnak felterjeszti, és kimutatja mindoniknek gyarapodását és állását.

Kelt Búnon, 1890. Septemb. 13.

Irtam és aláírtam saját kezemmel.

Márkos András, s. k.,
tanu.

Laborfalvi Berde Móssa s. k.

Ez alapítványlevél értelme, illetőleg rendelkezése szerint, a Berde Móssa-féle könyvtár külön kezeltetik a könyvtári helyiségben s jelzésére maga az alapítványozó készítettett egy pléhtáblát ezen felirással: „Laborfalvi Berde Mósses által alapított kis könyvtár. Non quam multos, sed quam bonos habere libros!” és egy bélyegzőt, melylyel az ő alapítványából szerzett könyveket kell ellátni, mely bélyegző szélén körben e szavak állanak: „*Berde Móssa alapítványából*” — s e körön belül — „*a ss.-keresztúri*

*unitár Gymnásiumé 1883.*⁴; míg a könyvtár általános bélyegzőjén ez van: „*Unitárius gymnasium könyvtára, Székely-Keresztúron.*”

Az 187⁶/₇. isk. évtől az 189⁴/₅. isk. év végéig bezárólag vásároltatott a gymn. pénztárából 649 darab; Berde Mózes ajándékából és alapítványa kamatjából 289 drb; a M. T. Akadémiától részint egészen ingyen, részint az újabb időben fizetni kezdett 11 frt 60 kr évi átalányért jött 1441 drb; Jakab Elektől, a már ismert ígérete folytán 2186 drb,¹ melynek becsértéke 1050 frt 43 kr; Br. Orbán Balázstól 881 drb; németelemeri plébános Szabó Ferencz ajándékából 55 drb; Kovács János tanár 4 drb; Rafaj Károly 4 drb; Rafaj Domokos 1 drb; Jakab Sándor kénosi pap könyveiből 46 drb; a gymn. olv. egylettől 120 drb; Ádám Dénes törvényszéki bíró 5 drb; Jánosfalvi Sándor István végrendeletileg hagyott 665 darabot; Kozma Ferencz f. ü. gondnok 149 darab; martouosi pap Vitális Mihály könyveiből 13 drb; Szabó Mózes p. ü. titkár 8 drb; a kolozsvári főgymn. könyvtára duplumából 71 drb; ny.-gálfalvi pap néhai Hadnagy Pál könyveiből 140 drb; tanfelügyelő Sándor Mózes 18 drb; Binder Lajos szászsebesi gyógyszerész 54 drb; Török József erzsébetvárosi tanár 61 drb; Egyed Mózes tanár 20 drb; Elischer József főigazgató 5 drb; Orbók Amália 30 drb; egyesek, kiadók, szerzők 773 drb; a történelmi társulat 3 drb; iskolai értesítő az egyes iskoláktól 505 drb.

Összevéve már most az 187⁶/₇-ig fennebb felsoroltakat és az azutáni gyarapodásokat, volt a gymnasium könyvtárában az 189⁴/₅ iskolai év végén: önálló szakmunka 6243 mű, 13,763 darabban; tudományos folyóirat 78 mű, 522 darabban; vegyes mű 638, ez 1088 darabban. Összesen 6959 mű, 15,373 drbban.

Hogy gondoskodva van a könyvtár gyarapításáról és hogy nemcsak ajándékok által szaporodik a művek és darabok száma, arról az eddig közlöttek is meggyőzhetnek bárkit, de még jobban megbizonyosodhatni erről, ha a gymn. pénztárnoka számadásai alapján, amint az az évi értesítőkből is látható, legalább bár a közelebbi 10 évről kimutatjuk, hogy mennyi fordítottat a gymn. pénztárából és a Berde Mózes alapítványa kamataiból könyvekre és folyóiratokra. Ez teszen a 10 éven keresztül összesen 1199 frt 20 krt. Átlag esik egy évre 119 frt 92 kr.

¹ Ezt mind könyvtára megvásárlása után ajándékozta.

Mint tény megemlíttetik itt az, hogy a gymnasium könyvtára a „Magyar orsz. iparművészeti Múzeum“, az 1882-ik évben Budapesten rendezett „Könyvkiállítás“-án részt vett,¹ s e kiállítás sikerének előmozdításáért a gymn. könyvtárának háláját és elismerését nyilvánítja, Budapest, 1882. dec. havában, Pulszky Ferencz és Ráth György. E díszes elismerő nyomtatott lap keretbe tétetett.

E könyvkiállítást követő évben, Szabó Károly kolozsvári egyetemi könyvtárnok, régi hazai, nem magyar nyelvű nyomtatványokról sajtó alá adandó könyvészeti kézi könyve érdekében levélben keresi meg a gymn. könyvtárnokát s az unicumok és ritkaságok címét és leírását kéri 1883. ápr. 9-én.² Könyvtárnok Sándor János, ez év nyarán, e célra nézve átnézte az egész könyvtárt és az 1711. előtti hazai magyar és nem magyar nyelvű nyomtatványok címét és igen soknak a leírását közölte Szabó Károlylyal s ezekre nézve aug. 16-án azt írja: „a legszívesebben köszönöm a visszaküldött könyvjegyzékemhez mellékelt gondos följegyzéseket, melyeket tegnap vettem s munkámban azonnal fölhasználtam. E révén „Régi Magyar könyvtárában“ a nem magyar nyelvű nyomtatványok között 58 darabnál van jelezve, hogy az s azok a sz.-keresztúri unitárius gymnasium könyvtárában megvannak.

A magyar nyelvű nyomtatványokról pedig azt írja, említett levelében: „a sz.-keresztúri könyvtár régi magyar nyomtatványait saját példányomba mind bejegyezgettem, és így azok a R. M. K.-

¹ E kiállításra a következő könyveket kérte fel a rendezőség:

1. Dávid Ferencz: Isteni dicziretek, imádságok és magasztaló énekek. 12. r. (Kolozsvár XVI. száz.).
2. Énekes könyv. (Ájtatos Isteni dicziretek) kis 8. r.
3. Kósa János (várfalvi) Catechesis az üdvösségnek fundamentumáról, Kolozsvár 1623. kis 8. r.
4. Imádságos könyvecske (Kolozsvár) 1623. 8. r.
5. Koncz Boldisár (solymosi) Hetedszaki reggeli és estéli könyörgések, Kolozsvár, 1695. 12. r.
6. Imádságos és énekes kézben hordozható könyvecske, Kolozsvárt, 1700. 12. r.
7. Imádságos könyvecske, melyet naponként olvashat stb. Kolozsvár, 1700. 12. r.
8. Kósa János (várfalvi) Catechesis. Az üdvösségnek fundamentumáról stb. Kolozsvár, 1700. 12. r.
9. Kalendárium 1632-re, Brassó, 2 r.

² Lásd e tárgyban írt leveleit a gymn. levéltárban XXIII. csomag 58. sz. a. 3 drb és 65. sz. a. 1 drb.

tár 2-ik bővített kiadásában, melyet 1888-ban szándékozom kiadni, mind föl lesznek véve.“

A gymnasium könyvtárának értékességét bizonyítja az is, hogy Szabó Károly említett leveleiben nem egy, de több darabról írja, hogy azokat eddig nem látta, hogy újak előtte. Csak egyet említek meg sept. 19-én írt leveléből: „Grammatica Philippi Melanchtonis . . . Coronae . . . 8. r. 482 lap . . . Szóról-szóra egyezik a kolozsvári 1570-diki kiadással; azzal a különbséggel, hogy ezen brassai kiadás végéhez nincs csatolva Camerarius Joachimnak 1552-ben írt czikke „de Orthographia“, mely az 1570-diki kiadáshoz „*recens accessit*“. Ebből bizonyos, hogy ezen brassói kiadás megelőzte a kolozsvári 1570-iki kiadást, sőt a kolozsvári 1556-iki kiadásnál is régiebbnek tartom.

Görög, latin betűi, nyomdai kiállítása brassói nyomtatványnak bizonyítja, amit kétségtelenné tesz a 320. és 321. lap között álló második czimlevél, melyen ott áll: Syntaxis Philippi Melanchtonis . . . *Coronae*.

Ezen unicum, munkámra nézve valódi nyereség.“

Mi kincs van e könyvtárban, nem sok ember tudja. Értéke akkor fog kitűnni, mikor catalogusa nyomtatásban megjelenik. Ez pedig könnyen eszközölhető, főképen az értesítő útján. Jelenjék meg a gym. értesítőjében évenként egy, vagy két szaknak a catalogusa s néhány év alatt az egész ki lesz nyomtatva.

A KÖNYVTÁR KEZELÉSÉRE VONATKOZÓ SZABÁLYOK.¹

1. A könyvtárnokot Sz.-Keresztúron az isk. igazgatóság választja s az E. K. Tanács megerősíti.

2. Az iskolai igazgatóság kebeléből az isk. igazgató elnöke alatt kiküldött bizottság veszi át a könyvtárt a távozó könyvtárnoktól s adja át az új könyvtárnoknak s eljárásáról jelentést teszen az isk. igazgatóságnak.

3. A könyvtárnok, mint az iskolai könyvtár őre, a gondjaira bízott könyvek, és nyomtatványok, kéziratok, oklevelek, sajátkezű iratok — autographok — metszetek, tér- és egyéb képek, tervrajzok s apróbb nyomtatványok, érmek, régiségek és a könyvtárban el-

¹ Kiadatott az E. K. Tanács által 274—1889. t. ü. sz. a.

helyezett egyéb tárgyak felett gondosan őrökdi, hogy azok közül semmi el ne vesszen.

4. A könyvtárba akár vásárlás, akár ajándékozás útján jutott könyvek, hirlapok, kéziratok, érmek, régiségek stb. azonnal a beérkezés napján bejegyzendő a könyvtár főnaplókönyvébe a következő módon: a) a szerző neve, b) a könyv főcíme, a kötetek, v. füzetek számával, c) a darabszám, d) a nyomtatás helye és éve, e) a könyv ára, v. értéke, f) az ajándékozó neve és az ajándékozás ideje.

A felszerelési cikkek, bútorok a leltárba vezetendők.

5. Az érmek és régiségek kivételével, minden egyes darab a könyvtár bélyegzőjével megbélyegezendő; még pedig a könyvek s apróbb nyomtatványok a címlapon és végén s ha lehet a közepén is. Ezek, valamint egyebek is oly helyen bélyegzendők meg, hol a bélyegzés által a szöveg, vagy festmény sérelmet nem szenved. A külön könyvtártesthez tartozó s az alatt a cím alatt külön kezelendő könyv, az illető könyvtár bélyegével is ellátandó.

6. A fennebbi módok szerint ellátott könyvek, miután az illető könyvtártest, az állvány oszlop és a polcz jegye s a könyv helye, darabonként a könyv alsó sarkára fel lett ragasztva, vagy a bekötött könyv táblája belső oldalának felső részére, a fűzött daraboknak pedig külső címlapjára fel lett írva, az illető könyvtártestbe elhelyeztetnek.

7. Minden könyvtár számára három-három lajstrom szolgál.

1. A *könyvtári polczlajstrom*, melybe minden már elhelyezett könyv beiratik ily sorrendben: a) a szerző neve, b) a műnek egész címe, a kötetek v. füzetek számával, c) a nyomtatás helye és éve, d) a darabok száma, e) a könyvtár, állványok, polcz és hely.

2. A *betűsoros* és 3. a *szaksszerinti lajstrom*, melyekbe a béjegyzések a fennebbi módon eszközöltetnek.

8. A felszerelések, az érmek és régiségek számára egy-egy leltár szolgál, mindenik két példányban, melyek közül az egyik példány az isk. igazgatóságúgnál, az igazgató felügyelete alatt leendő, a másik pedig a könyvtárban marad. A leltárakat a könyvtárnok és isk. igazgató írják alá.

Egy naplónak kell lenni az E. K. Tanács és igazgatóság rendeleteinek egymás után való sorrendben, a vétel idejének megjelölésével való szószerinti bejegyzésére.

Egy lajstrom ismét a többszörös és csonka példányok számára, hogy így a többszörös példányokat másokkal kicserélni, vagy bármiképen értékesíteni, a csonka példányokat pedig kiegészíteni lehessen. Többszörösnek azonban oly példány nem tekinthető, mely ugyanazon helyen bár, de más évben v. egészen más helyen adatott ki.

9. A könyvtárt használhatják: a) az iskola tanárai; kik az időnkint kivett könyveket hosszabb ideig tarthatják maguknál, de kézikönyvül nem használhatják; a tanév utolsó havában azonban mulhatlanul tartoznak visszaadni; tehát az egyszer kivett könyveket, egy tanévnél tovább, semmiesetre sem tarthatják maguknál. A tanítás sikerének előmozdítására, a könyvtárból kivett könyvekből; szakkönyvtárt állíthatnak össze az arra kijelölt szekrényekben, melyeket azonban a tanév végén, a könyvtárba visszaadni tartoznak.

b) A tanuló ifjúság; de ezeknek — a hanyag, vagy rossz magaviseletűek kivételével — csak oly könyvek adhatók ki, melyek könyvkereskedési úton bármikor megszerezhetők, még pedig egyszerre csak egy darab és legfőlebb 14 napi időtartamra.

A kölcsönzött könyvet falura kivinni, maga neve alatt más számára kivenni nem szabad; ki ezen visszaéléseket elkövetné, az a könyvtár további használatából magát kizárja.

c) A városban lakó, egyes tudományszakot kedvelő emberek, míg a könyvtár mellé alkalmas olvasószoba berendezhető lesz, a könyvtárnok csak saját neve és felelősségének terhe alatt adhatja ki azokat a könyveket, melyek a tanároknak is kiadhatók.

d) belső embereink, kik egy hónapi időtartamra vehetnek ki a könyvtárból könyveket.

10. A kivett könyvek címét és darabszámát s a kivétel idejét a könyvtárnok jegyzi be a kikölcsönző könyvbe, a kivevő csak nevének sajátkezű beírásával ismeri el a kivétel valóságát. A könyvek visszaadásakor a visszaadás ideje is bejegyeztetik.

11. Ha a visszahozott könyvben, bármi tekintetben hiányság találtatnék; nevezetesen, ha be lenne mocskolva, egyes levelek behajtvá, összerücskölve, befirkálva, vagy elrongyolva, vagy esetleg egyes darabok a kivevőnél elvesznének: akkor az illető, kinek a

használatában történt a fennebbi hiányosság, vagy kár, tartozik újat venni és bekötte a könyvtárba beadni.

12. Becses emlékek, ritkaságok, autographok, könyvárusi úton többé meg nem szerezhető, vagy nagy értékű könyvek, érmek és régiségek senkinek sem adhatók ki. Ha azonban valaki ezeket is használni akarná, benn, a könyvtárban a könyvtárnok felügyelete alatt teheti.

13. A könyvtárt idegenek is látogathatják, a nélkül, hogy könyvet kölcsönöznének ki. Ezekkel szemben udvariasság alkalmazandó s nekik a kért felvilágosítások megadandók, végül felhívandók, hogy nevüket és állásukat, a látogatás napjának megjelölésével, a *látogatók* könyvébe szíveskedjenek beírni.

14. A könyvtár helyiségeiben pipázni, szivarozni, gyufát gyújtani, égő gyertyával, vagy lámpával járni, az esetleg támadható tűzveszély elkerülése végett, senkinek sem engedhető meg.

15. A könyvtár helyiségei állandóan tisztán tartandók; e végből a padozatok évenként kétszer felsurolandók; falak, szekrények, állványok tisztaságára nagy gond fordítandó.

16. Minden iskolai év vége felé, az isk. igazgatóság kéttagu bizottságot küld ki, az igazgató elnöklete alatt, mely a könyvtári naplókat, leltárakat stb. megvizsgálja s jelentését, még az iskolai év bezárása előtt, beadja. Ennek végrehajtásáról az igazgató felelős.

17. Minden tanév végével, a már végleg elhelyezett és még el nem helyezett könyvekről, kéziratokról stb. az ugyanazon tanévben ajándékozott és vásárolt könyvekről, érmek és régiségekről, felszerelési cikkekről külön-külön, darabszám szerint való részletes, táblázatos kimutatás készítenendő, hogy kitűnjék, hány darab van állandóan elhelyezve, hány még elhelyezetlen és hány darabbal szaporodott évenként a könyvvállomány; úgyszintén a könyvtári szerelvényekre, beköttetések és vásárlásokra évenként tett költségekről, s e kimutatások, a könyvtárnok jelentése mellett, az igazgatósághoz beadandók. Az isk. igazgatóság végzésével együtt, az igazgató tanár, mindezeket az évi zártudósításhoz csatolva, az E. K. Tanácshoz felterjeszti.

18. Az iskolai év végével kimutatás adandó arról is, hogy a tanév folytán minő könyvek kölcsönöztettek ki, hogy látható legyen, miféle szakmunkák voltak leginkább keresettek; valamint

arról is, hogy esetleg kik által kivett könyvek nem adattak vissza, vagy kiknél szenvedtek sérülést, melyeknek miként való visszaadása tárgyában az igazgatóság határoz.

19. Ezen szabályoknak megtartásáról, illetőleg megtartatásáról s általában az egész könyvtárról a könyvtárnok felelős.

20. Ezen szabályoknak, a körülményekhez képest való módosításáról, vagy kibővítéséről koronként az E. K. Tanács intézkedik az E. Főtanács 23 – 1857. sz. alatti végzése szerint.

b) *Ifjusági könyvtár.*

Iskolafőnök — senior — Péterfi Sándor 1837-ben létesítette az „*Olvasó Társaság*”-ot. Ennek alapszabályokat dolgozott. A társaság, vagy egyesület célja, az alapszabályok szerint, a művelődés. E végre a főpontok ezek lettek: könyvek, folyóiratok szerzése, olvasása; fordításbeli gyakorlatok; versek és értekezések dolgozása.

Az „*Olvasó társaság*” 1837. október 28-án tartotta első ülését. Ötvenen kötelezték magukat, hogy ez önművelésre szánt társaság szabályait megtartják. Péterfi S. a célzt fejtegetve, lelkesítő beszédet tartott. Elnöknek Nagy Ferencz, főjegyzőnek Péterfi Sándor, aljegyzőnek pedig Albert János választatott meg.

Ezután minden vasárnap és szerdán ülés tartatott. Felolvastak a „*Vasárnapi Ujság*”-ból, az „*Athenaeum*”-ból egy-egy fontosabb, nevezetesebb cikket stb. Sőt a kolozsvári deákok közül is többet, u. m. Berde Áront, Kövály Lászlót és Jakab Eleket az új társaság tagjaiként megnyervén, ezek leveleit¹ felolvassák s azok által épülnek, buzdulnak.

Péterfi Sándor most már az ifjusági könyvtár létesítését vette célba. Az innepekre kimenő legatusokat megbizta, hogy a társaságot és annak célját a vidéken élő derekabb emberekkel igyekezzenek megismertetni és azokat a pártolásra megnyerni. Ilyformán többektől kaptak pénzt és ajándékkönyveket. S így az

¹ Lásd „*az olvasó társaság irománytára*” című könyvben, az ifjusági könyvtárban.

1837—38. isk. év végén az ifjúsági könyvtárban volt 29 mű, 47 darabban.

1838. márczius 4-én tartott ülésben indítványozza Péterfi S., hogy az olvasó társaság tagjai szerkesztszenek egy lapot s abból minden héten egy félfv — kéziratban — jelenjék meg, amelyben az ifjak irodalmi szárnypróbálgatásait tegyék, és meghatározott, hogy márczius 11-én meginduljon „*Tavaszi Bimbók*” czim alatt. Ez a lap ma is fennáll. Első szerkesztője Péterfi Sándor volt.

Az ifjúsági könyvtár, a város és vidékére nézve, az úgynevezett kölcsönkönyvtárt pótolta és pótolja ma is. Használta és használja ezt, az ifjúságon és tanári személyzetén kívül, csekély díj mellett, a városi és vidéki értelmes közönség.

Az ifjúság beltág, a városi és vidéki olvasó pedig kültág czimen használta a könyvtárt. Tagsági díj a beltágokra nézve volt kezdetben 2 Rfrt 30 kr; a kültágokat illetőleg 3 Rfrt s ez így volt csaknem az 50-es évekig; ekkor a beltágok tagsági díja 1 frt 25 krbán, a kültágoké 2 frt 10 krbán állítatott meg. A 80-nas évekig csak az úgynevezett deákosztályiak lehettek tagjai; de az újabb időben másként szerveztetett. A kültág 3 frtot fizet; és az összes ifjúság befoly évenként a könyvtár gyarapítására. Az I., II. gymn. oszt.-beli tanuló 30 krt; a III-ik 50 krt és a IV., V. oszt.-beli tanuló 1—1 frtot fizet évenként. E régi normán bejött évenként 110—170 Rfrt váltakozva, míg a mostani gyakorlat szerint 90—100 oszt. értékű frt között váltakozik a bevétel.

Az alapítók, hogy az olvasó-társaság, a könyvtár iránti érdeklődés ne lankadjon, elhatározták, hogy minden 10-ik év nov. 7-én, emlékünnepet tartsanak a társaság tagjai. Az első tizéves emlékünnepe 1847 nov. 7-én tartatott. Lőfi Áron köztanító volt az alkalmi szónok, aki egy lelkes és magvas beszédben¹ ismertetvén multját az egyletnek, irányt mutat a jövőre nézve.

Az ifjúsági könyvtár gyarapítása kiváló gondját képezte nemcsak magának az ifjúságnak, de az ifjúságot vezető tanítóknak is. S hogy a tagsági díjakon kívül más forrás is nyíljon e célra és a tizéves emlékünnepe is annál maradandóbb nyomokat hagyhasson, 1854. dec. 3-án tartott olvasóegyleti gyűlésen 29. pont alatt, Pálfi

¹ Lásd „Irománytár” czimű könyv 71—73 lapjain, az ifjúság könyvtárban.

Lajos köztanító „*kölcsönző-egylet*“ létesítését indítványozza, mely egylet a kamatokból gyűlt vagyonnak egy bizonyos részét mindig adja át könyvek szerzésére, a tízéves ünnepély alkalmával az olvasó-társaságnak. Az indítvány elfogadtatott s alapszabályok szerkesztettek, mely szerint ez egyletnek a hatodik osztályon (vagy később a III. gymn. osztályon) elkezdve lehetnek tagjai azok a tanulók, akik 25 váltókrajczárt fizetnek évenként az egylet pénztárába. Többen 2 vagy 4 részvényt is fizetve, összesen 69 részvénnnyel, 34 Mfrt 25 kr befizetése folytán, megindult az így begyűlt pénz kamatoztatása a tagok között. 1859 ben 15, 1860-ban 17, 1879-ben pedig 20 oszt. ért. krajczárra emeltetett a tagsági díj, mint részvény.

Minthogy az ifjusági könyvtár második tízéves emlékünnepe 1857-ben közel volt s ez alkalomra a kölcsönzőegylet igen csekély összeggel tudna az ünnepély fénye emeléséhez járulni, már az alakuláskor, az alapszabályokban kimondatott, hogy 1867-ben induljon folyamatba az a segélyezés, a mely a kölcsönző egyletre nézve czélul van kitűzve.

A kamatlábra alapszabályilag meg lett állapítva, hogy egy tag 1 vagy 2 frtnál többet nem vehet kölcsön s arra az első tíz napra nem fizet semmi kamatot, de azután minden tíz napra 1 frt után egy krt fizet mindaddig, ha a tíz napból csak egy nap használta is a pénzt, a míg a kölcsönt visszafizeti. Az iskolai évek végére a kölcsönt teljesen vissza kellett fizetni.

1867-ben a tízéves emlékünnepeken Gombos Samu isk. főnök — senior — tartott egy nagyszabásu emlékbeszédet, mely alkalommal a kölcsönzőegylet 217 frtot adott át oszt. értékben, az olvasó társaságnak. Kamatoztatásra visszatartott 60 frtot.

1877-ben pedig, a mikor a tízéves emlékünnepeleti szónoklatot Marosi Ferencz V-ik oszt. tanuló tartotta, átadatott az olvasó társaságnak 366 frt 24 kr. o. é. Kamatoztatásra visszamaradt 60 frt.

Ez egylet üdvös volta, a végcélzt tekintve, kétségbevonhatlan, de, ha azt vizsgálja az ember, hogy minő százalékkal dolgozott, illetőleg adóztatta meg magát az ifjuság és hogy az ifju, már tanulói éveiben, kezdette megtanulni, megszokni, nem a takarékoságot, a gyűjtést, hanem az adósságszinálást, éppen ellen-

kező véleményre jut, hogy t. i. inkább ártalmas, mint hasznos, úgy neveléstani, mint gazdasági szempontból. A gymnasium igazgatója így fogván fel a dolgot, elérkezettnek látta az időt, hogy ez állapoton változtasson s mielőtt a tízéves ünnepély elérkezett volna, megtette a lépést és ajánlatot az egyházi felsőbbségnek, kellő indokolás mellett, hogy az egyesület beszüntetessék; de hogy azonban az ifjúsági könyvtár pénzügyi ága törést ne szenvedjen, a kölcsönzőegylet vagyona, mint könyvtár-alap tőkésíttessék. Az E. K. Tanács 86—1886. sz. alatt az ajánlatot elfogadva, a kölcsönző egyesület megszüntetését és a készlet tőkésítését az irt célra elrendelte, olyformán, hogy a kamatok minden második évben könyvek szerzésére fordíttassanak, a tőke pedig elkölthetetlen legyen, s mint ifjúsági könyvtár-alap szerepeljen ezután. A vagyon ez alkalommal volt 392 frt 4 kr. o. é. Mikor 400 frtra szaporodik, az lesz az állandó alap. Ez úton leve az ifjúsági könyvtárnak 400 frt alaptőkéje.

Az olvasó társaság tagjainak főgondját képezte eleitől fogva a könyvtár gyarapítása és kellő rendben tartása. 1879. óta nyomtatott katalogusa van. Az 1894—95. isk. év végén volt e könyvtárban összesen: 952 mű, 1972 kötet, 1425 drbban.

Országos Széchényi Könyvtár

c) Gyűjtemények.

a) TERMÉSZETTANI SZERTÁR.

1. A szilárd, cseppfolyós és légnemű testek mechanikájához van	17 drb.
2. A hangtanhoz	4 "
3. A fénytannhoz	7 "
4. A hőtanhoz	2 "
5. Elektromossághoz, delejességhez	12 "
6. A vegytanhoz való szerek, kísérletekhez eszközök. .	88 "
7. Természettani falitáblák	8 "
Összesen: 138 drb.	

Ezeknek értéke: 340 frt 84 kr. o. é.

b) TERMÉSZETRAJZI SZERTÁR.

Péterfi Sámuel tanár, ásvány, kőzet- és kővület gyűjteménye, melyet szász-városi tanító korában állított össze, megvásároltatott a gymn. részére 1866-ban 56 frttal.¹ 1878 óta a szertárak felügyelője Barabás József tanár. Az ő rendezése és kimutatása szerint van e szertárban:

1. Ásvány és kőzet	336 drb.,	vétel- és	becsértéke:	140 frt	—	kr.
2. Kővület . . .	183	"	"	40	"	— "
3. Ásványtan tanításához szükséges taneszköz .	35	"	"	25	"	— "
4. Állatok tömve s spirituszban .	81	"	"	75	"	— "
5. Állattani falitáblák	15	"	"	5	"	— "
6. Száraitott növények	550	"	"	17	"	59 "
7. Növénytan tanításához eszközök	16	"	"	23	"	80 "
8. Praeparatumok .	12	"	"	8	"	— "
összesen				334 frt	39	kr.

Ajándékozás útján nagyobb értékű adománynyal gyarapította Dr. Gróf Haller Béla, 1880-ban 350 darabból álló növénygyűjteményt ajándékozott s 1881-ben pedig, Triestben léte alatt szerzett 46 drb üvegbe és spirituszba helyezett tengeri állatot.

c) TÖRTÉNELEM-FÖLDRAJZI GYŰJTEMÉNY.

Fali térkép 28 drb; földgömb, tellurium, planetarium 6 drb. Ezek értéke összesen: 147 frt o. é.

d) RAJZOLÁSHOZ.

Minta 529 drb. Eszköz 6 drb. Ezek összes vétel- és becsára: 102 frt 70 kr. o. é.

¹ E célra egyesek adakoztak 43 frtot. Lásd: gymn. levéltára XIV. csomag, nr. 6; de, hogy kik adakoztak névszerint, annak nincsen nyoma.

e) ÉREM- ÉS PÉNZGYÜJTEMÉNY.

Nyugalmazott kir. udvari tanácsos, nagy-kedei Fekete Sámuel és neje született Kendi Kandida, mindketten ev. reformátusok, Szent István királytól kezdve a jelenkorig uralkodott magyar királyok és fejedelmek eredeti arany és ezüst pénzükből álló becses gyűjteményüket, 1868-ban június 10-én, örök tulajdonjoggal ajándékozták — mint a nyomtatott catalogus végén írják — a nemes Székely nemzet fiainak, a hazai történelemben való művelődésére, élvezetül és megőrzésül; tüzetesen pedig a székely-keresztúri unitár. iskola tanuló ifjai számára, — mely tanintézetnek egy e végre zárral díszesen készített üveg borítékos ládában szakonként rendezve adják át, — tudományoszerű használatul. E gyűjtemény 82 darabot tartalmaz.

Gyarapította az érem- és pénzgyűjteményt 1879-ben Gróf Haller József 1 drb 1819-beli 2 frtos tallérral; 1880-ban László Domokos pap, 2 drb ezüst és 3 drb mult századbeli rézpénzzel; 1884-ben Szabó Mózes p. ü. titkár 1 drb amerikai $\frac{1}{4}$ dollár értékű pénzzel; 1886-ban Ferenczi Áron, medeséri pap 36 drb réz és 21 darab régi ezüst pénzzel; 1894-ben pedig Ujfalvi Kovács Lajos, csikszeredai kir. törvényszéki bíró, 20 drb régi római pénzt ajándékozott. E pénzeket a márkosfalvi határon találták és a budapesti fémjelző hivatal határozta meg. Értékek 30 frt 73 kr. A mult századból és e század első feléből van még 65 drb honi rézpénz.

f) A GYMNASIUM LEVÉLTÁRA.

Az 1794-ik évtől kezdve 1877—78. isk. évig rendezte Sándor János igazgató. A miket megkaphatott, összeszedhetett, csomagokba kötötte, jelezte, számozta s igtatókönyvbe vezette és így, rendes kezelést indítva meg a levéltárnál, tovább folytatta. A levéltár 1895-ik év végén magában foglalt XXXIII. csomagot, melyekben van összesen: 2528 drb. okmány.¹

¹ 1850. előtti időkre nézve sok hiányzik. Az itt kimutatott 2528 drb számba nincsenek bele számítva a gymn. története megírhatása érdekében összegyűjtött okmányok számai. Ezek utólagosan egy, vagy több külön csomagban fognak beiktattatni.

g) TORNASZEREK.

A szabadban és teremben 176 darab. Ezeknek a beszerzése került összesen: 244 frt 88 krba o. é.

h) KÉPTÁR.

Jóltévők, alapítványozók, írók, tanárok képei keretekben, összesen 40 drb.

XIII.

HÁLA-ÜNNEPÉLYEK.

Az unitáriusok Egyh. főtanácsa 30—1862. sz. alatt, azon indokból, hogy kegyes jóltévőink áldott nevei ezután is kegyeletes emlékezetben tartassanak, egyfelől, másfelől pedig, hogy az áldozatkészség és buzgóság élesztessék, meghatározta:

1. Hogy jóltévőink emlékezetére tartassék egy hála-ünnepély kolozsvári, tordai és keresztúri iskoláinkban a jövő 1863. éven kezdődőleg, minden 5-ik évben; mely ünnepély semmi szin alatt nem történhetik templomban, csakis az iskola falai közt leszen végrehajtandó.

2. Ez ünnepély megtartására nézve a helyi viszonyok tekintetbe véendőek lesznek s azok szerint a szükséghez képest, a Husvét és Pünköst közt eső szorgalmi időszak alatt, bármelyik napon is megtartathatik.

E fontos és nagyjelentőségű határozat következtében az első hálaünnepély, a meghatározott sorrend szerént, 1863. május 13-án tartatott meg a sz.-keresztúri gymnasiumnak feldíszített udvarán. A megnyitó és bezáró beszédet tartotta Koronka József igazgató-tanár. Mihály János felügyelő-gondnok életirátát¹ pedig felolvasta Sándor Mózes r. tanár.²

¹ Ez életíratot sajnálattal nélkülözzük.

² Beszédet tartott még egy tanuló ifju is, egy másik pedig szavalt s közben az ifjuság harmóniás énekét énekelt. Ez így volt a következőknél is.

A 2-ik hálaünnepély 1868. május 19-én tartatott csakugyan a gymn. udvarán. Megnyitó és záró-beszédet tartott Marosi Gergely igazgató-tanár. Szabó Sámuelnek, a gymn. első igazgatójának életirátát felolvasta Sándor János köztanító.

A 3-ik hálaünnepély volt 1873. május 21-én a gymn. udvarán. Megnyitó és záróbeszédet Marosi Gergely igazgató-tanár mondott. Sándor János rendes tanár pedig: „A székely-keresztúri unitárius gymnasium építetésének történelmi rajza, tekintettel a jóltévőkre“ czimű leírást, értekezést olvasott fel. Ezek meg is jelentek a Ker. Magv. az évi folyamában.

A 4-ik ünnepély 1878. május 29-én tartatott.¹ Megnyitó és záróbeszédet mondott Sándor János igazgató-tanár. „A gymnasium jóltévőiről általában“ czimű értekezést olvasott fel Gombos Samu rendes tanár.

Az 5-ik hálaünnepély volt 1883. május 27-én. Megnyitó és záróbeszédet tartott Kozma Ferencz gymn. gondnok. „Muzsnai ifjabb Demeter János élete és alapítványa“ czimű felolvasást pedig Sándor János igazgató-tanár. E beszédek és felolvasás megjelentek a Ker. Magv. az évi folyamában.

A 6-ik hálaünnepély 1888. május 10-én lett megtartva. Megnyitó és záróbeszédet mondott Sándor János igazgató-tanár. „Nagy-Solymosi Koncz János élete“ irta és felolvasta Péterfi Lajos rendes tanár. E beszédek és életirat is megjelentek a Ker. Magvető az évi folyamában.

A 7-ik hálaünnepélynek 1893-ban kellett volna lenni, de minthogy 1894-re a gymn. 100 éves ünnepe volt tervbe véve, a gymn. igazgatósága kérést intézett az E. K. tanácshoz, hogy a két ünnepély egyesíttessék ez alkalommal s maradjon 1894-re.

Az EK. Tanács, a kérést indokoltnak találván,

¹ Ez és a következők mind a gymn. nagy termében tartattak.

323—1893. t. ü. sz. a. megengedte, hogy 1894-ben tartassék meg.

A 100 éves ünnepély 1894. június 28-án tartott meg nagy és díszes közönség jelenlétében, a gymn. nagy termében, az érdemsorozat felolvasása alkalmával. Megnyitó beszédet mondott Rafaj Domokos esperes. „Visszatekintés a gymnasium történetére s egyszersmind száz éves fordulói záró-beszéd.” Ezt tartotta Sándor János igazgató-tanár. Az évi Ker. Magvetőben s egyszersmind különlenyomatban is megjelentek e beszédek. E füzet címe: *„Visszatekintés a székely-keresztúri gymnasium száz évére.”*

XIV.

AZ 1883. ÉVI KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNY ÉLETBE LÉPÉSE UTÁNI IDŐK.

A középiskolai törvény változásokat idézett elő úgy a tanításban, mint az iskolák bérendezésében és felszerelésében. Nagyobb anyagi erőfeszítést kívánt és kíván, hogy a kor szükségleteit kielégítő szellemi, értelmi magaslatra juthasson a nemzet. Építés a célja, ha a rombolás árán is.

E törvény alatt áll a székely-keresztúri gymnasium is. Sok reményt kötött hozzá. Remélte, hogy törekvéseiben gyámolítja s nemcsak a szigorból, de kedvezéseiből is juttat valamicskét ez intézetnek, melyet száz éven keresztül táplált a vallásközönség. Nem vádképen, de kimondható, hogy csalódott.

A szervezkedés alkalmával, a n.-szebeni tankerületbe lett bősztva, a keresztúri gymnasium. Már az 1883—84. iskolai évvel megindult a miniszteri megbízott látogatása. A látogatások azt eredményezték, hogy a nméltóságú miniszter úr 15,180—1885. sz. a. megintést intézett a fentartó testülethez, hogy a gymn. épülete a

bennlakás és tanítás kettős céljára elégtelen és hogy nincsen annyi rendes tanár alkalmazva, a hányat a középiskolai törvény kíván.

Az E. K. Tanács 59—1886. t. ü. sz. a. közölte a megintést a gymn. igazgatóságával. Az igazgatóság a bennlakást illetőleg terjedelmes feliratot terjesztett az E. K. T. eleibe, melyben kimutatta, hogy 14 szoba fordítható bennlakásra s egy-egy bennháló tanulónak, mint eddig, úgy ezután is jut 14—15 m³ levegő.¹ S hogy más szükségeken miként lehessen segíteni, arra nézve kérte az E. K. Tanácsot, hogy, vagy a felekezet Rőzpénztárából, vagy pedig az államtól eszközöljenek segedelmezést, mert azon csekély jövedelemből, minő ez intézeté, teljes lehetetlen a törvény követelményeinek eleget tenni.

Az egyh. főtanács 18—1886. számú felterjesztésére, melyben a keresztúri gymn. számára az államsegélyt az maga részéről is kérelmezte, vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága 34,359—1886. számú leiratával azt jelentette ki, miszerint fentartja 20,531—1886. sz. a. közlött azon határozatát, mely szerint a keresztúri gymnasium állami fontosságát nem ismeri el s azért az állami segedelemben nem fogja részeltetni, hanem azt ajánlja, hogy a könnyebb fentarthatásért IV. osztályu gymnasiummá redukáltassék.

Továbbá 51,317—1886. számú leiratával, azon az okon, mert a gymnasium körül korábban jelzett hiányok csak részben pótolttak, különösen pedig, mivel e középiskolai törvény 32. §-a szerint megkívánt tanerő még nincs egészen beállítva, a keresztúri gymnasiumot az irt törvény 53. §-a értelmében a második megintésben részesítette.

Az állami segély elmaradott, de az intés pontoson megadatott. E tény az 1887. évi Dicső-Szt.-Mártonban tartott zsinati főtanács eleibe terjesztetett. Az előterjesz-

¹ A tanulóknak az évi száma szerint van a számítás.

tésből mindenki azt tudta meg, hogy a keresztúri gymn. veszélyben van; *mert IV. osztályra redukálása, csak az áldozatoktól irtodzó, vagy nevén nevezve, az áldozni nem akarók előtt lehet kívánatos; de azok előtt, a kik a vallásközönség egyetemes javát, a Székely nép boldogulását ohajtják, elvetendő, mint káros és veszélyes.*

A IV. osztályra redukálás kijelentése nagyszerű jelenetet idézett elő az említett zsinati főtanácson. Ezt az *ominosus reductio* szót egy szájból se lehetett hallani, de igen a száz forintok ígérletét nagyon sokaktól az új tanári szökre.¹ A keresztúri gymn. iránti lelkesedés, rajongó szeretet eszközlé, hogy e zsinati főtanácson egy rendes tanári szék szerveztetett és erre Péterfi Lajos okleveles tanárjelölt meg is választatott és a lelkész-tanár elismerése felterjesztetett.

A törvénynek e szerint ennyiben elég lett téve s a *a követelés megszűnhetett volna*, de nem szűnt meg, mert a főigazgató 1888—89. évi látogatását illető felterjesztésében, még egy rendes tanári szék beállítását kívánja a középiskolai törvény alapján. Az egyik, t. i. előbb kívánt nehézség legyőzve, a másik dobott a fenntartó testület elébe. 28,680—1888 és 20,609—1889. sz. a. még egy rendes tanár beállítását sürgeti a nméltósági miniszter úr, vagy az V-ik osztály beszüntetését, mert a lelkészt nem ismeri el rendes tanárnak.

Az 1889. évi egyh. főtanács feliratot határoz 18 sz. a. és pedig úgy, hogy azt egy küldöttség adja át a nméltósági miniszter úrnak. E feliratban ki lett fejtve, hogy a kétszeri megintés idején *csak egy rendes tanár kívántatott* s annak elég is lett téve a Dicső-Szt.-Mártonban tartott zsinaton, *s most még is újból egy másik rendes tanárt sürget*; kéri az egyh. főtanács, hogy a lelkészt az 1883. évi XXX. t.-cz. 29. §-a alapján ismerje el 6-ik rendes tanárnak.

¹ Lásd e tanári székre tett adományokat a „Függelék”-ben és a vagyoni kimutatást a VII-ik szakaszban.

E felterjesztésre a miniszter úr 54,337—1889. sz. a. kijelentette, hogy áll a korábbi kívánsága mellett s így, vagy az ötödik osztály beszüntetésére, vagy pedig a 6-ik rendes tanár béállítására lett felhiva a vallásközönség. Ennek következtében, a gymn. igazgatósága kezdeményezése folytán, az E. K. T. 24—1890. t. ü. sz. a. egy értekezlet összehívását rendelte el Sz.-Keresztúrra. Az értekezlet az évi május 31-én megtartott, *Daniel Gábor* főgondnok úr elnöklete alatt, a gymn. nagytermében, a melyen egyhangulag kimondatott, hogy *az V-ik osztályt megtartja a vallásközönség mindenképen még áldozatok árán is.* Ez alkalommal a gymn. iránti melegézés, érdeklődés folytán, 2000 frtnál nagyobb összeg lett felajánlva egyesek által a 6-ik tanári szék alapjára. A további adakozásra gyűjtőívek lettek szétbocsátva.¹

Az E. K. Tanács a 6-ik tanári székre a következő iskolai év elejére pályázatot hirdetett; de pályázó csakis 1894. szept. 1-ére akadt, a kit aztán 1895. június hónapban a miniszter úr a keszthelyi polgári leányiskolához nevezvén ki, a hely megüresedett.

A nméltóságú miniszter úr 31,573—1891. számú rendeletével a keresztúri gymnasiumot, a szebeni tanterületből a kolozsváriba osztotta bé; és dr. Finály Henrik, mint miniszteri megbizott, e béosztás után 1892. máj. 14-én tett látogatást. A gymnasiumra nézve ekkor történt az első kedvező nyilatkozat, hogy t. i. „*a székelyföld szélén egy előretolt őrállomása a magyarságnak, fontos missiót teljesít: a székelyt az elnemzetietlenedés ellen védi és számos idegen ajku tanulójának hazafias nevelése által a magyar műveltséget terjeszti.*” E fontos és nagybecsű nyilatkozatra a gymn. igazgatósága azt mondotta: *Imé az ember, a ki jött és nemcsak látta, de meg is értette a helyzelet!*

¹ Lásd a 6-ik tanáriszékre történt adakozásokat is a „Függelék”-ben és a vagyoni kimutatást a VII-ik szakaszban.

Hasonló értelemben nyilatkozott Kuncz E. főigazgató úr is 1893. ápr. 22-én: „Ez iskola, úgy mond, *e vármegyében, osztályait tekintve, a legnépesebb; úgy ez, mint földrajzi fekvése is mutatja, hogy ez itt bizonyos nemzeti missiót teljesít, teljesíthet; éppen ezért inkább fejlesztését ajánlja, mint az osztályok számának apasztását.*“

E szép szavak biztatása folytán az E. K. Tanács 1893-ban állami segélyért folyamodik, de a miniszter úr által újból el lett utasítva, azzal a kijelentéssel: nem lát semmi okot arra, hogy a gymnasiumról, már évekkel ezelőtt alkotott véleményét megváltoztassa, mert ez az intézet nem állami fontosságu. 59,004—1893. számú leiratában pedig arra kéri a K. Tanácsot, hogy ezen középiskola teljes rendezését a legsürgősebb téendőjének tekintse s a hiányokat mielőbb pótolja. E törvényen alapuló kívánsága teljesítésétől teszi függővé a további lépéseket, melyek szükségeseknek fognak mutatkozni.

Az 1894. évi főigazgatói látogatás után a miniszter úr ő Nagyméltósága 62,418—1894. sz. a. felhívta az E. K. Tanácsot, hogy a hiányokon segítsen, különben harmadszor is megfogja inteni.

A fennebb említett értekezleten 1890. máj. 31-én, a nagy számmal összegyűlt érdeklődők a keresztúri gymnasium betegágya körül állottak. A vonagló életért esdekelt. Az áldozatok gyógyítólag hatottak reá, üdülést nyert, de a kór-anyagot a szervezetből nem lehetett egészen eltávolítani, megújult ismét a betegség, mert erejét meghaladó munkára lett kényszerítve.

Háromszáz évnél hosszabb a küzdelem, a melyen átment a felekezet s Isten csodája, hogy még áll. Nagy érdeme van a vezéreknek, de az van a seregnek is, a mely a vihart kiállotta. Ez, a vihartól edzett unitárius sereg kért életet a keresztúri gymnasiumnak az említett értekezleten s kér most is e válságos időkben. Az eredmény, a melyet eddig ezzel elért az egyház terén az unitárius közönség, jogosítja fel arra a reményre, hogy ez a gymnasium az egyháznak ezután még nagyobb szolgálatot tehet, de igen tán a hazának is!

E remény valósulhatásáért folytatott küzdelemben egyik vezérférfi Mlgs. és Főt. *Ferencz József* püspök úr, a ki nem egyszer, de többször járt már a Nméltságú miniszter úrnál a keresztúri gymnasium megmentése ügyében; a kinek püspökké választatása óta egyik legfőbb gondját képezte, hogy a keresztúri gymn. rendeltetésének megfelelő bérrendezést nyerjen. Szóval, tollal és áldozattal járt e tekintetben legelől. Eppen így Mlgs. *Daniel Gábor* főgondnok úr is, a kinek működése e történeti leírás több szakaszában látható. E két vezérférfiú nevéhez kell, hogy a keresztúri gymn. megmentése és fejlesztésének sikere fűződjék. Mindkét név érdemes arra, hogy a nagy munkának eredménye azzal kapcsolatosan örökíttessék meg.

Valósulnia kell azoknak, a miket az 1891. évi torockói zsinatot megnyitó beszédében elmondott e gymn. egyik legjobb, régi barátja Mlgs. *Daniel Gábor* főgondnok úr. A betetőzés csak úgy leszen meg. Azt száz éves küzdelem kéri! Mik legyenek azok, a melyeknek valósulásától fog függeni a keresztúri gymn. fennállhatása? Feleletül s egyszersmind e történelmi leírás be-rekesztéséül legyenek ide igtatva, az említett zsinati megnyitóból, a következők.¹

„Oda kell törekednünk, hogy tanáraink fizetése, kedvezőbb körülmények között, az állami tanárokéval egyenlővé tétessék. Ez biztosítaná a legjobb erőknél számunkra leendő megnyerését és megtartását. Bár segíthetnénk mielőbb a keresztúri és tordai tanárok sorsán is, kiknek javadalmazása nem áll arányban a kolozváriakéval, annál kevésbé a mai kor igényeivel. Javadalmazásuk csaknem irnoki fizetésnek felel meg, holott e kettőnek minősítése és társadalmi állása között nagy a különbség. A sz.-keresztúri tanodánknak is meg van a kulturális és nemzetiségi hivatása. Tévednek tehát némelyek, kik ellenkező nézetet vallanak és ez csak a helyzet nem ismeréséből eredhet. Ezeknek felfogásuk szerint csaknem felesleges Sz.-Keresztúron egy tanoda, minekutánna Sz.-Udvahelyt három főtanoda van. Ez állítást, ki a viszonyokat

¹ Lásd: „Keresztény Magvető” 1891. évf. 265—266 lap.

alaposabban ismeri, könnyen megczáfolhatja; ugyanis Sz.-Udvarhelyt a két felekezeti főtanoda zsúfolva van: a főreáliskola létszáma a 120-at meghaladja és ha megtekintjük sz.-keresztúri tanodánkat, láthatjuk saját szemeinkkel a túltömöttséget és nemcsak unitárius, de más felekezeti tanulókat, úgy azok között több szászt és román. A statisztikai adatokat frázissal megczáfolni nem lehet. Jeles emberek vetették meg készülségöknek alapját ezen tanodánkban. Annak látogatása meg a mellett bizonyít, hogy hivatásának megfelel és ha némi hiányok mutatkoznak is, az a tanítók számának csekélységében keresendő, melyen a 6-ik tanári szék állandósításával segítve lesz. De fel kell állítanunk a VI-ik osztályt, melyre már az alap csaknem megvan.

A múlt évben Sz.-Keresztúron tartott értekezleten, ez iránt oly lelkesedés tünt fel, mely minden tanügybarát koblét örömmel töltötte el, mely nemcsak hitrokonainknál, de a helybeli más felekezetűeknél is nyilvánult. Nemde ezen hangulat igazolja előbbi nyilatkozataim valódiságát. De hát miben találjuk okát annak, hogy mind a sz.-keresztúri, mind a sz.-udvarhelyi tanodák oly látogatottak? Oka annak azon tanulási vágy, mely Udvarhely-megye lakóit, általában a csekélységet áthatja és azon csekély kiadás, melylyel a szülők fiaikat ezen tanodákban taníttathatják.

Azonban meg kell jegyeznem, hogy a sz.-keresztúri tanulók ellátási költsége a sz.-udvarhelyinél sokkal csekélyebb és épp ez ösztönzi Sz.-Keresztúr vidékének lakóit — ezen vidék alatt pedig Háromszék vármegyét is értem — a VI-ik osztály felállításának sürgetésére.

Különben ez nem új eszme; ez már ezelőtt több évvel merült fel, midőn ezen tanodánk épületét, mondhatni magán adakozásból kibővítettük, sőt némelyek csak ennek reményében segítettek elő törekvésünket. De ez szükséges, tekintettel a minősítési törvényre is, mert, mint például a községi és körjegyzői minősítés hat gymn. osztály végzéséhez van kötve. Tapasztalásból tudom, hogy akárhány öt osztályt végzett jóra való egyén ohajtana jegyzői állást, de a törvényes minősítés hiánya miatt ettől el van zárva.

Némelyek paedagogiai és társadalmi mivelődési szempontból nem pártolják a VI-ik osztály felállításának eszméjét, de ezt sem tartom helyes nézetnek, mert a szülők nagy része alig lévén

képes a kolozsvári taníttatás költségeit fedezni, fiaikat az V-ik osztály végeztével hazaviszik. Kétségbe nem vonom, miszerint Kolozsvárt a tanulóknak több alkalmuk van a társadalmi miveltség elsajátítására, de aki ez iránt fogékony, később kezdve is elsajátíthatja. Ellenben, kit anyagi helyzet nem gátol, ha sz.-keresztúri tanodánk VI. osztályu lenne, már az ötödiknek végeztével is felkeresné kolozsvári főtanodánkat.

Mindezeket helyén láttam felemlíteni, mert a sz.-keresztúri tanodánk kibővítése úgy egyházi, valamint kulturális szempontból igen lényeges kérdés; melyre nem csak én, de minden székely unitárius egyén oly nagy súlyt fektet, miszerént azzal mennél gyakrabban kell foglalkoznunk. Meg kellett ragadnom ezen alkalmat nézetem, sőt meggyőződéseim közlésére és egyuttal kifejezést adni azon hangulatnak és ohajtásnak, melynek már gyakran voltam tanuja.

Ezekben van megmútatva a keresztúri gymnasiumra nézve a jobb jövő iránya. Az első száz év alapot adott az építhetésre. A második száz év tovább folytatja-e, vagy azt is lebontja, a mit az első épített? Az unitáriusok java és többsége azt mondja: *tovább.*

XV.

FÜGGELÉK.

A)

A II-ik szakaszban a) 1793—1804-ig terjedő építkezésre tett adományok az adakozók neveivel, összeállítva az 1800. évi a.-boldogasszonyfalvi zsinatból kiküldött bizottság munkálata¹ és a consistorium levéltárából vett másolatok alapján.

1. Felső fejérkőrből: Ekklezsiák és egyesektől	37 Mfrt 62 dénár.
2. Udvarhelyi körből: Ekklezsiák és egyesektől	117 " 80 " és 144 véka 13 kupa gabona.
3. Aranyosszéki ekklezsiáktól és egyesektől	36 Mfrt 78 dénár.
4. Keresztúri körből: Több ekklezsiabeli egyesektől	252 " 02 "

Továbbá:

a) Szent-ábrahádi ekklezsia és egyesek	66 " — " és 47 szekér követ s 28 napszámot.
b) Csekefalvi ekklezsia és egyesek . . .	1 " 88 " és 34 szekér követ, 48 napszámot s szállítottak 17 szekér téglát.
c) Martonos: 30 szekér követ, 4 szekér fát.	
d) Énlaka: ekklezsia és egyesek . . .	6 " — " és minden gazda 1 szekér követ; továbbá adtak 12 napszámot s Korondról két szekér zsendelyt szállítottak.
e) Korond: 11 ¹ / ₂ ezer zsendelyt, továbbá 20 szál deszkát s 20 szál fenyőfát s 16 napszámot adott.	

¹ Lásd Protocollum Consistorii Repraesentativi unitariorum Claudiopolitani 1780. 81—124 lapjain.

f)	<i>Firtos-Váralya</i> : ekklézsia és egyesek 6 szekér követ, 20 szál szarufát, 10 napszámot s Korondról 2 szekér zsen- delyt szállítottak.	1	Mf	04	dénár.
g)	<i>Csehédfalva</i> : ekklézsia és egyesek . .	11	"	88	"
h)	<i>Szent-Mihály cum Fíialihus</i> : ekklézsia és egyesek minden gazda két-két szekér követ és a mely házat Pálfi Elek és Dénes urak adtak, a szt.-mihályi ekklézsia szállít- totta be.	12	"	72	" és
i)	<i>Kadács</i> : ekklézsia és egyesek . . . követ 72, fát 21, fővényt 17 szekérrel s 18 napszámot.	11	"	21	" és
k)	<i>A.-Siménfalva</i> : ekklézsia és egyesek . 13 véka gabonát, 34 szekér fát, 80 szekér követ és 28 napszámot.	11	"	32	" és
l)	<i>Medesér</i> : ekklézsia és egyesek . . . 9 $\frac{1}{2}$ véka búzát s 16 napszámot.	4	"	59	" és
m)	<i>A.-Boldogasszonyf.</i> : ekklézsia és egyesek	9	"	—	"
n)	<i>Újszékel</i> : ekklézsia és egyesek . . . követ, téglát szállítottak 53 szekérrel. Adtak még 13 napszámot.	5	"	12	" és
o)	<i>Bözöd</i> : ekklézsia és egyesek . . . készítettek egy szobát, adtak 25 nap- számot és az ekklézsia 30 drbcserefa sast.	6	"	20	" és
p)	<i>Rava</i> : ekklézsia és pap 8 drb cserefa talpat.	14	"	—	" és
r)	<i>Fiatfalva</i> : ekklézsia és egyesek . .	11	"	—	"
s)	<i>Pipe</i> : " " " " " " " " " " " "	3	"	60	"

5. *A marosi egyházkörből*: ekklézsiák és egyesek 55 Mf

71 denár.

6. Egyes nemesek és mások is, és pedig névszerint: Biró József 66 Mf. Jakabházi Pál 50 Mf. Sándor Mózesné 187 Mf. Ugron Lászlóné 5 mf. 40 denár. Simén György, sárdi malma szombati vámja jövedelméből 15 mf. 52 d. Gróf Gyulai Ferencz 12 mf. Pálfi Sámuel 100 mf. Fekete Sándor 1 mf. Gróf Lázár

Ádámné 5 frt. Mátéffi István 50 mfrt. Dimén József 20 mfrt. Pakot József egy kanczát csikóstól, elárvereztetett 30 mfrt. Imre György 100 mfrt. Jakabházi Pál 2-szor 200 mfrt. Gagy Pálfi János 50 mf. Pálfi Zsigmond, József, Szentkirályiné, Miklósi Mihály és Pál, Pálfi Antalné, Lőrinczi József, Lőrinczi János, Pálfi Kristóf, Gálfi István és Fekete Sándor 50—50 mfrtot. Pálfi Dénes és Elek 150 mfrtot.

Ez a kegyes adomány, csak a pénzt véve, teszen összesen 2217 Mfrtot és 41 denárt.¹ Ezen kívül vannak az anyagokban történt adományok.

Továbbá: az iskola *stabilis fundussára* is a Keresztúr körben lévő ekklézsiák 1801-ig adakoztak 759 frt 44¹/₂ krt.² Ez Kolozsvárra lett beszolgáltatva. Adakoztak e célra még más körök is, de az idő távolsága és az adatok hiányos volta miatt nem lehet e tekintetben kellő eredményhez jutni. Az e czímen történt adományok a személyi fizetések alapját gyarapították.

b) 1805—1842-ig terjedő építkezésre tett adományok.³

a) Pénz.

Keresztúrköri unitárius ekklézsiák s egyesek összesen 783 Rfrt 40 kr. Etédi pap és ekklézsia 47 Rfrt 22 kr. Marosi egyházkör 99 Rfrt 37 kr. Udvarhelyi egyházkör 264 Rfrt 30 kr. Felsőfehéri kör 85 Rfrt. Marosvásárhelyi unitárius urak 89 Rfrt. Keresztúrköri ordinaria collectából összesen 478 Rfrt 31 kr. Fialfalváról kibocsátott kéregetők útján 66 Rfrt. Erzsébetvárosi community 50 Rfrt. Háromszéki egyházkör 30 Rfrt. A vallásközönség pénztárából 480 Rfrt.

¹ Ez a szám a „Visszatekintés a gymn. százévére“ című cikkben közölt számot vagy 266 frttal mulja fölül. Az azután történt kutatás útján kapott adatok folytán lett az emelkedés.

² Lásd a gymn. levéltárában I. csomag. Nr. 3.

³ Lásd: „Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis Gymnasii Keresztúrensis. Inchoatum anno 1818.“ Továbbá: A keresztúri unitárius egyházkör jegyzőkönyveit az irt évekről és a Consistorium levéltárában levő okmányokat, melyek ez építkezésre vonatkoznak. Ahol nem lehetett specifiálni, ott az adományok összevonva adatnak.

A szászkézdi szász pap 10 Rf. Jármí Miklós deésfalvi 20 Rf. Biró József insp. cur. 120 Rf. Maurer Sándorné 60 Rf. Mihály János utján egyes peresektől 73 Rf. Kovács József b.-ujf. 5 Rf. Szentiványi Györgytől a ny.-gálfalvi malom szombati vámjából 325 Rf. Lövétei András pap, 14 Rf. 54 kr. Belényesi Zsigmond 22 Rf. Jakab Imre és Simó Mihály 4 Rf. Kénosi György 134 Rf. 12 kr. Horváth József keresztúri, 5 Rf. Szászvárosi Koncz János 170 Rf. Horváth Ágoston 1 Rf. Nagy Lázár 50 Rf. Belényesi Lajos 3 Rf. Simó Mihály 10 Rf. Gróf Bethlen Sámuelné, keresztúri birtoka árendájából 150 Rf. Lőrinczi József 3 Rf. Koncz Pál almakeréki udvari tiszt, 20 Rf. Gálfi Pál 23 frt 30 kr. Senior, Kovács Péter gyűjtése 294 Rf. Nagy György szt.-annai udvari tiszt, 10 Rf. Mihály János insp. curator, 30 Rf. Bőjthe Mózes pap, 30 Rf. Koncz Márton pap, 35 Rf. Mátéfi István insp. cur. 150 Rf. Simén János insp. curator összesen 1080 Rf. Jakabházi Pál 36 Rf. 40 kr. Pálfi Zsigmond 12 Rf. 30 kr. Pálfi József 5 Rf. Koncz József 3 Rf. Gálfi Mihály 5 Rf. Augusztinovics Sámuel 5 Rf. Simó András 5 Rf. Vas András 5 Rf. Vas Mózes 4 Rf. Kolozsvári Arch. Sámuel 3 Rf. Máté János pap, 2 Rf. Árkosi Mihály 2 Rf. Biró András 1 Rf. Molnár Miklós 2 Rf. Kovács György 2 Rf. Kenyeres András 3 Rf. László Márton 1 Rf. Dimén Ferencz mester, 1 Rf. Szombathfalvi János 2 Rf. Barabás György mester, 30 kr. Vitális Áron 2 Rf. Kovács András mester, 30 kr. Gyöngyösi István pap, 1 Rf. Ürmösi József korondi mester 1 Rf. Benczédi Márton pap, 2 Rf. Szász István lévita, 1 Rf. Miklós András pap, 2 Rf. Bomhér József pipei mester, 1 Rf. Lövétei András pap, 2 Rf. Márkos Elek pap, 2 Rf. Báka Simeon mester 30 kr. Elekes György mester, 1 Rf. Barabás Ferencz pap, 2 Rf. Szabó Mihály mester, 30 kr. Márkos Mihály pap, 2 Rf. 30 kr. Kovács Ferencz mester 30 kr. Szabó Mihály pap, 1 Rf. 40 kr. Koronka Mózes 2 Rf. Soós Pál mester, 30 kr. Ürmösi József pap, 1 Rf. Dombi György 1 Rf. Szabó Pál 1 Rf. Gálfalvi István 1 Rf. Márkos Mózes mester, 30 kr. Inczei József pap, 2 Rf. Kozma Pál mester, 30 kr. Lőrinczi József 5 Rf. Deák Gergely 1 Rf. Sárdi József pap, 2 Rf. Pálffy László és Miklós 1—1 Rf. Pálffy Ábel 2 Rf. Pakot István, Imre György 5—5 Rf. Fekete Pál és Márton Ferencz 50 50 kr. *Összesen 5454 Rf/rt 16 kr.*

b) *Kő és fővény.*

Firtos-Várallya 2 köb-öl, Énlaka 5, Martonos 5, Kőrispatak 2, B.-Ujfalva 1, Gagy 3, Medesér 4, Tordátfalva 4, Kis- és N.-Kede 2, Szt.-Miklós 2, A.-Siménfalva 4, K. és N.-Kadács 4, K.-Solymos 5, N.-Solymos 1, M.-Zsákod 3, Csekefalva 2, Fiafalva 6, Tarcsafalva 2, Csehédfalva 3 köb-öl. Összesen 60 köb-öl.

Továbbá: A.-Boldogasszonyfalva 48 szekérrel, Rugonfalva 46 szekérrel, Bethfalva 24 szekérrel, Nagy-Galambfalva 6 szekérrel. Sz.-Ábrahám 6 szekérrel, Ujszékel 28 szekérrel; együtt 158 szekérrel.

Daniel Elek és Nagy Lázár urak által ajándékozott két bival hordotta a fővenyet, csaknem az egész építés alatt, a Küküllőről. Ezek elhullása után Mihály János állított más két bivalat fővenyhordásra.

c) *Mész.*

A homoródalmási, keményfalvi, abásfalvi, karácsonfalvi és vargyasi ekklezsiák adtak összesen 184 szekér meszet. Ezt a homoródvidéki többi unitárius ekklezsiák szállították Sz.-Keresztúrra.

d) *Cserefa.*

Énlaki unitárius ekklezsia 38 drbot. Csekefalvi 2. Ravai 24. Bözödi 12. K.-solymosi 10. Kobátfalvi 6. A.-siménfalvi 2 drbot; együtt 94 drbot.

e) *Fenyőfa gerenda.*

Korond és Szt.-Mihály községek adtak 118 darabot, melyet a pálfalvi hegyre magok kihordván, onnan az énlaki, martonosi, tarcsafalvi, csehédfalviak szállítottak Székely-Keresztúrra.

f) *Deczka és lécz.*

H.-szt.-mártoni Bató Márton hozott Oláfaluból 50 szálát; gyepesi Szász István és Hektor András 60 szálát; kénosi Kovács András és Nagy Márton 69. Lókodi Sándor Zsigmond 44. Recsenyédi Fekete Pál 40. Mihály János királybíró küldött 79; együtt 342 szálát. H.-szt.-páli Vas András, Sándor István és Geréb István 3 szekér léczet.

g) *Tűzifa.*

Cserép- és téglágetni bükkfát adtak és szállítottak: Martonos, Gagy, Kőrispatak, Bözöd, Rava, M.-Zsákod, Kis- és Nagy-Solymosban lévő unitárius ekklezsiák tagjai.

h) Búza és törökbúza.

Sz.-keresztúri unitárius eklezsia 1 véka búza, 16 véka 4 kupa törökbúza. Szentmihályi 2 véka búza. M.-zsákodi 3 v. 8 k. búza, 3 v. 8 k. törökbúza. Szt.-ábrahámi 29 v. 3 k. törökbúza. Kedei 5 v. 9 k. búza, 27 v. törökbúza. Csekefalvi 16 v. 1 k. búza, 22 v. 7 k. törökbúza. K.-solymosi 28 v. 8 k. búza és 22 v. törökbúza. Böződujfalvi 9 v. 8 k. törökbúza. A.-boldogasszonyfalvi 17 v. törökbúza. Újszékeli 12 v. 8 k. törökbúza. Fiafalvi 1 v. 8 k. búza és 10 v. 3 k. törökbúza. A.-siménfalvi 11 v. búza és 13 v. törökbúza. Szt.-miklósi 12 v. búza és 18 v. 12 k. törökbúza. N.-solymosi 1 v. búza és 6 v. 8 k. törökbúza. Böződi 4 v. búza és 21 v. törökbúza. Bordosi 4 v. törökbúza. Sárdi 28 v. törökbúza. Medeséri 14 v. búza és 20 véka törökbúza. Tarcsafalvi 24 v. búza és 5 v. törökbúza. Kadácsi 16 v. 8 k. búza és 24 véka törökbúza. F.-várallyai 6 v. búza. Ravai eklezsia 11 v. 8 k. búza és 9 v. törökbúza. Kelemen Bénéám 4 v. búza. Apáti úr 12 v. törökbúza. Együtt 246 véka s 2 kupa búza és 330 véka 13 kupa törökbúza.

i) Kenyér.¹

A boldogasszonyfalvi papné ajándékozott 1 véka búzából süttött kenyeret. Fiafalviaktól jött 2 vékából. Gyöngyösi István paptól 1 v.-ból. Máthé János paptól 2 v.-ból. Koncz Mártontól 3 v.-ból. Újszékeltől 3 v.-ból. Siménfalváról 2 v.-ból. Szt.-Miklósról 4 v.-ból. Mihály János k.-bírótól 6 v.-ból. Csekefalvi, újszékeli, fiafalvi, k.-solymosi, a.-boldogasszonyfalvi papoktól 2—2 vékából. *Összesen 34 véka búzából süttött kenyér.*

k) A munkásoknak pálinka.

Ajándékozók: Koncz Márton esperesné 2 átalag és 1 kupa pálinkát. Medesérik 29 kupát. Ravaiak 32 kupát. Márkos Mihály pap 6 kupát. Pálffy Zsigmond 2 korsóval és 4 kupát. Pipei pap 7 kupát. Mihály János királybíró 4 vedret és 1 átalagot. Miklósi Pálné 1 átalagot. Pakot István 1 átalagot. Sándor Józsefué 1 átalagot. Lövétei András pap, 7 kupát. Martonosiak 10¹/₂ kupát.

¹ A munkások ételt kaptak s a köri papnék rendre bérjébe főztek azoknak, vagy az igazgató gondoskodott a főzésről s az étel és ital kiosztásáról.

Fiatfalviak $4\frac{1}{2}$ kupát. Siménfalviak $9\frac{1}{2}$ kupát. F.-várallyaiak $4\frac{1}{4}$ kupát. Pipeiek $11\frac{1}{2}$ kupát. Összesen 19 veder,¹ $2\frac{1}{4}$ kupa, 6 átalag és 2 korsó pálinka.

l) A munkásoknak túró (sajt).

Ajándékozók: Mihály János kbiró 3 kompona² túró. Mátéfi István insp. cur. 1 kompona. Pálfi Zsigmond 1 komp. Pakot István $\frac{1}{2}$ komp. Koncz Márton esperes 2 komp. Ravaik $1\frac{1}{2}$ komp. Kovács József $\frac{1}{2}$ komp. Bözödiek 3 komp. Tordátfalviak $\frac{1}{2}$ komp. Medesérik 1 komp. Bözödujfalviak $\frac{1}{2}$ komp. Körispatakiak $\frac{1}{2}$ komp. Martonosiak 1 komp. H.-almásiak 3 komp. Recsenyédiek $\frac{1}{2}$ komp. K.-solymosiak 1 komp. Fiatfalviak $\frac{1}{2}$ komp. N.-solymosiak 1 komp. Szentkirályi Lászlóné 1 komp. M.-zsákodiak 1 komp. Kovács József b.-ujfalvi $\frac{1}{2}$ komp. Jakab Sándor $\frac{1}{2}$ komp. Énlakiak 1 komponát. Összesen 26 kompona túró.

m) A munkához való eszközök.

Ravaik adtak: 1 ásót és 1 kapát. N.-solymosiak 1 ásót, 1 kapát és 1 lapátot. Szentmihályiak 1 ásót és 1 kapát. Bözödiek 1 ásót, 1 kapát és 1 lapátot. H.-almásiak 16 lapátot és 4 saroglyát. K.-solymosiak 1 ásót, 1 kapát és 1 lapátot. M.-zsákodiak 1 ásót és 1 lapátot. A.-boldogasszonyfalviak 2 kapát. Összesen 6 ásót, 7 kapát, 20 lapátot és 4 saroglyát.

c) 1857—1876-ig terjedő építkezésekre tett adományok.³

1. A második tanári lakru 1860. és 1861. években:

Abásfalvi ekklézsia és egyesek 3 frt 40 kr. Árkosi ekklézsiából 2 frt. Árkosi Dénes esperes 5 frt. Benke Márton szt.-gericzei 6 kr. Bölönből egyesek 3 frt, az ekklézsia 21 frt 82 kr. A.- és

¹ 1 veder 8 kupa, 1 kupa = 1.4147 liter, 1 átalag 6—14 kupás lehetett.

² 1 kompona 32 bécsi font, 1 bécsi font = 0.56006 kg.

³ Lásd e tekintetben az intézet levéltárát az irt évekről, de mindenek felett az „Arany-könyv”-et, melybe a kellő adatok beszerzése után, 1893-ban lettek az adományok bevezetve 1793-tól fogva e sorok írója által. De csak azok vannak abba vezetve, a mik utólagosan megkaphatók voltak.

F.-Benczédéből egyesek 9 frt 16 kr. Bombér Mózes korondi mester 30 kr. *Csekefalvi* unitár. ekklezsiából egyesek 3 frt 90 kr. Csók-falváról 5 frt 34 kr. Csik-Szt.-Mártonból 4 frt 47 kr. Cserei Mórei Mózes h.-szt.-mártoni pap, 1 frt. *Derzsből* egyesek 13 frt 81 kr, az ekklezsia 5 frt. Dimén Zsigmond, *Farczádi* Sándor h.-szt.-pálról 2—2 frt. Ferenczi József gagyi pap, 2 frt. Farkas György esperes, 2 frt. Id. *Gál* Zsigmond Szt.-Gericzéről 1 frt. Gyöngyösi István vargyasi pap, 2 frt. Gyepesből egyesek 3 frt 8 kr. Gábor András derzsi mester, 1 frt 32 kr. *Homoród-szt.-mártoni* ekklezsia 1 frt, egyesek 8 frt 66 kr. H.-karácsonfalvi egyesek 11 frt 90 kr. H.-szt.-péteri egyesek 1 frt 65 kr. H.-szt.-páli egyesek 11 frt 80 kr, az ekklezsia 2 frt. H.-keményfalvi egyesek 5 frt 77 kr. H.-ujfalvi egyesek 1 frt 40 kr. Gróf Haller Károlina, Macskási Lajosné Sz.-Keresztúrról 50 frt. *Jakab* Ferencz szt.-gericzei, 33 kr. Iszlai Márton ifj. 20 kr. Jánosfalvi egyesek 6 frt. Iklandi egyesek 10 frt. Jakab Lajos kénosi, 5 frt. Inczei József esperes, 5 frt 33 kr. Jakab Sándor kénosi pap, 3 frt, *Kénosból* egyesek 7 frt 6 kr. Kaálból egyesek 4 frt 36 kr. S.-Kálnokról egyesek 1 frt 4 kr. Kőkősből 1 frt. K.-solymosi ekklezsiából egyesek. 22 frt 15 kr. K.- és N.-Kadácsból 13 frt 30 kr. B.-Kőrispatakról 7 frt. Kis János 5 frt. Kelemen István szabédi pap, 2 frt. Kisgyörgy Béni gyepesi mester, 25 kr. *Lókodból* egyesek 2 frt 81 kr. László Ferencz gyepesi 2 frt. Laborfalváról 25 kr. M.-vásárhelyi és M.-szt.-királyi egyesek 41 frt. Muzsnából 2 frt 40 kr. *Nyomátról* egyesek 2 frt 61 kr. Ny.-Szt.-Lászlóról 8 frt 50 kr. Ny.-Gálfalváról 2 frt 70 kr. N.-Ajtáról 7 frt 60 kr. Ny.-Szt.-Mártonból 4 frt 47 kr. *Oklándról* egyesek 15 frt 65 kr. *Tarcsafalvi* id. Pálffy Dénes 50 frt. Toth Zsigmond recsenyédi mester, 33 kr. *Recsenyéről* egyesek 1 frt 81 kr, az ekklezsia 1 frt. *Szt.-gericzei* ekklezsia 5 frt, Szt.-háromsági 1 frt 50 kr. Szabétról egyesek 4 frt 50 kr. S.-Kőrispatakról 1 frt 80 kr. S.-szt.-királyi ekklezsia 2 frt. Sándor István h.-szt.-páli és Sándor Ferencz oklándi pap, 2—2 frt. Sz.-keresztúri unitárius egyházközből restans kamatokból 326 frt 85 kr. *Tordátfalváról* egyesek 18 frt. Török József h.-szt.-pálról és Toth Ferencz 1—1 frt. Városfalvi ekklezsiából egyesek 26 frt. Vadadból 3 frt 50 kr. Marosi Gergely tanár, 5 frt. *Összesen 823 frt 51 kr. o. é.*

E csélra anyagokban ajándékoktak :

H.-almási unitárius eklézsia 20 szekér meszet. Csekefalvi 1 szál cserefát. Vargyasi Daniel Gábor 8 véka búzát. H.-keményfalvi eklézsia 3 szekér meszet. Vargyasi Kelemen Elek 4 véka búzát. Muzsnai egyesek 4 szekér tűzifát tégláégetésre. Máté Sándor homoród-almási pap 4 véka búzát. Szt.-gericzei egyesek $17\frac{1}{2}$ véka gabonát. Varga Ferencz h.-almási mester 2 véka búzát. Összesen: 23 szekér mész, $35\frac{1}{2}$ véka gabona, 4 szekér tűzifa és 1 szál cserefa.

2. A gymnasium épülete megnagyobbítására 1867—1876-ig adakoztak:

Daniel Gábor főkirálybíró 200 frt. Árkosi Dénes esperes 25 frt. Antal Mihály Kolozsvár 20 frt. Árkos 200 frt, az eklézsia 4 frt. Ádám György bölöni 2 kr. Albert Áron bölöni mester, 10 frt. Albert Dénes 10 frt. Agh István guraszádi, 100 frt. A.-rákosi eklézsia 4 frt. Adorjáni István tanuló, 1 frt. Özv. Ajtai Jánosné abrudbányai 1 frt. Árkosi Károly abrudb. 5 frt. Ajtai János abrudb. 1 frt. Albert Lőrincz árkosi mester, 5 frt. Antos Ferencz rétyi, 10 frt. A.-boldogasszonyfalvi egyesek 13 frt 90 kr. Árkosi egyesek 5 frt 20 kr. Andrási Pál medeséri, 2 frt 66 kr. A.-siménfalvi község 20 frt. A.-siménfalvi egyesek 73 frt 47 kr. Árkosi Mózes bözödi pap, 20 frt. Gróf Bánffy Béla krasznamegyei főispán, 100 frt. Bomhér Mózes korondi mester, 1 frt. Buzogány Áron tanár, 10 frt. Barabás József h.-karácsonfalvi, 28 frt 90 kr. Bedő Albert Budapestről, 10 frt. Barabás Sándor bölöni, 5 frt. Bálint Lajos bölöni, 1 frt. Boda János 20 kr. Bölöni unitárius eklézsia 245 frt. Bölöni birtokosság 238 frt 11 kr. Benczédi Gergely tanár, 5 frt. Bölöni műkedvelői előadás jövedelméből 28 frt. Botta Györgyné szent-ábrahámi, 40 frt. Berde Ferencz tanuló, 50 kr. Becsák Béla tanuló, 20 kr. Id. Berde Mózes laborfalvi, 20 frt. Bedő Sándor városfalvi, 50 frt. Bedő Sándorné, Bereczki Mária városfalvi, 50 frt. Özv. Bogdán Tódorné abrudbányai, 1 frt. Bogdán fivérek S.-Szt.-Györgyön, 6 frt. Bedő József kilyéni mester, 1 frt. Bagoly József s.-szent királyi, 5 frt. Barabás Károly márkosfalvi, 1 frt. Boncza György vargyasi mester, 5 frt. Bedő Lajos kálnoki, 20 kr. Berde József 1 frt. Bakó István bölöni, 5 frt. Bölöni egyesektől 15 frt 89 kr. F.- és A.-benczédi egyesektől 38

frt 88 kr. Bartha Gergely rugonfalvi, 5 frt. Ifj. Berde Mózes laborfalvi, 100 frt. Bordosi egyesektől 17 frt. Csiki József hidvégi szolgabíró, 15 frt. Cserei Gyula tanuló, 30 kr. Csehédfalvi egyesek 21 frt 59 kr. Czákó János kilyéni 1 frt. Cserey János imecsfalvi, 4 frt. Csókfalváról egyesek 30 frt 50 kr. Csongvai Károly M.-Vásárhely, 5 frt. *Daraghi* Mihály ügyvéd, székelyszeresztúri, 5 frt. Dimén Zsigmond és fia Domokos h.-szt.-páli, 50 frt. Derzsi és Muzsnai ekklézsiákból egyesek 65 frt 56 kr. Diószegi Lajos abrudbányai, 1 frt. Dániel József 70 kr. Kobát-demeterfalvi egyesek 40 frt 35 kr. Dózsa Sándor bethfalvi, 5 frt. *Elekes* József siménfalvi, 5 frt. Egyed János teremi, 20 frt. Etéd községe 4 frt. Énlakáról egyesek 14 frt 64 kr. Ebergényi Mózes abrudb. 1 frt. Ercsei Péter n.-solymosi, 3 frt. Dr. *Fejérvári* Lajos sz.-udvarh., 20 frt. Ferenczi József gagyi pap, 6 frt. Fúzi Zsigmond A.-Rákos, 1 frt. Ferenczi Mózes kolozsvári, 2 frt. Fodor József bölöni, 10 kr. Ferencz József lelkész és tanár, 5 frt. Fazakas Dénes tanuló, 20 kr. F-váralyai egyesek 11 frt 20 kr. Ferenczi Mihály abrudb. 1 frt. Fodor József hidvégi, 5 frt. Faluvégi István 1 frt. Fodor Sándor o.-andrásf. 5 frt. Fekete Károly 3 frt. Filep Ferencz 5 frt. Filep Albert M.-Vásárhely, 10 frt. Farkas György esperes, 12 frt 90 kr. Dr. *Gálfi* Endre Kolozsvár, 50 frt. Br. Gamerra Gusztáv Sz.-Keresztúr, 50 frt. A gymn. kölcsönegylete 10 frt. Gyöngyösi Áron kedei pap, 5 frt. Gyárfás Domokos Sz.-Keresztúr 13 frt 20 kr. Gagyi Dénes 5 frt. Gálfalvi Imre Hareczóról, 100 frt. Gálfalvi Zsigmond 50 frt. Göncz Mihály alsórákosi pap, 1 frt. Gálfi Ferencz martonosi, 10 frt. Gombos Samu köztanító, 6 frt. Gálfalvi Samu köztanító, 6 frt. Gábor András derzsi mester 4 frt. Gyergyai Ferenczné Kolozsv., 10 frt. György Domokos tanuló, 2 frt. Gvidó Károly tanuló, 1 frt. Gábor Dénes tanuló, 1 frt. Gagyi egyesek 32 frt 40 kr. Göndöl József abrudb., 1 frt. Gyöngyösi László kálnoki, 1 frt. Gyöngyösi Gábor kálnoki, 2 frt. Gál Károlyné S.-Szt.-György, 2 frt. Gyertyánfi János vargyasi, 5 frt. Gálfi József n.-solymosi, 2 frt. Gross Frigyes orvos. 1 frt. Gálfi Sándor demeterfalvi, 30 frt. Gálfalvi Domokos 2 frt 50 kr. Gyepesből egyesek 60 frt. Gyöngyösi Istvánné vargyasi 40 frt. *Hadnagy* András csóktalvi, 3 frt. Homoród-Almás községe aranyban 300 frt. Hadházi József muzsnai pap, 5 frt. H.-szt.-páli ekklézsia

24 frt; Városfalvi 16 frt; Jánosfalvi 10 frt; Szt.-péteri 10 frt. H.-Szt.-Pál községe 100 frt. Gróf Haller József és neje Kiss Anna sz.-keresztúri 200 frt. H.-ujfalvi egyesektől 2 frt 10 kr. Karácsonfiaktól 18 frt 50 kr. Oklándiaktól 136 frt 60 kr. Szt.-péteri egyesektől 32 frt 50 kr. Jánosfalviaktól 54 frt. Városfalviaktól 50 frt. Jakab Elek Kolozsvárról, 100 frt. Jakab Sándor kénosi pap, 6 frt. Jakabházi Zsigmond K.-Kede, 200 frt. Iszlai László 4 frt. Józsa András róm. kath. vargyasi, 21 frt. Inczeffi Dénes tordátfalvi pap, 20 frt. Inczeffi József esperes, 25 frt. Incze Mihály Kolozsvár 100 frt. Imre Gábor 50 kr. Izékutz Mili 50 kr. Özv. Incze Jánosné Abrudb., 50 kr. Incze József Kilyén. 1 frt. Incze Ferencz 50 kr. Iklandi egyesek 24 frt 60 kr. Iszlói egyesek 4 frt. Jakab Lajos kénosi, 20 frt. Jakab Gyula kénosi, 4 frt 23 kr. Jakab Gergely kobátf. 5 frt. Bárány Kemény Albert 50 frt. Koncz Lajos szombatfalvi, 167 frt. Kovács Imre ujszékel, 2 frt. Kozma László kolozsvári, 50 frt. Kovács István n.-ajtai, 100 frt. Kelemen István szabédi pap, 4 frt. Kisgyörgy József bölöni, 1 frt. Kisgyörgy István 20 kr. Kozma Dénes 20 kr. Kábdebó Antal sz.-keresztúri kereskedő, 10 frt. Kelemen Beniam szucsági, 350 frt. Kelemen Imre 5 frt. Koncz György és neje n.-borosnyói, 182 frt 71 kr. Kozma Elek pap, 2 frt. Kis Dénes tanuló 1 frt 50 kr. Kovács Elek tanuló, 50 kr. Kálmán Mózes tanuló, 50 kr. Katona Mihály tanuló, 30 kr. Korondi unitárius ekklezsiából egyesek 13 forint 42 kr. Kristóf János abrudb. 60 kr. Kibédi György 20 kr. Kézdivásárhelyi egyesektől 13 frt. Kiss Mihály esperes 20 frt. Gróf Kálnoky Imre S.-Kőrispatak, 10 frt. Kovács Báliut S.-Szentgyörgy, 5 frt. Kis György 1 frt. Kiss István kökösi, 5 frt. Kökösi ekklezsia 40 frt. Kovács Sámuel Kilyén, 1 frt. Kiss Sándor laborfalvi pap, 2 frt. Kelemen Imre köpeczi, 5 frt, Kiss György Kálnok, 50 kr. Kaáli ekklezsiából egyesek 25 frt 70 kr. Kisadorjáni egyesek 4 frt. Kadácsi ekklezsia 15 frt. Kadácsi egyesek 4 frt 86 kr. Kozma Endre M.-Vásárhely, 10 frt. Kis- és n.-kedei egyesektől 51 frt 63 kr. Király Ferencz 4 frt. Katona Sándor keresztúri mester, 10 frt. Kolozsvári collegium tanulóitól 50 frt. Késmárki György 3 frt 78 kr. László Péter A.-Siménf., 2 frt. Lőfi Áron bölöni pap. 20 frt. Lőfi Elek 2 frt. Lengyel József orvos, 50 frt. Lakatos Ferencz tanuló, 20 kr. Laborfalva község 40 frt. Lengyel

Samu sz.-keresztúri kereskedő, 6 frt. *Miklósi* Károly Szilágyságságból 10 frt. Martonosi egyesek 71 frt 69 kr. Mózes András abrudb. pap, 5 frt. Mohai Sándor 1 frt. Magyarok bányatársulata Abrudbányán, 20 frt. Miski Samu 40 kr. M.-vásárhelyi unitár. ekklézsia 50 frt. Medeséri egyesek 34 frt 16 kr. Marosi Gergely igazgató, 40 frt. Marosi János A.-Siménf., 5 frt. Mihály Domokos Hom.-Almás, 12 frt 60 kr. *Nagy* Zsigmond náznánfalvi, 20 frt. Nagy Lajos olaszteleki, 10 frt. Nemes József kolozsvári, 20 frt. Nagy Domokos szentlászlói, 10 frt. Nagy József bölöni, 2 frt. Német Áron 70 kr. Nagy István 5 frt. Nagy-Borosnyó község 100 frt. Novák Antal keresztúri kereskedő, 10 frt. Nagy Sándor h.-karácsonf. pap, 5 frt. Nagy Elek főgondnok, Kolozsvár, 100 frt. Ny.-szentlászlói egyesektől 3 frt 60 kr. Nyomáti egyesektől 29 frt 60 kr. Nyárad-gálfalvi egyesektől 5 frt 89 kr. N.-Ajtán tartott hangverseny jövedelméből 28 frt. Nagy Lajos tanár, 4 frt. K. Nagy György 5 frt. Nagy Zsigmond 5 frt. Nagy György, Marosszékről, 37 frt 80 kr. *Okládon* tartott bál jövedelme 50 frt. Osváth Márton kombatf., 4 frt. Oelberg Gusztáv abrudbányai, 1 frt. *Pálfi* Mihály gagyi, 50 frt. Pálfi Sándor b.-ujfalvi, 10 frt. Pál György bölöni, 1 frt. Pál Ferenczné 2 frt. Pap Mózes tanár, 10 frt. Pap János sz.-keresztúri, 25 frt. Pap Ödön 20 frt. Pakot István, A.-Siménf., 20 frt. Pálfi Sándor martonosi, 25 frt. Pálfi Samu abrudb., 10 frt. Popovics Dénes 1 frt. Pongrácz Dénes 1 frt. Péterfi József s.-kőrispataki pap, 5 frt. Pénzesi Sándor o.-andrásf., 5 frt. Pákei Miklós, Kolozsv., 5 frt. *Rafaj* Károly, Ujszékel, 22 frt. Remetei Ignác, Abrudb., 1 frt. Rákosi István és Rákosi József, Abrudb., 3—3 frt. Br. Rauber Károly 5 frt. Roth Jánosné 12 frt 60 kr. *Szabó* Pál kénosi, 1 frt. Szabó Domokos bibarczfalvi, 5 frt. Szövérdi József b.-ujf., 10 frt. Br. Splényi Antal 10 frt. Szabédi ekklézsia 10 frt. Sándor János köztanító, 6 frt. Szentkirályi Ferencz gagyi, 42 frt 68 kr. Sikó András bölöni, 3 frt. Szabó György szászfenesi, 2 frt. Sándor István h.-szentpáli pap, 10 frt. Sz.-keresztúri műkedvelői előadás jövedelme 20 frt. Szabó Domokos 5 frt. Szöcs Márton 36 frt. Sándor Lajos h.-almási pap, 10 frt. Sándor Gergely tanuló 1 frt. S.-kőrispataki ekklézsia 10 frt. Kálnoki egyesek 3 frt 10 kr. Szerderjesi Ferenczné abrudb., 1 frt. Scheder Jánosné 1 frt. Scheder Albertné 50 kr. Szinte László, S.-Kőrispatak, 5 frt. Szinte Sándor

34 kr. Szinte Gábor 30 kr. S.-szentkirályi ekklézsia 50 frt. Serester Sámuel kökösi pap és Serester Sándor 5—5 frt. Szentiványi József S.-Szentiván, 10 frt. Szentiványi Ignác nyugtodi, 5 frt. Szabó Zsigmond kálnoki, 40 kr. Szentháromsági egyesek 11 frt. Szentgericzei egyesek 60 frt 92 kr. Szentgericzei ekklézsia 20 frt. Szabédi egyesek 2 frt 65 kr. Szt.-ábrahámi egyesek 19 frt 10 kr. Szt.-mihályi egyesek 47 frt 63 kr. Szabó István sz.-keresztúri kereskedő, 1 frt 50 kr. Simén János a.-siménf. pap, 5 frt. Szentiványi Gyula Kolozsv., 5 frt. Szentmiklósi egyesektől 22frt 93 kr. Szentpáli Sándor 5 frt. Dr. Török Albert 10 frt. Török Pál csekefalvi, 1 frt. Török József énlaki, 2 frt. Tolnai Jánosné ny.-gálfalvi, 5 frt. Török Samu szentmihályi pap, 20 frt. Tana Samu bölöni, 10 frt. Török Áron derzsi káplán, 5 frt. Téglás Mihály s.-kőrispataki, 25 frt. Tabokovics Sándor abrudb., 50 kr. Tarcsafalvi ekklézsia 5 frt. Tarcsafalvi egyesektől 50 kr. Tordátfalvi egyesektől 11 frt 53 kr. Tibáld Mihály 10 frt. Ürmösi Sámuel Kolozsv., 50. frt. Ürmösi Samu kadácsi pap, 2 frt. Uzoni Izsák A.-szombatf., 10 frt. Ürmösi Károly és Lajos abrudb., 1—1 frt. Ütő Dani kálnoki pap, 5 frt. Ütő András 1 frt. Ujszékeli egyesektől 22 frt 45 kr. Ürmösi egyesektől 6 frt. Zatureczky Ferencz pávai, 5 frt. Zatureczky Gedeon Czéczke, 150 frt. Zatureczky László 5 frt. Zsigmond Mihály tanuló, 40 kr. Zatureczky István Baróth, 10 frt. Zsigmond András Kilyén, 2 frt. Zatureczky Mária 5 frt. Vida Sándor muzsnai mester, 1 frt. Végh Samu Kolozsv., 50 frt. Vajna Dénes papolczi, 4 frt. Varga Zsigmond fiatf., 5 frt. Wohlhirt József abrudb. 1 frt. Vajda Ignác plebános, 1 frt. Vásárhelyi Lajos 50 kr. Vida Dániel S.-Szentgyörgy, 5 frt. Vadadi egyesektől 20 frt. Végh Bénéiam tordátf., 15 frt. Vásárhelyi Sámuel 1 frt. Vinczi Márton sárdi, 2 frt. Vargyas községe 100 frt. Vizi László Sz.-Keresztúr, 5 frt. Végh József Budapest, 5 frt. Ádám Domokos bőzödi birtokos és Árkosi Mózes pap gyűjtettek: pépei, szásznádasi, czikmántori, n.-kendi, szt.-demeteri, bordosi, erdőszentgyörgyi és ravai egyesektől 206 frt 41 krt. A ravai ekklézsia 91 frt 35 kr. Ifj. Fretwell János, 1875. és 1876-ban, az épület külső letakarítására az augol és amerikai unitáriusoktól gyűjtött 2290 frt 16 krt. — *Ezek az adakozások tesznek összesen 10,169 frt 71 krt o. é.*

E czélra anyagokban ajándékoztak:

Homoród-Almás községe 28 szekér meszet. H.-Karácsonfalva 13 szekér meszet és 14 véka gabonát. Szent-Péter 12 véka, Jánosfalva 43 véka, Városfalva 45 véka, H.-Ujfalva 15 v. és 12 kupa gabonát s 6 szál cserefát. H.-Keménfalva 4 szál cserefát. A.-Buldogasszonyfalva 56 szekér fővenyet és 28 napszámot. A.-Siménfalva 5 öl követ. Bölöni egyesek $23\frac{1}{2}$ véka gabonát. F.- és A.-Benczédi egyesek 15 v. gabonát és 2 öl követ. Bethfalva $1\frac{1}{2}$ öl követ. Bereczki Zsigmond keresztúri, 70 ezer téglavetésre helyet. Csehédfalvi egyesek 1 v. törökbúzá, 10 véka zabot s 2 öl követ. Csókfalvi egyesek 9 v. gabonát. Csekefalvi egyesek 15 v. 14 k. törökb. és 9 szekeres s 5 tenyeres napszámot. *Derzsi* és muzsnai egyesek 36 v. törökbúzá. Deméter-kobátf. egyesek 1 v. búza és 34 v. törökbúza. *Étéd* községe 9 öl fát téglavetésre Énlaki egyesek 3 v. búzá, 8 k. törökbúzá, 52 v. zabot és 5 öl tűzifát téglavetésre. F.-váralyaiak 3 öl tűzifát. F.-rákosi egyesek 42 v. gabonát. Fiattfalva 36 szekér követ és 6 szekér fővenyet. *Gagyi* egyesek 6 v. és 10 k. búzá, $1\frac{1}{2}$ öl kő, 50 drb lécszeg, Gyepes 2 szál cserefát. *Iklendi* egyesek 9 v. gabonát. *Korondi* egyesek 7 v. gabonát. Kaáli egyesek 19 v. gabonát. K.-adorjáni egyesek $9\frac{1}{2}$ v. gabona. K. és N.-kadácsi egyesek 46 v. 5 k. törökb., 2 szekér tűzifát, 102 napszámot és 4 szekér követ. Kadács községe $2\frac{1}{2}$ öl követ. K.-Galambfalva 3 öl követ. K.-Solymos $1\frac{1}{2}$ öl követ. Krisztán András m.-zsákodi 1 szek. követ. *László* Ferencz gyepesi, 4 szál cserefát. Lukács Imre szenterzsébeti, 400 darab téglát. *Martonosi* egyesek $23\frac{1}{2}$ v. törökb. s 6 öl tűzifát. Magyarzsákodi egyesek 12 szekér követ. Medesér $2\frac{1}{2}$ öl követ. *Ny.-ssentlásszlói* egyesek 27 v. s 11 k. gabonát. Nyomati egyesek $10\frac{1}{2}$ v. gabonát. Ny.-gálfalvi egyesek 12 v. 2 k. gabonát. N.-Galambf. 4 öl követ. *Oroszhegy* községe 48 db. stakatur-gerendát és 12 db. 7 öles gerendát. *Pulátka* Dániel 1 szek. követ. Szt.-háromsági egyesek 10 v. 13 k. gabonát. Szt.-gericzsei egyesek 65 v. 15 k. gabonát. Szt.-ábrahामी egyesek 12 v. törökb., 8 v. búza, 3 öl kő, 50 napszám, 5 szekér fővény. Péterfi Samu pap, 2 szekér szalmát téglá fedni. Szt. mihályi egyesek 1 szekér követ, 3 szekér tűzifát. Sz.-M.-iklós 1 öl követ. *Tarcsafalvi* Szász György 2 nap 2 ökörrrel hordotta a fővenyt. Szt.-egyházass Oláhfalva 80 db. fenyőfát. Tizen-

hét falu havasos birtokossága 418 drb fenyőfát. Tarcsafalvi egyesek 10^{1/2}, v. törökb., 1 öl és 2 szekér követ. Tordátf. ekk. 1 öl kő, 5 öl tűzifa. Tordátf. egyesek 49 v. és 10 k. törökb. Tarcsafalvi és kadácsi egyesek 6 szekér tűzifát. Ujszékel községe 100 ezer téglaegetésre helyet. Zetelaka községe 60 db fenyőfagerendát. Vargyas községe 41 szekér meszet és 5 szál cserefát.

Jegyzés. A tizenhét falu birtokossága és Oláhfalva által adott 498 drb fenyőfát a havasból Bikafalvára szállították: kénosiak 35, h.-keményfalviak 16, lókodiak 20, recsenyédiak 22, h.-szentmártoniak 25 szekérrel. Miután ki lettek faragva, Bikafalváról Sz.-Keresztúrra szállították: derzsiak 80, csekefalviak 9, szent-ábrahámiai 10, sz.-keresztúriak 16 szekérrel. A n.-ujfalviak által adott 6 szál cserefát oklándiak szállították Sz.-Keresztúrra.

B)

A Jakab Elek-féle könyvtár megvásárlására adakoztak 1876—1879-ben.¹

Daniel Gábor főispán, 100 frt. Török Samu sz.-mihályi pap, 10 frt. Jakabházi Zsigmond 20 frt. Br. Gamerra Gusztáv 10 frt. Kovács Mihály esperes, 10 frt. Pálfi Károly reáltanár, 10 frt. Rafaj Károly 10 frt. Sófalvi Lajos sz.-keresztúri, 1 frt. Mihály Dénes 2 frt. Sebesi Albert 2 frt. Jakab Gergely 1 frt. Szabó Pál 2 frt. Máthé János Vargyas, 1 frt. Koncsagh Elek Sz.-Keresztúr, 10 frt. Elekes József Sz.-Udvarhely, 3 frt. Szőcs Márton 5 frt. Kálmán Elek fiatf., 1 frt. Osváth Márton 1 frt. Németh Mihály 1 frt. Pap János Sz.-Keresztúr, 20 frt. Egy névtelen 1 frt. Gombos Samu tanár, 10 frt. Pálfi Ferencz ügyvéd, 10 frt. Egy zeneestély jövedelme 1876. ápr. 29-én Sz.-Keresztúron, 189 frt 50 kr. Egy névtelen 50 kr. Kövendi Károly asztalos, 2 frt. Árkosi Dénes esperes, 10 frt. Városf. Bedő Sándor 15 frt. A sz.-keresztúri gymn. ifjúsága 10 frt 46 kr. Péter János köztanító, 4 frt. Gothárd Pál H.-Almás, 1 frt. Mihály Domokos és Gothárd Dániel 1—1 frt. Türkösi Sámuel és neje 5 frt. Kelemen Benő Szucság, 60 frt. Br. Orbán Balázs 50

¹ Lásd a XII-ik szakaszt.

frt. A toroczkói ekkl. 10 frt. Toroczkó-szt.-györgyi ekkl. 5 frt. Id. Zsakó István Toroczkó, 1 frt 50 kr. Pálfi János 1 frt. Létai Domokos pap, 1 frt. Koronka A. esperes, 2 frt. Sándor Mózes tanf., 30 frt. Koncz György és neje N-Borosnyó, 40 frt. Bedő Albert Bpest, 20 frt. Herczeg Odeschalky Arthur 20 frt. Kozma Ferencz képezd. ig. 20 frt. Sándor Domokos kép. tanár, 3 frt. Veres Sándor gyakorl. isk. tanító, 50 kr. Karácson István ev. ref. pap, 2 frt. Felméri Mózes tanár, 2 frt. Bedő Dénes tanár, 10 frt. Gálfi Sándor 6 frt. Borosnyai Lila 3 frt. Borosnyai Póli 1 frt. Gyöngyösi István esperes, 2 frt. Sándor Ferencz pap, 3 frt. Kisgyörgy Sándor és Varga Zsigm. papok, 1—1 frt. Barabás Sándor bölöni, 5 frt. Dr. Binder Vilmos Medgyes, 1 frt. Bölöni ekkl. 10 frt. Jakab Gyula főszolgabíró 5 frt. Dombi Mózes pap, 1 frt. H.-szentmártoni ekkl. és egyesek 1 frt 35 kr. Oklándi ekkl. 1 frt; egyesek 90 kr. H.-ujf. egyesek 1 frt 20 kr. Jánosf. és Városf. ekkl. 1—1 frt. If. Jakab Gyula 1 frt 55 kr. Lengyel József orvos, 5 frt. Ravai ekkl. 6 frt. Mózes András abrudb. pap, 2 frt 20 kr. Ürmösi Károly 40 kr. Szabó György 1 frt. Ifj. Ürmösi L. 50 kr. Dombi József 40 kr. Tárpai J. 50 kr. Pálfi Sámuel 5 frt. Rákosi József 3 frt. Székely J. 1 frt. Mikó Dezső 2 frt. Pap Mózes tanár Kolozsvár, 2 frt. Derzsi József 1 frt. Ferencz József püspök, 3 frt. Kovács János 2 frt. Simén Domokos 1 frt. Benczédi Gergely 1 frt. Mikó Imre 1 frt. Sándor János tanár, 10 frt. László József tanár, 10 frt. Nagy Dénes 2 frt. Kelemen István 2 frt. Fekete Gábor M.-Vásárhely, 1 frt. Inczei Dénes 5 frt. Ilyés István 1 frt. Kozma Ferencz 2-or 2 frt. Péter János benczédi, 1 frt. Pap Sándor pap, 2 frt. Benczédi Zsigm. 50 kr. Pap Mózes 10 kr. Pap Sámuel Szt.-Mihály, 1 frt. Bartalis Péter 1 frt. Benczédi Ferencz 30 kr. Id. Pap Zsigm. 10 kr. Farkas Gy. esperes, 10 frt. Kelemen Alb. pap, 1 frt. Rédiger Géza, Gál Elek, Györfi Sándor és Szentmártoni Kálmán 1—1 frt. Háromszéki egyházkör az árkosi zsinat költsége maradékából 42 frt 74 kr. Bedő József pap, 1 frt. B-Kőriap. ekkl. egyes tagjaitól 1 frt 60 kr. Bözödről 4 frt 29 kr. Bordos, Pipe, Zsákodról 1—1 frt. N.-Solymosból 50 kr. Vajda Mihály 1 frt. A sz.-keresztúri paedagogiai kör 28 frt 48 kr. Egy keresztúri műkedvelői előadás jövedelméből 47 frt. Járai Róbert 5 frt. Csah József, Gál Károly és Gál Mózes Szt.-Gericze 1—1 frt.

Szabó Mihály 2 frt. Albert Lőrincz bölöni, 1 frt. László Domokos Sz.-Udvarh., 3 frt. Geréb Sándor pap, 50 kr. Végh István 3 frt. Timár Lajos, Végh Mihály 1—1 frt. Szentiványi Gyula S.-Szt.-Cyörgy 10 frt. Kovács Bálint 2 frt. Kelemen Lajos 3 frt. Egy keresztúri hangversenyből 175 frt 65 kr. Ferenczi Áron pap, 50 kr. Uzoni Sándor N.-Szeben, 5 frt. Pálffy Dénes 20 frt. Kozma Tamás 50 kr. Pünkösti József 1 frt. Szabó Mózes, Gyulai Árpád és Benkő Mihály Kolozsvár, 2—2 frt. K. Nagy Elek és neje 10 frt. Szathmári Gyula haranglábi, 2 frt. Kozma Dimén és Barabás Lajos papok 4—4 frt. Ürmösi Kálmán 50 kr. László F. és neje gyepesi, 10 frt. Lőrinczi Dezső 2 frt. Berde Ferencz 2 frt. Egyed József csapón, 3 frt és neje 2 frt. Egyed Áron 2 frt. Egyed János, Buzogány J. 2—2 frt. Sándor Lajos h.-almási pap, 5 frt. Péterfi Áron 1 frt. Darkó Domokos 1 frt. Buzogány Áron Bpest. 5 frt. Gyertyáni István Bpest, 3 frt. Darkó Sándor pap, 1 frt. Bassiota László 40 frt. Dózsa Sándor bethf., 2 frt. A.-siménfalvi egyesektől 5 frt 90 kr. Kedei egyesektől 3 frt 60 kr. Vizi László Sz.-Keresztúr 5 frt. Raffay Domokos új-székel pap, 5 frt. Kőkösi egyesektől 5 frt 79 kr. N.-ajtai egyesektől 3 frt 35 kr. Kálnokról 2 frt. S.-Szt.-Királyról 1 frt 18 kr. Kilyénből 75 kr. Bölönből 2 frt 87 kr. Péterfi Dénes, Benczédi Sándor és Gálfalvi Sámuel 1—1 frt. Katona Sándor tanító, 2 frt. Lukács János 20 kr. Boér Gergely zenetanár, 1 frt, Keresztúri zsinati bál jövedelméből 111 frt *Összesen 1526 frt 36 kr o. é.*

C)

Megjegyzés. Az 5 ik tanári székre tett adományok, az adakozók neveivel közölve vannak a „*Keresztény Magvető*“ 1887—1890. évfolyamaiban; a 6-ik tanári székre történt adakozások is hasonlólag az írt folyóirat 1890—1894. évi folyamaiban.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

	Lap
Előszó	I.
I. A gymnasium keletkezése előtti idők . . .	1
II. Építkezés :	
a) 1793—1804.	16
b) 1805—1842.	29
c) 1857—1876.	54
III. Tantervek, tankönyvek, tanítás, vizsgák és szünidők	87
IV. Tanári, tanítói személyzet és tanárképzés :	
A) Tanári s tanítói személyzet	107
B) Tanárképzés	145
V. Felügyelő gondnokok. Gymnasiumi igaz- gatóság :	
A) Felügyelő gondnokok	146
B) Gymnasiumi igazgatóság	148
VI. Alapítványok, adományok	157
VII. Tanári, tanítói fizetések. Iskolai díjak. Pénz- kezelés. Vagyoni kimutatás. Költségvetés	203
VIII. Tanulók. Osztályok	211
IX. A tanulók segélyezése. Jutalmak	223
X. Bennlakás. Magántanítás. Építkezési viszo- nyok. Játékok. Egészségügy :	
a) Bennlakás. Magántanítás	225
b) Étkezési viszonyok	226
c) Játékok	228
d) Egészségügy	230

	Lap
XI. Iskolai törvények, rendszabályok	232
XII. Könyvtárak. Gyűjtemények:	
A) A gymnasium könyvtára	254
B) Ifjúsági könyvtár	281
C) Gyűjtemények	284
XIII. Hála-ünnepélyek	287
XIV. Az 1883. évi középiskolai törvény életbe- lépése utáni idők	289
XV. Függelék.	
A) a) 1793—1804-ig terjedő építkezésre tett adományok	297
b) 1805—1842-ig tett adományok.	299
c) 1857—1876-ig tett adományok.	303
B) Jakab Elek-féle könyvtár megvásárlására tett ado- mányok	311
C) Megjegyzés az 5-ik év 6-ik tanári székre történt ada- kozásokról	313

Országos Széchényi Könyvtár

LÉNYEGESEBB HIBÁK.

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	<i>Helyett</i>	<i>Olvasd</i>
II	10-ik felülről	újmutatás	útmutatás
2	14-ik „	enerratio	enarratio
8	12-ik „	folytani	fojtani
15	8-ik „	tudaltanságban	tudatlanságban
17	16-ik „	piacsról	piacztól
19	22-ik „	pericipiálja	percipiálja
20	10-ik „	megvivjanak	meghivjanak
21	10-ik alulról	hagy	hogy
25	5-ik „	így is	is így
38	12-ik felülről	thetorikát végzett . . .	rhetorikát végzett
45	14-ik „	azokból	azok
61	5-ik alulról	katáskörünk	hatáskörünk
77	14-ik felülről	muka	munka
81	12—13-ik „	gyermekeink	gyermekeinek
85	6-ik „	szükségeit	szükségeit
108	3-ik alulról	erkölcsiekre	erkölcsaikre
110	15-ik felülről	beneficima	beneficiuma
117	3-ik „	Saál	Kaál
132	4-ik alulról	333—332	332—333
133	7-ik felülről	beszéJévet	beszéJével
139	10-ik „	költeményei	közleményei
149	12-ik „	népies	népes
152	5-ik alulról	jegyzők önyveta	jegyzőkönyvet a
175	11-ik „	lépetette	léptette
188	15-ik „	háram	három
195	4-ik felülről	hezdet	kezdet
224	19-ik „	4 frt	4 frt 50 kr
235—236	135—136 lapszám	235—236
235	18-ik felülről	discipuoIrum	discipuloIum
240	3-ik „	Praeceptos	Praeceptores
272	10-ik „	e Iirat	e leirat

OSZK

Országos Magyar Könyvtár

J

